श्री हृषिकेश कृत प्राकृत व्याकरण मूल

तथा

वृत्तिना गुजराती भाषांतर सहित.

अने

कलिकाल सर्वज्ञ श्रीमान् हेमचंद्राचार्य कृत

अष्टमाध्याय स्वोपज्ञ [illegible] तथा वृत्तिना

गुजराती भाषान्तर सहित

बंने ग्रंथो.

छपावी प्रगट करनार

शेठ. दलीचंद पीताम्बरदास,

सीयागाम.

अमदावाद

डायमंड ज्युबिलि अने श्री जैन प्रिन्टिंग

प्रेसमां छाप्युं.

किमत रु. १-०-०

वीर संवत २४३१ विक्रम संवत १९६१ सन १९०५

સર્વ જૈન ધર્માભિલાષી જૈન બંધુઓને સંપૂર્ણ માહિતી હશે કે આપણાં પવિત્ર પુસ્તકો—સિદ્ધાન્તો અને ત્યારપછી પણ થોડા વખત સુધી મહાન્ આચાર્યોએ જે જે પુસ્તકો લખેલાં છે, તેમાંનો મુખ્ય અને ઘણોજ અગત્યનો ભાગ માગધી યાને પ્રાકૃત ભાષામાં લખાએલો છે. કારણ કે તે વખતે ચાલતી અને સર્વ માન્ય બોલાતી ભાષા એ હતી. તેથી મહાન્ આચાર્યોએ પરમ ઉપકાર કરી ઘણાખરા ગ્રંથો એજ ભાષામાં રચેલા છે. સિદ્ધસેન દિવાકર જેવા વિદ્વાન કવિ પણ ફક્ત ચાલતી ભાષામાંથી સંસ્કૃતમાં પવિત્ર સૂત્રો કરવાના વિચારને લીધે પોતાના ગુરૂ તરફથી કેટલા ઠપકાને પાત્ર થયા હતા તે વાત સર્વ જાહેર છે. હેતુ એટલોજ કે જે સર્વે સમજી શકે તે ઘણા થોડાને સમજવા યોગ્ય કરવું તે વ્યાજબી નહિ. હાલમાં કાળના ફેરફારને લીધે ભાષામાં ફેરફાર થએલો છે. અને તેથી કરીને એ સિદ્ધાન્તરૂપ અનુપમ સંપત્તિના ભોકતા અને તેના ઉપદેશરૂપી દાનના દાતાર આપણા પવિત્ર મુનિરાજોમાંથી પણ કેટલોક ભાગ સાધનોની ખામીને લીધે શુદ્ધ પ્રાકૃત ભાષાના જ્ઞાનથી અજ્ઞાત છે અને આપણે પણ જે ભાષા હમેશાં ધર્મ ક્રિયા વિગેરેમાં બોલવાની છે, તેનો અર્થ બરોબર સમજ્યા વિના ઉચ્ચારણ કરવું પડે છે. સર્વને સારી રીતે વિદિત છે કે આપણા પવિત્ર શાસ્ત્રોમાં અશુદ્ધ બોલનારને માટે પણ કર્મ બંધ કહેલો છે. અને તે જ્ઞાનાવરણિય કર્મ બાંધી જીવ ઘણો નીચે દરજ્જે ઉતરી જાય છે. કારણ કે જ્ઞાનાવરણિય કર્મ ઘાતી કર્મ છે. આ કારણથી એ અવશ્યનું છે કે આપણા એ પવિત્ર ગ્રંથો–સિદ્ધાન્તો અને ધર્મ ક્રિયાના ગ્રંથો શુદ્ધજ હોવા જોઇએ. તેમજ વાચકને પણ તે ભાષાનું સારૂં જ્ઞાન હોવું જોઇએ.

આ વાત તો નિર્વિવાદ છે કે કોઇપણ ભાષાની શુદ્ધિ તેના વ્યાકરણના બોધ વિના થઇ શકેજ નહિ. તેથી કોઇપણ ભાષા જાણવાને માટે પહેલ વહેલો દરેક સ્થળે તેના વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. અને તે થવા માટે તેના સાધનોની ખાસ જરૂર હોય છે. અને તે પણ અધિકારી પરત્વે લઘુ (સાધારણ બોધ થવા માટે) અને બૃહત્ (ઉત્તમ બોધ થવા માટે) વિગેરે હોવાં જોઇએ. ઘણા જીવો અલ્પ અવકાશ અને અલ્પ બોધને લીધે વ્યાકરણનો અભ્યાસ કર્યા વિના પ્રાકૃત જેવી તદન અજાણી ભાષાના ગ્રંથો મોઢે કરે છે; અગર વાંચવાનો ખપ કરે છે. તેથી પરિણામે જેટલો લાભ તેમને મળવો જોઇએ તેટલો તે મેળવી શકતા નથી.

શોચનિય છે કે હાલમાં જે જે પ્રાકૃત ભાષાનાં વ્યાકરણો છે તે બધાનો અભ્યાસ સંસ્કૃત ભાષા દ્વારા થઇ શકે તેમ છે. એટલે પ્રાકૃત ભાષા વ્યાકરણ રીતે શુદ્ધ શીખવા ઇચ્છનારને એકને બદલે બે ભાષા શીખવાની ફરજ પડે છે. તે મુશ્કેલી મટાડવા માટે ખરી અને પ્રથમ જરૂર તો એજ છે કે બારોબાર ગુજરાતી ભાષા દ્વારા પ્રાકૃત શીખી શકાય એવું વ્યાકરણ તૈયાર હોવું જોઇએ. અને તે વ્યાકરણમાં ઉદાહરણો પંચ પ્રતિક્રમણ, જીવવિચાર, નવતત્વ, સંઘયણ, અને કર્મ ગ્રંથ વિગેરે જે પ્રકરણ ગ્રંથો જૈન ધર્મના બોધમાં પ્રવેશ કરવા ને પ્રથમના છે તેમાંથી લેવાં જોઇએ. એટલે કે જેવી રીતે ડોકટર ભંડારકરે ઇંગ્રેજીદ્વારા સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરવાની શૈલી કાઢેલી છે, તેવા પ્રકારનાં ગુજરાતી દ્વારા પ્રાકૃત ભાષાના હાલના જમાનાને અનુસરીને જરૂરીઆત ફેરફાર સાથેનાં પુસ્તકો બનાવવાની ખાસ જરૂર છે. પરંતુ આ કામ ઘણા વ્યુત્પન્ન વ્યાકરણના સાયન્સના જાણ, ગુજરાતી સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત વ્યાકરણના સારા અભ્યાસી, તેમજ ઇંગ્રેજીની પદ્ધતિ જાણનાર અને જૈન ધર્મના પ્રકરણ વિગેરેના બોધવાળા તાર્કિક પુરૂષનું છે. એવા પુરૂષનો સંયોગ મળે ત્યાં સુધી તેવા પુરૂષોને સાધનં રૂપ અને ઇતર બંધુઓને તદન સંસ્કૃત કરતાં ગુજરાતી ટીકાવાળાં પુસ્તકો વધારે ઉપયોગી

તેવા હેતુથી ફક્ત તે સાધનો પૈકીનો એક અંશ પૂરો પાડવા આ પ્રયત્ન
જેમ ઇતિહાસ લખવો એ કંઇ દરેક માણસની શક્તિનું કામ નથી, પણ
બુદ્ધિશાળી પુરૂષ હોય તેજ ખરો ઉપયોગી ઇતિહાસ લખી શકે છે.
ણ તેવા માણસને મદદરૂપ થાય તેવા સાધનો પૂરાં પાડવાને ઘણા માણ-
ા પ્રયત્ન કરે છે. અને આવા સાધનો પૂરાં થતાં કેટલાંક સૈકાં વીતી
ાય છે જે બધાનો ઉપયોગ સદરહુ બુદ્ધિશાળી કરે છે. આવાં સાધનો તૈયાર
હોય તો તે બુદ્ધિશાળી મનુષ્યનો પણ ઘણો વખત એ સાધનો પૂરાં ક
રામાં ખપી જાય અને ધાર્યું કામ થાય નહિ.

જ્યાં સુધી આવો ગ્રંથ છપાયો નથી ત્યાં સુધી હાલ હયાત જેટ-
ાં સાધનો છે તે પૈકી સારામાં સારાં અને સુગમમાં સુગમ આ સાધનો છે.

આ ગ્રંથો ફક્ત જૈનોનેજ ઉપયોગી છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તત્વ
ાનના જીજ્ઞાસુ અને સંસ્કૃત ભાષાના જાણ દરેક જણને ખાસ ઉપયોગી છે.
ેક નાટકોમાં પ્રાકૃત ભાષા બોલનાર પાત્રો ઘણાં હોય છે તે સમજવા
ાટે પ્રાકૃત વ્યાકરણના બોધની ખાસ જરૂર છે.

હૃષિકેશ કૃત પ્રાકૃત વ્યાકરણ ઇંગ્રેજી ટીકાવાળું મારા જોવામાં આવ્યું
માંનો થોડોક ભાગ વાંચી જોતાં મને જણાયું કે થોડી મહેનતે પ્રાકૃતનું
ાધારણ જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છનારને આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે. કારણ
મોટા વ્યાકરણોમાં જ્યાં એક એક શબ્દને માટે પણ જૂદાં જૂદાં સુત્રો
ાપેલાં છે તેવાં સૂત્રો કાઢી નાંખી તેને બદલે આ વ્યાકરણમાં તેવા શ-
દોનાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત રૂપ આપી ચલવ્યું છે જેથી ભણનારને વધારે
ત્રો ગોખવાં પડતાં નથી. તેમજ બીજી બધી રીતે પણ આ વ્યાકરણની
ના ઘણીજ સારી અને સરલ છે. વળી એ વ્યાકરણ શ્રીમાન્ હેમચંદ્રા-
ાર્ય કૃત અષ્ટમાધ્યાયના ટુંક સાર રૂપજ છે (તેની ખાત્રી થવા સારૂ હૃષિ
ામાં જણાવેલા સૂત્ર પછવાડે હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત વ્યાકરણના સૂત્રો આપ્યા

છે.) તેથી વિશેષ માનનીય છે. પરંતુ ઇંગ્રેજી ટીકાને બદલે ગુજરાતી લખાય તોજ ગુર્જર બંધુઓને વધારે ઉપયોગી થઇ પડે. એમ ધારી હૃષિકેશ વ્યાકરણ ઇંગ્રેજી ટીકા સહિત છપાવનાર રા. રા. લાલા મહેરચંદને રૂ. ૭૫ આપી મૂળ તથા ભાષાંતર છપાવવાનો હક લઇ એનું ગુજરાતી ભાષાન્તર કરાવ્યું. વળી જૈન સિદ્ધાન્તોમાં પ્રથમ પંક્તિ ધરાવનાર પ્રાકૃત સાહિત્યનાં પુસ્તકો પડત કિંમત કરતાં પણ ઓછી કીંમતે વેચાવાં જોઇએ. આવો વિચાર આવવાથી અત્રેના સદ્વિવેકી અને ઉદાર દિલના શેઠ દલીચંદ પીતામ્બરદાસને એ વિચાર જણાવ્યો. તેઓએ પોતા તરફથી રૂ. ૨૧૫ આપવા જણાવ્યું અને તે ઉપરથી નીચે પ્રમાણે ફંડ થયું.

૨૧૫ શેઠ દલીચંદ પીતામ્બરદાસ.
૫૦ શાહ. વ્રજલાલ પાનાચંદ
૫૦ શાહ. ધર્મચંદ કેવલચંદ ખંડોલ.
૫૦ શાહ. વનમાલીદાસ દીપચંદ ખંડોલ
૨૫ શાહ. મનોરચંદ ખુશાલદાસ. ખંડોલ.
૨૫ બાઇ. જીવકોર શાહ. નહાનચંદ હરખચંદ ખંડોલની વિધવા શા. કાલીદાસ મુળજીની અનુમતિથી.

―――――
૪૧૫)

ઉપર પ્રમાણે થએલા ફંડમાંથી આ પુસ્તકની કિંમત ઓછી રાખવામાં મદદ આપવા ઠરાવ્યું. અને તેથી આ પુસ્તકની પડત કરતાં જે કંઇ ઓછી કિંમત રાખવામાં આવી છે. તે આ ફંડનેજ આભારી છે.

આ ગ્રંથ છપાવવામાં શ્રી. નેમવિજયજી મહારાજ, શ્રી મણિવિજયજી મહારાજ, શ્રી સિદ્ધિવિજયજી મહારાજ, શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજ અને શ્રી બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ વિગેરેએ અનુમતિ આપી મહત્ ઉપકાર કર્યો છે.

મારો વિચાર ફક્ત હૃષિકેશ કૃત વ્યાકરણજ ગુજરાતી ટીકા સહિત છપાવવાનો હતો પરંતુ પરમોપકારી શ્રી નેમવિજયજી મહારાજની અ-તિ ઉપયોગી પ્રેરણાથી શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત આષ્ટમાધ્યાય વૃત્તિના ભાષાંતર સહિત દાખલ કરવા શક્તિમાન થયોછું. તેમજ હૃષિકેશ કૃત પ્રા-કૃત વ્યાકરણનાં સૂત્રો ઉપર હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત સૂત્રોના અંક પણ જણાવ્યાં છે.

આ ગ્રંથો છપાવવાનો તાત્પર્ય એજછે કે હૃષિકેશ વ્યાકરણથી થોડા ઘણા સંસ્કૃતના બોધવાળો માણસ શાસ્ત્રોની મદદ શિવાય પ્રાકૃતનું સામાન્ય જ્ઞાન ળવી શકે. અને તેવું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છનાર મુનીરાજો અગર ાવકોને શીખવાનો ઉત્સાહ આવે તથા વિશેષ જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છનારને ણ કલિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત અષ્ટમાધ્યાય શીખવામાં ુજરાતી ભાષાન્તર મદદગાર થાય. તથાસ્તુ.

હૃષિકેશ કૃત ઇંગ્રેજી ટીકા ઉપરથી ગુજરાતી ભાષાંતર રા. રા. મલ્હારજી ીકાજી બેલસરેએ કર્યું છે. અને શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત અષ્ટમાધ્યાય ત્તિનું ગુજરાતી ભાષાન્તર તથા શુદ્ધિપત્રક રા રા. દિનકર કેશવ શાસ્ત્રીએ ર્યુંછે. તેમ છતાં ભુલ થવી તે સ્વભાવિક છે અને તેમાં પણ આવા ંથો કે જેમાં સામાન્ય માણસની ગતિ બહુ ઓછી હોય છે તેમાં ભુલો ાવશ્ય રહી જવાની. તેથી નમ્ર વિનંતિ છે કે ભૂલ માફ કરી સુધારી વાંચ-ા અને તે બાબત યોગ્ય સૂચના કરવા પણ વિનંતિ સ્વિકારશો. કે ેથી બીજી આવૃત્તિ કાઢનારને ઉપયોગી થઇ પડે. આટલું કહી ભૂલ ચૂક માટે સંઘ સમક્ષ માફી માગી આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરૂં છું.

તા. ૨૧—૧૦—૧૯૦૫.

શોહ. ધર્મચંદ કેવલચંદ ખંડોલ.

મીઆગામ.

અનુક્રમણિકા.

स्यदादि सर्वनाम અથવા અવ્યયની પછી, त्यदादि सर्वन
થવા અવ્યય આવે તો, પછીના શબ્દના આદ્ય સ્વરનો વિ
પે લોપ થાયછે; જેમકે, अम्हेव्व, अम्हएव्व (वयमेव); जइ
इअहं (यद्यहम्).

३९ ॥ पदा दपे र्वा ॥ १–४१

पदात् परस्य अपे रव्ययस्यादे र्लुग् वा भवति ।

अपि ઉપસર્ગની પહેલાં કોઈપણ શબ્દ આવ્યો હોય, તે
પિના આદ્ય સ્વરનો વિકલ્પે લોપ થાયછે; જેમકે, तंपि, [illegible]पि
ापि, किमपि; केणवि, केणावि (केनापि); कहंपि, कहमा
कथमपि).

४० ॥ इतेः स्वरात् तश्चद्विः ॥ १–४२

पदात् परस्य 'इते'रव्यय स्यादे र्लुग् वा भवति । स्वरात् पर
कारो द्वि र्भवति ।

પદની પછી લગોલગ इति શબ્દ આવે, તો इति શબ્દના
હેલા इकारनो વિકલ્પે લોપ થાયછે. પદને અંતે સ્વર હોય, તે
તે શબ્દના तकारने द्वित्व થાયછે; જેમકે, किंति (किमिति);
ते (यदिति). स्वरात् यथाः–तहत्ति, पिओत्ति; पुरिसोत्ति
थेति, प्रियइति, पुरुष इति).

एवं सिद्धावस्थापेक्षया શબ્દને અંતે अकार જ આવવો જો
એ, એવું જરૂરનું નથી; જેમકે, भवओ (भवतः); भवं
भवन्तः); संतो (सन्तः); कुदो (कुतः).

३६ ॥ निष्प्रति ओत्परी, माल्यस्थोर्वा ॥ १–३८

निर् प्रति इत्येतौ, माल्य शब्दे स्था धातौ च परे, यथासंख्य
ओत् परी इत्येवं रूपौ वा भवतः। अभेदनिर्देशः सर्वादेशार्थः।

माल्य શબ્દની પુર્વે निर् ઉપસર્ગ આવે, તો તેને બદ
વિકલ્પે ओ થાયછે; તેમજ, स्था ધાતુની પુર્વે प्रति ઉપસર્ગ આ
વે, તો તેને બદલે परि થાયછે, જેમકે, ओमल्लं निम्मल्लं (निम्म
ल्यं); परिट्ठा, पइट्ठा (प्रतिष्ठा); परिट्ठिअं,पइट्ठिअं (प्रतिष्ठितम्

३७ ॥ आदेः ॥ १–३९

आदेरित्यधिकारः क, ग, च, जेत्यादिसूत्रात् प्रागविशे
वेदितव्यः।

" आदेः " આ अधिकार છે. તેથી, क ग च ज ઇત્ય
સૂત્ર સુધી બધાં સૂત્રોમાં " પ્રથમ વર્ણને બદલે " એટલા શબ્દ
અધ્યાહાર છે, એવું સમજવું.

३८ ॥ त्यदाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुक् ॥ १–४०

त्यदादे रव्ययाच्च परस्य तयोरेव त्यदाद्यव्यययो रादेः स्वर
बहुलं लुग् भवति।

४१ ॥ लुप्त य र व श ष सां दीर्घः ॥ १–४३

प्राकृत लक्षणवशाल्लुप्ता याद्या उपर्यधो वा येषां शकार
ार सकाराणां तेषाम् आदेः स्वरस्या दीर्घो भवति ।

જ્યારે श्, ष्, स् ની પૂર્વે અથવા પછી य्, र्, व्, श्,
, स् જોડાયા હોય, અને પ્રાકૃતમાં य्, र्, व्, श्, ष्, स् નો
પ થયો હોય, ત્યારે, પ્રાકૃતમાં श्, ष्, स्‌ની પૂર્વે જે સ્વર હોય,
ો દીર્ઘ થાયછે; જેમકે, शस्य य लोपे (श्‌ની સાથે મળેલા य्‌નો
 થવાથી) पासयि (पश्यति); कासवो (कश्यपः); र लोपे (श-
સાથે મળેલા र् નો લોપ થવાથી) वीसमयि (विश्राम्यति);
ामो (विश्रामः); संफासं (संस्पर्शः); व लोपे (श् ની સાથે
ળેલા व् નો લોપ થવાથી) आसो (अश्वः); वीससइ (विश्व
ति); वीसासो (विश्वासः), श लोपे (श् ની સાથે મળેલા श्
લોપ થવાથી) दूसासणो (दुश्शासनः); मणासिला (मनश्शि
; षस्य यलोपे (ष्‌ની સાથે મળેલા य् નો લોપ થવાથી
ो (शिष्यः); पूसो (पुष्यः); मनूसो (मनुष्यः); र लो
्ની સાથે મળેલા र् નો લોપ થવાથી) कासओ (कर्षकः)
ा (वर्षा); व लोपे (व्‌નો લોપ થવાથી) वीसुं (विष्वक्); सस्य
पे (स्‌ની સાથે મળેલા य् નો લોપ થવાથી) सासं (शस्यं); कासं
स्यचित्); र लोपे (स् ની સાથે મળેલા र् નો લોપ થવાથી
ो (उस्रः); व लोपे (स् ની સાથે મળેલા व् નો લોપ થવાથી

विकासारो (विकस्वरः); नीसो (निस्वः); स लोपे (सू नी
મળેલા સૂ નો લોપ થવાથી) नीसहो (निस्सहः).

न दीर्घानुस्वारादिति प्रतिषेधात् सर्वत्रानादौ शेषादेशयोर्
मेति द्वित्वाभावः।

४२ ॥ अतः समृद्ध्यादौ वा ॥ [१] १–४४

समृद्धि इत्येव मादिषु शब्दे ष्वादे रकारस्य दीर्घो वा भवति

समृद्ध्यादि વર્ગના શબ્દમાં પહેલા અને બદલે વિ
આ થાયછે; જેમકે, सामिद्धी, समिद्धी, (समृद्धिः); पाअडं,
(प्रकटं); पासिद्धी, पसिद्धी (प्रसिद्धिः); पाडिवआ, पडि
(प्रतिपत्); पासुत्तं, पसुत्तं (प्रसुप्तं); पाडिसिद्धी, पडिसि
(प्रतिसिद्धिः); सारिच्छो, सरिच्छो (सदृशः); माणंसी, मणं
(मनस्वी); माणंसिणी, मणंसिणी (मनस्विनी); आहिजा(आ

१। प्राकृतप्रकाशમાં આ સૂત્ર નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે
आ समृद्ध्यादिषु वा. અને समृद्ध्यादि વર્ગમાં अश्व ગણાવ્યો
જેમકે, आसो, असो (अश्वः) कल्पलतिकाમાં समृद्ध्यादि
નીચે પ્રમાણે ગણાવ્યા છેઃ—

समृद्धिः प्रतिसिद्धिश्च, प्रसिद्धिः प्रकटं तथा।
प्रसुप्तश्च प्रतिस्पर्द्धी, प्रतिपच्च मनस्विनी।
अभिजातिः सदृशश्च, समृद्ध्यादि रयं गणः।

भहिजा(आ)ई (अभिजातिः); पारोहो, परोहो (प्ररोहः); पाव
वासू (प्रवासी); पाडिपूफद्धी, पडिपूफद्धी (प्रतिस्पर्द्धी)।

अज्विधिः।

४३ ॥ इः स्वप्नादौ ॥[1] १–४६

स्वप्न इत्येव मादि ष्वादे रस्य इत्वं भवति।

स्वप्नादि वर्गमां पहेला अकारने बदले इकार मूकवा
आवे छे; जेमके, सिविणो.

आर्षे उकारोपि। ऋषीओना मत प्रमाणे स्वप्न शब्द
पहेला अकारने बदले उकार थायछे; जेमके, सुविणो (स्वप्नः
ईसि, (ईषत्); वेडिसो (वेतसः); विलिअं (व्यलीकं); विअ
(व्यजनं) मुइंगो; (मृदङ्गः); किविणो (कृपणः); उत्तिमो (उत्तमः
मिरिअं (मरिचं); दिणं (दत्तं), (बहुलाधिकारात् णत्वाऽभावे

१। प्राकृतप्रकाशमां आ सूत्र अने तेनी वृत्ति नीचे प्रमा
आपी छे; "इदीषत्, पक्व, स्वप्न, वेतस, व्यजन मृदङ्गाङ्गारेषु
अतःपरं वेतिनिवृत्तमिति पाठश्च वर्त्तते"। पूर्वना सूत्रमां विक
कह्यो छे, ते आ सूत्रमां लागु पडतो नथी.

शौरसेनी भाषामां, अङ्गार अने वेतस शब्दोमां पेहे
अकार ने बदले इकार थतो नथी (शौरसेन्यां अङ्गार वेतसग
रित्वं नास्ति)। (?)

वति । बहुलाधिकार (विकल्प) લાગુ પડવાથી, दत्त શબ્દમાં त्त
બદલે ण નહિ થયો હોય, ત્યારે પેહેલા अकारने બદલે इकार પ
તો નથી; જેમકે दत्तं.)

४४ ॥ मयट्यइर्वा ॥ १–५०

मयट् प्रत्यये आदे रतः स्थाने 'अइ' इत्यादेशो वा भवति ।
मयट् પ્રત્યમાં પેહેલા अकारने બદલે વિકલ્પે अइ મૂકવામ
ાવે છે; જેમકે, विसमइओ, विसमओ (विषमयः).

४५ ॥ (उः) ज्ञो णत्वे ऽभिज्ञादौ ॥ १–५६

अभिज्ञ एवं प्रकारेषु णत्वे कृते ज्ञस्यैवात उत्वं भवति ।
अभिज्ञ ઇત્યાદિ શબ્દોમાં, જ્યારે ज्ञनो અપભ્રંશ થઇ ण થાય
ત્યારે ज्ञની અંદરના अकारने બદલે उकार મૂકવામાં આવે
જેમકે, अहिण्णू (अभिज्ञः); सव्वण्णू (सर्वज्ञः); आगमण्ण
ागमज्ञः).

'णत्वे' इति किं ?

"ण થાયછે ત્યારે" એવું આ સૂત્રમાં કહ્યું છે, તેનું કારણ
કે, अभिज्ञः, सर्वज्ञः, એ શબ્દોના अहिज्जो, सव्वज्जो એ
પભ્રંશ જ્યારે થાયછે, ત્યારે તેમાં ज्ञनो ण થયો નહીં માટે अ
પણ થયો નહીં.

अभिज्ञादाविति किम् ? "अभिज्ञा ઇત્યાદિ શબ્દોમાં" એ

જેમકે.

(१३)

२१ ॥ मो ऽनुस्वारः ॥ [१] १–२३

अन्त्यमकारस्यानुस्वारो भवति ।
અંત્ય મકારને બદલે અનુસ્વાર મૂકાયછે; જેમકે, जलं, फलं.
क्वचिदन्यस्यापि । કેટલેક ઠેકાણે मकार અંતે નહિ આવ્યો હોય
ણ, વિકલ્પે અનુસ્વાર થાયછે; જેમકે, वणम्मि, वणंमि (वने).

२२ ॥ वा स्वरे मश्च ॥ [२] १–२४

अन्त्य मकारस्य स्वरे परे ऽनुस्वारो वा भवति । पक्षे लुगप-
, मस्य मकारश्च ॥
मकारની પછી લાગલોજ સ્વર આવ્યો હોય તો, તેનો વિકલ્પે
સ્વાર થાયછે. જો म् ને બદલે અનુસ્વાર ન કરીએ, તો मकार
ા રહેછે, અને તે म्ની અંદર પછીનો સ્વર મેળવીએ, તોપણ
જેમકે, फलं आहरइ, फल (माहरइ, फलमाहरति).

बहुलाधिकारात् अ...

...। भिन्नार्थक मेव सूत्रं वर्त्तते, यथा "क्त्व
त्वः स्थाने ऊण स्यात् । संबंधक भूत-
ને બદલે ऊण થાય છે; જેમકે, घेऊण
(श्रुत्वा); काऊण (कृत्वा); दाऊण (दत्वा).

१ । प्राकृतप्रकाशे सू...
बिन्दुः" (१२ अ...
આપ્યું છે.
२ । एतदपि सूत्रं...
मश्च" । આ સૂ...

क्त्वाने બદલે प्राकृतમાં થયેલા આદેશમાં જે ण આવે છે, ત
બદલે અનુસ્વાર વિકલ્પે મૂકાય છે. તેમજ, स्वादि (सु, અ
ઇત્યાદિ) પ્રત્યયોમાં જે ण કે सु આવે, તેને બદલે પણ અનુસ્
વિકલ્પે મૂકાય છે; જેમકે, क्त्वा–काऊणं, काऊण, (कृत्वा
स्वादि–वच्छेणं, वच्छेण (वृक्षेण); वच्छेसुं, वच्छेसु, (वृक्षेषु),

---

कल्पलतिका मते "काऊणं" इत्यादिवर्ज्जं क्त्वः स्थाने
तूणौ स्याताम् । कल्पलतिकाમાં કહ્યું છે કે, क्त्वाने બદલે
અને तूण થાયછે, જેમકે, घेतूणं, घेतुणं, (गृहीत्वा); પણ,
काऊणं (कृत्वा), सुणिऊणं (श्रुत्वा), ઇત્યાદિ અપવાદ છે.

कल्पलतिकायां निम्नलिखितानि सूत्राणि सन्ति । कल्पल
कामां નીચે લખેલાં સૂત્રો છેઃ–"उआणः क्वापि वक्तव्यः "
घेउआण (गृहीत्वा), सोउआण (श्रुत्वा) । "क्तवतो वंतो वन्तः
क्तवत् प्रत्यये वतः स्थाने वन्तःस्यात् । क्तवत् પ્રત્યયના वत्ने
દલે वन्तः થાયછે; જેમકે, कअवन्तो (कृतवान्), गअव
(गतवान्).

शौरसेन्यां "क्त्वः स्थाने इअ दूणौ स्यातां"। शौरसेनी ना
પ્રાકૃત ભાષામાં क्त्वाને બદલે इय અને दूण મૂકાય છે; જે
भविय, भोदूण (भूत्वा).

पैशाच्यान्तु "तूणः स्यात्"। पैशाची ભાષામાં क्त्वाने બ
तूण મૂકાય છે; જેમકે, गंतूण (गत्वा).

२६ ॥ विंशत्यादे र्लुक् ॥[1] १—२८

विंशत्यादीना मनुस्वारस्य लुग् भवति ।

विंशति ઇત્યાદિ શબ્દોમાં અનુસ્વારનો લોપ થાય છે; જેમકે ीसा (विंशतिः); तीसा (त्रिंशत्); सक्कअं (संस्कृतं); सक्कारो ंस्कारः); सत्थुअं (संस्तुतं).

२७ ॥ मांसादे र्वा ॥ १—२९

मांसादीना मनुस्वारस्य लुग् वा भवति ।

मांस ઇત્યાદિ શબ્દોમાં અનુસ્વારનો વિકલ્પે લોપ થાય છે જેમકે, मासं, मंसं, (मांसं); मासलं, मंसलं, (मांसलं); कासं, कंसं ांसं); पासू, पंसू (पांसु); कह, कहं (कथं); एव, एवं (एवं); णूण णं, (नूनं); कि, किं, (किम्); इआणि, इअणीं, दाणि, दाणिं दानीं); समुहं, संमुहं, (संमुखं); किसुअं, किंसुअं, (किंशुकं ीहो, सिंघो, (सिंहः).

---

१ । कल्पलतिकायां सूत्रस्यास्य एवं रूप मस्ति । कल्पलतिक ां એ સૂત્ર નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે:—"लुग् विन्दो विंशतिसमे र्घश्चादेः"। विंशति ઇત્યાદિ શબ્દોમાં અનુસ્વારનો લોપ થાયછે ને પહેલો સ્વર દીર્ઘ થાયછે; જેમકે, वीसई, वीसा, (विंशतिः

वामनाचार्यस्य मते केवलं संस्कृत, संस्कार, संस्तुत शब्दे त्य मनुस्वारलोपः । वामनाचार्यનું મત એવું છે કે, મા स्कृत, संस्कार, અને संस्तुत, એટલા જ શબ્દોમાં અનુસ્વાર ોપ નિત્ય છે, બીજા શબ્દોમાં વિકલ્પે છે.

२८ ॥ वर्गे ऽन्त्यो वा ॥ [१] । १–३०

अनुस्वारस्य वर्गे परे तस्यैव वर्गस्यान्त्यो वा भवति ।

અનુસ્વારની પછી લાગલોજ **स्पर्श व्यंजन** (પહેલા પાં ર્ગમાંનો કોઇ વ્યંજન) આવ્યો હોય, તો જે વર્ગનો તે વ્યંજ ાય, તે વર્ગનો अनुनासिक વ્યંજન વિકલ્પે મૂકાય છે; જેમ ङ्को, पङ्को (पङ्कः); कञ्चुओ, कंचुओ (कञ्चुकः); संका, सङ्क शङ्का); संखो सङ्खो (शङ्खः); सन्तरइ, संतरइ (सन्तरति र्ग इतिकिं? આ सूत्रમાં "**वर्गे**" એવું **पद** એટલા માટે મૂક કે, અનુસ્વારની પછી वर्ग्य વ્યંજન નહિ હોય, તો **अनुस्वा** દલાતો નથી; જેમકે, किंसुओ (किंशुकः)।

॥ लिङ्गविवेकः ॥

२९ ॥ प्रावृट् शरत्तरणयः पुंसि ॥ [२] । १–३१

१ । प्राकृतप्रकाशમાં આ સૂત્ર વધારે વ્યાપક રૂપમાં આપે તે એવું કે, **यथि तद्वर्गान्तः**. એટલે અનુસ્વાર પછી श्, ष् , ह् સિવાય બીજો કોઈપણ-વ્યંજન લગોલગ આવે, તો અનુ ારને બદલે તે વ્યંજનના વર્ગનો અનુનાસિક વ્યંજન થાય છે.

२ । प्राकृतप्रकाशे, कल्पलतिकायाञ्च, सूत्रद्वयमेवं वर्त्तते । प्रा ्रकाशમાં અને कल्पलतिकाમાં નીચેનાં બે સૂત્રો આપ્યાં છે:-

"न सान्त प्रावृट शरदः पुंसि"

"न शिरो नभसी"

प्रावृट्, शरत्, तरणि इत्येताः शब्दाः पुंसि प्रयोक्तव्याः ।
प्रावृष्, शरद्, અને तरूणी આ શબ્દો સ્ત્રી લિંગના છે, તો-
પુલ્લિંગમાંજ વપરાય છે; જેમકે, पाउसो (प्रावृट्); सरओ
रत्); तरणी (तरणिः);

३० ॥ स्नमदामशिरो नभः ॥ [1] । १–३२

दामन्, शिरस्, नभस्, वर्जितं सकारान्तं नकारन्तञ्च
रूपं पुंसि प्रयोक्तव्यम् ।

दामन्, शिरस्, અને नभस् એ શબ્દો સિવાય બીજા न-
ान्त અને सकारान्त શબ્દોના અંત્ય नकार અને सकारनो
થઇને, તે શબ્દો માત્ર પુલ્લિંગમાંજ વપરાય છે (सूत्र
મું જુઓ).

सान्ताः – जसो (यशस्); पओ (पयस्); तमो (तमस्);
(तेजस्); सरो (सरस्); नान्ताः– जम्मो (जन्मन) नम्मो
न्न्); कम्मो (कर्म्मन्); वम्मो (वर्म्मन्).

अदाम, शिरो नभ इतिकिं ? दामन्, शिरस् અને नभस् એ
બાતલ કેમ કર્યા, તેનું કારણ નીચે આપેલા अपभ्रंशना
ી જણાશે:–

---

[1] । २९ सूत्रस्यतिलकं दृश्यताम् । ૨૯ મા સૂત્ર ઉપર ટીપ
જુઓ.

दामं (दाम); शिरं (शिरः); नहं (नभः).

यच्च "वअं (वचस्); सुमणं (सुमनस्); सम्मं (शर्म्मन्
चम्मं (चर्म्मन्)" इति दृश्यते तद्बहुलाधिकारात्। विकल्प
ઽ અધિકાર આ સૂત્રમાં પણ લાગુ પડે છે; તેથી, આ સૂત્રમાં કહે
ર વર્ગનાં કેટલાંએક નામ નપુંસક લિંગમાં પણ વપરાયછે; જેમ
કે वअं, सुमणं, ઇત્યાદિ.

३१ ॥ वा ऽक्ष्यर्थ वचनाद्याः ॥ १–३३

अक्षिपर्य्याया, वचनादयश्च, शब्दाः पुंसि वा प्रयोक्तव्याः

अक्षि શબ્દના સમાનાર્થ શબ્દ અને વચન ઇત્યાદિ શબ્
પુલ્લિંગમાં વિકલ્પે વપરાય છે; જેમકે, अच्छी, अच्छीई (अक्षि)
अंगुल्यादि पाठादक्षिशब्दः स्त्रीलिङ्गे ऽपि। अक्षि શબ્દ अंगुल्या
વર્ગમાં ગણાવ્યો છે, તેથી अक्षि શબ્દ સ્ત્રીલિંગમાં પણ વપરાય
જેમકે, एसा अच्छी; चक्खू, चक्खुई (चक्षुः); णअणो, णअ
नयनं); लोअणो, लोअणं (लोचनं)

[1] वचनादयः–वअणो, वअणं (वचनं); कुलो, कुलं (कुलं

१। कल्पलतिकामां નીચેની કારિકા આપી છે. कल्पल
तायां कारिकैषा वर्त्तते:–"शाकल्यः शरदं स्त्रीत्वे क्लीवे नान्तंच
तःऽऽडनः। पुंक्लीवयोस्तथाख्यातं नयनादि तथा परैः।" कल्पल
ताने મતે रश्मि શબ્દ વિકલ્પે સ્ત્રીલિંગમાં વપરાય છે; જેમ
'रश्मिः स्त्रियां वेति वक्तव्यं"–कल्पलतिका।

हाप्पो माहाप्पं (माहात्म्यं), इत्यादि ।

"पृष्ठाक्षि प्रश्नाः स्त्रियां वा" इति केचित् , । કેટલાએક વ્યાણ શાસ્ત્રકારોને મતે पृष्ठ, अक्षि અને प्रश्न એ શબ્દો સ્ત્રીલિંગમાં કલ્પે વપરાય છે; જેમકે, पुट्ठी, पुट्ठं (पृष्ठं); अच्छी, अच्छं क्षि); पणहा, पणहो (प्रश्नः).

३२ ॥ गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ । १–३४

गुणादयः क्लीबे वा प्रयोक्तव्याः ।

गुणादि વર્ગના શબ્દો નપુંસક લિંગમાં વિકલ્પે વપરાય છે; મકે, गुणं, गुणो (गुणः); देवं, देवो (देवः); मंडलग्गं, मंडलग्गो डलाग्रः); कररुहं, कररुहो (कररुहः).

३३ ॥ वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ [1] । १–३५

इमान्ता, अञ्जल्यादयश्च, शब्दाः स्त्रियां वा प्रयोक्तव्याः ।

इमन् પ્રત્યય લાગેલા શબ્દો, તથા अंजल्यादि વર્ગના શબ્દો લ્પે સ્ત્રીલિંગમાં વપરાય છે; જેમકે, एसा गरिमा, एसो गरि-

---

१ । कल्पलतिकायां अञ्जल्यादिस्थाने "काश्मीरोष्मसीमदाः पठिताः" । કલ્પલતિકામાં આ સૂત્રમાં काश्मीर, उष्म सीम, એ શબ્દો अंजल्यादि વર્ગને બદલે આપ્યા છે. "काररोष्म सीममनि च स्त्रियाम्," એમ કહ્યું છે, અને વિકલ્પ ાવ્યો નથી. कसुमीरा (काश्मीरः); उम्हा उष्मः सीमा सीम.

मा; एसा महिमा, एसो महिमा; एसा अंजली, एसो अंजली।
च॰ जलि, पृष्ठाऽक्षि, प्रश्न, चौर्य्य, निधि, विधि, रश्मि, ग्रन्थी
म अञ्जल्यादयः उक्तपूर्वेभ्यः पृष्ठादिभ्यः। शेषा उदाह्रियन्ते
" "चोरिआ, चोरिओ (चौर्य्य); निही (पुंस्त्री) (निधिः);
(पुंस्त्री) (विधिः); गंठी (पुंस्त्री) (ग्रन्थिः).

३४ ॥ बाहोरात् ॥ १-३६

बाहुशब्दस्य स्त्रिया माकारो ऽन्तादेशो भवति।

बाहु શબ્દ સ્ત્રીલિંગમાં વપરાયો હાય, તો उ ને બદલે
થાયછે; જેમકે, बाहा (बाहु).

स्त्रियामित्येव, માત્ર સ્ત્રીલિંગમાં જ આ થાય છે;
પુલ્લિંગમાં વપરાયો હાય, ત્યારે बाहु એવુંજ તેનું રૂપ રહે છે.

॥ विशेष नियमाः ॥

३५ ॥ अत ओ विसर्गस्य ॥ १-३७

संस्कृत लक्षणोत्पन्नस्य अतः परस्य विसर्गस्य स्थाने
इत्यादेशो भवति।

જ્યારે अ ની પછી વિસર્ગ આવ્યો હાય, ત્યારે તે વિસ
ओ થાયછે, જેમકે; सव्वओ (सर्व्वतः); पुरओ (पुरतः);
ओ (अग्रतः); मग्गओ (मार्गतः).

ામાં કહ્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે, अभिज्ञा વર્ગમાં જે શબ્દો ગણાવ્યા નથી, તે શબ્દોમાં ज्ञनो ण થયો હોય, તોપણ अनो उ ા નથી; જેમકે, पण्णो (प्राज्ञः). येषां ज्ञस्य णत्वे कृते उत्वं भते, तेऽभिज्ञादयः ।

જે શબ્દોમાં ज्ञनो ण થાયછે, અને अनो उ થાયછે, તે શબ્દો भज्ञा वर्गમાં આવે છે, એમ સમજવું.

४६ ॥ ए शय्यादौ ॥ [१] १–५७

शय्यादिषु आदे रस्य एत्वं भवति ।

शय्यादि વર્ગમાં પહેલા अने બદલે ए મૂકવામાં આવે છે; ક, सेज्जा (शय्या); सुंदेरं (सुंदरं); गेंडुअं (कन्दुकं).

४७ ॥ वाऽर्पौ ॥ १–६३

अर्पयतौ धातौ आदे रस्य ओत्वं वा भवति ।

अर्प् ધાતુના પહેલા अने બદલે વિકલ્પે ओ થાયછે; જેમકે, इ, अप्पेइ (अर्पयति); ओप्पिअं, अप्पिअं (अर्पितं).

४८ ॥ स्वपावुच्च ॥ १–६४

स्वपितौ धातौ आदे रस्य ओत् उच्च भवति ।

---

[१] कल्पलतिकाમાં शय्यादि વર્ગ નીચે પ્રમાણે ગણાવ્યો છે:—
"शय्या, सौन्दर्य्य, पर्य्यन्तो त्कराश्चर्य्यत्रयोदश ।
ल्लीचेत्यादयो ज्ञेयाः शय्यादौलक्ष्यदर्शनात् ।"

स्वप् ધાતુના પહેલા અને ओ અથવા उ વિકલ્પે થાય
જેમકે, सोवइ, सुवइ, (स्वपिति).

४९ ॥ नात् पुनरादाइर्वा ॥ १—६५

नञः परे पुनः शब्दे आदे रस्य आ, आइ, इत्यादेशौ वा भव
पुनर् શબ્દની પૂર્વે न શબ્દ આવીને, नपुनः એવું જે
ાય, તેમાં पुनर्‌ની અંદરના ननी પછી આવનારા अने બ
ा અથવા आइ થાયછે, અથવા તે અમાં કાંઇ પણ ફેરફાર શ
ાહીં; જેમકે,—णउणा, णउणाइ, पक्षे णउण (नपुनः).

५० ॥ वा, अव्ययोत्खातादावदातः ॥ [१] १—६७

अव्ययेषु, उत्खातादिषु च शब्देषु, आदे राकारस्य अ
वति ।

---

१ प्राकृतप्रकाश कल्पलतिकयोः सूत्रमेतादित्थं पठ्यते । यथ
अदातो यथादिषु वा" (१०।१) प्राकृतप्रकाश અને कल्पल
એ બન્ને ગ્રંથોમાં આ સૂત્રને બદલે "अदातो यथादिषु वा
ું સૂત્ર આપ્યું છે.

कल्पलतिकामां यथादि વર્ગના શબ્દો નીચે પ્રમાણે
ખ્યા છેઃ—

यथा, तथा, तालवृन्त, प्राकृतोत्खात चामरं ।
चाटुप्रहाव, प्रस्तार, प्रवाहा, हालिक स्तथा ।
मार्जारश्च कुमारश्च मार्ज्जारेयुकलोपिनि ।
संस्थापितं खादितंच मरालश्चैव मादयः ॥

अव्ययमां अने उत्खातादि वर्गमां, आने बदले विकल्पे
यछे; जेमके, अव्ययं-जह, जहा (यथा); तह, तहा (तथा);
, अहवा (अथवा); उत्खातादि-उक्खअं, उक्खाअं (उत्-
; चमरं, चामरं (चामरं); कलओ, कालओ (कालकः);
, ठविअं (स्थापितं); परिठविअं, परिठाविअं (प्रतिस्थापितं);
अं, संठाविअं (संस्थापितं); पयअं, पायअं (प्राकृतं); तल-
तालवेण्टं (तालवृन्तं); हलिओ, हालिओ (हालिकः); णरा-
णाराओ (नाराचः); वलआ, वलाआ (बलाका); कुमरो,
ो (कुमारः); खइअं, खाइअं (खादितं). 'ब्राह्मण
योरपि' ब्राह्मण अने पूर्वाह्ण ए शब्दोने पण उपलोज
न लागु पडे छे; जेमके, बम्हणा, बाम्हणो (ब्राह्मणः); पुव्वण्हो
ण्हो (पूर्वाह्णः)। [1]

---

1 । प्राकृतप्रकाश कल्पलतिकयो र्मते वक्ष्यमाणाना मपि वा-
ां विकल्पे नात्त्वं भवति । प्राकृतप्रकाश अने कल्पलतिका ए
थोना मत प्रमाणे आ सूत्र नीचे लखेला शब्दोने पण लागु
छेः—प्रस्तारः, प्रहारः, दावाग्निः, चाटु मार्ज्जारः, मरालः
ः । क्रमेण यथा—पत्थरो, पत्थारो; पहारो, पहरो; दवग्गी,
गी; चडु, चाडु; मज्जारो माज्जारो; मरलो, मरालो; पवहो,
हो ।

कल्पलतिकायां स्थापितादे र्नित्य मित्यपि सूत्रान्तर मस्ति ।
लतिकामां वळी वधारे एवो नियम आप्यो छे के, स्थापि-

५४ ॥ आर्यायां र्य ऊः श्वश्र्वाम् ॥ १-७७

श्वश्र्वां वाच्यायां आर्यशब्दे र्यस्थान ऊद् भवति ।

आर्या શબ્દનો સાસુ એવો જ્યારે અર્થ થાય, ત્યારે य બદલે ऊ થાયછે; જેમકે, ऊज्जा.

श्वश्र्वामिति किम्? "સાસુ એવો જ્યારે અર્થ થાય ત્યા એવું કહ્યું છે, તેનું કારણ એ કે, अज्जा (आर्या) એનો અર્થ અથવા पूज्य स्त्री એવો થાયછે.

५५ ॥ मात्रटि वा ॥ १-८१

मात्रट् प्रत्यये आत एद् वा भवति ।

मात्रट् પ્રત્યયના आने બદલે વિકલ્પે ए થાયછે; જે एतिअमेत्तं, एतिअमत्तं (एतावन्मात्रं) .

बहुलाधिकारात् क्वचिन् मात्रशब्दे ऽपि આ આખા ગ્રંમ "बहुलम्" (ચાલુ અધ્યાયનું સૂત્ર ૩ જું) એવો વિકલ્પ વા અધિકાર છે, તે અધિકારને લીધે मात्र શબ્દમાં પણ બદલે ए થાયછે; જેમકે, भोअणमेत्तं (भोजनमात्रं).

५६ ॥ ह्रस्वः संयोगे ॥ १-८४

संयोगे परे दीर्घस्य च यथादर्शनं ह्रस्वो भवति ।

દીર્ઘ સ્વર પછી જોડાક્ષર આવે તો, કેટલાએક શબ્દોમાં તે સ્વરને બદલે હ્રસ્વ સ્વર થાયછે; જેમકે, अंबं (आम्रं); तंबं (त

१८ ॥ शरदा देरत् ॥ [1] १–१८

शरत् ઇત્યાદિ શબ્દોમાં અંત્ય વ્યંજનને બદલે अ મુકાય જેમકે, सरअ (शरत्); भिसअ (भिषक्).

१९ ॥ दिक् प्रावृषोः सः ॥ [2] १–१९

एतयो रन्त्यव्यञ्जनस्य सो भवति।

दिश् અને प्रावृष् એ શબ્દોના અંત્ય અક્ષરને બદ મૂકવામાં આવે છે; જેમકે, दिसो (दिक्); पाउसो (प्रावृ

२० ॥ आयु रप्सरसो र्वा ॥ १–२०

एतयो रन्त्यव्यञ्जनस्य सो वा भवति ।

आयुस् અને अप्सरस् એ શબ્દોના અંત્ય અક્ષરને બદલે રૂપે सो મુકાયછે; જેમકે, दीहाउसो, दीहाऊ, (दीर्घायुः); अ सो, अच्छरा, (अप्सराः).

---

१ । प्राकृतप्रकाशे सूत्रमिदं भिन्नार्थकं भिन्नस्वरूपञ्च व ाकृतप्रकाशमां આ સૂત્રનું રૂપ જૂદું છે, અને તેનો અર્થ જુદો થાય છે; જેમકે, "शरदोदः"। शरत् શબ્દના અંત્ય तका બદલે दो મૂકાય છે; જેમકે, सरदो.

२ । प्राकृतप्रकाशमां આ सूत्र એવુંને એવું જ આપેલું છે.

ात्त्वं भवति; लुगपवादः । स्त्रीलिंग શબ્દને અંતે વ્યંજન
તો, તે વ્યંજનને બદલે आ મુકાયછે; આ નિયમને विद्युत् શબ્દ
વાદ છે. પૂર્વના સૂત્રોમાં, " અંત્ય વ્યંજનનો લોપ થાય છે,"
બદલકહ્યું છે, તે આ સૂત્રમાં લાગુ પડતું નથી; જેમકે, सरिआ
रत्); पडिवअ, (प्रतिपत्); संपआ (सम्पत्); वाआ
બેવું [illegible], वाक्)

અથ बहुलाधिकारा दपि पृष्ठतर 'य' श्रुतिरपि । विकल्प
।। अधिकार ચાલુ છેજ, તેથી કેટલાએક શબ્દોમાં आनी
ર્ જોડીને या પણ મુકાયછે; જેમકે, सरिया, पडिवया, इत्यादि.

१६ ॥ रोरा ॥ १–१६

ृति: स्त्रियां वर्त्तमानस्य रेफस्य 'रा' देशो वा भवति । आत्त्वा पवादः[1]
स्त्रीलिंग શબ્દમાં અંત્ય रकारने બદલે रा મૂકાય છે; જેમકે,
[illegible]रा, धुरा, पुरा;

१७ ॥ क्षुधो हा ॥ १–१७

क्षुत् शब्द स्यान्तव्यञ्जनस्य 'हा' ऽऽदेशो भवति ।
क्षुत् શબ્દના तकारनो हा થાય છે; જેમકે, क्षुहा (क्षुत्).

---

१ । सूत्रमिदं प्राकृतप्रकाशे समरूपं दृश्यते । प्राकृतप्रकाशमां
। સૂત્ર એવુંને એવુંજ આપેલું છે.

ग्गी (विरहाग्निः); अस्सं (आस्यं), मुनिंदो (मुनीन्द्रः); तित्थ
); गुरुल्लापा: (गुरूल्लापाः); चुण्णं (चूर्णं); णरिंदो (नरेन्द्रः)
च्छो (म्लेच्छः); अहरुट्ठं (अधरोष्ठः); नीलुप्पलं (नीलोत्पलं).
संयोग इति किम् ? "પછી જોડાક્ષર આવે તો" એવું કહ્યું
ાથી જોડાક્ષર નહિ હોય તો, દીર્ઘનો હ્રસ્વ થતો નથી;
, आयासो (आयासः).

५७ ॥ इत एद् वा ॥ [1] १–८५

संयोग इति वर्तते । आदे रिकारस्य संयोगे परे एकारो वा
।

પછી જોડાક્ષર આવે તો, इने બદલે વિકલ્પે ए થાયછે;

---

[1] प्राकृतप्रकाशे कल्पलतिकायांच, सूत्रमिद मित्थं वर्त्तते,
एत् पिण्ड समेषु"। "પ્રાકૃત-પ્રકાશમાં અને कल्पलतिकाમાં,
ण्ड समेषु" એટલે पिण्ड જેવા શબ્દોમાં इने બદલે વિકલ્પે
છે, એવા રૂપમાં આ સૂત્ર આપ્યું છે.

मग्रहणं संयोगपर स्योपलक्ष णार्थम् । આ સૂત્રમાં "पिण्ड स-
ड જેવા" એવું કહ્યું છે, તે ઉપરથી એમ સમજવાનું કે, હ્રસ્વ
જોડાક્ષર આવે તો, તે इनो अ થાયછે.

ौरसेनी भाषादौ "पिण्डादि ष्वेत्वं" न भवति । शौरसेनी
ભાષાઓમાં पिण्डादि વર્ગના શબ્દોમાં ए થતો નથી;
पिण्डम्, धम्मिल्लम्.

જેમકે, पेण्डं, पिण्डं (पिण्डं); णेद्दा, णिद्दा (निद्रा); सेंदूरं (सिन्दूरं); धम्मेल्लं, धम्मिल्लं (धम्मिल्लं); वेण्हू, विण्हू (वि पेट्ठं, पिट्ठं (पृष्ठं); चेण्हं, चिण्हं (चिन्हं); वेल्लं, विल्लं (विल्लं)

५८ ॥ अ इतौ तौ वाक्यादौ ॥[1] ॥ १–९

वाक्यादिभूते इति शब्दे यस्तः, तत्सम्बन्धिन इकारस्य भवति ।

જ્યારે વાક્યની શરૂઆતમાં इति શબ્દ આવે, ત્યા અંદરની इ નો अ થાયછે; જેમકે–इअ जं पिअवसाणे (इ मियावसाने), इअ उअह अणह वअणं (इति पश्यतान्यथा

वाक्यादा विति किम् ? "વાક્યની શરૂઆતમાં" એ તે ઉપરથી એવો નિયમ સમજવો કે, "જ્યારે ...ક્યની શ[...] માં" इति શબ્દ નહીં આવ્યો હોય, ત્યારે तिની અંદરની इ [...] થતો નથી; જેમકે, पिओत्ति (प्रिय इति); पुरिसोत्ति (पुरुष

५९ ॥ र-लुकि निरः ॥ १–१३

निर् उपसर्गस्य रेफलोपे सति, इत ईकारो भवति ।

જ્યારે निर् ઉપસર્ગના र्નો લોપ થાયછે, ત્યારે नि

---

1 આ સૂત્રમાં "वाक्यादौ=વાક્યની શરૂઆતમાં" કહ્યુ છે, તેને બદલે प्राकृतप्रकाशમાં "पदादौ=પદની શરૂઆમ માં" એવું કહ્યુ છે.

ગણે; જેમકે, णीसहो (निस्सहः); णीसासो (निःश्वासः).

र-लुक़ीति किम् ? "र्नो લોપ થાયછે ત્યારે" इ દીર્ઘ થાયછે, એવું કહ્યું છે, તેથી र्नो લોપ નહીં થાય, તો इ દીર્ઘ થતી નથી; જેમકે, णिरओ (निरयः); णिस्सहो (निःसहः).

६० ॥ द्विन्यो रुत् ॥ १-९४

द्वि शब्दे नावुपसर्गे च, इत उद् भवति ।

द्वि શબ્દની, અને नि ઉપસર્ગની इને બદલે उ થાયછે; જેમકે, दुवाई, दुवे (द्वौ); दुवअणं (द्विवचनं).

बहुलाधिकाराव क्वचिद् विकल्पः । "बहुलम्" એ સૂત્રનો અધિકાર આખા પુસ્તકમાં ચાલે છે, તેને લીધે કેટલીક વખતે द्वि અને निनी અંદરની इनो उ વિકલ્પે થાયછે; જેમકે, दुउणो, बिउणो (द्विगुणः); दुइओ, दिउओ (द्वितीयः).

क्वचिन् न भवति । કેટલીક વખતે द्वि અને निनी અંદરની इनो उ થતો નથી; જેમકે, दिओ (द्विजः); दिरओ (द्विरदः).

क्वचिद् ओत्त्व मपि કેટલીક વખતે ओ પણ થાયછે; જેમકે, दोवयणं (द्विवचनं); नि–णुमज्जइ (निमज्जति), णुमण्णो (निमग्नः).

क्वचिन् न भवति । આ સૂત્રને કેટલાએક અપવાદ છે; જેમકે, णिवडइ (निपतति).

६१ ॥ ओञ्च द्विधाकृञः ॥ [1] १–९७

द्विधा शब्दे कृञ् धातोः प्रयोगे, इत ओत्त्वं; चकाराद् उ... भवति ।

द्विधा शब्द कृ धातुनी जोडे वपरायो होय, त्यारे द्विनी अंदरनी इने बदले उ अथवा ओ विकल्पे थायछे; जेमके, दो... कियं, दोहाइअं, दुआइअं, (द्विधाकृतं); दोहाज्ज, दुहाइज्ज (द्विधा क्रियते).

कृञ इति किम्? "कृ धातुनी जोडे वपरायो होय त्यारे" एवुं आ सूत्रमां कह्युं छे; तेथी कृ धातु नहीं होय त्यारे, द्वि नि अंदरनी इनो उ के ओ थतो नथी; जेमके, दि... (द्विधागतं).

क्वचित् केवलस्यापि केटलीएक वखते कृ धातु नहीं तोपण एकला ज द्विधा शब्दनी अंदरनी इनो उ थायछे; जेमके, दुहा.

६२ ॥ पानीयादि ष्वित् ॥ [2] १–१०१

पानीयादिषु शब्देषु ईत इद् भवति ।

---

१ प्राकृतप्रकाशे सूत्र मिदम् "ओञ्च द्विधाकृञः" दृश्यते । प्राकृतप्रकाशमां आ सूत्रने ठेकाणे "ओ ञ्च द्विधा कृ..." एवुं सूत्र आप्युं छे.

२ प्राकृतप्रकाशे "इदीतः पानीयादिषु" (१८।९) ...वं सूत्र मास्ति । प्राकृतप्रकाशमां "इदीतः पानीयादिषु" सूत्र आप्युं छे. प्राकृतप्रकाशमां पानीयादि वर्गमां नी

पानीयादि વર્ગમાં દીર્ઘ ई ને બદલે હ્રસ્વ इ થાયછે; જેમકેઃ—

प्राकृतं	संस्कृतं	प्राकृतं	संस्कृतं
पाणिअं	पानीयं	करिसो	करीषो
अलिअं	अलीकं	सिरिसो	शिरीषः
जिअइ	जीवति	दुइअं	द्वितीयं
जिअउ	जीवतु	तइअं	तृतीयं
विलिअं	व्यलीकं	गहिरं १	गभीरं
उवणिअं	उपनीतं	आणिअं	आनीतं
पदिविअं	प्रदीपितं	ओसिअंतो	अवसीदन्
पसीद	प्रसीद	गहिअं	गृहीतं
वम्मिओ	वल्मीकः	तआणिं	तदानीं

१ वहुलाधिकारादेषु कचिन् नियम् , कचिद् विकल्पः। "बहुलम्"
२ જે અધિકાર વાચક સૂત્ર છે, તે ઘણું વ્યાપક છે; તેને લીધે

દો આપ્યા નથીઃ—उपनीत, आनीत, जीवतु, जीवति, प्रदी-
त, प्रसीद, शिरीष, गृहीत, वल्मीक, अवसीदन् , આ શબ્દોમાં
कृत प्रकाशना મત પ્રમાણે, હ્રસ્વ इ થાય નહીં.

कल्प लतिकायां पानीयगण इत्थंनिर्दिष्टम् ।

कल्पलतिकाમાં पानीयादि વર્ગના શબ્દો નીચે પ્રમાણે ગ-
ણ્યા છેઃ—"पानीयं, व्रीडिता लीक, द्वितीयं च, तृतीयकं, ।
तथा गृहीत मानीतं, गभीरं च करीषवत् , ॥
इदानीं च, तदानीं च पानियादि गणो यथा ॥

१ गहर हिन्दी ।

જેમકે, गरुओ, गुरुओ (गुरुकः).

क इति किम् ? "જ્યારે क પ્રત્યય લાગીને અર્થ બદલાતો નહીં હોય ત્યારે," એવું કહ્યું છે; તેને લીધે गुरु શબ્દનો અર્થ બદલાતો હોય ત્યારે પહેલા उनो अ થાય નહીં; જેમકે, गुरुओ (गुरुकः) ઓછા દરજ્જાનો ગુરૂ (ઉપગુરૂ).

९६ ॥ ऊरुतोऽनुत्साहोच्छन्नेत्सच्छे ॥ १-११४

उत्साह, उच्छन्न वर्जिते शब्दे, यः त्सः च्छः च, तयोः परयं आदे रुत ऊद् भवति ।

જ્યારે શબ્દની શરૂઆતમાં હ્રસ્વ उ આવ્યો હોય અને પછી ત્स કે च्छ આવ્યો હોય, ત્યારે તે હ્રસ્વ उनो દીર્ઘ ऊ થાયછે. એ નિયમને उत्साह અને उच्छन्न એ બે શબ્દ અપવાદ રૂપ છે; જેમકે, ऊसुओ (उत्सुकः); ऊसवो (उत्सवः) ऊसित्तो (उत्सिक्तः); ऊच्छुओ (उच्छुकः) (उद्गताः शुकाः यस्मात् सः)

अनुत्साहोच्छन्न इति किम् ? "उत्साह અને उच्छन्न એ બે શબ્દ અપવાદ રૂપ છે," એવું કહ્યું છે, તેથી उच्छाहो, અને उच्छण्णो, એવાં રૂપ થાયછે.

९७ ॥ र्लुकि दुरो वा १-११५

दुरुपसर्गस्य रेफलोपे सति, उत ऊत्वं वा भवति ।

જ્યારે दुर् ઉપસર્ગના र्नो લોપ થાયછે, ત્યારે उने બદલે

વિકલ્પે દીર્ઘ ऊ થાયછે; જેમકે, दूसहो, दुसहो (दुःसहः); दूहओ, दुहओ (दुर्भगः).

लुकीति किम्? "र्‌નો લોપ થાયછે ત્યારે," એવું કહ્યું છે, તેથી જ્યારે र्‌નો લોપ નહીં થાય, ત્યારે उ દીર્ઘ થતો નથી; જેમકે, दुस्सहो विरहो ।

६८॥ ओत् संयोगे ।[१] । १–११६

संयोगेपरे आदे रुत ओत्त्वं भवति ।

---

१ प्राकृत प्रकाशे "उत ओत्तुण्डरूपेषु" (प्रा० १.०।१.) इत्येवं सूत्र मस्ति । प्राकृतप्रकाशमां "उत ओत् तुण्ड रूपेषु=तुण्ड જેવા શબ્દોમાં હ્રસ્વ उनो ओ થાયછે," એવું સૂત્ર આપ્યું છે, તેના ઉપર ટીકાકારે એવું કહ્યું છે કે, "रूप ग्रहणं संयोगपर लक्षणार्थम्=तुण्ड रूप (तुण्ड જેવા) એવું કહ્યું છે, તે ઉપરથી એવું સમજવાનું કે, उनी પછી જોડાક્ષર આવે ત્યારે," उनो ओ થાયછે.

कल्पलतिकायां तुण्डादिगणो यथा । कल्पलतिकामां तुण्डादि વર્ગ નીચે પ્રમાણે ગણાવ્યો છે:–

तुण्ड, कुट्टिम, कुद्दाल, मुक्ता, मुद्गर, लुब्धकाः ।
पुस्तकंचैव मन्येऽपि कुम्भी, कुन्तल, पुष्कराः ।

शौरसेन्यां ओत्त्वस्य नियता नास्ति। शौरसेनी ભાષામાં એવા उनो હમેશાંજ ओ થાય, એવો નિયમ નથી; તેથી, शौरसेनी ભાષામાં ओ વિકલ્પે થાયછે.

શબ્દની શરૂઆતના उ પછી જોડાક્ષર આવે તો, તે उनो ओ થાયછે; જેમકે, तोण्डं (तुण्डं); मोण्डं (मुण्डं); पोक्खरं (पुष्करं); कोट्टिमं (कुट्टिमं); पोत्थअं (पुस्तकं); लोद्धओ (लुब्धकः); मोत्ता (मुक्ता); वोक्कंतं (व्युत्क्रान्तं); कोंतलो (कुन्तलः); १।

६९ ॥ ऋतो ऽत् ॥ १-१२६

आदे ऋकारस्य अत्त्वं भवति ।

શબ્દમાં પહેલો ऋ હોય, તો તેનો अ થાયછે; જેમકે, घअं (घृतं); तणं (तृणं); कअं (कृतं); वसहो (वृषभः); मओ (मृगः, मृतो वा); वड्ढो (वृद्धः); घट्टो (घृष्टः)।

७० ॥ इत् कृपादौ ॥ [1] ॥ १-१२८

कृपा इत्येवमादिषु शब्देषु आदेः ऋत इत्त्वं भवति ।

---

१ प्राकृत प्रकाशे "इद् ऋष्यादिषु" (प्रा० २८ । १) इत्येवं सूत्रमस्ति। प्राकृतप्रकाशમાં कृपादिने બદલે ऋष्यादि એવું કહ્યું છે.

कल्पलतिकायां ऋष्यादिगणो यथा। कल्पलतिकाમાં ऋष्यादि ગણના શબ્દો નીચે પ્રમાણે ગણાવ્યા છેઃ—

ऋष्यादिषु कृतिः कृसा धृष्टो, वृषभ, वृश्चिकः ।
तृषश्च, पृथलो, गृध्रो, मृगाङ्को मसृणम्, ऋषिः ॥
सृष्टि, दृढो, मृतो, गृष्टि, वितृष्ण, कृत, कृत्तयः ।
संज्ञावाचकः कृष्णो ऽयम् ऋष्यादिगण ईदृशः ॥

कृपादि વર્ગના શબ્દોની શરૂઆતના ऋनी इ થાયછે; જેમકે:—

प्रा०	सं०	प्रा०	सं०	प्रा०	सं०
किवा	कृपा	हिअअं	हृदयं	मिठ्ठं	मृष्टं
दिठ्ठं	दृष्टं	दिट्ठी	दृष्टिः	सिठ्ठं	सृष्टं
सिठ्ठि	सृष्टिः	गिट्ठी	गृष्टिः	पिच्छी	पृथ्वी
भिऊ	भृगुः	भिंगो	भृङ्गः	भिंगारो	भृङ्गारः
सिङ्गारो	शृङ्गारः	सियालो	शृगालः	घिणा	घृणा
घुसिणं	घुसृणं	विद्धकई	वृद्धकविः	समिद्धी	समृद्धिः
इद्धी	ऋद्धिः	गिद्धी	गृद्धिः	किसो	कृशः
किसाणू	कृशानुः	किसरो	कृशरः	किच्छं	कृच्छ्रं
किई	कृतिः	धिई	धृतिः	किवो	कृपः
किवणो	कृपणः	किवाणं	कृपाणं	विञ्चुओ	वृश्चिक
तिप्पं	तृप्तं	किसिओ	कृषितः	निवो	नृपः
किचं	कृत्यं	वित्तं	वृत्तं	वित्ती	वृत्तिः
हिअं	हृतं	वाहित्तं	व्याहृतं	विंहिओ	वृंहितः
विसी	वृसी	इसी	ऋषिः	छिहा	स्पृहा
सइ	सकृत्	विइण्हो	वितृष्णः	उक्किठ्ठं	उत्कृष्ट[1]

[1] कल्पलतिकामते निम्नलिखितेषु ऋतो नित्य मित्त्वम् ।
કલ્પલતિકાના મત પ્રમાણે નીચે લખેલા શબ્દોમાં ऋने બદલે

कल्पलतिकामते विष्णु वाचिनि कृष्ण शब्दे च विकल्पेन इत्त्वं भवति;

कल्पलतिकाना मत प्रमाणे, ज्यारे कृष्ण शब्दनो अर्थ विष्णु थायछे, त्यारे ऋने बदले विकल्पे इ थायछे; जेमके, किण्हो, कण्हो (कृष्णः).

७१ ॥ पृष्ठे वा ऽनुत्तरपदे ॥ १–१२९

॥ पृष्ठशब्दे ऽनुत्तरपदे ऋत इद् भवति वा ।

ज्यारे पृष्ठ शब्दनी पूर्वे बीजो कोइ शब्द नहीं आव्यो होय, एटले ज्यारे पृष्ठ शब्द कोइ समासमां छेल्लो शब्द नहीं थतो होय, त्यारे ऋने बदले विकल्पे इ थायछे; जेमके, पिट्ठं, पट्ठं (पृष्ठं).

हमेशां इ थाय छेः–

भृङ्ग भृङ्गार शृङ्गाराः कृपाणं कृपणः कृपा ॥
शृगाल हृदये वृष्टि दृष्टि वृंहित मेव च ॥
समृद्धि कृशरा तृप्ति वृत्ति वृद्धि स्तु कृत्रिमं ॥
कृकवाकु स्तथेत्यादौ नित्य मित्त्वम् ऋतो मतम् ॥

ततो ऽन्यत्र विकल्पः । एटला शब्दोमां हमेशां इ थाय छे, एवुं कह्युं छे; तेथी एटला शब्दो शीवायना बाकीना बधा शब्दोमां ऋने बदले इ विकल्पे थायछे, एम समजवुं; जेमके, विसो वसो (वृषः) ।

अनुत्तरपद इति किम् ? "જ્યારે पृष्ठ શબ્દ કોઈ સમાસમાં છેલ્લો શબ્દ નહીં થતો હોય ત્યારે," એવું કહ્યું છે, તેથી જ્યારે पृष्ठ શબ્દ કોઇ સમાસમાં છેલ્લો શબ્દ થતો હોય, ત્યારે इ વિકલ્પે નહીં, પણ અવશ્ય થાયછે; જેમકે, महिवट्ठं (महीपृष्ठं).

७२ ॥ उदृत्वादौ ॥[1] । १–१३१

ऋतु इत्यादिषु शब्देषु आदेः ऋत उद् भवति ।

ऋतु ઇત્યાદિ શબ્દોમાં ऋनो अ થાયછે; જેમકે,

प्रा०	सं०	प्रा०	सं०	प्रा०	सं०
उऊ	ऋतु	परामुट्ठो	परामृष्टः	पुट्ठं	पृष्ठं
		पउट्ठं	प्रवृष्टं	पुहइ	पृथिवी
				पुहवी	पृथिवी
पउत्ती	प्रवृत्तिः	पाउसो	प्रावृष्	पाउअं	प्रावृतं

1 प्राकृत प्रकाशे "उदृत्वादिषु" इत्येवं सूत्र मस्ति (प्रा० १.२९ । १) प्राकृतप्रकाशमां "उदृत्वादिषु" એવું સૂત્ર આપ્યું છે.

कल्पलतिकायां ऋत्वादिगणो यथा । कल्पलतिकामां ऋत्वादि गण नीચे પ્રમાણે કહ્યો છે:—

ऋतु मृदङ्गो निभृतं वृतः परभृतो मृतः ॥
प्रावृट् प्रवृत्ति वृत्तान्तो मातृका भ्रातृक स्तथा ।
मृणाल पृथिवी वृन्दावन जामातृका अपि ॥
वृन्दारकश्च प्रभृतिः पृष्ठ वृद्धादयः परे ॥
लक्षानुसारतो ज्ञेयाः ।

प्रा०	सं०	प्रा०	सं०	प्रा०	सं०
भुइ	भृतिः	पहुदि	प्रभृति	पाहुदं	प्राभृतं
परहुओ	परभृतः	णिहुअं णिहुदं	निभृतं	णिउअं	निवृतं
विउअं	विवृतं	संवुदं	संवृतं	वुत्तंतो	वृत्तान्त
णिव्वुअं णिव्वुदं	निर्वृतं	णिव्वुइ	निर्वृतिः	वुंदं	वृन्दं
वुंदावणं	वृन्दावनं	वुड्ढो	वृद्धः	वुड्ढी	वृद्धिः
उसहो	ऋषभः	मुणालं	मृणालं	उजु	ऋजुः
जामाउओ जामादुओ	जामातृकः	माउआ	मातृका	माऊ मादु	माता
भाउओ	भ्रातृकः	पिउओ	पितृकः	पुहुवी	पृथिवी

मृगाङ्के च विकल्पे नोत्त्व मिच्छन्ति केचित्, यथा मुअंक मअंको। કેટલાએકના મત પ્રમાણે, मृगाङ्क શબ્દના ऋનો વિકલ્પ उ થાયછે.

७३ ॥ गौणान्त्यस्य ॥ १-१३४

गौणपदस्य यो ऽन्त्य ऋत्, तस्य उद् भवति ।

સમાસમાં गौणपदમાં છેવટે ऋ આવે, તો તેનો उ થાય જેમકે, माउ(दु) मण्डलं (मातृमण्डलं); माउ(दु) हरं (मातृगृहं) पिउवणं (पितृवनं).

७४ ॥ मातु रिद् वा ॥ १–१३५

मातृशब्दस्य गौणस्य ऋत इद् वा भवति।

સમાસમાં मातृ શબ્દ गौणपद હોય (મુખ્યપદ નહીં હોય), તો તેના ऋने વિકલ્પે इ થાયછે; જેમકે, माइहरं, माउहरं (मातृगृहं).

क्वचिद् अगौणस्यापि। કેટલીએક વખતે मातृ શબ્દ પ્રધાન હોય, તોપણ તેના ऋनी इ થાયછે; જેમકે, माइणो (मातुः).

७५ ॥ रिः केवलस्य ॥[1] । १–१४०

केवलस्य व्यञ्जने नासंपृक्तस्य ऋतः रिः आदेशो भवति।

શબ્દની શરૂઆતમાં ऋ આવે, અને તે કોઈ વ્યંજનમાં મળેલો નહીં હોય, તો તે ऋने બદલે रि થાયછે; જેમકે, रिद्धी (ऋद्धिः).

ऋण, ऋजु, ऋषभ, ऋतु, ऋषिषु विकल्पेन रि रादेशो भवति। આ નિયમ ऋणादि વર્ગના શબ્દોને વિકલ્પે લાગુ પડે છે; જેમકે, रिणं (ऋणं); रिज्जु, उज्जू (ऋजुः); रिसहो, उसहो (ऋषभः); रिऊ, उदू (ऋतुः); रिसी, इसी (ऋषिः)। १–१४१

७६ ॥ दृशः क्विप् टक् सकः १–१४२

क्विप्, टक्, सक्, इत्येतत् कृदन्तस्य दृशो र्धातोः ऋतो रिरादेशो भवति।

---

१ प्राकृतप्रकाशમાં "अयुक्तस्य रिः" એવું સૂત્ર આપ્યું છે.

दृश् ધાતુને क्विप्, टक्, सक्, આ કૃદંત પ્રત્યયો લાગ્યાથી જે રૂપો થાય, તેની અંદરના दृમાં મળેલા ऋને બદલે रि થાયછે જેમકે, एआरिसो, तारिसो, सरिसो, सरिच्छो, एरिसो, केरिसो अण्णारिसो, अम्हारिसो, तुम्हारिसो. ।

टक्, सक्, साहचर्य्यात् त्यदाद्यन्यादि सूत्र विहितः क्विप् इ गृह्यते [1] । આ સૂત્રમાં टक् અને सक् પ્રત્યયોની સાથે क्विप् પ્રત્યય ગણાવ્યો છે; તે ઉપરથી એવું સમજવાનું છે કે, આ સૂત્રને त्यदाद्यन्यादि સૂત્રની સાથે જોડીને વાંચવું જોઈએ; એટલે त्यदादि સર્વનામોની સાથે दृश् ધાતુ આવે, અને તેને क्विप् પ્રત્ય

---

1 प्राकृतप्रकाशમાં જે સૂત્ર આપ્યું છે, તેનો અર્થ આ સૂત્ર કરતાં વધારે વ્યાપક છે. તે અર્થ એવો છે કે, શબ્દની શરૂઆત માં ऋ આવે, અને તે ऋ બીજા કોઈ વ્યંજનની જોડે મળેલો નહ હોય, તો, તે ऋને બદલે કોઈ કોઈ વખત रि થાય છે.

शौरसेन्यां यादृशादीनां जादिशं इत्यादिरूपं भवति। શૌરસેની ભાષામાં यादृशादि શબ્દોના जादिश ઇત્યાદિ રૂપો થાયછે; જેમકે जादिशं, तादिशं, ઇત્યાદિ.

अपभ्रंशे । અપભ્રંશ ભાષામાં जइसं, तइसं ઇત્યાદિ રૂ થાય છે.

पैशाच्याम् । પૈશાચી ભાષામાં जातिसं, तातिसं, ઇત્યાદિ રૂપો થાય છે.

લાગે, ત્યારેજ તેના ऋने બદલે रि થાયછે, એમ સમજવું.

कल्पलतिकाમાં "लृतः केवलस्य" એવું વધારે સૂત્ર આપ્યું છે. તેનો અર્થ એવો છે કે, વ્યંજનની જોડે लृ નહીં મળેલો હોય, તો તે लृने બદલે लि થાયછે; જેમકે, लृकारः (लिकारो).

कल्पलतिकायां वर्णान्तरासंयुक्तस्य लृकारस्य लिः स्याद् इति पाठो दृश्यते ।

७७ ॥ ऐतः एत् ॥ १–१४८

શબ્દમાં જે પહેલી ऐ હોય તેને બદલે ए થાયછે; જેમકે, सेलो (शैलः); सेत्तं, सेच्चं (शैत्यं); एरावणो (ऐरावणः); तेल्लुक्कं (त्रैलोक्यं); केलासो (कैलासः); केढवो (कैतवः); वेहव्वं (वैधव्यं) ।

७८ ॥ अइ दैत्यादौच ॥[1] १–१५१

दैत्य इत्येव मादिषु च, ऐतो अइ इत्यादेशो भवति; एत्त्वापवादः ।

---

[1] प्राकृतप्रकाशમાં "दैत्यादिष्वइ" એવું સૂત્ર આપ્યું છે; તેનો અર્થ આ સૂત્રના જેવોજ છે. दैत्यादिगणः । कल्पलतिकाમાં दैत्यादि વર્ગ નિચે પ્રમાણે ગણાવ્યો છેઃ–

दैत्यादौ वैश्य, वैशाख, वैशम्पायन कैतवाः ।
स्वैर, वैदेह, वैदेश, क्षैत्र, वैषयिका अपि ॥
दैत्यादिष्वपि विज्ञेया स्तथा वैदेशिकादयः ।

હેમચંદ્રના મત પ્રમાણે આ નિયમ कौक्षेयक શબ્દને વિકલ્પે લાગુ પડે છે, ૧–૧૬૧; જેમકે, कुच्छेअयं, कोच्छेअयं.

सैन्य अने दैत्यादि वर्गना शब्दोमां ऐने बदले ए थती नथी, પણ अइ थायछे; જેમકે, सइन्नं दइच्चो (दैत्यः); दइण्णं (दैन्यं); अइसरिअं (ऐश्वर्यं); भइरवो (भैरवः); दइवअं (दैवतं); वइआलिओ (वैतालिकः); वइएसो (वैदेशः); वइएहो (वैदेहः); वइअब्भो (वैदर्भः); वइस्साणरो (वैश्वानरः); कइअवं (कैतवं); वइसाहो (वैशाखः); वइसालो (वैशालः); इत्यादि ।

७९ ॥ वैरादौ वा ॥[1] १–१५२

वैरादिषु ऐतो ऽइ (अइ) रादेशो वा भवति ।

वैरादि वर्गना शब्दोमां ऐने बदले विकल्पे अइ थाय छे; જેમકે, वइरं, वेरं (वैरं); कइलासो, केलासो (कैलासः); कइरवं, केरवं (कैरवं); वइसवणो, वेसवणो (वैश्रवणः), वइसंपाअणो, वेसंपाअणो (वैशम्पायनः); वइआलिओ, वेआलिओ (वैतालिकः); वइसिओ, वेसिओ (वैशिकः); चइत्तो, चेत्तो (चैत्रः) ।

---

१ આ સૂત્રને બદલે कल्पलतिकामां निचेनी कारिका આપી છે:–

वैर, कैतव, चैत्राश्च कैलास, दैव भैरवाः ।
अइदिच्छन्ति विकल्पेन च कोविदाः ॥

शौरसेन्यां दैवे नैष विधिः। शौरसेनी ભાષામાં दैव શબ્દને આ નીયમ લાગુ પડતો નથી.

८० ॥ औत ओत् ॥ १–१५९

औकार स्यादे रोद् भवति ।

શબ્દની અંદર પહેલો औ હોય તેનો ओ થાયછે; જેમકે, कोमई (कौमुदी); जोव्वणं (यौवनं); कोत्थुहो (कौस्तुभः); कोसंवी (कौशाम्वी); कोंचो (क्रौञ्चः); कोसिओ (कौशिकः); सोहग्गं (सौभाग्यं); दोहग्गं (दौर्भाग्यं); गोदमो (गौतमः) ।

८१ ॥ उत् सौन्दर्यादौ ॥ [1] १–१६०

सौन्दर्यादिषु शब्देषु औत उद् भवति ।

સૌન્દર્યાદિ વર્ગના શબ્દમાં औने બદલે उ થાય છે; જેમકે, सुंदेरं, सुंदरिअं (सौन्दर्यं); सुंडो (शौण्डः); सुद्दोअणी (शौद्धदनिः); दुवारिओ (दौवारिकः); मुंजाअणो (मौञ्जायणः); सुगंधत्तणं (सौगन्धां); पुलोमी (पौलोमी); सुवण्णिओ (सौवर्णिकः);

८२ ॥ अउः पौरादौ च ॥ १–१६१–६२

कौक्षेयक पौरादिषु च औत अउ रादशो भवति ।

---

१ कल्पलतिकायां सौन्दर्यादयो यथा । કલ્પલતિકામાં સૌન્દર્યાદિ વર્ગ નિચે પ્રમાણે ગણાવ્યો છે:—

सौन्दर्यं शौण्डिकी दौवारिकः शौण्डोपरिष्टकं ।
कौक्षेयः पौरुषः पौलोमि मौञ्ज दौस्पाधिकादयः ॥

कौक्षेयक શબ્દમાં, તથા पौरादि[1] વર્ગના શબ્દોમાં, औने બદલે अउ થાયછે; જેમકે, कउच्छेअअं (कौक्षेयकः); पउरो (पौरः); कउरवो (कौरवः); कउसलं (कौशलम्); पउरिसं (पौरुषं); सउहं (सौधम्); गउडो (गौडः); मउली (मौलिः); मउणं (मौनं); सउरा (शौराः); कउलाः (कौलाः)।

८३ ॥ अवापोते ॥ [2] १–१७२

अवापयो रुपसर्गयोः उत इति विकल्पार्थनिपाते च आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ।

अव અને अप એ ઉપસર્ગને બદલે, અને उत એ विकल्पार्थक અવ્યયને બદલે, વિકલ્પે ओ થાય છે; જેમકે, ओआसो,

---

१ कल्पलतिकायां पौरादयो यथा । कल्पलतिकामां पौरादि વર્ગ નીચે પ્રમાણે ગણાવ્યો છે:—

पौर पौरुष शैलानि गौड क्षौरित कौरवाः ।
कौशलं मौलि वौचित्यं पौराकृति गणा मताः ॥

शौरसेनी ભાષામાં पौर અને कौरव એ શબ્દોમાં औने બદલે अउ થતા નથી.

शौरसेन्यां पौर कौरवयोः क्रमेण पोरो कोरवो इति रूपे भवतः।

२ प्राकृतप्रकाशमां "ओदवापयोः" એવું સૂત્ર છે. ।

मागध्याम् अवापयो रुत्वं ओत्वं च । मागधी ભાષામાં अव અને अप ઉપસર્ગને બદલે उ અથવા ओ થાય છે.

अवआसो (अवकाशः); ओसरई, अवसरई (अपसरति); ओ वणं, उअ वहणं (उत वनम्.)।

क्वचिन् न भवति । કેટલાએક શબ્દોમાં अव अप અને उतने બદલે ओ થતો નથી; જેમકે, अवगअं (अपगतं); अवसदो (अपसदः)॥

८४ ॥ ऊच्चोपे ॥ [१] १-१७३

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण व्यञ्जनेन सह ऊत् ओ चादिशौ भवतः ।

उप ઉપસર્ગને બદલે ऊ અથવા ओ થાય છે; જેમકે, ऊहसिअं, ओहसिअं (उपहसितं); ऊआसो, ओआसो (उपवासः).

इति प्राकृत व्याकरणे प्रथमो ऽध्यायः ।

---

१ । एतदध्यायोक्ता नियमाः प्रायः सर्व्वास्वपि प्राकृतभाषासु प्रवर्त्तन्ते । केवलं ५५ सूत्र मेतत् शौरसेन्यां पिण्डादिषु न प्रवर्त्तते।

આ અધ્યાયમાં જે નિયમો કહ્યા છે, તે ઘણું કરીને બધી प्राकृत ભાષાઓમાં લાગુ પડે છે; માત્ર ૫૫ મું સૂત્ર शौरसेनी ભાષામાં पिण्डादि વર્ગના શબ્દોને લાગુ પડતું નથી.

। अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

१ ॥ स्वरा दसंयुक्त स्यानादेः १–१७६ ।

अधिकारो ऽयम् । यद् इत ऊर्ध्वे मनुक्रमिष्याम स्तत् स्वरात्

---

१ આ સૂત્રને બદલે प्राकृतप्रकाशમાં નિચેલું સૂત્ર આપ્યું છેઃ–" अयुक्तस्यानादौ " (प्राकृतप्रकाशे द्वितीयाध्यायस्य प्रथम सूत्रम्) (तत्र स्वरा दिति पदं नास्ति) એમાં "स्वरात्=સ્વરની પછી આવેલા" એ શબ્દ નથી.

" अत्रासंयुक्त स्येत्येवं कथने नैव प्रयोजन सिद्धि र्भवति। तत् स्वरा दिति पदं वृथेति न शङ्कितव्यम् " । यत्रानुस्वारस्य पञ्चम वर्णो न जातः, तत्र परवर्त्तिनो व्यञ्जन स्यासंयुक्तत्वात् लोपे प्राप्ते, स्वराद् इत्यनेन निषेधः । "असंयुक्तस्य=બીજા વ્યંજન સાથે નહીં જોડાયલો વ્યંજન" એ શબ્દ આ સૂત્રમાં આવ્યા છે, તેથી "स्वरात्=સ્વરની પછી આવેલા " એ શબ્દો નકામા છે, એવું નહીં સમજવું; કારણકે, જે શબ્દોમાં अनुस्वारને બદલે વર્ગનો પાંચમો अनुनासिक અક્ષર નહીં મુકાતો હોય અને પછીનો અક્ષર જોડાક્ષર નહીં થતો હોય, તે શબ્દોને આ નિયમ લાગુ પડે નહીં, એવા હેતુથી આ સૂત્રમાં "स्वरात्=સ્વરની પછી આવેલા" અને "असंयुक्तस्य=બીજા વ્યંજન સાથે નહીં જોડાયલો " એવાં બે મુક્યાં છે.

ार स्यासंयुक्त स्यानादे भवति, इति वेदितव्यम् ।

આ સૂત્રમાં અધિકાર કહ્યો છે, તેથી પછીનાં સૂત્રોમાં એનો અધ્યાહાર કરવો. હવે પછીના સૂત્રોમાં જે નિયમ કહ્યા છે, તે ાયમો (૧) સ્વરની પછી આવેલા, (૨) શબ્દની શરૂવાતમાં નહીં ાવેલા, તથા (૩) બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડાયલા, વ્યંજ-ાને લાગુ પડે છે, એવું સમજવું.

२ ॥ क, ग, च, त द, प, य, वां प्रायो लुक् ॥१–१७७[1]

स्वरात् परेषा मनादिभूताना मसंयुक्तानां क ग, च ज, त द, ा, य वानां प्रायो लुग् भवति ।

क् ग्, च् ज्, त् द्, प्, य् व्, આ વ્યંજનો શ-બ્દની શરૂવાતમાં નહીં આવ્યા હોય, સ્વરની પછી આવ્યા હોય,

---

૧ अपभ्रंशे तादृशानां क ख, त थ, प फ, ग घ, द ध, ब भा भवन्ति । अपभ्रंश ભાષામાં, વર્ગનો પહેલો અને બીજો અક્ષર કોઈ વ્યંજન સાથે જોડાયલો નહીં હોય, ત્યારે તેને બદલે તેજ વર્ગના ત્રીજા અને ચોથા અક્ષર થાય છે. ૪–૩૯૬

पैशाच्यां नैष विधिः ; तत्र तु, तृतीयतूर्ययोः स्थाने यथाक्रमं प्रथमद्वितीयौ । પૈશાચી ભાષામાં ત્રીજા અને ચોથા અક્ષરને બ-દલે પહેલો અને બીજો અક્ષર મુકાય છે; જેમકે, नगरं, नकरं; भगवती, फकवती. ૪–૩૨૫

અને બીજા વ્યંજન સાથે જોડાઈને જોડાક્ષર નહીં થયો
તો, તેમનો ઘણું કરીને લોપ થાય છે; જેમકે, क–लोओ (
सअटं (शकटं); मुउलः (मुकुलः); णउलो (नकुलः);
(नौका); मुउलिदा (मुकुलिता); ग–णओ (नगः); ण
(नगरं); मअंको (मृगाङ्कः); साअरो (सागरः); भा
(भागीरथी); भअवदा (भगवता) ; च–सई (शची) ; कअ
(कचग्रहः); वअणं (वचनं) ; सूई (सूची) ; रोअदि, (रोच
उइदं (उचितं); सूअअं (सूचकं); ज–रअओ (रजकः)
आवई (प्रजापतिः) ; गओ (गजः); रअदं (रजतं) त–
आणं (वितानं); किअं (कृतं) ; रसाअलं (रसातलं);
(रत्नं) ; द–जइ (यदि) ; नई (नदी) ; गआ (गदा);
(मदनः); वअणं (वदनं); मओ (मदः) ; प–रिऊ (रि
सुउरिसो (सुपुरुषः); कई (कपिः) ; विउलं (विपुलं);
दआलू (दयालुः); णअणं (नयनं) ; विओओ (वियोग
वाउणा (वायुना) ; व–जीओ (जीवः); दिअहो (दिव
लाअण्णं (लावण्यं); विओहो (विबोधः) ; वलआणलो (
वानलः) ।

प्रायो ग्रहणात् क्वचिन् न भवति । આ સૂત્રમાં "प्रायः
કરીને" એવું પદ મુક્યું છે, તેથી, એમ સમજવાનું છે કે, આ
યમને કેટલાએક અપવાદ છે. એજ હેતુથી प्राकृतप्रकाशमां

છે કે, (प्राकृतप्रकाशे) यत्र श्रुतिसुख मस्ति । જ્યાં ઉચ્ચાર
માં સુગમતા આવતી હોય અથવા સાંભળનારના કાનને
તા લાગતી હોય, ત્યાં ઉપલા અક્ષરોનો લોપ થતો
[1]; જેમકે, सुकुसुमं; पयागजलं; पियगमणं; सुगदो (सुगतः);
ह; सचावं (सचापं); विजणं; अतुलं; सुतरं; विदुरो;
रो; अपारो; अजसो; दवो; दाणवो; सबहुमानं; इत्यादि ।

स्वराद् इति किम्?। "स्वरात्=સ્વરની પછી આવેલા"
સૂત્રમાં કહ્યું છે, તેથી નિચેના શબ્દોમાં क् ग् ઇત્યાદિનો
થતો નથી:- संकरो; संगमो; णक्कंचरो (नक्तञ्चरः) धणं-
ो; पुरंदरो; संवरो;

कल्पलतिकामते। कल्पलतिकામાં નિચેની કારિકા આપીછે:-

प्रायो ग्रहणत श्चात्र पूर्व प्राकृत कोविदैः ।
यत्र न श्रुति सौभाग्यं तत्र लोपो न मन्यते ॥

प्राकृत ભાષાના પ્રાચીન વૈયાકરણોના મત પ્રમાણે, જ્યાં
तसुख (કર્ણ માધુર્ય) નથી, ત્યાં લોપ થતો નથી; જેમકે,
ुअं (चूचूकं); सुपवित्तं (सुपवित्रं); सतेओ (सतेजः)।

केचित् "गत्वं मदकले कस्य, तथा मरकते भवेत्" इति
न्ति । કેટલાએકનો મત એવો છે કે, मदकल અને मरकत, એ
બ્દોમાં कने ઠેકાણે ग થાય છે; જેમકે, मरगअं (मरकतं),
मगलो (मदकलः).

अयुक्त स्येति किम्? "अयुक्तानाम्=બીજા વ્યંજન જોડાઈને જોડાક્ષર નહીં થયેલા" એવું પદ સૂત્રમાં છે, નિચેના શબ્દોમાં क् ग् ઇત્યાદિનો લોપ થતો નથીઃ- अ वग्गो; अग्घो; मग्गो (मार्गः); अच्चो (अर्च्यः); उद्दामो.

अनादे रिति किम्? "अनादिभूतानाम्= શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવ્યા હોય", તો, क् ग् ઇત્યાદિનો થાય છે, એવું સૂત્રમાં કહ્યું છે; તેથી નીચેના શબ્દોમાં क ઇત્યાદિનો લોપ થતો નથીઃ- कालो, गन्धो, चोरो, जारो, दवो, पावं (पापं)।

समासे तु वाक्य विभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्व मपि वक्ष्यते तत्र यथादर्शन मुभय मपि भवति। જે સમાસમાં જૂદાં જૂદ ઓળખી શકાય છે, તે સમાસમાં उत्तरपदनो (છેલ્લા ભાગ પહેલો અક્ષર आदिभूत નથી, એવું વિકલ્પે માની શકાય; તેથી, વિકલ્પે લોપ થાય છે; જેમકે, सहअरो (सहचरः); जल (जलचरः); सहआरो (सहकारः)।

प्राकृतप्रकाशकार स्तु, तमेवार्थं भिन्नभङ्ग्या सूचयति। प्रा प्रकाशના કર્તાનો પણ એજ અભિપ્રાય છે; તે કહે છે કે,

लोपो भवति इत्यनेन ज्ञापयति सूत्रकारो, यथा उत्तरप रनादि रेव। સૂત્રકાર हेमचन्द्र કહે છે કે, સમાસના उत्तरप જે આદ્ય અક્ષર હોય, તેને આદ્ય અક્ષર ગણવો નહીં?

केचित्, केषुचित् कस्य गत्व मेवेच्छन्ति, न तु लोपम् । બીજા
ટલાએક સૂત્રકારોનો એવો મત છે કે, कनो લોપ નહીં કરવો,
ણ ग કરવો; જેમકે, एगत्तणं (एकत्वं); एगो (एकः); अमुगो
(अमुकः); आगारो (आकारः); आगरिसो (आकर्षः) ।

आर्षे अन्यद् अपि दृश्यते । आर्ष(ऋषिओએ કરેલા) પ્રયોગમાં
ગમે તે અક્ષર બીજા ગમે તે અક્ષરને બદલે મૂકવામાં આવે છે;
જેમકે, आउंजणं (आकुञ्चनं) । [1]

---

[1] पताकादिकं वर्जयित्वा, तस्य स्थाने दो भवति । शौरसेनी
ભાષામાં तने ઠેકાણે द થાયછે; જેમકે, तादो (तातः); પણ આ નિય-
મ पताकादि ગણનો અપવાદ છે; જેમકે, पडाआ (पताका), व्वा-
वडो (व्यापृतः), गब्भिणं (गर्भितं). भरत શબ્દમાં तनो घ થાય છે;
જેમકે, भरधो (भरतः). ४–२६०

दलोपः प्रायेण निषिद्धः=दनो ઘણું કરીને લોપ કરવો
નહીં, એવો ઘણાએકનો મત છે; જેમકે, वदणं, सौदामिणी ।
प्रायोग्रहणात् क्वचिदस्य लोपो ऽपि = સૂત્રમાં " प्रायेण=ઘણું
કરીને" એવું કહ્યું છે, તેથી કોઈ કોઈ ઠેકાણે दनो લોપ થાય
છે; જેમકે, हिअअं (हृदयं).

मागध्यां छस्य स्थाने श्चो भवति । ४–२९५–मागधी ભાષામાં
छने ઠેકાણે श्च થાય છે. तथा जययोः स्थाने यः । તેમજ ज યને
ઠેકાણે य થાય છે. य लोपो न । यनो લોપ થતો નથી. ४–२९२

लोप इति निवृत्तं "લોપ થાય છે" એવો અધિકાર ચાલ હતો, તે આટલેથી પૂરો થયો.

३ ॥ नावर्णात् पः ॥ १–१७९

अवर्णात् पर स्यानादेः पस्य लुग् न भवति ।

अनादि (શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવ્યો હોય), અ अ आनी પછી આવ્યો હોય, તેવા प નો લોપ થતો નથી; જેમ સवहो (शपथः); सावो (शापः) ।

४ ॥ अवर्णे यश्रुतिः ॥ १–१८०

क ग, च जेत्यादीनां लुकि सति, यः शेषो ऽवर्णः तस्मा परतो लघुप्रयत्नतर यकार श्रुति र्भवति ।

જ્યારે क ग च ज, ઇત્યાદિ અક્ષરોનો લોપ થાયછે, ત્યારે અક્ષરોની અંદર જો अ હોય, અને તે अनी પહેલાં જો अ કે આ આવ્યો હોય, તો, તે अनो लघुप्रयत्नवाળો (ટુંકા ઉચ્ચારવાળો યकार સંભળાય છે.

५ ॥ ख, घ, थ, ध, भां हः ॥ १–१८७

स्वरात् परेषा मसंयुक्ताना मनादिभूतानां ख घ, थ ध,

पैशाच्यां तदयोः स्थाने तो भवति। ४–३०७। पैशाची ભાષામ त दने ઠેકાણે त થાય છે; हृदयस्य हितय मिति रूपं भवाति । हृद શબ્દનું हितय એવું રૂપ થાય છે.

ष्वेतेषां वर्णानां प्रायो हो भवति।

ख घ, थ ध, भ, એ વ્યંજનો, (૧) બીજા વ્યંજનોની સાથે જોડાયલા હીં હોય, (૨) તે કોઈ શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં હોય, અને (૩) તેમ-ી પૂર્વે સ્વર આવ્યો હોય, તો, તેમનો ઘણું કરીને ह થાયછે; જેમકે, —महो (मखः); मुहं (मुखं); मेहला (मेखला); लिहइ (लिखति); मुहेण (प्रमुखेण); सही (सखी); आलिहिदा (आलिखिता); —मेहो (मेघः); जहणं (जघनं); माहो (माघः); लाहअं (लाघवं); लहु (लघु); थ[1]—नाहो (नाथः); गाहा (गाथा); मिहुणं (मिथुनं); सवहो (शपथः); कहेहि (कथय); कहेदु (कथयतु); कहइस्सं (कथयिष्यामि); कहं (कथं); मणोरहो (मनोरथः); ध—साहु (साधुः); राहा (राधा); बाहो (बाधः); बहिरो (बधिरः); बाहइ (बाधते); इंदहणू (इन्द्रधनुः); अहिअं (अधिकं); माहवीलदा (माधवीलता); महुअरो (मधुकरः) भ—सहा (सभा); सहावो (स्वभावः); णहं (नभः); घणहरो (घनभरः); सोहइ (शोभते); सोहणं (शोभनं); आहरणं

---

१ पृथवी प्रथमञ्च वर्जयित्वा शौरसेन्यां थकारस्य प्रायो धो भवति। शौरसेनी ભાષામાં, पृथिवी અને प्रथम એ બે શબ્દ શિવાય, બીજા શબ્દોમાં थनो ઘણું કરીને ध થાયછે; જેમકે, जधा (यथा), तधा (तथा), अण्णधा (अन्यथा). पृथिवी શબ્દમાં थनो ह, અને प्रथम શબ્દમાં थनो ढ, થાયછે; જેમકે, पहुवी (पृथिवी); पढुमं (प्रथमं)। ४—२६७

(आभरणं); दुल्लहो (दुर्लभः); वल्लहो (वल्लभः)। [1]

स्वराद् इति किम् ? । " તેમની પહેલાં સ્વર આવ્યો હોય" તોજ, તેમનો ह થાય છે, એવો નિયમ છે; તેથી **संखो** (शङ्खः); **संघो** (सङ्घ) , **कंथा** (कन्था) ઇત્યાદિ શબ્દોમાં ह થતો ન

असंयुक्तस्य इति किम् ? " એ વ્યંજનો બીજા વ્યંજનો સાથે જોડાયેલા નહીં હોય " તોજ, એમનો ह થાય છે, એવો યમ છે; તેથી, लुम्पइ (लुम्पति); सिद्धउ (सिध्यतु); अ (अक्षति)।

अनादेः इति किम् ? "શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવ્ય હોય " તોજ, તેમનો ह થાય છે, એવો નિયમ છે; તેથી, गज्जं (गर्जयन्); खे गज्जइ घणो (खे गर्जयति घनः)।

प्रायः इत्येवम् । " ઘણું કરીને ह થાય છે," એવો નિયમ તેથી, पखलो (प्रखलः); पलम्बघणो (प्रलम्बघ्नः); अधीरो अधण्णो (अधन्यः); उपलद्धभावो (उपलब्धभावः); जिणधम्म (जिनधर्मः); इत्यादि दृश्यते ।

६ ॥ टोडः १–१९५ ॥

स्वरात् परस्यासंयुक्तस्यानादेः टस्य डो भवति ।

---

1 शौरसेन्यां ध भयोः क्रमेण दकार वकारवत् उच्चारणं वि दितं, न तु लेखतः स्वारूप्यम् । शौरसेनी ભાષામાં બોલવામાં ધનો द અને भ નો व થાયછે, પણ લખવામાં કાંઈપણ ફેરફાર થતો નથ

(૧) સ્વરની પછી આવેલા, (૨) બીજા વ્યંજનની સાથે
ીં જોડાએલા, અને (૩) શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા,
ા ટનો ड થાય છે; જેમકે, णडो (नटः), भडो (भटः),
डवो (विटपः), घडो (घटः), घडइ (घटते)।

स्वरात् इति किम्?। "સ્વરની પછી આવેલા" ટનો ड થાય છે;
વો નિયમ છે; તેથી, घंटा શબ્દમાં ટનો ड થતો નથી;

असंयुक्तस्य इति किम्?। "બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જો-
એલા" ટનો ड થાય છે, એવો નિયમ છે; તેથી, खट्टा
બ્દમાં ટનો ड થતો નથી.

अनादेः इति किम्?। "શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા"
 નો ड થાય છે, એવો નિયમ છે; તેથી, टंको શબ્દમાં ટનો
થતો નથી.

क्वचिन् न भवति। કેટલાએક શબ્દોમાં આ સૂત્ર પ્રમાણે ટનો
થવો જોઈએ, તેમ છતાં, તે થતો નથી; જેમકે, अटइ (अटति).

૭ ॥ पाटौ लो वा १–१९८ ॥

ण्यन्ते पट धातौ टस्य लो वा भवति।

पट् ધાતુના પ્રેરકભેદના રૂપમાં ટનો વિકલ્પે ल થાય છે;
ેમકે, फालेइ, फाडेइ, (पाटयति).

८ ॥ ठो ढः ॥ १–१९९.

स्वरात् पर स्यासंयुक्त स्यानादेः ठस्य ढो भवति।

(૧) સ્વરની પછી આવેલા, (૨) બીજા વ્યંજની સાથે ન જોડાએલા, અને (૩) શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા, એ ઠનો ढ થાય છે; જેમકે, मढो (मठः); सढो (शठः); कमढो (कमठः) कुढारो (कुठारः) ।

स्वरात् इत्येव । "સ્વરની પછી આવેલા" ઠનો જ ढ થાય" એવો નિયમ છે; તેથી, वेकुंठो (वैकुण्ठः) શબ્દમાં ठ નો ढ થ તો નથી.

असंयुक्तस्य इति किम् ? । " બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જો ડાએલા" ઠનો ढ થાય છે, એવો નિયમ છે; તેથી, चिट्ठइ (तिष्ठति શબ્દમાં ઠનો ढ થતો નથી.

अनादेः इति किम् ? । " શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવે લા " ઠનો ढ થાય છે, એવો નિયમ છે; તેથી, ठाई (स्थायी) શ બ્દમાં ઠનો ढ થતો નથી.

૧ ॥ डो लः ॥ ।[१] । ૧—૨૦૨.

स्वरात् पर स्यासंयुक्त स्यानादे र्डः प्रायो लो भवति ।

(૧) સ્વરની પછી આવેલા, (૨) બીજા વ્યંજની સાથે નહ જોડાએલા, અને (૩) શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા, એ

१. प्राकृत प्रकाशे " डस्य च" इति सूत्ररूप मस्ति। प्राकृतप्र काशમાં "डस्य च" એવું સૂત્ર છે.

નો ઘણું કરીને ल થાયછે; જેમકે, वलवामुहं (वडवामुखं); गरुलो (गरुडः); कीलइ (क्रीडति); तलाओ (तडागः); वलही (वडभी).

स्वरात् इत्येव। "સ્વરની પછી આવેલા" डनो ल थाय છે, એવો નિયમ છે; તેથી, मोंडं (मुण्डं), कोंडं (कुण्डं) શબ્દોમાં डनो ल थतो नथी.

असंयुक्तस्य इत्येव। "બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડાએલા" डनो ल थाय છે, એવો નિયમ છે; તેથી, खड्गः (खड्गः) શબ્દમાં डनो ल थतो नथी

अनादौ इत्येव। "શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા" डनो ल थाय છે, એવો નિયમ છે; તેથી, डिंभो (डिम्भः) શબ્દમાં डनो ल थतो नथी.

'प्रायो' ग्रहणात् क्वचिद् विकल्पो ऽपि। સૂત્રમાં प्रायः (ઘણુંકરીને) એવું પદ છે, તેથી કેટલાએક શબ્દોમાં डनो ल વિકલ્પે થાયછે; જેમકે, वलिसं, वडिसं; दालिमं, दाडिमं; गुलो, गुडो; णाली, णाडी; णलं, णडं.

क्वचिन् न भवति। કેટલાએક શબ્દોમાં डनो ल थतो नथी; જેમકે, निविडं, पीडिअं (पीडितं); णीडं। [2]

२। प्राकृतप्रकाशकार मते दाडिम, वडिस, निविडानां लत्वं न भवति। પ્રાકૃતપ્રકાશના મત પ્રમાણે दाडिम, वडिस, અને નિવિડ શબ્દોમાં डनो ल थतो नथी.

१० ॥ प्रतौ डः ॥ १–२०६.

प्रत्यु पसर्गे तस्य डो भवति ।

प्रति ઉપસર્ગના તનો ड થાયછે; જેમકે, पडिवण्णं (प्रतिपन्नं पडिसरो (प्रतिसरः), पडिमा (प्रतिमा).

प्राय इत्येव । એ સૂત્રમાં प्रायः (ઘણુંકરીને) એ શબ્દનો ध्याहार કરવાનો છે; તેથી, प्रति ઉપસર્ગના તનો ड ઘણાએક શબ્દોમાં થતો નથી; જેમકે, पइवं (प्रतीपं); संपई (संप्रति); पइट्ठा (प्रतिष्ठानं); पइट्ठा (प्रतिष्ठा); पइण्णा (प्रतिज्ञा).

प्राकृत प्रकाशे "ऋत्वादिषु तोदः" (प्रा० ७।२) इति सूत्रं पा तम्। हेमचन्द्रस्तु, विधि मिमं शौरसेनी मागधी विषयं मन्यते। तन्म साधारण प्राकृते तु, ऋत्वादीनाम् उऊ इत्यादि रूपं भवति ।

प्राकृतप्रकाशमां "ऋत्वादिषु तोदः" (ऋतु ઇત્યાદિ શબ્દો માં તનો द થાય છે), એવું સૂત્ર છે. પણ હેમચંદ્ર કહેછે કે, "स शौरसेनी मागधी विषय एव दृश्यते, इति नोच्यते ।

તનો द થવો તે, શૌરસેની અને માગધી ભાષાઓનો નિ છે; તેથી, અહિયાં તે નિયમ કર્યો નથી. "

સાધારણ પ્રાકૃત ભાષામાં ऋतु ઇત્યાદિ શબ્દોનાં उऊ ઇ

कल्पलतिका मते केवलं पीडित गुड शब्दयो विकल्पत्वं भवति । કલ્પલતિકાના મત પ્રમાણે પીડિત અને ગુડ એ શબ્દોમાં જ डनो ल વિકલ્પે થાયછે.

दि રૂપ થાય છે; જેમકે, उऊ (ऋतुः); रअअं (रजतं); एअं (एतं); गओ (गतः); संपअं (साम्प्रतं); जओ (यतः); तओ (ततः); कअं (कृतं); हआसो (हताशः); ताओ (तातः); इत्यादि.[1]

११ ॥ दंश दहोः ॥ १–२१८.

अनयो र्धात्वो र्दस्य डो भवति ।

दंश् અને दह्, એ ધાતુના दनो ड થાય છે; જેમકે, डसइ (दशति); डहइ (दहति).

१२ ॥ प्रदीपौ लः ॥ १–२२१.

प्रपूर्वे दीप्यतौ धातौ दस्य लो भवति ।

दीप् ધાતુની પૂર્વે प્ર ઉપસર્ગ આવ્યો હોય, તો दनो ल થાય છે; જેમકે, पलीवेइ (प्रदीपयति); पलित्तं (प्रदीप्तं).

---

१. ऋतुः, किरातो, रजतश्च, तातः; सुसङ्गतं, संयत साम्प्रतंच।
सुसंस्कृति मीति समान शब्दा स्तथा कृतिर्निवृति तुल्य मेतत् ॥
उपसर्ग समायुक्ते कृति वृती वृतागतौ ।
ऋत्वादिगणने नेया अन्ये शिष्टानुसारतः ॥

कल्पलतिकाना मत प्रमाणे श्रुत शब्दमां तनो द हमेशां थाय छे; जेमके, सुदं (श्रुतं); अने, हत शब्दमां तनो द विकल्पे थाय छे; जेमके, हओ, हदो, (हतः).

१३ ॥ दीपौ धो वा ॥ १–२२३.

दीप धातौ दस्य धो वा भवति ।

दीप् ધાતુના दनो વિકલ્પે ध થાય છે; જેમકે, धिप्पइ, दिप्पइ, (दीप्यति).

१४ ॥ नो णः ॥ [1] । १–२२८.

स्वरात् पर स्यासंयुक्त स्यानादे र्नस्य णो भवति ।

(१) સ્વરની પછી આવેલા, (२) બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડાએલા, અને (३) શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા, એવા ननो ण થાય છે; જેમકે, कण्णा (कन्या); सअणं (शयनं); इत्यादि.

अत्र, वररुचि हेमचन्द्रयो र्महदन्तरं दृश्यते, यथा प्राकृतप्रकाशे "नो णः सर्वत्र" (प्रा. ४२ सू. २ अ.) इति सूत्रं दृश्यते । तस्य वृत्तिस्तु, सर्व्वत्र, आदौ अनादौ वा, नकारस्य णकारो भवति ।

આ સૂત્રની બાબતમાં वररुचि અને हेमचंद्र એ બેનાં મતોમાં ઘણો તફાવત છે. प्राकृतप्रकाशमां, " नो णः सर्वत्र (બધે ઠેકાણે ननो ण થાય છે)" એવું સૂત્ર છે. તેની વ્યાખ્યા એવી કરી છે કે શબ્દની શરૂઆતમાં આવેલા, અથવા શબ્દની અંદર બીજે કોઈ ઠેકાણે આવેલા, ननो ण થાયછે. પણ, हमचंद्रના વ્યાકરણમાં આ

---

१. पैशाच्यां णकारस्य नकारो भवति । पैशाची ભાષામાં णनो न थाय છે.

ાું સૂત્ર આ પુસ્તકમાં લીધું છે, તેથી કરીને, वररुचिના મત પ્રમાણે नारायण શબ્દનું णारायण એવું જ રૂપ થવું જોઈએ; પણ હેમચંદ્રના મત પ્રમાણે, नारायण અને णारायण એવાં બે રૂપ થાયછે (આગળનું સૂત્ર જુવો). પણ ऋषिઓના લખાણમાં આ નિયમ પાળવામાં આવતો નથી; જેમકે, अनलो, अनिलो.

१५ ॥ वा दौ ॥ १–२२९.

असंयुक्त स्यादौ वर्त्तमानस्य नस्य णो वा भवति ।

બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડાએલા, અને શબ્દની શરૂઆતમાં આવેલા, नનો ण વિકલ્પે થાયછે; જેમકે, णरो, नरो, (नरः); णइ, नइ, (नदी).

असंयुक्त स्येसेव । "બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડાયેલા" नનો જ ण થાય છે; તેથી, न्यायः એ શબ્દમાં नનો ण થતો નથી.

१६ ॥ पो वः ॥ । १–२३१.

स्वरात् पर स्यासंयुक्त स्यानादेः पस्य प्रायो वो भवति ।

સ્વરની પછી આવેલા, બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડાએલા, અને શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા, पનો ઘણું કરીને व થાય છે; જેમકે, सवहो (शपथः); सावो (शापः); उलवो (उलपः); उवसग्गो (उपसर्गः); पईवो (प्रदीपः); कासवो (काश्यपः); पावं (पापं); उवमा (उपमा); महिवालो (महीपालः); गोवेइ (गोपयति); कलावो (कलापः); तवइ (तपति); कवोलो (कपोलः).

स्वरा दित्येव। "સ્વરની પછી આવેલા" पનો જ व થાયછે તેથી, कम्पइ (कम्पते) શબ્દમાં प નો व થતો નથી.

असंयुक्त स्येत्येव। "બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડાએલા पનો જ व થાય છે; તેથી, अप्पमत्तो (अप्रमत्तः) એ શબ્દમાં पનો व થતો નથી.

अनादि रित्येव। " શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા पનો જ व થાયછે; તેથી, पढइ (पठति) શબ્દમાં पનો व થતો નથી

प्राय इत्येव। સૂત્રમાં प्रायः (ઘણું કરીને) એવું પદ છે; તેથી આ નિયમ વિકલ્પે લાગુ પડે છે; અને, જે શબ્દમાં કોઈ અક્ષરનો લોપ નહીં થયો હોય, તે શબ્દને જ લાગુ પડે છે; જેમકે रिऊ (रिपुः).[1]

१७ ॥ पटौ फः ॥ १–२३२.

ण्यन्ते पटि धातौ पस्य फो भवति।

पट् ધાતુના પ્રેરક રૂપમાં पનો फ થાય છે; જેમકે, फालेइ फाडेइ, (पाटयति).

---

१ प्राकृतप्रकाशे सूत्ररूपं सम मेव विद्यते। प्राकृतप्रकाशमાં એજ સૂત્ર આપ્યું છે.

शौरसेन्यां अपूर्व शब्दस्य "अपुरवं," "अपुव्वं," इति रूपद्वयं भवति (४–२७०)। શૌરસેની ભાષામાં, अपूर्व શબ્દના "अपुरवम्" અને "अपुव्वं" એવાં બે રૂપ થાયછે. पस्य च वः તેમજ શૌરસેનીમાં पને ઠેકાણે ઘણું કરીને व થાય છે.

१८ ॥ फो भ हौ ॥ १–२३६.

स्वरात् परं स्यासंयुक्त स्यानादेः फस्य भ हौ भवतः ।

સ્વરની પછી આવેલા, બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડા-
એલા, અને શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા, એવા फ ને ઠેકાણે
भ અને ह થાય છે.

क्वचिद् भः । કેટલાએક શબ્દોમાં માત્ર भ જ થાય છે; જેમકે,
रेभो (रेफः); सिभा (शिफा).

क्वचित् तु हः । કેટલાએક શબ્દોમાં માત્ર ह જ થાય છે;
જેમકે, मुत्ताहलं (मुक्ताफलं).

क्वचिद् उभा वपि। કેટલાએક શબ્દોમાં भ અને ह બન્ને થાય
; જેમકે, सेभालिआ, सेहालिआ, (शेफालिका); सभरो, सहरो,
शफरो).

स्वरा दित्येव । "સ્વરની પછી આવેલા" फ ના જ भ અને
થાયછે; તેથી, गुंफइ (गुम्फति) શબ્દમાં फ નો भ કે ह થતો નથી.

असंयुक्त स्ये त्येव।"બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડાએલા"
નો જ भ કે ह થાય છે; તેથી, पुप्फं (पुष्पं) શબ્દમાં फ નો भ
ह થતો નથી.

अनादा वित्येव । "શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા" फ નો
જ भ કે ह થાયછે; તેથી, फणी શબ્દમાં फ નો भ કે ह થતો નથી.[1]

---

1. शौरसेन्यां फस्य ह एव । शौरसेनी ભાષામાં फ નો ह જ
થાય છે.

१९ ॥ बो वः ॥ १–२३७.

स्वरात् पर स्यायुक्त स्यानादे र्बस्य वो भवति ।

સ્વરની પછી આવેલા, બીજા વ્યંજનની સાથે નહીં જોડ. એલા, અને શબ્દની શરૂઆત નહીં આવેલા बनो व થાય છે; જેમકે, अलावू, अलाऊ.

२० ॥ बिसिन्यां भः ॥ १–२३८.

बिसिन्यां बस्य भो भवति ।

बिसिनी શબ્દમાં बनो भ થાયછે; જેમકે, **भिसिणी** (बिसिनी).

स्त्रीलिङ्ग निर्देशा दिह न भवति । સૂત્રમાં સ્ત્રીલિંગી શબ્દ લીધો છે; તેથી, એ શબ્દના નપુંસકલિંગી રૂપમાં बनो भ થતો નથી; જેમકે, बिसं (बिसम्).

२१ ॥ आदे र्यो जः ॥ १–२४६.

पदादे र्यस्य जो भवति ।

શબ્દની શરૂઆતમાં આવેલા यनो ज થાય છે; જેમકે, जसो (यशः); जमो (यमः); जाई (जातिः).

आदे रिति किम् ? । સૂત્રમાં "आदेः (શરૂઆતમાં આવેલા)" એવું પદ છે; તેથી, શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા यनो ज

'अपुरजैन प्राकृते मस्थाने वो भवति । जैन प्राकृत ભાષામાં मने मज शौरसण्य છે; જેમકે, वम्महो (मन्मथः).

નથી; જેમકે, अवअवो (अवयवः).

बहुलाधिकारात् सोपसर्ग स्यानादे रपि । "बहुलम् (ધણું ક-", એ સૂત્રના અધિકાકારથી એવું સમજવાનું છે કે, શબ્દની ઉપસર્ગ લાગ્યો હોય, અને તેથી य વર્ણ શબ્દની શરૂઆતમાં ાં હોય, તોપણ यનો ज થાય છે; જેમકે, संजमो (संयमः); ाेओ (संयोगः); अवजसो (अपयशः).

कल्पलतिका मते सामान्यत उत्तर पदस्थित स्यापि यकारस्य देशो भवति । कल्पलतिकાનો મત એવો છે કે, સમાસના ઉત્ત- ાદની શરૂઆતમાં य આવ્યો હોય, તોપણ તેનો ज થાય છે, વો સામાન્ય નિયમ છે; જેમકે, गाढजोव्वणा (गाढयौवना); जोग्गो (अयोग्यः).

आर्षे लोपोऽपि । ઋષિઓનો મત એવો છે કે, શબ્દની શ- આતમાં આવેલા यનો લોપ પણ થાય છે; જેમકે, अहजाअं यथाजातं).[1]

२२ ॥ युष्म द्यर्थपरे तः ॥ १-२४६.

युष्मच्छब्दार्थ परे यस्य तो भवति ।

युष्मद् શબ્દના यનો त થાયછે; જેમકે, तुम्हारिसो (युष्मादृशः).

---

१ । मागध्यां यस्य जादेशो न भवति । मागधी ભાષામાં ાનો ज થતો નથી.

अनुस्वारनी પછી આવેલા हनो घ् વિકલ્પે થાય છે; જેમકે
सिंघो, सींहो, (सिंहः); संघारो, संहारो, (संहारः).

क्वचिद् अनुस्वारा दपि । કેટલાએક શબ્દોમાં हूनी પહેલાં
नुस्वार નહીં હોય, તોપણ તેનો घ થાયછે; જેમકે, दाघो (दाहः

इति द्वितीयो ऽध्यायः ॥

अथ तृतीयो ऽध्यायः ।

प्रथमः पादः ।

१ ॥ संयुक्तस्य ॥ २–१

यद् इत ऊर्द्ध मनुक्रमिष्याम स्तत् संयुक्त स्येति वेदितव्यम्
હવે પછી જે નિયમ આવવાના છે, તે જોડાક્ષરના છે, એમ
સમજવું.

२ ॥ कग टड तद प शषसां मूर्द्ध लुक्, शेषाणां द्वि चानादौ ॥ २–७७

मूर्द्ध स्थिताना संयुक्त वर्ण संवन्धिना मेषां लुग् भव
अनादौ स्थितानां शेषाणां द्वित्वं च ।

जैने हस्थाने रझभा भवन्ति । जैनप्राकृतमां हने બદલે
થાય છે; જેમકે, घरं (गृहं), वज्झी (वहिः), जिब्भा (जिह्वाः

कग, टड, तद, प, शषस, એ વ્યંજનો કોઈ જોડાક્ષરમાં પ-હેલા આવ્યા હોય, તો તેઓનો લોપ થાય છે; અને એ વ્યંજનો શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં હોય, તો બાકી રહેલા વ્યંજનોને द्वित्व થાય છે; જેમકે:—

प्रा०	सं०	प्रा०	सं०	प्रा०	सं	प्रा०	सं
भुत्तं	भुक्तं;	सित्थं	सिक्थं;	भत्तं	भक्तं;	मुत्तं	मुक्तं
दुद्धं	दुग्धं;	मुद्धं	मुग्धं;	सिणिद्धो	स्निग्धः।		
छप्पओ	षट्पदः;	कप्फलं	कट्फलं।				
खग्गो	खड्गो;	सज्जो	षड्जः।				
उप्पलं	उत्पलं;	उप्पाओ	उतपातः।				
मुग्गो	मुद्गः;	मुग्गरो	मुद्गरो।	मग्गू	मद्गुः।		
सुत्तं	सुप्तं;	पज्जत्तं	पर्याप्तं;	गुत्तो	गुप्तः।		
निच्चलो	निश्चलः;	चुअइ	श्चुतति।				
गोट्ठी	गोष्ठी;	निट्ठुरो	निष्ठुरः।				
खलिअं	स्खलितं;	णेहो	स्नेहः।				

॥ अधो मनयां शेषाणां द्वित्वं चानादौ २-७८

म न यां संयुक्त स्याधो वर्त्तमानानां लुग् भवति । अनादौ मानानां शेषाणां द्वित्वं च ।

म, न, અને य, એ વ્યંજનો કોઈ જોડાક્ષરને છેડે આવ્યા તો તેઓનો લોપ થાય છે; અને તે જોડાક્ષર શબ્દની શરૂઆ-

तमां नहीं होय, तो बाकी रहेला व्यंजनोने द्वित्व थायछे; जेमके:

	प्रा०	सं०	प्रा०	सं०	प्रा०	सं०
म–	जुग्गं	युग्मं	रस्मी	रश्मि	सरो	स्मरो
न–	नग्गो	नग्नः	भग्गो	भग्नः	लग्गं	लग्नं
य–	सोम्मो	सौम्यः ।				

४॥सर्वत्र लवरा मचन्द्रे, शेषाणां द्वित्वं चानादौ॥२·

चन्द्र शब्दा दन्यत्र सर्वत्र ल व रां संयुक्त स्योर्ध्व मधः [illegible] तानां लुग् भवति । अनादौ स्थितानां शेषाणां च द्वित्वं स्यात

र ल व, ए व्यंजनो जोडाक्षरनी शरूआतमां होय, अ[illegible] छेडे होय, तो तेओनो हमेशां लोप थाय छे; अने ते जोड[illegible] कोई शब्दनी शरूआतमां नहीं होय, तो बाकी रहेला अ[illegible] द्वित्व थाय छे; पण, ए नियम चंद्र शब्दने लागु पडतो [illegible]

जेमके:–

	प्रा०	सं०	प्रा०	सं०
ल–ऊर्ध्वम्	उक्का	उल्का;	वक्कलं	वल्कल
व– ,,	सद्दो	शब्दः;	अद्दो	अब्दः
	लुद्धो	लुब्धः;	लोद्धओ	लुब्धक
र– ,,	अक्को	अर्कः;	वग्गो	वर्गः
ल—अधः	सण्हं	श्लक्ष्णं;	विक्कवो	विक्लव
व– ,,	पिक्कं	पक्वं;	धत्थं	ध्वस्तं
र– ,,	चक्कं	चक्रं;	गहो	ग्रहो
	रात्तिः	रत्ती ।		

એ નિયમ चंद्र શબ્દને લાગુ પડતો નથી; જેમકે, चंद्रो (च-
ः). પણ કેટલાંએક હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાં चंदो એવું પણ
પ માલમ પડેછે.

अत्र द्र इत्यादि संयुक्ताना मुभय लोपमाप्तौ यथादर्शनं लोपः ।

ઉપલા સૂત્રને આધારે द्र ઇત્યાદિ જોડાક્ષરોમાં પહેલા અને
લ્લા, એવા બન્ને અક્ષરોનો લોપ થઈ શકેછે; પણ એવે ઠેકાણે
ાચીન રૂઢિ જોઈને, જે વ્યંજનનો લોપ કરવો ઘટતો હોય, તે જ
યંજનનો લોપ કરવો.

તેથી, क्वचिद् ऊर्ध्वम् । કેટલેક ઠેકાણે પહેલા વ્યંજનનો લોપ
ાય છે; જેમકે, उव्विग्गो (उद्विग्नः); विउणो (द्विगुणः); कम्मसं
कल्मषं); सव्वं (सर्वं).

क्वचिद् अधः । કેટલેક ઠેકાણે છેલ્લા વ્યંજનનો લોપ થાય
; જેમકે, कव्वं (काव्यं); कुल्ला (कुल्या); मल्लं (माल्यं); दिओ
द्विपः); दुआई (द्विजातिः).

क्वचित् पर्यायेण । કેટલેક ઠેકાણે પહેલાનો અથવા બીજાનો,
ાંગી ગમે તેનો, લોપ થઈ શકેછે; જેમકે, वारं, दारं, (द्वारं).

५ ॥ द्रे रो वा ॥[1] । २–८०

द्र-शब्दे रेफस्य लुग् वा भवति ।

---

१ अवन्त्या मपि नियम एष सर्वत्र वर्त्तते । अवन्ती ભાષામાં
ણ આ નિયમ બધે ઠેકાણે લાગુ પડે છે.

द्र જોડાક્ષરમાં र्નો વિકલ્પે લોપ થાયછે; જેમકે, (द्रोहः); रुद्दो (रुद्रः); भद्दं (भद्रं); समुद्दो (समुद्रः).

६ ॥ ज्ञो ञः, जस्य द्वित्वं चानादौ ॥ [२] । २–८३

ज्ञासंबन्धिनो ञस्य लुग् वा भवति । जस्य च द्वित्व मनादौ

ज्ञा ધાતુનો ज्ञ જોડાક્ષર કોઈ શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં હો તો તેની અંદરના ञ્નો વિકલ્પે લોપ થાયછે, અને બાકી રહે जने द्वित्व થાય છે; જેમકે, सव्वज्जो, सव्वणू (सर्व्वज्ञः); प्पज्जो, अप्पण्णू (अल्पज्ञः); अहिज्जो, अहिण्णू (अभिज्ञः); णा जाणं (ज्ञानं); संजा, संण्णा (संज्ञा); अज्जो, अण्णो (अज्ञः).

---

२ शौरसेन्यां ज्ञस्थाने ञो भवति । अवन्ती ભાષામાં ज्ञ બદલે ञ મૂકવામાં આવે છે.

मागध्यां ज्ञस्य ञ्ञो भवति ४–२६३ । मागधी ભાષામાં ज्ञ બદલે ञ्ञ મૂકવામાં આવે છે.

पैशाच्या मपि मागधीवद् ज्ञस्य ञ्ञो, राजन् शब्दसम्बन्धि ज्ञस्य तु चिञ वा ४–३०३ । पैशाची ભાષામાં પણ मागधी ભ ષાની પેઠે ज्ञने બદલે ञ्ञ (द्वित्व ञ) થાય છે; પણ, राजन् શ બ્દનો જે ज्ञ હોય, તેને બદલે વિકલ્પે चिञ મૂકવામાં આવે

शौरसेनी मागधी पैशाचीषु न्यण्योरपि ञ्ञो भवति २९३ । शौरसेनी, मागधी, અને पैशाची ભાષાઓમાં न्य અને ण्य એ જોડાક્ષરને બદલે ञ्ञ (द्वित्व ञ) મૂકવામાં આવે છે.

क्वचिन् न भवति। કેટલાએક શબ્દોમાં अनो લોપ થતો નથી; જેમકે, विण्णाणं।

७ ॥ अनादा वादेशस्य द्विर्वचनम् ॥ २—८९

अनादौ वर्त्तमान स्यादेशस्य द्वित्वं भवति।

આ સૂત્ર પછી આવનારાં સૂત્રોમાં કહેલા નિયમ પ્રમાણે, જોડાક્ષરને બદલે જે એક વ્યંજન મૂકવામાં આવે, તે વ્યંજન શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં હોય, તો તેને द्वित्व થાય છે; જેમકે, लट्टी, (यष्टिः); दिट्ठी (दृष्टिः); हत्थी (हस्ती,) इत्यादि.

८ ॥ द्वितीय तुर्ययो रुपरि पूर्वः ॥ २—९०

द्वितीय तुर्ययो द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वौ भवतः। द्वितीय स्योपरि प्रथमः, चतुर्थ स्योपरि तृतीयः, इत्यर्थः।

क च ट त प, એ પાંચ વર્ગના બીજા અને ચોથા અક્ષરોને દ્વિત્વ કરવાનું હોય, ત્યારે એક ને એકજ અક્ષર બે વાર નહ લખવો; પણ બીજા અક્ષરની પૂર્વે પહેલો અક્ષર લખવો, અ ચોથાની પૂર્વે ત્રીજો લખવો; જેમકે, वक्खाणं (व्याख्यानं); अग्घो (अर्घः).

९ ॥ न दीर्घानुस्वारात् ॥ २—९२

જોડાક્ષરમાંથી બાકી રહેલા વ્યંજનની પૂર્વે દીર્ઘ સ્વર અથવા અનુસ્વાર આવ્યો હોય, તો તે બાકી રહેલા વ્યંજનને

થતું નથી; જેમકે, ईसरो (ईश्वरः); लासं (लास्यं); संकंतो (संक्रान्तः); संझा (संध्या).

१० ॥ र होः ॥ २–९२

रेफ हकारयो र्द्वित्वं न भवति ।

र અને ह, એ બે વ્યંજનોને દ્વિત્વ થતું નથી; જેમકે, सुन्देरं, (सौन्दर्यं); बम्हचेरं (ब्रह्मचर्यं); धीरं (धैर्यं); विहलो (विह्वलः); कहावणो (कार्षापणः).

११ ॥ समासे वा ॥ २–९७

समासे द्वित्वं वा भवति ।

સમાસમાં જોડાક્ષરમાંથી બાકી રહેલા વ્યંજનને વિકલ્પે દ્વિત્વ થાય છે; જેમકે, नईग्गामो, नईगामो (नदीग्रामः).

बहुलाधिकारा दन्यत्रा पि । "बहुलम्" એ સૂત્રના અધિકારથી એમ પણ બને કે, સમાસમાં આવેલા કોઈ વ્યંજનને, દ્વિત્વ સૂત્રો પ્રમાણે દ્વિત્વ નહીં થતું હોય, તોપણ તેને વિકલ્પે દ્વિત્વ થાય; જેમકે, तेल्लोकं, तेलोक्कं (त्रैलोक्यं) .

१२ ॥ तैलादौ ॥ [1] । २–९८

तैलादि ष्वनादौ यथादर्शन मन्त्य स्यानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य द्वित्वं भवति ।

---

१. प्राकृत कल्पलतिकायां प्राकृत प्रकाशे च, सूत्र स्यास्

तैलादि વર્ગમાં, શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા વ્યંજનને द्वित्व થાય છે; પણ, કયા વ્યંજનને द्वित्व કરવું, તે प्राचीन रूढि ઉપરથી જાણવું જોઈએ; જેમકે, तेल्लं (तैलं); मंडुक्को (मण्डूकः); वेइल्लं (विचकिल्लं); उज्जू (ऋजुः); सोत्तं (श्रोतः); पेम्मं (प्रेम); विड्डा (व्रीडा); जोव्वणं (यौवनं).

१३ ॥ सेवादौ वा [२] । २–९९

सेवादि ष्वनादौ यथादर्शन मन्त्यस्यानत्यस्य च, वा द्वित्वं भवति ।

"नीडादिषु" इत्येवं रूप मस्ति । प्राकृतकल्पलतिकाभां અને प्राकृतप्रकाशभां, "नीडादिषु" એવું સૂત્ર આપ્યું છે.

कल्पलतिकायां नीडादिगणो यथा कल्पलतिकाभां नीडादि ગણ નિચે પ્રમાણે આપ્યો છે:–

नीड, व्याहृत, मण्डूक, स्रोतांसि, प्रेम, यौवने ।
ऋजु, स्थूलं, तथा तैलं, त्रैलोक्यं च गणो यथा ॥

नीड्डं (नीडं), वाहित्तं (व्याहृतं)।

२ कल्पलतिकायां सेवादिगणो यथा। कल्पलतिकाभां सेवादि ગણ નિચે પ્રમાણે આપ્યો છે:–

सेवा कौतूहलं दैवं विहितं नख जानुनी ।
पिवादयः सवा शब्दा एतदाद्या यथार्थकाः ॥
त्रैलोक्यं कर्णिकारं च वेश्या भूर्ज्ज च दुःखितं ।

ઉપલો નિયમ सेवादि વર્ગને વિકલ્પે લાગુ પડે છે; જેમકે, सेव्वा, सेवा; विहित्तो, विहिओ; कोउहल्लं कोउहलं, वाउल्लो, वाउलो, इत्यादि । *

१४ ॥ क्षः खः, क्वचित् तु झभौ ॥ [१] । २–३

क्षस्य खो भवति, क्वचित्तु कम्फा वपि ।

क्षने બદલે ख મૂકાય છે; જેમકે, खओ (क्षयः); लक्खणं (लक्षणं).

क्वचित् तु झभा वपि । પણ, કેટલાએક શબ્દોમાં क्षને બદલે छ અથવા झ મૂકવામાં આવે છે; જેમકે, छीणं, खीणं, (क्षीणं); झिज्जइ, खिद्यति (क्षियति).

रात्रि विश्वास निश्वासा मनोऽस्रेश्वर रश्मयः ॥
दीर्घैक शिव तूष्णीक मित्र पुष्पासि दुर्लभाः ।
दुष्करो निष्कृपः कर्म करेण्वास परस्परं ।
नायकाद्या स्तथा शब्दाः सेवादि गण संमताः ।

* शौरसेन्यां सेवादिषु द्वित्वं न भवति । शौरसेनी ભાષામ सेवादि વર્ગના શબ્દોમાં દ્વિત્વ થતું નથી.

१ मागध्या मनादौ वर्त्तमानस्य क्षस्य ष्को भवति, प्रेक्षाच क्षो स्तु स्कः ४–२९६–२९७ । मागधी ભાષામાં, શબ્દની શરૂઆતમાં નહીં આવેલા क्षને બદલે ष्क થાય છે; પણ प्रेक्ष અને आचक्ष શબ્દોમાં આવેલા क्षનો स्क થાયછે.

१५ ॥ छो ऽक्ष्यादौ ॥ [२] । २–१७

अक्ष्यादि वर्गमां क्षने बदले ख नहीं, पण छ मूकवामां आ-
छे; जेमके, अच्छी (अक्षि); उच्छू (इक्षुः), इत्यादि.

क्वचित् स्थगित शब्दे ऽपि। केटलीएक वखत स्थगित शब्दना
थने बदले छ मूकवामां आवे छे; जेमके, छइयं (स्थगितं).

१६ ॥ क्षण उत्सवे ॥ [१] ॥ २–२०

क्षण शब्दे उत्सवाभिधायिनि संयुक्तस्य छो भवति ।

ज्यारे क्षण शब्दनो अर्थ उत्सव (ओच्छव) थाय छे, त्यारे

---

२ कल्पलतिकायाम् अक्ष्यादिगणो यथा :–। कल्पलतिकामां
क्ष्यादि गण नीचे प्रमाणे गणाव्यो छेः–

अत्राक्षि चक्षु रक्षुण्ण । क्षार उत्क्षिप्त मक्षिकैः ॥
दक्षो वक्षः सदृक्षे ऽक्ष । क्षेत्र क्षीरेक्षु कुक्षयः ॥
क्षुधा चेत्यादयः शब्दा । अक्ष्यादि गण संमताः ॥

ऋषिओना मत प्रमाणे इक्षु, क्षीर, अने सदृक्ष, ए शब्दो-
। इक्खु, खीरं, सरिक्खम्, एवां रूप थाय छे.

शौरसेन्यां सदृक्ष क्षार शब्दयो श्छत्वं निषिद्धम् । शौरसेनी
भाषामां, सदृक्ष अने क्षार, ए बे शब्दना क्षनो छ थतो नथी.

१. शौरसेन्यां क्षणशब्दे छत्वं न । शौरसेनी भाषामां क्षण
शब्दना क्षनो छ थतो नथी.

તેના क्ष નો छ થાય છે. પણ, જ્યારે તેનો અર્થ पळ (ઘડીનો સ' ભાગ, બહુજ થોડો વખત), એવો થાય છે, ત્યારે क्ष નો छ નથી; જેમકે, खणो.

१७ ॥ क्म ड्मोः पः ॥ [२] । २–५२

क्म ड्मोः पो भवति ।

क्म અને ड्म જોડાક્ષરોનો प થાય છે; જેમકે, रुप्पं (रुक्मं), रुपिप्पणी (रुक्मिणी); कुप्पलं (कुड्मलं).

क्वचित् च्मा पि । કેટલાએક શબ્દોમાં क्म ને બદલે च्म પ થયા છે; જેમકે, रुच्मी (रुक्मी).

१८ ॥ ष्क स्कयो र्नाम्नि खः ॥ २–४

अनयो र्नाम्नि संज्ञायां खो भवति ।

નામમાં ष्क અથવા स्क આવ્યો હોય, તો તેમને બદલે થાય છે; જેમકે, ष्क–पोक्खरं (पुष्करं), पोक्खरिणी (पुष्क रिणी), निक्खं (निष्कं); स्क–खंधो (स्कन्धः), (स्कन्धावारः).

नाम्नीति किम् ? । સૂત્રમાં "नाम्नि (નામમાં)" એવું કહ્યું તેથી ક્રિયાપદમાં અથવા કૃદંતમાં ष्क અથવા स्क આવ્યો હો

---

२ प्राकृत कल्पलतिकायां "क्म स्य च" इत्येवं सूत्र मस्ति । પ્રાકૃતકલ્પલતિકામાં "क्मस्यच (क्म નો प થાય છે); ..વું સૂત્ર છે.

नो तेनो ख थतो नथी; જેમકે, दुक्कारं, (दुष्करं); निक्काम्मं, (निष्काम्यं); सक्कअं (संस्कृतं). [३]

१९ ॥ ष्टस्य ठो ऽनुष्ट्रेष्टासंदष्टे ॥ २–३४

उष्ट्रादि वर्जिते ष्टस्य ठो भवति ।

उष्ट्र, इष्टा અને संदष्ट, એ શબ્દો શિવાય, બીજા શબ્દોમાં ष्टने બદલે ठ થાય છે; જેમકે, लठ्ठी (यष्टिः); मुठ्ठी (मुष्टिः); दिठ्ठी (दृष्टिः); सिठ्ठी (सृष्टिः).

अनुष्ट्रेष्टासंदष्ट इति किम् ? । સૂત્રમાં "उष्ट्र, इष्टा, संदष्ट, એ શબ્દો શિવાય," એવું કહ્યું છે; તેથી, એ શબ્દોના उट्ठ्रो, इष्टा, संदष्टो, એવાં રૂપ થાય છે.

२० ॥ त्य श्चो ऽचैत्ये ॥ २–१३

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो भवति ।

---

३ । हेमचन्द्रमते मागध्यां संयोगे वर्त्तमानयोः सकार षकारयोः सो भवति; तथाहि, ष्कस्कयोः स्क इति रूपं, ष्टस्य स्ट इति रूपम् । હેમચંદ્રના મત પ્રમાણે, માગધી ભાષામાં બીજા વ્યંજનની સાથે જોડાએલા श અને षनो स થાય છે; તેથી, स्क અને ष्क એ બે અક્ષરોને બદલે स्क મૂકાય છે, અને ष्टने બદલે स्ट મુકાય છે.

कल्पलतिकामते तत्रापि शकार एव । कल्पलतिकाના મત પ્રમાણે એ જોડાક્ષરોમાં પણ श થાય છે.

त्यने બદલે च થાય છે; પણ चैत्य શબ્દમાં त्यनो च थतो नथी; જેમકે, सच्चं (सत्यं); पच्चओ (प्रत्ययः); निच्चं (...) पच्चच्छं (प्रत्यक्षं).

अचैत्य इति किम् ?। સૂત્રમાં "अचैत्ये (चैत्य શબ્દ શિવાય)" એવું કહ્યું છે; તેથી चैत्य શબ્દનું चइत्त, એવું રૂપ થાય છે.

२१॥ त्व थ्व द्व ध्वां च्च च्छ ज्ज ज्झाः क्वचित् ॥१-१

एषां (त्व, थ्व, द्व, ध्वां) यथासंख्य मेते (च्च, च्छ, ज्ज, ज्झ) क्वचिद् भवन्ति ।

કેટલાએક શબ્દોમાં त्व, थ्व, द्व, અને ध्व, એ જોડાક્ષરોને બદલે च्च, च्छ, ज्ज, અને ज्झ, એ અક્ષરો અનુક્રમે થાય છે; જેમકે, णच्चा (ज्ञात्वा); सोच्चा (श्रुत्वा); पिच्छी (पृथ्वी); विज्जं (विद्वान्); बुज्झा (बुध्वा).

२२ ॥ र्त्तस्या धूर्त्तादौ ॥ २-३०

र्त्तस्य टो भवति, धूर्त्तादीन् वर्जयित्वा ।

र्तने બદલે ट થાય છે; પણ, धूर्तादि ગણના શબ્દોમાં र्तने બદલે ट થતો નથી; જેમકે, केवट्टो (कैवर्त्तः); वट्टी (वर्ती); णट्टओ (नर्तकः); णट्टई (नर्तकी); संवट्टिअं (संवर्त्तिकं).

अधूर्त्तादा विति किम् ?। સૂત્રમાં, "अधूर्तादौ (धूर्तादि ગણ શિવાય)", એવું કહ્યું છે; તેથી, धुत्तो (धूर्तः), कित्ती (कीर्तिः) એવાં રૂપ થાય છે.

धूर्तादि यथा :-धूर्तः, कीर्त्तिः, वार्ता, वर्तनं, निवर्तनं, प्रवर्तनं,
ान, आवर्तनं, निवर्तकः, प्रवर्तकः, संवर्तकः, वर्तिका, वा-
ः, कार्तिकः, कर्तरि, मूर्तिः, मुहूर्तः.

वहुलाधिकाराव वट्टा । " वहुलं " એ સૂત્રના અધિકારથી
र्ग શબ્દનું वट्टा*, એવું રૂપ થાય છે.

॥ ह्रस्वात् थ्य श्च त्स प्सा मनिश्चले छः ॥ २–२१

ह्रस्वाव परेषां, थ्य, श्च, त्स, प्सां छो भवति ।

હ્રસ્વ સ્વરની પછી थ्य, श्च, त्स, प्स, એ જોડાક્ષરો આવ્યા તો તેમને બદલે छ થાય છે; પણ निश्चल શબ્દમાં श्चनो छ નથી; જેમકે, पच्छं (पथ्यं); पच्छा (पथ्या); मिच्छा (मिथ्या); ा (रथ्या); श्च–पच्छिमं (पश्चिमं); अच्छेरं (आश्चर्यं); पच्छा ात्); त्स–उच्छाहो (उत्साहः); मच्छरो (मत्सरः); वच्छो ः) प्स–लिच्छइ (लिप्सति); लिच्छा (लिप्सा); जुगुच्छइ गुप्सति); अच्छरा (अप्सरा).

ह्रस्वादिति किम् ? । સૂત્રમાં, "હ્રસ્વ સ્વરની પછી," એવું કહ્યું તેથી, જે જોડાક્ષરોની પૂર્વે હ્રસ્વ સ્વર નહીં હોય, તો તેમનો તો નથી; જેમકે, ऊसारिओ (उत्सारितः).

** मागध्यां त्तष्टयोश्च स्ट इति रूपं, केषांचिन्मते ट्ट इति ।
ધી ભાષામાં, त्त અને ष्ट એ બે જોડાક્ષરોનું स्ट એવું રૂપ થાય પણ, કેટલાએકના મત પ્રમાણે તેઓનું ट्ट એવું રૂપ થાયછે.

अनिश्चल इति किम् ? । सूत्रमां, " अनिश्चल (निश्चल शिवाय), " એવું કહ્યું છે; તેથી, निश्चल શબ્દનું निश्चलो રૂપ થાય છે.

आर्षे (ऋषिઓના મત પ્રમાણે) तथ्य શબ્દનું तच्चं थाय छे.

२४ ॥ द्यस्य जः ॥[1] । २–२४

द्यस्य जो भवति ।

द्यने બદલે ज થાય છે; જેમકે, मज्जं (मद्यं); अवज्जं (अव वेज्जं (वेद्यं); विज्जा (विद्या).

२५ ॥ ध्यस्य झः । २–२६

ध्यस्य झो भवति ।

ध्यने બદલે झ થાય છે; જેમકે, झाणं (ध्यानं); उवज्झा (उपाध्यायः); सज्झाओ (साध्यायः); मज्झं (मध्यं); विं (विन्ध्यः); अज्झाओ (अध्यायः).

---

१ कल्पलतिकायां "पद्यादिषु न" इति पाठो विद कल्पलतिकामां, पद्यादि शब्दोमां द्यनो ज थतो नथी, કહ્યું છે; તેથી, पद्दं, गद्दं, अवद्दं, એવાં રૂપ થાય છે.

उद्यमं केचि दिच्छन्ति । केचि दिच्छन्ति केवलं ॥ કેટલાં પ્રમાણે उद्यम શબ્દમાં द्यनो ज्ज થાય છે; પણ કેટલાએકના મત પ્રમાણે થતો નથી; જેમકે, उद्दमी, उज्जमी, (उद्यमी).

२६ ॥ म्नज्ञो र्णः ॥ २—४२

अनयो र्णो भवति ।

म्न અને ज्ञने બદલે ण થાય છે; જેમકે, निण्णं (निम्नं); प-
णो (प्रद्युम्नः); णाणं (ज्ञानं); संण्णा (संज्ञा); पण्णा (प्रज्ञा);
ाणं (विज्ञानं).

२७ ॥ न्मो मः ॥ २—६१

न्मस्य मो भवति ।

न्मने બદલે म થાય છે; જેમકે, जम्मो (जन्म); मम्महो
न्मथः).

२८ ॥ य्य र्यो र्जः ॥[1] । २—२४

अनयो र्जः स्यात् ।

य्य અને र्य, એ બેને બદલે ज થાય છે; જેમકે, य्य—जज्जो
यः); सेज्जा (शय्या); र्य—भज्जा (भार्या); कज्जं (कार्यं);

---

1. प्राकृत प्रकाशे " र्यशय्याभिमन्युषु जः " इत्येवं सूत्र-
मस्ति । प्राकृतप्रकाशमां र्य જોડાક્ષરને બદલે, અને शय्या અને
मन्यु શબ્દના જોડાક્ષરોને બદલે ज થાય છે, એવું કહ્યું છે.
शौरसेन्यां र्यस्य स्थाने य्यो पि भवति । शौरसेनी ભાષામાં
ः બદલે य्य થાય છે.
पैशाच्यां र्यस्यस्थाने क्वचित् रियादेशः । पैशाची ભાષામાં,
કેટલાક શબ્દોમાં र्यने બદલે रिय થાય છે.

वज्जं (वर्यं); पज्जाओ (पर्यायः); पज्जन्तं (पर्यन्तं).

२९ ॥ स्तस्य थो ऽसमस्तस्तम्बे ॥ २–४५

समस्त स्तम्ब वर्जिते स्तस्य थो भवति ।

स्तने બદલે थ થાય છે; પણ समस्त અને स्तम्ब એ શબ્દોમાં स्तनो थ થતો નથી; જેમકે, हत्थो (हस्तः); थोत्तं(थोअं (स्तोकं); पत्थरो (प्रस्तरः); थुइ (स्तुतिः); इत्यादि.

असमस्त स्तम्ब इति किम् ?। સૂત્રમાં, "असमस्त स्त समस्तઅને स्तम्ब શબ્દો શિવાય", એવું કહ્યું છે; તેથી, सम तम्बो, એવાં રૂપ થાય છે.

३० ॥ ष्प स्पयोः फः ॥ २–५३

ष्प स्पयोः फो भवति ।

ष्प અને स्प, એ બેને બદલે फ થાય છે; જેમકે, पुप्फ फ्फं, निप्फेसो (पुष्पं, शष्पं, निष्पेशो); फंदणं, पडिप फंसो (स्पंदनं, प्रतिस्पर्धी, स्पर्शः).

३१ ॥ श्न, ष्ण, स्न, ह्न, ह्ण, क्ष्णां ण्हः ॥ [२] । २–

श्नादीनां संयुक्तानां णकाराक्रान्तो हकारादेशो भवति

---

१ । मागध्यां स्तर्थयोः स्त एव । માગધી ભાષામાં, स्त र्थने બદલે स्त થાય છે.

२ । पैशाच्यां स्नस्य 'सिन' इत्यादेशो भवति । पैशा ભાષામાં स्नने બદલે सिन થાય છે.

श्न, ष्ण, स्न, ह्न, અને क्ष्ण, એ જોડાક્ષરોને બદલે ण्ह થાય છે; જેમકે, श्न–पण्हो, (प्रश्नः); ष्ण–विण्हू (विष्णुः); कण्हो (कृष्णः); उण्हीसं (उष्णीषं); स्न–जोण्हा (ज्योत्स्ना); ण्हाऊ (स्नायुः); ण्हाणं (स्नानं); ह्न–वण्ही (वह्निः); जण्हू (जह्नुः); ह्ण–पुव्वण्हो (पूर्वाह्णः); अवरण्हो (अपराह्णः); क्ष्ण–सण्हं (श्लक्ष्णं); तिण्हं (तीक्ष्णं).

३२ ॥ श्म, ष्म, स्म, ह्मां म्हः ॥ २–७४

श्मादीनां संयुक्तानां स्थाने मकाराक्रान्तो हकार आदेशो भवति।

श्म, ष्म, स्म, અને ह्म, એ જોડાક્ષરોને બદલે म्ह થાય છે; જેમકે, श्म–कम्हारो (काश्मीरः); ष्म–गिम्हो (ग्रीष्मः); उम्हं (उष्म); स्म–अम्हारिसो (अस्मादृशः); विम्हओ (विस्मयः); ह्म–बम्हा (ब्रह्मा); सुम्हो (सुह्मः); बम्हणो (ब्राह्मणः); बम्हचेरं (ब्रह्मचर्यं).

क्वचित् म्भो ऽपि दृश्यते। કેટલાએક શબ્દોમાં ह्म ને બદલે म्भ થાય છે; જેમકે, बम्भचेरं (ब्रह्मचर्यं).

क्वचिन् न भवति। કેટલાએક શબ્દોમાં આ સૂત્રમાં કહેલો નિયમ લાગુ પડતો નથી; જેમકે, रस्सी (रश्मिः); सरो (स्मरः).

३३ ॥ ह्लस्य ल्हः ॥ २–७६

ह्लस्य स्थाने ल्ह इत्यादेशो भवति।

ह्यने બદલે ज्झ થાય છે; જેમકે, सज्झो (सह्यः); मज्झं (मह्यं)
गुज्झं (गुह्यं); इत्यादि.

३४ ॥ ह्लो ल्हः ॥ २–७६

ह्ल स्थाने लकाराक्रान्तोहकारादेशो भवति ।

ह्लने બદલે ल्ह થાય છે, જેમકે; कल्हारं (कह्लारं); पल्हा[illegible]
(प्रह्लादः).

३५ ॥ विप्रकर्षः ॥ २–१०५

अधिकारोऽयं; आपरिच्छेद समाप्ते र्युक्तस्य विप्रकर्षो भवति

જોડાક્ષરના વ્યંજનો છુટા થાય છે.

આ સૂત્રમાં अधिकार કહ્યો છે; તેથી, હવે પછીનાં સૂત્રોમ
"જોડાક્ષરના વ્યંજનો છૂટા થાય છે," એવું અધ્યાહાર સમજ[illegible]

३६ ॥ इत् ला लात् ॥ २–१०६

लकारे णान्तसंयुक्तस्य विप्रकर्षो, पूर्व स्येत्वं च ।

જે જોડાક્ષરને છેડે ल આવ્યો હોય, તે જોડાક્ષરના વ્યંજ
છૂટા થાય છે; અને, પહેલા વ્યંજનને इ લાગે છે; જેમકે, कि
लिण्णं (क्लिन्नं); किलिट्ठं (क्लिष्टं); सिलिट्ठं (श्लिष्टं); पिलुट्ठं (प्लुष्टं
सिलोओ (श्लोकः), किलेसो (क्लेशः); मिलाणं (म्लानं); कि[illegible]
स्सइ (क्लिष्यति).

क्वचिन् न भवति । કેટલાએક શબ્દોમાં આ સૂત્ર લાગુ પ[illegible]
નથી; જેમકે, कमो (क्लमः); पवो (प्लवः); सुकूक पक्खो (शुक्लपक्ष

३७ ॥ तन्वी तुल्येषु ॥ २–११३

उकारान्ता ङी प्रत्ययान्ता स्तन्वीतुल्याः, तेषु संयुक्तस्य वि-
कर्षः पूर्व स्योकारयोग श्च ।

तन्वी શબ્દની પઠે, જે શબ્દોના મૂળમાં उ હોય છે, અને
ડીથી ई લાગેલી હોયછે, તે શબ્દોના જોડાક્ષરના વ્યંજનો છૂટા
ાય છે, અને તેની પહેલાંના વ્યંજનને उ લાગે છે; જેમકે, तित
ुवी, तणुई (तन्वी); लहुवी, लहुई (लघ्वी); गुरुवी, गुरुई (गुर्वी);
हुवी (पृथ्वी).

क्वचि दन्यत्रा पि । આ સૂત્રનો નિયમ બીજા કેટલાએક શ-
બ્દોમાં પણ લાગુ પડે છે; જેમકે, सुरुग्घो (स्रुघ्नः).

आर्षे सूक्ष्मशब्दस्य सुहुमेति रूपं भवति । ઋષિઓના મત
પ્રમાણે सूक्ष्म શબ્દનું सुहुम, એવું રૂપ થાય છે.

३८ ॥ एक स्वरे श्वःस्वे २–११४

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इत्येतौ, तयोः विप्रकर्षः, अन्त्यव्य-
ञ्जनात् पूर्व उच्च भवति ।

જ્યારે श्वस् અને स्व, એ શબ્દોનો બીજા શબ્દોની જોડે સ-
[illegible] થયેલો હોતો નથી, પણ એમના પછી કોઈ બીજો શબ્દ
[illegible], ત્યારે તેમના જોડાક્ષરોના વ્યંજનનો છૂટા થાય છે, અને
[illegible] પહેલાના વ્યંજનને उ લાગે છે; જેમકે, सुवे कअं (श्वः कृतं);
[illegible] जनाः (स्वे जनाः).

अथ तृतीयोध्यायस्य

द्वितीयः पादः ।

प्रत्यय विधानम् ।

१ ॥ शीला द्यर्थस्ये स्यरः ॥ [१] । २—१४५

शील धर्म साध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो भव

शील (મનની વૃત્તિ, ટેવ), धर्म (સ્વભાવ, મનની પ્ર
અને સાધુ (કુશલ, હોંશીઆર, ઉત્સાહી), એવા અર્થ બતા
तृन्, इन्, અને निन् ઇત્યાદિ જે પ્રત્યયો લાગે છે, તેવા
પ્રત્યયોને બદલે इर એવો પ્રત્યય લાગે છે; જેમકે, हसिरो, रो
लज्जिरो, भमिरो, इत्यादि.

केचित्तु तृण एव इर माहुः, तेषां मते नमिगम्यादीनां
गमिराद्यो न सिध्यन्ति । કેટલાએકના મત પ્રમાણે મ
પ્રત્યયને બદલે જ इर પ્રત્યય થાયછે. પણ, તેમનો મત લઇ
नमी, गमी, ઇત્યાદિ જે સંસ્કૃત શબ્દો છે, તેમનાં णमिर,
ઇત્યાદિ રૂપ થાય નહિ.

---

१ । शीलादि અર્થ બતાવનારા પ્રત્યયો तृन्, इन्,
ઇત્યાદિ છે.

२ ॥ क्त्वास्तुमत् तूण उआणः ॥ [1] २–१४६

क्त्वा प्रत्ययस्य तुम्, अत्, तूण, उआण इत्येते आदेशा भवन्ति।

અવ્યય રૂપી ભૂત કૃદંતને। क्त्वा પ્રત્યય સંસ્કૃતમાં જે છે, તેને બદલે તુમ્, અત, તૂણ, અને ઉઆણ, એવા આદેશ થાય છે; જેમકે, दट्ठुम्, मोत्तुं (दग्ध्वा, मुक्त्वा); भमिअ, रमिअ, (भ्रमित्वा, रमित्वा); घेत्तूण, काऊण (गृहीत्वा, कृत्वा); मोत्तुआण, सोउआण (मुक्त्वा, सवित्त्वा).

३ ॥ इदमर्थस्य केरः ॥ २–१४७

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति।

"આ તેનું છે," એવો અર્થ બતાવનારા સંસ્કૃતમાં જે પ્રત્યયો [illegible] છે, તેને બદલે केर થાય છે; જેમકે, तुम्हकेरो (युष्मदीयः), अम्हकेरः (अस्मदीयः).

---

१. । शौरसेन्यां क्त्वा स्थाने इय दूणो आदेशौ भवतः। ४–२७१. [illegible]ओ रतु अदूय इति। શૌરસેની ભાષામાં क्त्वाને બદલે इय અથવા [illegible] થાય છે; પણ, कृ અને गम्, એ ધાતુમાં क्त्वाને બદલે अ-[illegible] થાય છે.

२. । मागध्यवन्त्योः क्त्वा स्थाने तूण इत्यादेशो भवति। मागधी [illegible] अवन्ती ભાષાઓમાં क्त्वाને બદલે तूण થાય છે.

[illegible] अपभ्रंशे क्त्वा स्थाने इइ, उइ, विअवि, इत्येते आदेशा भवन्ति। [illegible] भ्रंश ભાષામાં क्त्वाને બદલે इइ उइ, विअवि, થાય છે.

क्वचिन् न भवति । કેટલાએક શબ્દોમાં આ નિયમ પડતો નથી; જેમકે, पाणिनीआ (पाणिणीयाः).

४ ॥ युष्मदस्मदोऽञ एच्चयः ॥[२] २–१४९

आभ्यां पर स्येद मर्थ स्याञ एच्चय इत्यय मादेशो भवति युष्मद् અને अस्मद् એ શબ્દોને, "આ તેનું છે" એવું તાવનારો अञ् પ્રત્યય લાગેલો હોય, તો તેને ઠેકાણે एच्चय થ છે; જેમકે, तूम्हेच्चयं (युष्माक मिदं); अम्हेच्चयं (अस्माक मिदं)

५ ॥ त्वस्य वा डिमात्तणौ ॥ २–१५४

त्व प्रत्ययस्य डिमा, त्तण, इत्यादेशौ वा भवतः ।

ભાવવાચક त्व પ્રત્યયને બદલે डिमा અને त्तण વિકલ્પે થ છે; જેમકે, पीणिमा, पीणत्तणं, (पीनत्वं).

पीनता इत्यस्य प्राकृते 'पीणआ' इति रूपं भवति, 'पीण इति तु भाषान्तरे, तेनेह तलो दा न क्रियते । पीनता શબ્દનું प्राकृत ભાષામાં पीणआ થાયછે, અને બીજી ભાષાઓમાં पी थाय છે. તેથી, तल् (ता) પ્રત્યયનો दा થતો નથી.

वररुचिना सर्वास्वेव भाषासु तल् प्रत्ययस्य दा विहि પણ वररुचिना મત પ્રમાણે, બધી प्राकृत ભાષાઓમાં तल् પ્રત્યયને બદલે दा થાય છે.

---

२ । अपभ्रंशे आर इत्यादेशो भवति । अपभ्रंश ભાષામાં પને બદલે आर થાય છે; જેમકે, अम्हारो (अस्मदीयः), इस

६ ॥ अनंकोठात्तैलस्य डेल्लः ॥ २–१५५

अंकोठवर्जिताच् छब्दात् परस्य तैल–प्रत्ययस्य डेल्ल इत्यादेशो
वति ।

બધા શબ્દોમાં तैल શબ્દને બદલે डेल्ल (एल्ल) થાય છે; પણ
કોટ શબ્દને डेल्ल (एल्ल) આદેશ થતો નથી; જેમકે, इंगुदीएल्लं
इंगुदीतैलं).

अनंकोठादिति किम् ?। સૂત્રમાં "अनंकोठात् (અંકોઠ શબ્દ
સિવાય)", એવું કહ્યું છે; તેથી, अंकोल्लतेल्लं, એવું રૂપ થાય છે.

॥यत्तदेतदो डावदादे रित्तिअ, अतल्लुक् च ॥२–१५६

एभ्यः परस्य डावदादेः परिमाणार्थस्य इत्तिअ इत्यादेशो भ-
ति, एतदोल्लुक् ।

यद्, तद्, અને एतद्, એ શબ્દોને માપ બતાવનારો डा-
(आवत्) પ્રત્યય લાગે છે; તે પ્રત્યયને બદલે इत्तिअ થાય છે;
ને एतद् શબ્દને इत्तिअ પ્રત્યય લાગે, ત્યારે एतद् શબ્દનો લોપ
ય છે; જેમકે, जित्तिअं (यावत्); तित्तिअं (तावत्); इत्तिअं
तावत्).

॥ इदं किमो डेत्तिअ. डेत्तिल डेद्दहाः ॥ २–१५७

इदं कि शब्दाभ्यां डावतो, डेत्तिअ, डेत्तिल्ल, डेद्दहा
भवन्ति ।

इदम् અને किम् શબ્દોને डावत् (आवत्) પ્રત્યય લાગે, डावत्ને બદલે डेत्तिअ (एत्तिअ), डेत्तिल्ल (एत्तिल्ल), અને डे एद्दह) થાય છે; જેમકે, एत्तिअं, एत्तिल्लं, एद्दहं, (इयत्); केत्ति केत्तिल्लं, केद्दहं, (कियत्).

केषांचिन् मते सूत्र मिदं यत्तदेतेष्व पि प्रवर्त्तते। કેટલાએક મત પ્રમાણે, આ સૂત્ર यद्, तद्, અને एतद् શબ્દોને લાગુ પડેછે.

एतदो लोपश्च। एतद् શબ્દનો લોપ થાય છે; જેમકે, जेत्ति जेत्तिल्लं, जेद्दहं, (यावत्).

९ ॥ कृत्वसो हुत्तं ॥ २–१५८

कृत्वस् प्रत्ययस्थाने हुत्त मित्यादेशो भवति ।

कृत्वस् પ્રત્યયને બદલે हुत्त થાય છે.

१० ॥ आल्वि, ल्लो, ल्ला, ल, वन्ते, मन्तेत्तेर मणा मतु २–१५९

आल्, इल्ल, उल्ल, आल, वन्त, न्त, इर, मण, पण ... स्थाने भवन्ति । [1]

... પ્રત્યયને બદલે ...

१। ... मते मन्तेरा वपि કેટલાએકના મત પ્રમાણે ... પ્રત્યયને બદલે मन्त અને इर થાયછે; જેમકે, सिरिमन्तो (श्रीमा... ...मन्तो (पुण्यमान्); धणिरो (धनवान्); इत्यादि.

संस्कृतमां नामोने मतुप् (मत्) प्रत्यय लागे छे, तेने ठेकाणे
ाल्ल, इल्ल, उल्ल, आल, वन्त, इन्त, इर, अने मण ए प्रत्ययो
ागे छे; जेमके, ईसालू, (ईर्ष्यावान्); णिद्दालू (निद्रावान्);
ंआरिल्लो (विकारवान्); धणालो (धनवान्); इत्यादि.

यथादर्शनमेते प्रयोक्तव्या न सर्वे सर्वत्र ।

बोलाती भाषामां के लखेलां पुस्तकोमां, जे शब्दने जे प्र-
ाय लगाडवानी रूढि जणाती होय, ते शब्दने तेज प्रत्यय ल-
ाडवो; केवळ, गमे ते शब्दने गमे ते प्रत्यय लगाडीए, तोए
ालशे, एम समजवुं नहीं.

इल्लोल्लौ त्वपरे प्रायः शैषिकेषु प्रयुंजते २–१६४ । केटलाएकना
त प्रमाणे, मतुप्ने ठेकाणे इल्ल अने उल्ल प्रत्ययोनो उपयोग
ाद्धान्त कौमुदीमां शेष प्रकरण नामना भागमां कहेलो छे; त्यां
ा जे अर्थ कह्या छे, ते ज अर्थमां ते प्रत्ययोनो प्राकृतमां उ-
ाेग करवो जोईए; जेमके, पुरिल्लं (पौरस्त्यं, पुरोभवं); अप-
ं (आत्मीयं).

११ ॥ वतेर्व्वः ॥ २–१५०

वतेः स्थाने व्व इत्यादेशो भवति ।

संस्कृतमां वत् प्रत्यय छे, तेने ठेकाणे द्वित्व व्व थाय छे;
के, महुव्व (मधुवत्).

स्वार्थ प्रत्ययाः [1] ।

स्वार्थप्रत्यय, એટલે, જે પ્રત્યયો લાગ્યાથી મૂળ શબ્
અર્થ બદલાતો નથી.

संस्कृत शब्दाः	प्रत्ययाः	प्राकृत रूपा
नव	ल्ल	नवल्लो; २-१
एक	ल्ल	एकल्लो एक्कल्लो २-१
उपरि (संव्यानं)	ल्ल	अवरिल्लो २-१६
भ्रू	मया डमया	भुमया, भमया २-१६७
शनैस्	डिअम	सणिअम् २-१६
मनाक्	डिअम् डअम्	मणिअम् मणअम् २-१६९
मिश्र	डालिअ	मिसालिअम् २-
दीर्घ	र	दीहरं २-१७७
विद्युत्	ल	विज्जुला

---

१. अत्र येभ्यः शब्देभ्यो ये प्रत्यया लिखिता स्तेभ्य ए भवन्ति, नान्येभ्यः । આ નીચે જે શબ્દની આગળ જે પ્ર લખ્યો છે, તે જ શબ્દને તે પ્રત્યય લાગે છે; બીજા કોઇ શબ્દ પ્રત્યય લાગે નહીં.

पत्र	ल	पत्तलं
पीत	ल	पीवलं, पीअलं
अंध	ल	अंधलो
यम	ल	जमलं (२–१७३)

स्वार्थे क प्रत्यय स्तु सर्वेभ्य एव शब्देभ्यो भवन्ति । બધા શબ્દોને સ્વાર્થે क પ્રત્યય લાગે છે; તેથી, મૂળ શબ્દના અર્થમાં કંઈ પણ ફેરફાર થતો નથી.[1]

सर्वेष्वेव प्राकृत व्याकरणे ष्वेकैकस्यापि पदविशेष स्योत्पत्ति-साधक कार्य विशेष सिद्ध्यर्थम् सूत्रविशेषो विद्यते, तादृश सूत्राणांच संख्याधिकतया केवलं ग्रन्थ-गौरवं जातम् । वय तुं तद्दोष परिहा-रार्थं पत्राकारादिक्रमेण तत्तत्पदानां संस्कृत-रूपं प्रदर्श्य, तदग्रे प्राकृत रूपं दर्शयामो, येन सौलभ्या दिष्ट सिद्धि र्भवेत् ।

પ્રાકૃત ભાષાનું વ્યાકરણ ઘણા વિદ્વાનોએ રચ્યું છે, અને તે-ઓએ દરેક શબ્દનું રૂપ સિદ્ધ કરવા માટે જૂદાં જૂદાં સૂત્રો આ-પ્યાં છે. પણ એવાં સૂત્રો આપ્યાથી ગ્રંથવિસ્તાર થાય છે; તે ન થાય, એટલા માટે, अआ इईना અનુક્રમમાં સંસ્કૃત શબ્દ અને તેની આગળ તેનું પ્રાકૃત રૂપ, એવી એક યાદી નીચે આપી છે:—

---

१ मागध्यां स्वार्थे विहिते के परे दीर्घो वा स्यात् । मागधी ભાષામાં જ્યારે સ્વાર્થે क પ્રત્યય લાગે, ત્યારે શબ્દનો અંત્ય સ્વર વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે; જેમકે, पत्रणाके, पत्रणके (पत्रनः).

स्वार्थ प्रत्ययाः [1]।

स्वार्थप्रत्यय, એટલે, જે પ્રત્યયો લાગ્યાથી મૂળ શબ્દનો અર્થ બદલાતો નથી.

संस्कृत शब्दाः	प्रत्ययाः	प्राकृत रूपाणि
नव	ल्ल	नवल्लो; २-१६
एक	ल्ल	एकल्लो एक्कल्लो २-१
उपरि (संव्यानं)	ल्ल	अवरिल्लो २-१६
भ्रू	मया डमया	भुमया, भमया २-१६७
शनैस्	डिअम	सणिअम् २-१६
मनाक्	डिअम् डअम्	मणिअम् मणअम् २-१६९
मिश्र	डालिअ	मिसालिअम् २-
दीर्घ	र	दीहरं २-१७७
विद्युत्	ल	विज्जुला

---

१. अत्र येभ्यः शब्देभ्यो ये प्रत्यया लिखिता स्तेभ्य भवन्ति, नान्येभ्यः । આ નીચે જે શબ્દની આગળ જે લખ્યો છે, તે જ શબ્દને તે પ્રત્યય લાગે છે; બીજા કોઇ શબ્દને પ્રત્યય લાગે નહીં.

पत्र	ल	पत्तलं
पीत	ल	{ पीवलं, पीअलं
अंध	ल	अंधलो
यम	ल	जमलं (२-१७३)

स्वार्थे क प्रत्यय स्तु सर्वेभ्य एव शब्देभ्यो भवन्ति। બધા શબ્દોને स्वार्थे क પ્રત્યય લાગે છે; તેથી, મૂળ શબ્દના અર્થમાં કાંઈ પણ ફેરફાર થતો નથી.[1]

सर्वे ष्वेव प्राकृत व्याकरणे ष्वेकैकस्यापि पदविशेष स्योत्पत्ति-साधक कार्य विशेष सिद्ध्यर्थम् सूत्रविशेषो विद्यते, तादृश सूत्राणांच संख्याधिकतया केवलं ग्रन्थ-गौरवं जातम्। वय तुं तद्दोष परिहारार्थं मत्राकारादिक्रमेण तत्तत्पदानां संस्कृत-रूपं प्रदर्श्य, तदग्रे प्राकृत रूपं दर्शयामो, येन सौलभ्या दिष्ट सिद्धि र्भवेत्।

प्राकृत ભાષાનું વ્યાકરણ ઘણા વિદ્વાનોએ રચ્યું છે, અને તેઓએ દરેક શબ્દનું રૂપ સિદ્ધ કરવા માટે જૂદાં જૂદાં સૂત્રો આપ્યાં છે. પણ એવાં સૂત્રો આપ્યાથી ગ્રંથવિસ્તાર થાય છે; તે ન થાય, એટલા માટે, अआ ईઈના અનુક્રમમાં संस्कृत શબ્દ અને તેની આગળ તેનું प्राकृत રૂપ, એવી એક યાદી નીચે આપી છે:-

---

१ मागध्यां स्वार्थे विहिते के परे दीर्घो वा स्यात्। मागधी ભાષામાં જ્યારે स्वार्थे क પ્રત્યય લાગે, ત્યારે શબ્દનો અંત્ય સ્વર વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે; જેમકે, पवणाके, पवणके (पवनः).

संस्कृतं	प्राकृतं
आचार्यः	आइरिओ, आअरिओ
आतोद्यं	अवज्जं, आओज्जं
आत्मा	अप्पा, अत्ता २–५१
आत्मीयं	अप्पणयं (१) २–१६३
आदृतः	आढिओ
आपीडः	आपेलो, आमेलो, आवेडो २३४
आम्रं	अम्बं २–५६
आरब्धं	आढत्तं, आरद्धं
आर्द्रं	उल्लं, आल्लं, अल्लं, अद्दं
आर्द्रयति	उल्लेइ, ओल्लेइ
आर्यः	आइरिओ, अज्जो
आलानं	आणालं २–११७
आली	उली (श्रेणी) आली (सखी)

संस्कृतं	प्राकृतं
आवर्त्तमानः	आत्तमाणो, आवत्तमाणो १–२७१
आशीः	आसीसा २–१७४
आश्चर्यं	अच्छेरं, २–२१, २–६६ अच्चरिअं, २–६७ अच्छरिअं ,, अच्छअरं, ,, अच्छरिज्जं, ,, अच्छरीअं ,,
आश्लिष्टं	आलिट्ठं, आलिद्धं २–४९
आसारः	ऊसारो, ओसारो
आहृतं	आहडं, (आर्ष)
इक्षुः	उच्छू, ईक्खू २–१७
इङ्गुदं	अंगुअं, इंगुअं

१। शौरसेन्यां आत्मीय शब्दस्य अत्तकेरक मिति रूपं भवति ।

संस्कृतं	प्राकृतं
इदानीम्	एह्निं / एत्ताहं / इआणीं [1] २–१३४
ईदृशः	एरिसो [2]
ईषत्	इसी
ईषत्पक्वा	कूरापिक्का [3] २–१२९
उच्चैस्	उच्चअं
उत्करः	उक्केरो, उक्करो
उत्सवः	उच्छवो, ऊसवो २–२२
उत्साहः	उत्थारो, उच्छाहो २–४८, २–२१
उत्सुकः	उसुओ, २–२२

संस्कृतं	
उदुम्बरो	उम्वरो, उडम्बरो
उदूखलं / उलूखलं	ओखलं [4] / उलूखलं
उद्व्यूढं	उव्वीढं, उ०
उपरि	उवरि [5] अव
उभयं	अवहं, उवहं, २–१
ऊर्ध्वं	उभं, उद्धं २–
ऋक्षः	रिच्छो, रिक्खो २
ऋजुः	रिज्जू, उ
ऋतुः	रिऊ, उऊ, उ
ऋद्धिः	रिड्ढी, रिद्धी, इ २–
ऋणं	रिणं, अणं
ऋषभः	रिसहो, उसहं

१ । शौरसेन्यां इदानीमो "दाणिं" इति रूपं भवति ।

२ । शौरसेन्यां ईदृशस्य "इदिसं" इति रूपं भवति ।

३ । समासस्थित स्येषत् शब्दस्य "कूर" आदेशो भ
अन्यत्र, ईषत् पक्वं ।

४ । शौरसेन्यां उदूखलस्य "उऊ-हलं" इति रूपं ।

५ । शौरसेन्यां "उअरि"

स्कृतं	प्राकृतं
ऋषिः	रिसी, इसी
कादश	एआरह
दा	एक्कसि, एक्कसिअं, एक्कइआ, एगआ
ावत्	इत्तिअं
ावतः	एरावणो
षधं	ओसढं, असहं
कुदं	कउहं, ककुधं २-१७४
कुभ्	ककुहा
ण्डूयनं	कण्डुअणं
ामः	कइमे
ापयं	कइवाहं, कइअवं
नं	कडणं, कअणं
वः	कलम्बो, कअम्बो
थैतं	कवट्ठिअं २-२९
	२-२९

संस्कृतं	प्राकृतं
कदलं	केलं, कअलं
कदली	केली, कअली; करली (अद्रुमे)
कन्दरिका	कण्डलिआ १-३८
कन्दुकं	गेंदुअं
कबन्धः	कमंधो, (1) कअंधो १-२३९
करवीरः	कणवीरो १-२५३
करेणू	कणेरू (2) २-११६
कर्णिकारः	कण्णेरो, कण्णिआरो २-९५
कर्परं	खप्परं
कर्पासः	जेलच्छो २-१७४
कामुकः	काउंओ

१ । शौरसेन्यां "कपन्ध" शब्दस्य न रूप-परिवर्त्तनं भवति।
२ । शौरसेन्यां करेण शब्दस्य न रूप-परिवर्त्तनं भवति ।

संस्कृतं	प्राकृतं
गौः (पु.)	गोणो, गओ; गावो, गाओ २-१७४
गौः (स्त्री.)	गावी, घावीओ २-१७४
गौरवं	गारवं, गउरवं [1]
चतुर्गुणः	चोणो, चउणो
चतुर्थः	चोट्ठो, चउट्ठो २-३३
चतुर्थी	चोट्ठि, चउट्ठी
चतुर्दश	चोदह, चउदह
चतुर्दशी,	चोदसी, चउदसी
चतुर्द्वारं	चोद्दारं, चउद्दारं
चत्वरं	चच्चरं २-१२
चपेटः	चविला, चविडो
चपेटा	चविडा, चवेडा
चन्द्रिका	चंदिमा [2]

संस्कृतं	प्राकृतं
चामुण्डा	चाउंडा
चिकुरः	चिहरो
चिह्नं	चिन्धं, चिण्हं २-५०
चैत्यं	चइअं २-१०७
चौर्यं	चोरिअं २-१०७
छागः	छालो
छागी	छाली
छाया	छाहा (अनातपे), छाआ; छाआ (कान्तौ)
छद्मं	छउमं, छम्मं २-११२
छर्दिकः	छड्डिओ २-३६
जटिलः	जडिलो, जडिलो
जन्म	जम्मणं, जम्मो २-१७४
जिह्वा	जीहा, जिभा २-६७

---

१ । शौरसेन्यां 'गौरव' स्य 'गोरवं' 'गउरवं' इतिरूपं द्वयं;

२ । शौरसेन्यां चन्द्रिकायाः "चंदिया" इति, तथा "चिह्नं" स्य चिण्हं इति रूपं भवति ।

संस्कृतं	प्राकृतं
जीर्णं	जुण्णं, जिण्णं
जीवः	जीओ, जूओ
जीवितं	जीअं, जीविअं १-२७१
ज्या	जीआ २-१७९
तगरं	टगरं
तप्तं	तविअं, तत्तं २-१०५
ताम्रं	तम्बं २-५६
ताम्बूलं	तम्बोलं, उज्जलो २-१७४
तावत्	ता, ताव (१), तित्तिअं १-२७१
तित्तिरिः	तित्तिरो
तिर्यक्	तिरिच्छी, तिरिआ (आर्षे) २-१४३
तीक्ष्णं	तिक्खं, तिण्हं २-८२

संस्कृतं	प्राकृतं
तीर्थं	तेहं, तूहं, तित्थं २-७२
तुच्छं	चुच्छं, छुच्छं
तूणं	तोणं, तूणं
तूणीरं	तोण्णीरं
तूर्यं	तूरं २-६३
तूवरः	दुवरो
त्रसरः	टसरो
त्रयोदश	तेरह
त्रयोविंशतिः	तेवीस्
त्रयस्त्रिंशत्	तेत्तीस्
त्रिंशत्	तीसा
त्रिचत्वारिंशत्	तेअलीसा २-१७४
त्रिपञ्चाशत्	तेवण्णा २-१७४
दंष्ट्रा	दाढा
दग्धं	डड्ढं, दड्ढं २-४०
दण्डः	डंडो, दंडो

१। ताव च्छब्दस्य शौरसेन्यां दाव इति रूपं भवति। अपभ्रंशे तु तवउअं, ताम, ताउं, ताहिं, तेतुल, इति रूपाणि भवन्ति।

संस्कृतं	प्राकृतं
दत्तं	दिण्णं २-४३
दनुजवधः	दणुवओ, दनुओ १-२६७
दम्भः	डंभो, दंभो
दरः	डरो (भये), दरो (अल्पे)
दश	दस, दह १-२६२
दशनं	डसनं, दसणं
दशमुखः	दहमुहो, दसमुहो [1]
दष्टः	डट्ठो, दक्को, दट्ठो २-२
दक्षिणः	दाहिणो, दक्खिणो २-७२
दाहः	डाहो, दाहो, दाघो
दिवसः	दिवहो, दिवसो १ । २६३
दीर्घः	दिग्घो, दीहो २-९१
दुःखं	दुहं, दुक्खं २-७२, २-७६
दुकूलं	दुअल्लं, दुऊलं, दुगुल्लं (आर्षे)
दुर्गादेवी	दुग्गावी, दुग्गाएवी १-२७०
दुर्भगः	दुहवो, दुहओ
दुष्कृतं	दुक्कडं (आर्षे)
दुहिता	धूआ, दुहिआ २-१२६
दृप्तः	दरिओ १-९६
देवरः	दिअरो, देअरो
देवकुलं	देउलं, देवउलं १-२६
दैवं	दैवं, दइव्वं [2]
दोहदः	डोहलो, दोहलो
दोलः	डोलो, दोलो
द्वादश	बारह

१ । शौरसेन्यां संज्ञायां दश शब्दीय "श" कारस्य हकारं भवति, यथा दशमुहो (रावणः) ।

२ । शौरसेन्यां 'दैव' शब्दस्य केवलं 'देव' इति रूपं भव

संस्कृतं	प्राकृतं
द्वारं	देरं, दुआरं, दारं, दुवारं, वारं २–११२
धनुष्	धणुहो, धणू
धात्री	धाई, धारी २–८१
धिक्	धिइ
धिगस्तु	धिरस्तु २–१७४
धुर्यः	धोरिओ
धृतिः	दिही, धिई २–१३१
धृष्टः	धिट्ठो, धट्ठो
धृष्टद्युम्नः	धट्टहूणो (1)२–९४
धैर्यं	धीरं, धिज्जं २–६४
ध्वजः	झओ, धओ २–२७
ध्वनिः	धुनी
नप्ता	णत्तिओ, णत्तुओ
नमस्कारः	णमोक्कारो
नवफलिका	णोहलिआ
नवमालिका	णोमालिआ
नारकिकः	णेरइओ

संस्कृतं	प्राकृतं
नापितः	ण्हाविओ, नापिओ
निकषः	णिहसो
निम्बः	लिम्बो, णिम्बो
निर्झरः	उज्झरो, निज्झरो
निलयः	णिहेलनं २–१७४
निवृत्तं	णिवुत्तं, णिउत्तं, णिअत्तं
निशीथः	णिसीढो, णिसीहो
निश्चलः	णिच्चलो
निषण्णः	णुमण्णो, णिसण्णो
निषधः	णिसढो
नीचैस्	णीचअं
नीडं	णेड्डं, णेडं, णीडं
नीपः	णीमो णीवो १–२३४
नीविः	णीमी, णीवी १–२५९
नूपुरं	णेउरं, णिउरं, णुउरं
नैयायिकः	णिआइओ
नौः	णावा

१ । शौरसेन्यां "धृष्टद्युम्न" शब्दस्य "धट्ठज्जुण्णो" इति रूपम् ।

संस्कृतं	प्राकृतं
पक्कं	पिक्कं, पक्कं
पक्ष्म	पम्ह २-७४
पञ्चदश	पण्णरह २-४३
पञ्चपञ्चाशत्	पंचावण्णा, पण्णपण्णा २-१७४
पञ्चाशत्	पण्णासा २-४३
पताका	पडाआ
पत्तनं	पट्टणं २-२९
पदातिः	पाइक्को, पाआई २-१३८
पद्मं	पोम्मं, पउमं, पम्मं २-११२
पनसः	फणसो १-२३२
पण्डितः	पक्कलो २-१७४
पन्थाः	पहो
परस्परं	परोप्परं (१)
परकीयं	पारक्कं, पारिक्कं, पारकेरं, पाराकेरं २-१४८
परिखा	फलिहा १।२३२
परिघः	फलिहो १।२३२
परुषः	फरुषो १।२३२
पर्द्दः	वद्दो
पर्यन्तः	पेरंतो, पज्जन्तो २-६८
पर्यस्तं	पल्लट्टं, पल्लत्थं २-४७, २-६८
पर्याणं	पल्लाणं, पडायणं १।२६२, २-६८
पलितं	पलिअं, पलिलं
पल्यङ्कः	पल्लङ्को, पलिअंको
पादपतनं	पाअवडणं, पावडणं १-२७०
पादपीठं	पावीडं, पाअवीडं १-२७०
पान्थः, पथिकः	पहिहो २-१५२
पापर्द्धिः	पारद्धी १।२३५

१। अपभ्रंशे "अवरोप्परु" इति रूपं भवति।

संस्कृतं	प्राकृतं
पारावतः	पारओ, पारावओ
पारिभद्रः	फालिहद्दो १।२३२
पाषाणः	पाहाणो, ([1])पासाणो १–२६२
पिठरः	पिहढो, पिढरो
पितृष्वसा	पिउसिआ, पिउच्छा २–१४२
पिशाचः	पिसल्लो, पिसाओ
पीठं	पेढं, पीढं
पीतं	पीअं
पीतलं	पीवलं, पीअलं
पीयूषं	पेउसं
पुन्नागः	पुण्णामो
पुरुषः	पुरिसो ([2])
पूगफलं	पोप्पलं

संस्कृतं	प्राकृतं
पूगफली	पोप्पली
पतरः	पोरो
पूरणं	पोणं
पूर्वं	पुरिमं, पुव्वं (३) २–१३५
पृथक्	पिधं, पिहं, पुधं, पुहं
पृथिवी	पुहइ, पुहवी, पुढवी
पैण्डपातिः	पिण्डपाई
पौरुषं	पउरिसं
प्रकोष्ठो	पवट्ठो, पओट्ठो ([3])
प्रतिज्ञा	पईणा
प्रतिश्रुत्	पडंसुआ
प्रतिष्ठानं	पइट्ठीणं

---

१ । शौरसेन्यां 'पाषाण' शब्दस्य 'पाहाण' इति उक्खो

२ । शौरसेन्यां "पुरुष" स्य "पुरुसो" तथा "– २–११९

इति रूपं भवति । ढा, मद्धा २–४१

३ । शौरसेन्यां "प्रकोष्ठ" शब्दस्य 'पहन्दो' इति रूपं भवति ।

संस्कृतं	प्राकृतं
प्रतीपं	पइवं
प्रत्यूषः	पच्चूहो, पच्चूसो २–१४
प्रथमं	पुढुमं, पढुमं पढमं
प्रभूतं	वहुअं १ । २३३
प्रवासी	पावासू
प्रवृत्तं	पअट्टं, पउत्तं २–२९
प्रशिथिलं	पसडिलं, पसिडिलं
प्राकारः	पारो, पाआरो १–२६८
प्राभृतं	पाहुडं
प्रायः	पाओ (१)
प्रावरणं	पांगुरणं, पाउरणं, पावरणं
प्रावारकः	पावारओ, पारओ १–२७१

संस्कृतं	प्राकृतं
प्लक्षः	पलक्खो २–१०३
बलीवर्द्दः	वइल्लो २–१७४
ब्रह्मचर्य्यं	वम्हचेरं २–६३, वमूभचेरं, वह्मचरिअं
भगिनी	वहिणी, भइणी २–१२६
भरतः	भरहो
भव्यं	भविअं २–१०७
भवान्	भवन्तो २–१७४
भस्म	भस्सं, भप्पं २।५१
भागिनी	भामिणी
भाजनं	भाअणं, भाणं (२) १–२६७
भार्य्या	भारिआ ३–१०७
भिन्दिपालः	भिण्डिवालो (३) २–३८
भीष्मः	भिप्फो (४) २–५४

परस्प...

परकीयं

अपभ्रंशे "प्रायः" शब्दस्य "प्राओ" 'प्राइ' 'प्राविम्व' [illegible]दि रूपाणि भवन्ति ।

[illegible] । शौरसेन्यां "भाजन" स्य केवलं "भाअणं"

[illegible]न्दिवाली", "भिण्डिवाली" इति रूपं

१. । अपभ्रंशे "अवरप्पो इति रूपं भवति ।

संस्कृतं	प्राकृतं
भेरः	भेडो १-२५१
भैक्षाजीवः	भिक्खाजीओ
भ्रमरः	भसरो, भसलो १-२४४
भ्रूकुटिः	भिउडी
भ्रूलता,	भूलदा
मघवान्	मघोणो २-१७४
मदकलः	मअगलो
मध्यमः	मज्झिमो
मन्यान्हः	मज्झह्लो, मह्यह्लो
मधूकं	महुअं, महूअं
मनोहरं	मणोहरं, मणहरं
मन्मथः	वम्महो १।२४२
मन्युः	मन्तू, मण्णू २-४४
मयूखः	मोहो, मउहो
मयूरः	मोरो, मउरो, मयुरो
मरकतं	मरगअं
मर्दितं	मड्डिअं २-३५

संस्कृतं	प्राकृतं
मलिनं	मइलं, मलिणं २-१३८
मसृणं	मसिणं, मसणं
महान्	महन्तो ([1]) २-१७४
महाराष्ट्रं	मरहट्ठं २-११९
माकन्दः	मअन्दो
मातृष्वसा	माउसिआ, माउच्छा २-१४२
माधुर्यं	महुरिअं
मार्जारः	मञ्जरो, खञ्जरो, मज्जारो २-१३२
मिरा	मेरा
मुक्तं	मुक्कं, मुत्तं २-२
मुसलं	मूसलं, मुसलं
मूर्खः	मुरुखो, मुक्खो २-११९
मूर्द्धा	मुड्ढा, मद्धा २-४१

१। शौरसेन्यां 'महान्' इत्यस्य 'महन्दो' इति रूपं भवति।

संस्कृतं	प्राकृतं
मूल्यं	मोल्लं
मूषिकः	मुसओ
मृगाङ्कः	मिअंको, मअंको
मृतकं	मडअं
मृत्तिका	मट्टिआ २-२९
मृत्युः	मिच्चू, मच्चू
मृदङ्गः	मिअंगो, मुअंगो
मृदुकं	माउअं, मउअं, माउक्कं
मृदुत्वं	माउत्तणं, मउत्तणं, माउक्कं २-२
मृषा	मुसा, मूसा, मोसा
मृषावाक्	मुसावाआ

संस्कृतं	प्राकृतं
मेथिः	मेढी
यथा	जहा [1]
यमुना	जउंणा
यष्टिः	लट्ठी [2] २-३४ १-२४७
यावत्	जित्तिअं, [3] जा, जाव १-२७१
युधिष्ठिरः	जहुट्ठिलो, जहिट्ठिलो [4]
रक्तं	रग्गं, रत्तं २-१०
रत्नं	रअणं २-१०१
राजकीयं	राइक्कं २-१४८, राअकेरं, रायक्कं

१। "यथा" शब्दस्य शौरसेन्यां "जधा" तथा अपभ्रंशे "जेम, जिह, जिध" इति रूपाणि।

२। "यष्टि" शब्दस्य शौरसेन्यां "जट्ठी" इति रूपम्।

३। "यावत्" शब्दस्यापभ्रंशे जवड्डुअं, जेत्तुलो, जाम, जाहिं इति रूपाणि।

४। "युधिष्ठिरस्य" सौरसेन्यां "जहिट्ठिरो" इति रूपम्

संस्कृतं	प्राकृत
राजकुलं	राउलं, राअउलं १-२६७
रात्रिः	राई, रत्ती
रुग्णः	लुक्को, लुग्गो २-२
रुदितं	रुण्णं
लघुकं	हलुअं, लहूअं २-१२२
लज्जावति	लज्जालुइणी २-१७४
ललाटं	णडालं, णिडालं, णलाडं १।२५७, २-१२३
लवणं	लोणं, लवणं
लाहलः	णाहलो, लाहलो [1] १-२५६
लाङ्गलः	णांगलो, [2] लांगलो १-२५६
लाङ्गूलः	णाङ्गूलो, लांगूलो [3] १-२५६

संस्कृतं	प्राकृतं
वज्रं	वइरं, वज्जं २-१०५
वण्डं	वुडं, वण्डं
वदरं, बदरं	वोरं, [4] बोरं
वदरी, बदरी	वोरी, बोरी
वनस्पति	वणस्सई २-६९ वनपफई
वनिता	विलया, वणिदा २-१२८
वर्यं	वरिअं
वल्ली	वेल्ली, वल्ली
वसतिः	वसही
वाहिस्, बहिस्	वाहिं, वाहिर वाहिं, वाहिर
वातुलः	वाउलो
वाराणसी	वाणारसी २-११६
वाष्पः	वाहो (अशनिः) २-७० वाप्पो (धुमे)
विंशतिः	वीसा

१।२।३। शौरसेन्यां "लाहल" स्य "लेहलं", "लाङ्गल" स्य "लंगलं", तथा "लङ्गूल" स्य "लंगूलं" इति रूपं भवति।

४। शौरसेन्यां "वदर" स्य "वोरं" इति रूपं भवति।

संस्कृतं	प्राकृतं
विचकिलं	वेइल्लं, विअइल्लं
विच्छर्दः	विच्छड्डो २–३६
वितर्द्धिः	विअड्डी २–३६
विदग्धः	विअड्ढो २–४०
विभीतकः	वहेडअडो
विश्रम्भः	वीसंभो
विश्वक्	वीसुं
विश्वस्तः	वीसत्थो
विषमः	विसढो, विसमो १–२४१
विष्णुः	अदिओ २-१६४
विसंष्ठुलं	विसंट्ठुलं २–३२
विहीनः	विहूणो, विहीणो
विह्वलः	भिभलो, विभलो, विहलो २–५८

संस्कृतं	प्राकृतं
वीर्यं	वीरिअं २–१७
वृक्षः	रुक्खो, वच्छो[1] २–१२७
वृत्तं	वट्टं २–२९
वृद्धः	वुड्ढो २–४०
वृद्धिः	वुड्ढी २–४०
वृन्तं	वेण्टं, वोण्टं, विण्टं २–३१
वृन्दारकः	वुंदारओ
वृश्चिकः	विञ्छुओ, २–१६ विच्छुओ, विंचुओ, विंछिओ
वृषभः	उसहो, वसहो
वृष्टं	विट्ठं, वुट्टं
वृष्टिः	विट्ठी, वुट्ठी
वृहत्तरं	वहअरं

१। शौरसेन्यां "वृक्ष"स्य रूपं "रुक्ख" इत्येव।

संस्कृतं	प्राकृतं
वृहस्पतिः	विहप्फई (¹) बुहप्फई, वहप्फई, भयस्सई भयप्फइ, बुहस्सई विहस्सई, बुहस्सई
वेणुः	वेलू
वेतसः	बेडिसो (²)
वेदना	विअगा, वेअणा
वैदूर्य	वेरुलिअं २—१३३
व्याकरणं	वारणं, वाअरणं १—२६८
व्यापृतः	वावडो
व्युत्सर्गः	विउसग्गो २-१७४
व्युत्सर्जनं	वोसिरणं ,,
शकटं	सअडं
शक्तः	शक्को, सत्तो २—२
शनैश्चरः	सणिअरो
शमी	छमी २ । २६५
शवरः	समरो १ । २५८
शाखा	साहुली २—१७४
शात्रः	छावो (³)१-२६५
शावकः	सुवओ
शार्ङ्ग	सारंगं २—१००
शिथिलं	सिढिलं, सढिलं
शिरोवेदना	शिरोवेअणा, सिरविअणा
शीकरः	सीभरो, सीहरो, सीअरो (⁴)
शुक्तिः	सिप्पी २—१३८
शुक्लं	सुङ्गं, सुक्कं २—११
शृङ्गं	सिंगं, संगं

१ । २ । शौरसेन्यां "वृहस्पतेः" "विहप्पइ" इत्येकं रूपं भवति, "वेतस" स्य "वेडस" इति ।

३ । ४ । शौरसेन्यां "शाव" स्य सावो इति, तथा "शीकर" स्य "सीकर" इति रूपं भवति ।

संस्कृतं	प्राकृतं
शृङ्खलं	संकलं
शौंदीर्यं	सोंडिरं २–६३
शौर्यं	सोरिअं
श्वा	सा, साणो
श्मशानं	मसाणं, सीआणं, सुआणं करसी २–१७४
श्मश्रु	मस्सू
श्यामाकः	सामओ
श्लाघा	सलाहा २–१०१
श्लेष्म	सेलिफो, सेलिम्हो २–५५
षण्मुखः	छम्मुहो
षष्ठः	छट्ठो १–२६५
षष्ठी	छट्ठी
सटा	सढा
सप्ततिः	सत्तरी
सप्तदश	सत्तरह
सप्तपर्णः	छत्तिवण्णो, छत्तवण्णो १–२६५

संस्कृतं	प्राकृतं
समर्थः	अल्लं, समत्थो २–१७४
संमर्दः	समड्डो २–३६
समस्तं	समत्तं
सरोरुहं	सररुहं, सरोरुहं
सर्वाङ्गीणः	सव्वंगिओ २–१५१
साक्षी	सक्खिणो २–१७
सातवाहनः	सालवाहनो
साध्वसं	सज्झसं २–२६
सामर्थ्यं	सामच्छं, समत्थं २–२२
सास्ना	सुण्हा
सिंहः	सीहो
सिंहदत्तः	सिंहदत्तो
सिंहराजः	सिंहराओ
सिरा	छिरा
सुकुमारः	सोमालो, सुउमालो, सुकुमालो

संस्कृतं	प्राकृतं
सुकृतं	सकडं (आर्षे)
क्षुधा	छुहा १-२६५
सुभगः	सूहओ, सुहओ, सुहवो
सूक्ष्मं	सुण्हं, सण्हं, सुहमं (आर्षे)
सूर्यः	सूरिओ
सोच्छ्वासः	सूआसो
सैन्धवं	सिंधवं
सैन्यं	सिण्णं सेण्णं
स्कन्दः	खंदो, कंदो २-५
स्तब्धः	ठड्ढो २-३९
स्तम्बः	तंबो
स्तम्भः	खंभो(स्थुणायां), २-८ थंभो, २-९ ठंभो (निश्चले)२-९
स्तवः	थवो, तवो २-४६
स्तेनः	थेणो, थूणो
स्तोकं	छोक्कं, थोवं, २-१२५ थेवं, थोअं
स्त्यानं	ठीणं, थीणं, थिण्णं २-३३
स्त्री	इत्थी, थी (१) २-१३
स्थविरः	थोरो
स्थानं	ठीणं, थीणं
स्थाणुः	खाणू (वृक्षस्कन्धे) थाणू (शिवे) २-७
स्थूणा	थोणा, थूणा
स्थूलं	थोरं, थूलं १।२५५
स्थैर्यं	थोरिअं
स्निग्धं	सणिद्धं, २-१०९ सिणिद्धं, णिद्धं
स्नुषा	सुण्हा, सुंसा, १-२६१
स्नेहः	सणेहो, णेहो २-१०२

संस्कृतं	प्राकृतं
स्पृहा	छिहा २–२३
स्फटिकं	फलिहं
स्फिटिकः	खिडिओ, फिडिओ
स्फोटकः	खोडओ, फोडओ [१] २–६
स्यात् (क्रिया.)	सिआ २-१०७
स्वप्नः	सिविणो, सिमिणो १–२५९
हनूमान्	हणुमन्तो २–१०८
हरः	हीरो, हरो
हरीतकी	हडडई, हरडई
हरितालः	हलिआरो, हरिआलो २–१२१
हरिद्रा	हलद्दी, हलिद्दी, हलदा, हलद्दा
हरिश्चन्द्रः	हरिअंदो
हीनः	हूणो, हीणो
हृदयं	हिअं, हिअअं [२] १–२६९
ह्रदः	हदो, २–१२०; हदो; हरओ (आर्ष)

शौरसेन्यां विशेष-नियमा नुसृताः शब्दाः ।

सं.	शौ.	सं.	शौ.
अतिशीघ्रं	अदिसीग्घं	अन्यथा	अण्णधा [३]

(१) शौरसेन्यां स्फोटकस्य फोडओ इति रूपं भवति ।

(२) पैशाच्यां हृदयस्य "हितपं" इति रूपं भवति । शौरसेन्यां "हिअअं" इति ।

(३) अपभ्रंशे अन्यथा शब्दस्य अनु, अण्णह इति रूपद्वयं भवति।

सं.	शौ.
अतुलितं	अतुलिदं, अतुलितं
अन्यादृशः	अण्णादिसो(१)
अपूर्वं	{ अवरुवं, अउव्वं
अर्जुका	अज्जआ
अवस्था	अवित्था
अस्मदीयं	अम्हकेरकं
आश्चर्यं	अच्चरीअं
इव	विअ
इह	इध
उत्थितं	उत्थिदं
एतावत्	एत्तिअं
एव	ज्जेव, य्जेव
कौरवः	कोरवो
क्षणः	खणः
क्षारं	खारं
कथं	कधं
खलु	क्खु
गणिका	गणिआ

सं.	शौ.
ग्रथितं	{ गहिदं, ग्रथितं
चूतलतिका	चूदलदिआ
तथा	तधा
तावत्	तेत्तिअं, दाव
त्वदीयं	तवकेरकं
दुहितृका	दुहिदिआ
निश्चिन्तः	निच्चिंदो
पितृकः	पितुको
प्रगुणं	उज्जवं
भरतः	भरधो
भर्त्ता	भट्टा
भर्त्तृदारिका	भट्टिदारिआ
मदनिका	मदणिआ
मदीयं	ममकेरकं
मातृकः	मातुको
मूर्खः	मुरुखो
यथा	जधा (२)

(१) अपभ्रंशे अन्यादृशस्य "अन्नादिसो अवराइसो" इति रूपद्वयं।

(२) अपभ्रंशे यथा शब्दस्य "जेम, जिह, जिध," इतिरूपाणि भवंति।

सं.	शौ.	सं.	शौ.
यावत्	जित्तिअं	सदृक्षं	सरिक्खं
वदनं	वदणं	सह	{ सहसत्थि / सहसा }
वृक्षः	रुक्खो	सौदामिनी	सोदामिणी

प्राच्यायां वक्ष्यमाण कारिकैव विशेषविधायिनी ।

हीही भो परितोषे स्यात् हीमान हीच विस्मये ॥
य्जेअ, ज्जेअ, ज्जिआ शब्दा एवार्थे संमताः सतां ॥ १ ॥

वक्रे वङ्कु तरङ्गौ द्वौ संबुद्ध्याक्षेपयो ररे ॥
इणं, इमं, इदं त्रीणि दृश्यन्ते इद मर्थके ॥ २ ॥

वीदा विहित विप्रोक्तौ प्रकृते वहिदं तथा ॥
अवि, भाविद्राविवेंदे प्रायोग्राम्योपमा वहु ॥ ३ ॥

अवन्त्यां विशेषनियमानुगाः शब्दाः ।

सदृक्षं सरिच्छं

अवन्त्यां दृश्यते ते मे । द्वयोःप्रायस्तहं महं ॥ ते- तहं; मे—महं ।

मागध्यां विशेषनियमानुगताः ।

		तस्मात्	ता (१)
आर्द्रं	ओल्लं	मृतं	मडे, मदे
कोष्णं	कोशिणं	रत्नं	रदणे
कृतं	कडे, कदे	वयस्यः	वयंश्शो
ग्रीष्मः	गिम्हो	वसतिः	वसधी
गतं	गडे, गदे	बुभुक्षा	भुश्का
तस्मात्	ता (१)	शृगालः	शिआला, शेआले

ही विस्मये च, तापेच । कुत्सार्थे च विदु बुधाः ॥
लेले, असे, ले, शब्दा श्च । संबुध्या क्षेपयो मताः ॥ १ ॥

मात्रार्थे मात्रिकं ख्यातं । किच्चातश्च पिशात के ॥
गणनायां मता गण्णा । पुरुषो पुलिश स्तथा ॥ २ ॥

हीमानहे विस्मये स्यात् । लुक् च छंदो वशा दिह ॥
वशावड्डुत्र मिच्छीन्त । हड्डकं हृदये तथा ॥ ३ ॥

अहं च दृश्यते ऽत्रापि । अहमर्थे हगे, हके ॥
युष्मदर्थे पद द्वन्द्वं । तुप्पं तुम्हे च संमतम् ॥ ४ ॥

---

(१) शौरशेन्यामपि तस्मादित्यस्य त्ता इति भवति ।

पैशाच्यां विशेष नियमानुगताः शब्दाः ।

सं.	पै.	सं.	पै.
इव	पिच	गृहं	किहुं, खरञ्च
उष्णं	उसनं, उह्नं	पक्ष्म	पखमं
कार्यं	कच्चं	पृथिवी	पुथुपी
		प्रथमं	पुथुमं

पैशाच्यां टुस्थाने तु भवति । पैशाची ભાષામાં તુનું टु એવું રૂપ થાય છે.

अपभ्रंशे विशेष नियमानुगताः शब्दाः ।

सं.	अप.	सं.	अप.
अद्भुतं	ढक्करि	दिवा	दिवे
अन्यथा	अनु, अणह;	ध्रुवं	ध्रुवु
अन्यादृशः	अन्नादिसो,	नव	नवखः
	अवराइसो	नहि	नांहि
अपस्कन्दः	दडवडो	परं	पर
आपत्	आवइ	पुनः	पुणु
ईदृक्	एह	पृथक् पृथक्	जुअं, जअ
ईदृशः	अइसो	प्रायः	प्राइ, प्राओ,
उक्तं	वुत्तं		प्राइम्व, पाग्गिम्व
कथं	केम, किह, किध	मा	मं

सं.	अप.	सं.	अप.
किल	किर	मनाक्	मणाओ
कीदृक्	केह	यत्र	जेत्थु, यत्तु
कीदृशः	कइसो	यथा	जेम, जिह, जिध
कुतः	कउ, कहं	यादृक्	जेह
कुत्र	केत्थु	यादृसः	जइसो
कुकटः	घंपूपलो	वर्त्म	विच्चं
कौतुकं	कोड्डू	विना	विणु
क्रीडा	खेड्डू	विपद्	विवइ
ततः	तो	विषण्णं	वुन्नं
तत्र	तेत्थु, तत्तु	शीघ्रं	वहिल्लं
तथा	तिम, तिह, तिध	संपद्	संवइ
तदा	तो	समं	समा
तादृक्	तेह	सह	सहूं
तादृशः	तइसो		

पाञ्चाल्यां विशेष नियमः ।

॥ रलोर्व्यत्ययः ॥

पाञ्चाली ભાષામાં र અને ल, એ બે વ્યંજન વિકલ્પે એક બીજાને બદલે આવે છે.

टक्क भाषायां विशेष नियमः ।

॥ उद् बहुलं ॥

टक्क ભાષામાં, ઘણું કરીને, દરેક શબ્દને છેડે उ આવે છે.

आभीर्यां विशेष नियमाः ।

॥ कीचके कस्याद् वा ॥

आभीरी ભાષામાં कीचक શબ્દના છેલ્લા क ને બદલે વિકલ્પે आ થાય છે; જેમકે, कीअआ, जीअओ (कीचकः).

॥ क्वचित् डरयो र्लः ॥

કેટલાએક શબ્દોમાં ड અને र, એ બેને બદલે ल મુકાય છે.

॥ न लोपो ऽरण्ये ॥

अरण्य શબ્દમાં પહેલા अ નો લોપ થતો નથી.

॥ समासे ऽङ्लोप श्च ॥

સમાસના બે શબ્દોની વચ્ચેના સ્વરનો લોપ થાય છે.

अव्ययं ॥ २–१७५

तं	वाक्योपन्यासे २–१७६	हंदि	विषादे, विकल्पे, निश्चये, पश्चात्तापे, सत्ये २–१८०
आम	अभ्युपगमे २–१७७		
णवि	वैपरीत्ये २–१७८		

हंद, हंदि { ग्रहाणार्थे २-१८१

मिव, पिव, विव, विअ, व्व, व { इवार्थे २-१८२

णइ, चेअ, चिअ { अवधारणे च २-१८४

जेण, तेण लक्षणे २-१८३

वले निर्धारणे, निश्चये च २-१८५

किर, इर, हिर किलार्थे २-१८६

णवरं केवले २-१८७

णवरि आनन्तर्ये २-१८८

अलाहि निवारणे २-१८९

अण, णाइं निषेधार्थे २-१९०

माइं मा (अ) र्थे २-१९१

हद्धी निर्वेदे २-१९२

वेधे भय, वारण, २-१९३

वेधे विषादे २-१९४

वेध आमन्त्रणे च

मामि, हला, हले { सख्या आमन्त्रणे २-१९५

दे सख्याः संमुखीकरणे च २-१९६

हुं दाने, पृच्छायां, निवारणे च २-१९७

हु, खु { निश्चये, वितर्के, संभावने, विस्मये च २-१९८

ऊ { गर्हायां, आक्षेपे, विस्मये सूचनायां च २-१९९

थू कुत्सायां २-२००

रे, अरे संभाषणे, रतिकलहे च २-२०१

हरे { संभाषणे, रतिकलहे, क्षेपे च २-२०२

ओ सूचनायां पश्चात्तापे २-२०३

अव्वो	सूचनायां, दुःखे, संभाषणे, अपराधे, विस्मये, आनन्दे, आदरे, भये, खेदे, विषादे, पश्चात्तापे च २–२०४
अइ	संभावनायां २–२०५
वणे	निश्चये, विकल्पे, अनुकम्पायां च २-२०६
मणे	विमर्शे २–२०७
अम्मो	आश्चर्थे २–२०८
अप्पणो	स्वयमर्थे २–२०९
पाडिक्कं, पाडिएक्कं	प्रत्येकार्थे २–२१०
उअ	पश्यार्थे २–२११
इहरा	इतरथार्थे २–२१२
एक्कसरिअं	झटिति, सम्प्रति २–२१३
मोरउल्ला	मुधार्थे २–२१४
दर	अर्धार्थे, ईषदर्थे च २–२१५
किणो	प्रश्ने २–२१६
इ, जे, रे	पादपूरणे २-२१७

शौरसेन्यां अव्ययं।

दाणिं	इदानीं
ज्जेव, (य्जेव)	एव
एवंणेदं	एवमिदं
किंणेदं	किमिदं
दडात्थ	द्रागार्थे
[illegible]	चेट्याह्वाने
हला	सख्याह्वाने
हीमाणहे	विस्मये, निर्वेदे हर्षे
अम्महे	हर्षे
हीही	विदूषकस्य हार्षोक्तौ
दव, विअ, व्व	इवार्थे

शेषं प्राकृतवत् ।

एते ह्यव्ययशब्दा मागध्या मपि तत्तदर्थेषु व्यवह्रियन्ते । केवलं "अधुना" शब्दस्य अऊरि इति रूपं भवति ।

अपभ्रंशे विशेषाव्ययशब्दाः । छद्दु यदि

हुहु इत्यादयः शब्दानुकरणे, घुग्घी इत्यादयः चेष्टानुकरणे ।

नं, नउ, नाइ, नवाग्, जणि, जणु	इवार्थे	घइं, खाइं	इत्यादि अनर्थकाः
		पच्छइ	पश्चात्
हेल्लि	हे सखि	एम्मइ	एवमेव
एयवारा	एकशः	अवह	अथवा
केहिं, तेहिं, रेसि, रेसिं, तणं	तादर्थे	पच्चलिउ	प्रत्युत
		एत्तहे	इतः
पुणु	पुनः	एम्वाहि	इदानीं
अवसें, अवस	अवश्यं		

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

शब्द साधन विधिः ।

નામનું રૂપાખ્યાન

॥ साधारण नियमाः ॥

સાધારણ નિયમો.

(१) ॥ प्राकृते संस्कृतवत् त्रीण्येव पुंस्त्रीक्लीबाख्यानि लिङ्गानि सन्ति । येषां संस्कृतशब्दानां प्राकृते लिङ्गविपर्ययो भवति, प्रथमाध्याये तद्विवेकः कृतः ।

પ્રાકૃતમાં, સંસ્કૃતની પેઠેજ, પુલ્લિંગ, સ્ત્રીલિંગ અને નપુંસકલિંગ લિંગ, એવાં ત્રણ લિંગ છે. જે સંસ્કૃત શબ્દોના લિંગ પ્રાકૃતમાં બદલાય છે, તેઓને વિષે પહેલા અધ્યાયમાં નિયમો આપ્યા છે.(1)

(२) ॥ प्राकृते द्विवचनं नास्ति ॥

પ્રાકૃતમાં દ્વિવચન નથી, એવું પહેલા અધ્યાયમાં કહેલુંજ છે.

---

(१) शौरसेन्यां भागधेय पुंसि । ભાગધેય શબ્દ બધી પ્રાકૃત ભાષાઓમાં નપુંસકલિંગી છે; પણ શૌરસેની ભાષામાં પુલ્લિંગી છે.

सुप्तिङ् लिङ्ग विभक्तीनां शकार्यां तु विपर्ययः । સુપ્ (નામના પ્રત્યય), તિઙ્ (ક્રિયાપદના પ્રત્યય), લિંગ અને વિભક્તિ, એ બધી વાતોનો શકારી ભાષામાં બીલકુલ નિયમ નથી.

તેથી, प्राकृतમાં, एकवचन અને बहुवचन, એવાં બે જ વચનો છે. संस्कृतના द्विवचनને ઠેકાણે प्राकृतમાં बहुवचन વપરાય છે.

(३) प्राकृते षड् विभक्तयश्चतुर्थ्या अभावः । ३-१३१

प्राकृतમાં ७ विभक्तिઓ છે; કેમકે, प्राकृतમાં चतुर्थी વિભક્તિ નથી; चतुर्थीને ઠેકાણે षष्ठी વપરાય છે.

(४) प्राकृते पञ्चविधाः शब्दा दृश्यन्ते—अवर्णान्ता, इवर्णान्ता, उवर्णान्ता, ऋवर्णान्ता, स्तथा हलन्ताः ।

प्राकृत ભાષાઓમાં, अकारान्त, इकारान्त, उकारान्त, ऋकारान्त અને हलन्त (व्यंजनान्त), એવા પાંચ પ્રકારનાજ શબ્દો હોય છે; એટલે, प्राकृत ભાષાઓના શબ્દોને છેડે, अ इ उ ऋ અને વ્યંજન, એ પાંચ પ્રકારનાજ અક્ષરો આવી શકે છે.(1)

अकारान्त पुंल्लिङ्ग शब्दरूपाणि ।

अकारान्त પુલ્લિંગી નામોનું રૂપાખ્યાન કરવા માટે સામાન્ય નિયમોઃ–

---

१ । वस्तुत स्तु त्रिविधा एव शब्दा, ऋकारान्त हलन्तानां कार्य काले ऽभावात् । વાસ્તવિક રીતે જોતાં, ત્રણજ પ્રકારના શબ્દો છે; કેમકે, શબ્દને છેડે આવેલા ऋનો ઘણું કરીને उ થાય છે, અને કેટલાએક શબ્દોમાં अर અથવા आर થાય છે; અને શબ્દને છેડે આવેલા વ્યંજનોનો લોપ થાય છે, અથવા તેઓમાં अ ઉમેરવામાં આવે છે.

(१) अदन्तात् पुंसि प्रथमैकवचनस्य सोः स्थाने ओ स्यात्।

अकारान्त પુલ્લિંગી નામોની પ્રથમાના એકવચનનો પ્રત્યય સંસ્કૃતમાં सु છે, તેને ઠેકાણે प्राकृत ભાષાઓમાં ओ થાય છે.[1]

(२) जस्, शस्, ङसि, आम्, एषु परतोऽदन्तस्यान्तस्य दीर्घो भवति, जश्शसोर्लोप श्च। [2] ३-१२ ३-४

પ્રથમાનું બહુવચન, દ્વિતીયાનું બહુવચન, પંચમીનું એકવચન, અને ષષ્ઠીનું બહુવચન, એટલા પ્રત્યયોની પહેલાં अकारान्त નામોનો છેલ્લો अ દીર્ઘ થાય છે; અને પ્રથમાના તથા દ્વિતીયાના બહુવચનના પ્રત્યયોનો લોપ થાય છે.

(३) अतः पर स्यामो ऽकारस्य लुग् भवति। ३-५

દ્વિતીયાના એકવચનનો પ્રત્યય अम् છે, તેના अનો अकार-

१। मागध्यां सौ परे ऽकारस्य 'ए'कारो भवति सुलोप श्च। मागधी ભાષામાં अकारान्त શબ્દોને પ્રથમાના એકવચનનો પ્રત્યય सु લગાડવો હોય, ત્યારે અંત્ય अ ને ઠેકાણે ए થાય છે, અને सुનો લોપ થાય છે; જેમકે, वृक्षः रुक्खे, एषः एशे, मेषः मेशे.

अपभ्रंशे स्वमोः परयो रकार स्योकारो भवति। अपभ्रंश ભાષામાં अकारान्त શબ્દોને પ્રથમા અને દ્વિતીયાના એકવચનના પ્રત્યયોનો લોપ થાય છે.

२। अपभ्रंशे सर्वदैव जश्शसो र्लोपः। अपभ्रंश ભાષામાં પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનના પ્રત્યયોનો હમેશાં લોપ થાયછે.

रान्त नामोनी आगळ लोप थाय छे.

(४) अतः परस्य टा इत्येतस्य षष्ठी बहुवचनस्य चामो णो भवति। ३-६

तृतीयाना एकवचननो प्रत्यय टा छे तेनो, अने षष्ठीना बहुवचननो प्रत्यय आम् छे तेनो, ण थाय छे. ([1])

(५) ङि ङसौ वर्जयित्वा सुपि परतः अकारस्य एत्त्वं भवति। ३-१४-१५

अकारान्त नामोना अंत्य अने ठेकाणे, बधी विभक्तिओना बधा प्रत्ययोनी पहेलां, ए थायछे; पण, सप्तमी अने षष्ठीना एकवचनना प्रत्ययनी पहेलां अनो ए थतो नथी.

१। अपभ्रंशे 'टा' स्थाने णकारानुस्वारौ विहितौ। अपभ्रंश भाषामां टाने ठेकाणे ण अथवा अनुस्वार थाय छे.

अपभ्रंशे टा परतोऽकारस्य नित्य मेत्त्वं, भिसि च विकल्पेन।

अपभ्रंश भाषामां अकारान्त नामोना अंत्य अनी पछी टा आव्यो होय, तो ते अनो हमेशां ए थाय छे; अने भिस्नी पहेलां विकल्पे ए थाय छे.

अपभ्रंशे अकारात् पर स्यामो 'हं' इत्यादेशो भवति। अपभ्रंश भाषामां षष्ठीना बहुवचनना आम् प्रत्ययने ठेकाणे हं थाय छे.

मागध्यां आमो डाहं वा। मागधी भाषामां आम्ने ठेकाणे विकल्पे डाहम थाय छे.

(६) अतः परस्य भिसः स्थाने केवलः सानुनासिकः सानुस्वार श्च हि भवति । ३–७

तृतीयाના બહુવચનનો પ્રત્યય भिस् છે, તેને ઠેકાણે अका-रान्त નામોની પછી सानुनासिक हिं અથવા सानुस्वार हिम् થાયછે.[१]

(७) अतः परस्य ङसेः त्तो, दो, दु, हि, हित्तो इत्येत आ-देशा भवन्ति । दकारस्य लुक् च । ३–८

पंचमीના એકવચનનો પ્રત્યય ङसि છે, તેને अकारान्त ना-મોની પછી त्तो, दो, दु, हि, हित्तो, એવા આદેશ થાયછે. [२]; અને, दो અને दुના दकारનો લોપ થાય છે.

---

१ । प्राकृतप्रकाश कल्पलतिकयोः केवलं 'हिम्' इत्यादेशो विहितः । प्राकृतप्रकाश અને कल्पलतिकाના મત પ્રમાણે, માત્ર भिसने જ ઠેકાણે हिम् થાય છે.

२ । प्राकृतप्रकाश कल्पलतिकयोः ङसेः स्थाने 'आदो' 'दु' तथा 'हि' इतित्रय एव आदेशा विहिताः । प्राकृतप्रकाश અને कल्पलतिकाમાં કહ્યું છે, કે ङसिने ઠેકાણે आदो, दु, हि, એવા ત્રણજ આદેશ થાયછે.

शौरसेन्यां ङसेः स्थाने आदो, आदु, इत्यादेशौ भवतः । क-ल्पलतिका मते केवलं दो । शौरसेनी ભાષામાં ङसिने ઠેકાણે आदो, आदु, એવા બે આદેશ થાય છે; પણ, कल्पलतिकाના મત પ્રમાણે એકલોજ दो એવો આદેશ થાય છે.

(८) अतः परस्य भ्यसः स्थाने त्तो, दो, दु, हि, हिंतो सुंतो इत्येत आदेशा भवन्ति । ३-९

पंचमीना બહુવચનનો પ્રત્યય भ्यस् છે, તેને ઠેકાણે अकारान्त નામોની પછી त्तो, दो, दु, हि, हिंतो, सुंतो, એવા આદેશ થાય છે. (1)

(९) अतः परस्य ङसः स्थाने स्स इत्यादेशो भवति। ३-१०

षष्ठीના એકવચનનો પ્રત્યય ङस् છે, તેને ઠેકાણે अकारान्त નામોની પછી स्स થાય છે. (2)

पैशाच्यां ङसेः स्थाने आतो आत्तो इत्यादेशौ भवतः । पैशाची ભાષામાં ङसिને ઠેકાણે आत्तो અને आत्तो, એવા બે આદેશ થાય છે.

अपभ्रंशे ङसे हे, हू। अपभ्रंश ભાષામાં, ङसिને ઠેકાણે हे અને हू, એવા બે આદેશ થાય છે.

१ । अपभ्रंशे भ्यसो ऽकारात् परस्य हूं इत्यादेशो भवति । अपभ्रंश ભાષામાં अकारान्त નામોની પછી, भ्यस्ને ઠેકાણે हूं એવો આદેશ થાય છે.

२ । मागध्यां ङसो विकल्पेनाहादेशो भवति । मागधी ભાષામાં ङस्ने ઠેકાણે, વિકલ્પે आह એવો આદેશ થાય છે.

अपभ्रंशे ङसः सु, हो, स्सो, इत्येत आदेशा भवन्ति। अपभ्रंश ભાષામાં ङस्ने ઠેકાણે सु, हो, स्सो, એવા આદેશ થાય છે.

(१०) अतः परस्य ङ रेकारो म्मि आदेशो भवति । ३-१

સપ્તમીના એકવચનનો પ્રત્યય ङि છે, તેને ઠેકાણે अकारान्त નામોની પછી एम्मि એવો આદેશ થાય છે. ([1])

उदाहरणम् ।

	एकवचनं	बहुवचनं
प्रथमा	देवो	देवा
द्वितीया	देवं	देवे, देवा
तृतीया	देवेण([2])	देवेहि, देवेहिं, देवेहिँ
पञ्चमी	देवत्तो देवाओ देवाउ देवाहि देवाहित्तो इत्यादि	देवाहिंतो ३-१३ देवासुंतो देवेहिंतो, इत्यादि
षष्ठी	देवस्स	देवाण, देवाणं
सप्तमी	देवे, देवम्मि	देवेसु, ([3]) देवेसुं
सम्बोधनं	देव, देवो	देवा

---

१ । शौरसेन्यां अदन्तात् ङेः केवलं एकार एव । शौरसेनी ભાષામાં अकारान्त નામની પછી, ङिनो એકલો ए થાય છે.

२ । कल्पलतिकामते देवेणं देवाणं इति टामो रूपम् ।

३ । अपभ्रंशे सुपो हिं हूञ्च क्वचिद् भवति ।

सर्वे अदन्ता देव शब्दवत् ज्ञातव्याः । બધાં અकारान्त નામોનું, देव શબ્દની પેઠે, રૂપાખ્યાન કરવું.

पुंलिङ्गेकारोकारान्त शब्दानां रूपाणि । अकारान्त અને इकारान्त पुल्लिग શબ્દોનું રૂપાખ્યાનઃ—

नियमाः

(१) इदुदन्तानां सु, जस्, भिस्, भ्यस्, सुप इत्येतेषु परतो ऽन्तस्य दीर्घो भवति । ३–१६

इकारान्त અને उकारान्त નામોને प्रथमा એકવચન, द्वितीया બહુવચન, અને पंचमी બહુવચનના પ્રત્યયો લાગવાના હોય, ત્યારે અંત્ય इ અને उने દીર્ઘ થાય છે.

(२) इदुदन्तयो र्जस ओकारादेशो भवति, णो च; जसो लुक् च क्वचित् ।

संस्कृतમાં પ્રથમા બહુવચનનો પ્રત્યય जस् છે; તેને ઠેકાણે, इकारान्त અને उकारान्त નામોને, ओ અથવા णो પ્રત્યય લાગે છે; અને કેટલાએક શબ્દોમાં जस् પ્રત્યયનો લોપ થાય છે.

(३) इदुदन्तयोः शसो णो भवति, ङस श्च वा । (¹)

---

१ । अपभ्रंशे इदुद्भ्यां ङसि, भ्यस्, ङीनां यथाक्रमं हे, हुं, हि, इत्यादेशा भवन्ति । अपभ्रंश ભાષામાં, इकारान्त અને उकारान्त નામોને ङसि, भ्यस्, અને ङि, એ પ્રત્યયોને ઠેકાણે અનુક્રમે, हे, हुं, અને हि, એવા આદેશ થાય છે.

द्वितीया બહુવચનનો પ્રત્યય शस् છે તેને ઠેકાણે, इकारान्त અને उकारान्त નામોને णो પ્રત્યય લાગે છે; અને ષષ્ઠી એકવ ચનનો પ્રત્યય ङस् છે; તેને ઠેકાણે णो વિકલ્પે થાય છે.

(४) इदुदन्तेभ्यः टा विभक्ते र्णा इत्यय मादेशो भवति।

તૃતીયા એકવચનનો પ્રત્યય टा છે; તેને ઠેકાણે, इकारान्त અને उकारान्त નામોને णा પ્રત્યય લાગે છે. ([1]).

(५) ॥ शेष मदन्तवत् ॥

બાકીનાં રૂપો अकारान्त નામોનાં જેવાં જ થાયછે.

उदाहारणानि

	एकवचनं	वजवचनं
प्रथमा	गिरी	गिरीओ, गिरिणो ३–१२५
द्वितीया	गिरिं	गिरी, गिरिणो ([2]) ३–१८
तृतीया	गिरिणा	गिरीहिं
पञ्चमी	गिरिदो, इत्यादि	गिरिहिंतो, गिरीसुंतो, इत्यादि

१। अपभ्रंशे टा स्थाने ए सानुस्वारो, णकार श्च भवति। अपभ्रंश ભાષામાં इकारान्त અને उकारान्त નામોને, टाને ઠેકાણે एं અને एण, એવા આદેશ થાય છે.

२। केषांचिन् मते शसि च गिरीओ गिरि; गुरुओ, गुरु इति रूप द्वयम्। કેટલાએકના મત પ્રમાણે, દ્વિતીયા બહુવચનમાં गिरीओ गिरि, અને गुरुओ, गुरु, એવાં પણ બીજાં બે રૂપો થાય છે.

षष्ठी	गिरिणो, गिरिस्स	गिरिणं, गिरीणं (१५)
सप्तमी	गिरिम्मि	गिरीसु, गीरीसुं, ३–१२८
संवो.	गिरि, गिरी	गिरीओ ३–३८

प्रथमा	गुरू	गुरूओ, गुरुणो
द्वितीया	गुरुं	गुरुणो
तृतीया	गुरुणा	गुरूहिं
पञ्चमी	गुरुदो, इत्यादि	गुरुहिंतो, इत्यादि
षष्ठी	गुरुणो, गुरुस्स	गुरुणं, गुरुण (१)
सप्तमी	गुरुम्मि	गुरुसु, गुरुसुं
संवोधनं	गुरु	गुरुओ

सर्वे इकारान्ता गिरि शब्दवत्, काउरान्ताश्च गुरु शब्दवद् रूपाणि भजन्ते ।

इकारान्त અને उकारान्त બીજાં બધાં નામોનું રૂપાખ્યાન गिरि અને गुरु શબ્દોની પેઠે જ થાય છે.

ऋकारान्त पुंलिङ्ग शब्द रूपाणि । नियमाः–

(१) ऋकारान्तस्य सुपि परत आर इत्यादेशो भवति, अद-

---

१ । अपभ्रंशे आमो हूं, हं च, भवति । अपभ्रंश ભાષામાં इकारान्त અને उकारान्त નામોને ષષ્ઠી બહુવચનના आम्ने ઠેકાણે हूं અને हं થાય છે.

न्तव च्चास्य रूपाणि । ३-४५ (¹)

ऋकारान्त नामोना अंत्य ऋने, बधी विभक्तिओमां आर एवो आदेश थाय छे; अने पछी, एवां नामोनां बधां रूपो अ-कारान्त नामोनी पेठे ज थाय छे.

(२) स्वमो वर्जं सुपि परत ऋकारस्य स्थाने विकल्पेनोकारादेशः, उत्व पक्षे चोकारान्त शब्दवद् रूपाणि भवन्ति । ३-४४

ऋकारान्त नामोना अंत्य ऋने ठेकाणे, बधी विभक्तिओमां विकल्पे उ थाय छे; अने पछी, एवां नामोनां बधां रूपो उकारान्त नामोनी पेठे ज थाय छे. पण, प्रथमाना अने द्वितीयाना एकवचनमां ऋने ठेकाणे उ थतो नथी.

(३) संबोधने सौ परे, ऋदन्तस्य विकल्पेनाकारादेशो भवति; विशेषण वाचिनि तु न । ३-३९

संबोधनना एकवचनमां ऋनो विकल्पे अ थाय छे; जेमके, हे पिअ, हे पिअर(हे पितः). पण, ऋकारान्त विशेषण होय, तो तेना ऋनो अ थतो नथी; जेमके, हे कर्तार.

(४) पितृ, भ्रातृ, जामातृणां सुपि परत ऋस्थाने 'अरो' भवति, आरापवादः । ३-४७

---

१ । शौरसेन्यां भर्तृ शब्दस्य 'भट्टा' इति रूपं भवति । शौरसेनी भाषामां भर्तृ शब्दनुं भट्टा एवुं रूप थाय छे.

पितृ, भ्रातृ, અને जामातृ, એ શબ્દોને, બધી વિભક્તિઓમાં ऋने ઠેકાણે आर નહીં, પણ अर થાય છે. એ નામોનું अकारान्त નામોની પેઠે જ રૂપાખ્યાન થાય છે; પણ, સંબોધનના એકવચનમાં વિકલ્પે आ થાય છે.

उदाहरणानि।

भर्तृशब्दः।

	एकवचनं	वहुवचनं
१ मा	भत्तारो	भत्तुणो, भत्तारा
२ या	भत्तारं	भत्तुणो, भत्तारे
३ या	भत्तुणा, भत्तारेण	भत्तारेहिं, भत्तुहिं
५ मी	भत्तारादो, भत्तुणो इत्यादि	भत्ताराहिं, भत्तुहिंतो
६ ष्ठी	भत्तुणो, भत्तारस्स	भत्तुणं भत्ताराणं
७ मी	भत्तारे, भत्तारम्मि, भत्तुम्मि	भत्तुसु, भत्तारेसु
सं.	हे भत्तार	हे भत्ताराः

सर्वेषामृकारान्त पुंलिङ्गानां भर्तृ शब्दवत् रूपाणि भवन्ति।

બધાં ऋकारान्त નામોનું રૂપાખ્યાન भर्तृની પેઠે જ થાય છે.

पितृ–शब्दः ।

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	पिआ [1] पिअरो	पिअरा [2] ३–४८
२ या	पिअरं [3]	पिअरे, पिदुणो
३ या	पिअरेण, पिदुणा	पिअरेहिं
५ मी	पिअरादो, पिदुणो इत्यादि	पिअरहिंतो, पिदुहिंतो इत्यादि
६ ष्ठी	पिअरस्स, पिदुणो	पिअराणं, पिदुणं
७ मी	पिअरे, पिअरम्मि, पिदुम्मि	पिअरेसु, पिदुसुं,
सं	हे पिअ, हे पिअर	हे पिअरा ३–४०

एवं भ्रातृ, जामात्रो रूपाणि भवन्ति।

એજ પ્રમાણે भ्रातृ અને जमातृ શબ્દોનાં રૂપ સમજવાં.

१। शौरशेन्यां प्रथमैकवचने "पिदा" इति रूपं भवति। यथा "ताद कण्णो विएदाए पिदा"। शौरसेनी ભાષામાં प्रथमा એકવચનનું રૂપ पिदा એવું થાયછે; જેમકે, ताद कण्णो विएदाए पिदा.

२। भ्रातृ शब्दस्य जसि 'भादरो' इति रूपं दृश्यते। भ्रातृ શબ્દનું प्रथमा એકવચનમાં भादरो એવું રૂપ જોવામાં આવે છે; જેમકે, अणुगेह्नदु एदं ववसिदं ते भादरो.

३। भाषान्तरे अमि 'पिदरं' इति रूपम्। द्वितीया એકવચનમાં पिदरं એવું રૂપ કેટલીએક ભાષાઓમાં જોવામાં આવેછે.

ईकारोकोरान्तानां पुंलिङ्गानां रूपाणि।

(१) प्राकृतप्रकाश कल्पलतिकयो रीकारोकारान्तानां शब्दानां साधनार्थं न पृथक् सूत्राणि विद्यन्ते। प्रतीयते तद्, तेषा मपि यथाक्रम मिकारोकारान्तवद् कार्याणि भवन्तीति।

प्राकृतप्रकाशमां अने कल्पलतिकामां, ईकारान्त अने ऊकारान्त पुंल्लिग शब्दोना रूपाख्यानने माटे विशेष सूत्र आप्यां नथी. तेथी, एवा शब्दोनुं रूपाख्यान अनुक्रमे ह्रस्व इकारान्त अने उकारान्त शब्दोनी पेठे ज थाय छे.

(२) हेमचन्द्रेण तु क्विवन्तानां ईकारोकारान्तानां सर्वस्या मेव विभक्तौ ह्रस्व विधानं कृतं, संबोधने तु विकल्पेन। ३-४३

हेमचंद्रना मत प्रमाणे, धातुओने क्विप् प्रत्यय लागीने जे दीर्घ ईकारान्त अने ऊकारान्त शब्दो थाय छे, तेमनो अंत्य स्वर बधी विभक्तिओमां ह्रस्व थाय छे; पण संबोधन एकवचनमां ए नियम विकल्पे लागु पडे छे.

गो शब्दस्य पुंलिङ्गे गाव इति रूपं भवति। ततो ऽस्यादन्तवत् रूपाणि भवन्ति।

गो शब्दनुं पुंल्लिगमां गाव एवुं रूप थाय छे, अने पछी अकारान्त शब्दनी पेठे एनां रूप थाय छे.

स्त्रीलिङ्ग शब्दाः ।

स्त्रीलिङ्ग शब्दानां रूप कथनात् प्राक्, स्त्री प्रत्यया विविच्यन्ते। ते च प्रायः संस्कृतवत्, क्वचित् तु विशेष नियमानुगताः।

स्त्रीलिंग शब्दोनुं रूपाख्यान केम करवुं, ते कहेतां पहेलां स्त्री प्रत्यय विषे विचार करवो जोईए. प्राकृतमां स्त्री प्रत्ययो, घणुं-करीने, संस्कृत जेवा ज छे; केटलाएक शब्दोने विशेष नियम लागे छे, ते निचे कह्या छे.

विशेष स्त्री-प्रत्ययाः।

(१) अणादि प्रत्यय निमित्तो यो ङी रुक्तः, स्त्रियां तस्य विकल्पः । ३-३१

संस्कृतमां नामने स्त्रीलिंग प्रत्यय जे ङी (ई) लागे छे, ते प्रत्यय प्राकृतमां विकल्पे लागे छे.

(२) अजाति वाचिनो नाम्नः स्त्रियां विकल्पेन ङीः । ३-३२

बधां स्त्रीलिंग विशेषणो ङी (ई) प्रत्यय विकल्पे लागे छे; स्त्री जाति (जन्म वडे स्त्री) बतावनारां नामोने ङी (ई) प्रत्यय अवश्य लागे छे; जेमके, काली, काला, इत्यादि. कुमार्यादौ नित्यमेव । कुमारी गणना शब्दोने ङी (ई) प्रत्यय अवश्य लागे छे.

(३) छाया हरिद्राभ्यां वा । ३-३४

छाया અને हरिद्रा, એ બે શબ્દોને ङी (ई) વિકલ્પે લાગે છે; જેમકે, छाहा, छाही; हलद्दा, हलद्दी.

(४) स्वस्रादेः स्थाने स्वसादय, आदन्तव च्च रूपाणि ।

स्वस्रादि (स्वसृ गणना) શબ્દોનાં स्वसा ઇત્યાદિ રૂપો થાય છે; અને आकारान्त શબ્દોની પેઠે તેમનું રૂપાખ્યાન થાય છે; જેમકે, ससा, नणंदा, दुहिआ.

(५) अनामि सुपि किं? यत्-तद्भ्यः स्त्रियां ङी वा ।

किम्, यद्, અને तद्, એ સર્વ નામોને, षष्ठी બહુ વચનના नाम् પ્રત્યય શિવાય બધી વિભકિતઓમાં, ङी (ई) પ્રત્યય વિકલ્પે લાગે છે; જેમકે, कीओ, काओ. (1)

॥ स्त्रियां जश् शसोः स्थाने उत्, ओत्, इत्येतौ वा भवतः; दीर्घश्च वा ह्रस्वस्य । ३—२७

स्त्रीलिंग प्रथमाना અને द्वितीयाना બહુ વચનમાં उत् (उ) અથવા ओत् (ओ) પ્રત્યયો લાગે છે; અને અંત્ય સ્વર હ્રસ્વ હોય, તો તેને વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે. (2)

---

१ । शौरसैन्यां नैष विधिः प्रवर्तते । शौरसेनी ભાષામાં આ નિયમ લાગુ પડતો નથી.

२ । शौरसेन्यां जसि स्त्रियां उत् न स्यात् । शौरसेनी ભાષામાં स्त्रीलिंग શબ્દોને प्रथमा એક વચનમાં उ થતો નથી.

(२) स्त्रियां वर्तमानात् नाम्नः परे टा, ङस्, ङीनां स्थाने आत् अत्, एत्, इत्येत आदेशा भवन्ति । आदन्तात्तु टादीनां स्थाने आत् न भवति । ३–२९

स्त्रीलिंग નામોને टा, ङस्, અને ङी, એ પ્રત્યોને ઠેકાણે आ, अ, અને ए, એવા આદેશ થાય છે; ([1]) પરંતુ आकारान्त નામોમાં એ આદેશ થતા નથી.

(३) सर्वत्र च प्राग् दीर्घो, ङसे र्वा । ३–२९

स्त्रीलिंग શબ્દોનો અંત્ય સ્વર હ્રસ્વ હોય, તો તે બધી વિભક્તિઓમાં દીર્ઘ થાય છે; પણ पंचमी એક વચનમાં માત્ર વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે. ([2])

(४) स्त्रीलिङ्गस्य नाम्ने ऽमि परे ह्रस्वो वा भवति ।

स्त्रीलिंग નામનો અંત્ય સ્વર द्वितीया એક વચનમાં વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે.

---

१ । अपभ्रंशे टास्थाने एदेव । अपभ्रंश ભાષામાં टाને ઠેકાણે ए થાય છે.

२ अपभ्रंशे ङसि ङसोःस्थाने हे, भ्यसामोः स्थाने हुं, तथा ङेः स्थाने हिँ भवति। अपभ्रंश ભાષામાં ङस् અને ङसि એ પ્રત્યયોને ઠેકાણે हे થાય છે, भ्यस् અને आम् એ પ્રત્યયોને ઠેકાણે हु થાય છે, અને ङिને ઠેકાણે हिँ થાય છે.

(५) स्त्रियां वर्त्तमाना दीकारान्तात् सोः जश्शसोश्च स्थाने आकारो वा भवति ।

ईकारान्त स्त्रीलिंग નામોને પ્રથમા એકવચન, અને બહુવચનમાં અને દ્વિતીયા બહુવચનમાં आ એવો પ્રત્યય વિકલ્પે લાગે છે.

(६) आवन्तात् सम्बोधने आप एत्वं वा । ३–४१

आप् પ્રત્યય લાગીને થયેલાં, आकारान्त स्त्रीलिंग નામોને સંબોધન એકવચનમાં आने ઠેકાણે ए લાગે છે; જેમકે, हे माले.

अन्यत्र तु न भवति । आप् પ્રત્યય લાગીને જે નામો થયાં નથી, તેવાં आकारान्त स्त्रीलिंग નામોમાં ए થતો નથી; જેમકે, हे पिउच्छा.

आकारान्त स्त्रीलिङ्गशद्धाः ।

लता शद्वाः ।

	एकवचनं	वहुवचनं
१	मा लदा	लदा, लदाओ ([1]) लदाउ
२	या लदं	लदा, लदाओ, लदाउ ३–१२९

---

१. । प्राकृते प्रातिपदिक विभक्तिस्वरयो र्न सन्धिः । प्राकृतમાં મૂળ શબ્દ અને વિભક્તિના પ્રત્યયો, એમના સ્વરની સંધિ થતી નથી.

३ या लदाए, लदाइ लदाअ लदाहि, लदाहिं लदाहिँ
३–१२९ ३–१२९

५ मी लदादो, लदाए इत्यादि ३–१२६ लदाहिंतो इत्यादि | ३–१२७

६ ष्ठी लदाए, लदाइ, लदाअ लदाणं, लदाण | ३–१२९

७ मी लदाए लदाइ लदाअ लदासु, लदासुं

सं. हे लदे, हे लदा. लदाओ

सर्वे आकारान्ता लतावत्।

બધા આકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ શબ્દોનું રૂપાખ્યાન લતા પ્રમાણે થાય છે.

इकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दाः।

	एकवचनं	वहुवचनं
१ मा	वुद्धी,	बुद्धी, बुद्धिओ, बुद्धिउ
२ या	बुद्धि	वुद्धी, वुद्धिओ, वुद्धिउ
३ या	वुद्धीए, वुद्धीइ वुद्धीआ, बुद्धिअ	वुद्धीहि वुद्धीहं
५ मी	वुद्धीए, वुद्धीइ इत्यादि	वुद्धीहिंतो, वुद्धीसुंतो इत्यादि
६ ष्ठी	वुद्धीए, वुद्धीइ वुद्धीआ, वुद्धीअ	वुद्धीण, वुद्धीण
७ मी	वुद्धीए, वुद्धीइ वुद्धीआ, वुद्धीअ	वुद्धीसु, वुद्धीसुं
सं.	वुद्धी	वुद्धी, वुद्धीओ इत्यादि

सर्वे इकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्द बुद्धि शब्दवत्।

બધા ઈકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ શબ્દોનું રૂપાખ્યાન બુદ્ધિ પ્રમાણે જ થાય છે.

उकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दाः।

	एकवचनं	वहुवचनं
१ मा	धेणू	धेणू, धेणूओ, धेणूउ
२ या	धेणुं	धेणू, धेणूओ, धेणूउ
३ या	धेणूए, धेणूइ, धेणूआ, धेणूअ	धेणूहि, धेणूहिं
५ मी	धेणूदो, धेणूइ, इत्यादि	धेणूहिंतो, धेणूसुंतो
६ ष्ठी	धेणूए, धेणूइ, धेणूआ, धेणूअ	धेणूणं, धेणूण
७ मी	धेणूए, इत्यादि	धेणूसु, धेणूसुं

सं: धेणु, धेणू इत्यादि।

सर्वे उकारान्त स्त्रीलिङ्ग धेनु शब्दवत्।

બધા ઉકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ શબ્દોનું રૂપાખ્યાન ધેનુ શબ્દ પ્રમાણે જ થાય છે.

ईकारान्त स्त्रीलिङ्गशब्दाः।

नदी शब्दः।

	एकवचनं	वहूवचनं
१ मा	नई, नईआ	नईओ, नईआ

२ या नइं	नई, नईओ, नईआ
३ या नईए इत्यादि	नईहि, नईहिं
५ मी नईए नईअ, नईदो इत्यादि	नईं, नईहिंतो, नइसुंतो
६ ष्ठी तृतीयावत्	नईणं, नईण
७ मी तृतीयावत्	नईसु, नईसुं
सं. नइ इत्यादि ।	

सर्वे ईकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दा नदी शब्दवत् ३-४२

બધા ઈકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ શબ્દોનું રૂપાખ્યાન નદી શબ્દ પ્રમાણે થાય છે.

ऊकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दाः ।

वधू शब्दः ।

एकवचनं	बहुवचनं
१ मा वहू	वहू, वहूओ इत्यादि
२ या वहूं	वहू, वहूओ इत्यादि
३ या वहूए, वहूइ इत्यादि	वहूहि, वहूहिं
५ मी वहूदो, वहूए इत्यादि	वहूहिंतो, वहूसुंतो
६ ष्ठी तृतीयावत्	वहूणं, वहूण
७ मी तृतीयावत्	वहूसु, वहूसुं
सं. वहु इत्यादि ।	

सर्वे ऊकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दा वधूवत् ।

બધા ऊकारान्त स्त्रीलिंग શબ્દોનું રૂપાખ્યાન वधू પ્રમાણે થાય છે.

ऋकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दाः ।

मातृ शब्दः ।

एकवचनं	वहुवचनं
१ मां माआ, मायरा.	माआः
२ या माअं ([1])	माए
३ या माआइ, माआअ इत्यादि	माएहिं माएहि
५ मी माआदो, माआए इत्यादि	माआहिंतो, माआसुंतो
६ ष्ठी तृतीयावत्	माआणं माआण
७ मी तृतीयावत्	माआसु, माआसुं
सं. माअ इत्यादि ([2])	

१। शौरसैन्यां द्वितीयैकवचने 'मादरं' इति रूपं भवति।
શૌરસેની ભાષામાં मातृ શબ્દનું द्वितीया એક વચનમાં मादरं એવું રૂપ થાયછે.

२। हेमचन्द्र मते मातृ शब्दस्य 'माई' 'माअरा' इति रूपद्वयं भवति। હેમચંદ્રના મત પ્રમાણે, मातृ શબ્દનાં माई અને माअरा એવાં બે રૂપ થાય છે.

गो शब्दस्य स्त्रीलिङ्गे गावी, गाई, इति रूपद्वयम्, ततश्च ईकारान्त स्त्रीलिङ्गवद् रूपाणि । गो શબ્દનાં, સ્ત્રીલિંગમાં ગાવી અને ગાઈ, એવાં બે રૂપ થાય છે; અને પછી ઈકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ શબ્દની પેઠે તેનું રૂપાખ્યાન થાય છે.

अजन्त क्लीबलिङ्ग शब्दाः ।

नियमाः

(१) क्लीबे वर्त्तमानात् स्वरान्तात् नाम्नः सोः स्थाने म् भवति ३–२५

નપુંસકલિંગમાં અજંત (જેને છેડે સ્વર છે તે) નામોને પ્રથમા એકવચનમાં મ્ પ્રત્યય લાગે છે.

(२) क्लीबे वर्त्तमानात् स्वरान्तात् नाम्नः परयो जश्शसोः स्थाने इँ, इं, णिश्चेत्येत आदेशा भवन्ति । (१) ३–२६

પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમાં इँ, इं, અને णि, એવા પ્રત્યયો લાગે છે.

(३) क्लीबे संबोधने सुलोपो भवति । ३–३७

નપુંસકલિંગમાં સંબોધન એકવચના પ્રત્યયનો લોપ થાય છે.

---

१ । शौरसेन्यां क्लीबे जश्शसोः स्थाने केवलं णिरादेशः । શૌરસેની ભાષામાં નપુંસકલિંગના પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમાં એકલો णि પ્રત્યય લાગે છે. અપભ્રંશ ભાષામાં પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમાં इं પ્રત્યય લાગે છે.

(४) क्लीवे सौ परे इदुतो र्न दीर्घः। ३–१९

नपुंसलिंगના પ્રથમા એકવચનમાં इकारान्त અને उकारान्त શબ્દોનો અંત્ય સ્વર દીર્ઘ થતો નથી.

अकारान्त क्लीव लिङ्ग शब्द रूपाणि ।

कुल शब्दः ।

	एकवचनं	वहुवचनं
१ मा	कुलं	कुलाणि, कुलाइं, कुलाइँ
२ या	कुलं	कुलाणि, कुलाइं, कुलाइँ
सं.	हे कुलं	

पुंवद् अन्यत्। બીજાં રૂપો अकारान्त पुल्लिग શબ્દોની પેઠે જ થાય છે.

इकारान्त क्लिवलिङ्ग शब्द रूपाणि ।

दधि शब्दः ।

	एकवचनं	वहुवचचनं
१. मा	दहिं, दहि	दहीणि, दहीइं, दहीइँ
२ या	दहिं, दहि	दहीणि, दहीइं, दहीइँ
सं.	दहि	

पुंवद् अन्यत्। બીજાં રૂપો इकारान्त पुंल्लिग શબ્દોની પેઠે જ થાય છે.

उकारान्त क्लीवलिङ्ग शब्द रूपाणि ।

मधु शब्दः।

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	महुं, महु	महूणि, महूइं महूइँ
२ या	महुं, महु	महूणि, महूइं, महुइँ
सं.	महु	

पुंवद्अन्यत्। બીજાં રૂપ उकारान्त પુંલિંગ શબ્દની પેઠે થાય છે.

हलन्ताः शब्दाः।

प्राकृते हलन्ताः शब्दा एव न सन्ति। केषाञ्चिद्अन्त्य हलां लोपः, केषाञ्चाजन्ते परिणामः। तत एव हलन्त शब्द साधनार्थं न नियम विशेषा लक्ष्यन्ते। प्राकृताचार्यैं र्हि, केवलम् आत्मन् राजन् इत्येतयोः शब्दयोः साधनार्थं कति नियमान् कृत्वा, त एवान्यत्र नान्तेषु यथादर्शनं प्रवर्त्तिताः।

प्राकृत ભાષાઓમાં, हलंत (જેને છેડે વ્યંજન હોય, તેવા) શબ્દ છે જ નહીં. સંસ્કૃતમાં જે हलंत શબ્દો છે, તેમાં કેટલાએક શબ્દોના અંત્ય વ્યંજનનો લોપ થાય છે; અને, કેટલાએક हलंत શબ્દોનું રૂપ બદલાઇને, તેમને છેડે સ્વર આવે છે. એથી કરીને, हलंत શબ્દોનું રૂપાખ્યાન કરવાસારૂ, પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં નિયમો આપ્યા નથી. आत्मन् અને राजन् એવા બે જ હલંત શબ્દોનાં રૂપો બનાવવા સારૂ, પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણકારોએ કેટલાએક

નિયમો આપ્યા છે; તે જ નિયમો, બીજા નકારાન્ત શબ્દોને લગાડીને, માન્ય ગ્રંથોમાં જેવાં રૂપો માલમ પડે છે, તેવાં રૂપો બનાવના કામમાં લેવા પડે છે.

राजन् शब्द रूपाणि।

३–४९ थी–३–६६ सुधी

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	राआ ([1])	राआणो, राआ
२ या	राअं	राए, राआणो
३ या	रण्णा, राइणा	राएहिं
५ मी	राआदो, रण्णो, राआदु राइणो	राआहिंतो, राइहिंतो
६ ष्ठी	रण्णो, राइणो, राअस्स	राआणं, राइणं, राआण्ण
७ मी	राअम्मि, राए, राइम्मि	राएसु, राएसुं
सं.	राआ, राअं इत्यादि	

आत्मन् शब्द रूपाणि ।

३–५६–५७

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	अप्पा, अप्पाणो	अप्पाणा, अप्पाणो, अप्पा

१ हेमचन्द्र मतेनान्तस्य पुंसि विकल्पेनाणादेशो भवति। हेमचंद्रना मत प्रमाणे, पुंल्लिंग नकारान्त शब्दोना अंत्य नने ठेकाणे आण विकल्पे थाय छे; जेमके, राआणो, राआ, इत्यादि.

२ या अप्पाणं, अप्पं — अप्पाणे अप्पणो

३ या अप्पाणेण, अप्पणा — अप्पाणेहिं, अप्पेहिं

५ मी { अप्पाणाओ, अप्पणो, अप्पाओ, अप्पादो इत्यादि — { अप्पाणाहिंतो अप्पाहिंतो इत्यादि

६ ठ्ठी अप्पाणस्स, अप्पणो — अप्पाणाणं अप्पाणं

७ मी अप्पाणम्मि, अप्पे — अप्पाणेसु, अप्पेसु

सं. अप्पं इत्यादि ।

युवन्, ग्रावन्, ब्रह्मन्, इत्यादयो नकारान्ता आत्मन् शब्दवत् ।

युवन्, ग्रावन्, ब्रह्मन्, ઇત્યાદિ नकारान्त પુંલ્લિંગ શબ્દોનાં રૂપો आत्मन् શબ્દની પેઠે જ થાય છે.

प्राकृत कल्पलतिकायां सौ परे भवत् भगवतो रन्त स्यानुस्वारो विहितः ।

प्राकृत कल्पतिकाના મત પ્રમાણે, भवत् અને भगवत्, એ શબ્દોના અંત્ય तનો, प्रथमाના અને संबोधनના એકવચનમાં अनुस्वार થાય છે; જેમકે,

भवं (भवान्), हे भवं (हेभवन्) भअवं (भगवान्), हे

अवं (हे भगवन्) ([1])।

प्राच्यायां भवच्छब्दस्य स्त्रीलिङ्गे भोदी इति रूपं भवति।

प्राच्या ભાષામાં भगवत् શબ્દનું स्त्रीलिंगમાં भोदी એવું રૂપ થાય છે.

सर्वनाम शब्दाः।

प्राकृते सर्वनाम संबन्धिनः केऽपि साधारण नियमा न दृश्यन्ते, सर्व एव नियमा विशेष-स्वभावाः। केवल मदन्तसर्व नामशब्दानां साधनार्थं कति साधारण नियमाःसन्तीति, तेषा मुल्लेखः क्रियते। अन्येषां तु, साधन नियमा स्तत्त दुदाहरणेभ्यो ऽवगन्तव्याः। ([2])।

---

१ शौरसेन्यां नियम एष मघवत् शब्दे ऽपि प्रवर्त्तते। शौरसेनी ભાષામાં આ નિયમ मघवत् શબ્દને પણ લાગુ પડે છે.

तत्र दुर्वाससः सौ दुर्वासा इति रूपम्। शौरसेनी ભાષામાં दुर्वासस् શબ્દનું પ્રથમા એકવચનમાં दुर्वासा એવું રૂપ થાય છે.

२। सर्वनाम शब्दा अथवा सर्वादि गणः--सर्व, विश्व, उभ, उभय, डतर डतम, (प्रत्ययान्त), इतर, अन्यतर, त्वत्, त्व, नेम, सम, सिम, त्यद्, यद्, एतद्, इदम्, अदस्, एक, द्वि, युष्मद्, अस्मद्, भवत्, किम्।

२ प्राकृतमां बधां सर्वनामने लागु पडे, एवा साधारण नियम नथी; दरेक सर्वनामने माटे जूदा जूदा नियम आप्या छे. मात्र अकारान्त सर्वनामोनां रूपो साधवाने माटे केटलाएक साधारण नियम छे, ते अहीं आप्या छे. बीजां सर्वनामनां रूपोना उदाहरणो आप्यां छे, ते उपरथी तेना साधारण नियम समजी लेवा.

अदन्त सर्वनाम साधन नियमाः ।

(१) सर्वादे रतः परस्य जस एद् भवति। ३–६८

सर्वादि गणना अकारान्त शब्दोने प्रथमा एकवचनमां ए प्रत्यय लागे छे. (१)

(२)। सर्वा देरदन्ताद् आमो एसिं इत्यादेशो वा भवति। ङेश्च स्सिं, म्मि, त्थ इत्येत आदेशा भवन्ति। तथेदमेतदौ वर्जयित्वा ङे हिं चा देशो भवति। ३–६१–३–५९–३–६०

सर्वादि वर्गना सर्वनामोने पुंल्लिंग अथवा नपुंसकलिंगमां आम् प्रत्ययने बदले एसिं, ङि ने बदले स्सिं, म्मि अने त्थ एवा प्रत्ययो लागे छे. तेमज, बधां सर्वनामोने ङि ने ठेकाणे हिं लागे

१। शाकर्यां सर्वनाम्न एच्च । शाकरी भाषामां सर्वादि शब्दोना पहेला अने ठेकाणे विकल्पे ए लागे छे; जेमके, सेव्वे, सव्वे.

છે; પરંતુ इदम् અને एतद् સર્વ નામોને ङि ને ઠેકાણે हिं લાગતી નથી. ([1])

सर्व शब्द पुं रूपाणि ।

एकवचनं	बहुवचनं
१. मा सव्वो	सव्वे
२ या सव्वं	सव्वे
३ या सव्वेण	सव्वेहिं
५ मी सव्वदो, सव्वत्तो इत्यादि	सव्वेहिंतो इत्यादि
६ ठी सव्वस्स	सव्वेसिं, सव्वाणं
७ मी सव्वस्सिं,सव्वम्मि,सव्वत्थ,सव्वहिं ([2])	सव्वेसु,सव्वेसुं

---

१ । शौरसेन्यां इदम् किं यत्तद्भ्य आम एसिं न स्यात् । शोरसेनी ભાષામાં, इदम्, किम्, यद्, तद् એ સર્વનામોની પછી आम्ने ઠેકાણે एसिं એવો આદેશ થતો નથી.

टक्क भाषामां किमादे रामो हं स्यात् । टक्क ભાષામાં किमादि સર્વનામોને आम्ने ઠેકાણે हं આદેશ થાય છે.

अपभ्रंशे अकारान्तात् सर्वनाम्नो ङे हिं मेव केवलम् । अपभ्रंश ભાષામાં, अकारान्त સર્વનામોમાં ङिને બદલે માત્ર हिं થાય છે.

२ । अपभ्रंशे ऽदन्तात् सर्वादेः ङसे र्हां इत्यादेशो भवति ।

सर्व्वादीनां स्त्रीलिङ्गे आदन्त स्त्रीलिङ्ग शब्दवत्, क्लीबे अदन्त क्लीबलिङ्ग शब्दवत् रूपाणि।

सर्वादि શબ્દોનાં રૂપો, સ્ત્રીલિંગમાં, આકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ શબ્દોની પેઠે થાય છે; તથા નપુંસલિંગમાં, એમનાં રૂપો અકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દોની પેઠે થાય છે,

एवं विश्वादयः। એજ પ્રમાણે વિશ્વ, ઉભ, ઉભય, ઇત્યાદિ શબ્દોનાં રૂપો સમજવાં.

अपभ्रंशे सर्वस्य साहादेशः।

અપભ્રંશ ભાષામાં સર્વને ઠેકાણે સાહ એવો આદેશ થાય છે.

यत् शब्द पुं रूपाणि।

	एकवचनं	वहुवचनं
१ मा	(१) जो	जे
२ या	जं	जे
३ या	जेण, जिण	जेहिं
५ मी	जत्तो, जदो, जम्हा, जाओ	जाहिंतो, जासुंतो इत्यादि

અપભ્રંશ ભાષામાં અકારાન્ત સર્વનામોને ङसिंને બદલે हां એવો આદેશ થાય છે. તથા ङेः केवलं हिम् एव। તેમજ, ङिને બદલે માત્ર हिम् એવો જ આદેશ થાય છે.

१। अपभ्रंशे ध्र इति रूपं भवति।

६ ष्ठी जस्स, जास (१) ६–३७ जाणं, जेसिं (२)
७ मी जस्सिं, जम्मि, जहिं (३) जत्थ जेसु

यच्छब्दस्य स्त्रीलिङ्गे आम् वर्जिते ङी र्वा भवति। यथा जी, जीया, इत्यादि।

यद् શબ્દને સ્ત્રીલિંગમાં ङी (ई) પ્રત્યય વિકલ્પે લાગે છે; પણ ષષ્ઠી બહુવચનમાં ई લાગતી નથી.

तत् शब्द रूपाणि।

	एकवचनं	वहुवचनं
१ मा	सो ३–८६	ते, दे
२ या	तं, णं ३–७०	ते, दे

१। अपभ्रंश ભાષામાં પુંલ્લિંગમાં जासु, અને સ્ત્રીલિંગમાં जहे, એવાં રૂપ થાય છે.

२। शौरसेन्यां केवलं जाणं। शौरसेनी ભાષામાં जाणं એવું એકજ રૂપ થાય છે.

टक्क भापायां जाहं, जाणं, इति रूप द्वयम्। टक्क ભાષામાં जाणं અને जाणं, એવાં બે રૂપ થાય છે.

३। कालार्थे जाहे जाला। જ્યારે सप्तमी એકવચનનો અર્થ काल (વખત), એવો થતો હોય, ત્યારે जाहे અને जाला એવાં રૂપ થાય છે.

३ या	तेण, तिणा, (१) णेण ३–६९	तेहिं, णेहिं	
५ मी	तत्तो, तदो, ता, तम्हा, ताओ ३-६७	ताहिंतो इत्यादि	
६ ष्ठी	तास, से तस्स, (२) २–५२	तास, ताणं, तेसिं, सिं, दाणं ३-	
७ मी	तस्सिंम, तम्मि (३), तत्थ, ताहिं (४)	तेसु इत्यादि	३–८१

१। पैशाची ભાષામાં પુંલ્લિંગમાં नेन, અને સ્ત્રીલિંગમાં नाए, એવાં રૂપ થાય છે.

२। सौरसेन्यां ङसि तस्य से इति, आमि च ताणमिति। શૌરસેની ભાષામાં षष्ठी એકવચનમાં तस्य અને से, અને બહુવચનમાં ताणम्, એવાં રૂપ થાય છે.

अपभ्रंश ભાષામાં, षष्ठी એકવચનનું પુંલ્લિંગ तह, અને સ્ત્રીલિંગ तासु, એવાં રૂપ થાય છે.

टक्क ભાષામાં षष्ठी બહુવચનમાં ताहं અને ताणं એવાં રૂપ થાય છે.

३। सप्तमी એકવચનનો काल (વખત), એવો અર્થ જ્યારે થાય છે, ત્યારે ताहे, ताला, એવાં રૂપ થાય છે.

शौरसेन्यां ङे म्मि न भवति। શૌરસેની ભાષામાં सप्तमी એકવચનમાં म्मि થતી નથી.

अपभ्रंश ભાષામાં પુંલ્લિંગમાં तहिं, અને સ્ત્રીલિંગમાં तहे, એવ રૂપ થાય છે.

४। अपभ्रंशे त्रं इति रूपम्।

तच्छब्दस्य स्त्रीलिङ्गे प्रथमैकवचने सा इति रूपम् ।

स्त्रीलिंग प्रथमा એકવચનમાં तत् શબ્દનું सा, એવું રૂપ થાય છે.

क्लिबेतं । नपुंसलिंगમાં प्रथमा એકવચનમાં तं, એવું રૂપ થાય છે.

स्त्रिया माम् वर्जिते ङी च । स्त्रीलिंगમાં ई પ્રત્યય લાગે છે; પણ षष्ठी બહુવચનના आम् પ્રત્યયની પહેલાં ई લાગતી નથી; જેમકે ती, तीआ, ઇત્યાદિ.

ए त् शब्द पुं रूपाणि ।

३–८२ थी ३–८६ सुधी.

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	एस, एसो, (१) ३–३	एते, एदे;

---

(१). क्लिबे इदं, एअं, इति रूप द्वयम् । नपुंसकलिंगમાં [illegible] અને एअम्, એવાં બે રૂપ થાય છે.

स्त्रियां एसा इणमा इति रूप द्वयम् । स्त्रीलिंगમાં [illegible] અને इणमा, એવાં બે રૂપ થાય છે.

अपभ्रंशे पुं एहो, स्त्री एह, क्लिबे [illegible] પુંલ્લિંગમાં एहो, स्त्रीलिंगમાં एह, [illegible] एहु, એવાં [illegible] થાય છે.

२ या	एतं,	एते, एदे
३ या	एदिणा, एदेण, एणं ३-६९	एतेहिं, एदेहिं, एएहिं
५ मी	एत्तो, एत्ताह, एआओ इत्यादि	एतेहिंतो, इत्यादि
६ ष्ठी	एअस्स, एदस्स, (१) एअस्स, से ३-८१	सिं, एएसिं, एदाणं (२) ३-८१
७ मी	अयम्मि, एत्थ, इअम्मि, (३) एअम्मि, एअस्सिं इत्यादि	एएसु, एदेसु, इत्यादि

शौरसेन्यां एस इति रूपं न स्यात्। शौरसेनी ભાષામાં एस એવું રૂપ થતું નથી.

१। अपभ्रंशे ङसि एअहां इति रूपम्। अपभ्रंश ભાષામાં षष्ठी એકવચનમાં एअहां એવું રૂપ થાય છે.

२। शौरसेन्यां केवलं एदाणं। सौरसेनी ભાષામાં એકલું एदाणं એવું રૂપ થાય છે.

टक्क भाषायां एदहं, एदाणं इति रूप द्वयम्। टक्क ભાષામાં एदहं અને एदाणं એવાં બે રૂપ થાય છે.

३। अपभ्रंशे एइ इति रूपम्। अपभ्रंश ભાષામાં एइ એવું રૂપ થાય છે.

अदस् शब्द पुं रूपाणि ।

३–८७ थी. ३–८९ सुधी.

एकवचनं	बहुवचनं
१ मा अमू (१)	अमूणो
२ या अमुं	अमूणे
३ या अमुणा	अमूहिं
५ मी अमूओ, अमूउ, इत्यादि	अमूहिंतो इत्यादि
६ ठ्ठी अमुणो, अमुस्स	अमूणं
७ मी अमुम्मि, अयम्मि, इअम्मि	अमूसु इत्यादि

इदम् शब्द पुं रूपाणि ।

१। अदस् शब्दस्य प्रथमैकवचने सर्वत्र अह इति च रूपं भवति। त्रणे लिंगमां प्रथमा एकवचनमां अदस शब्दनुं अह एवुं बीजुं रूप थाय छे.

शौरसेन्यां अह इति रूपं न भवति। शौरसेनी भाषामां अह एवुं रूप थतुं नथी.

साधारणतः स्त्रियां अमू, तथा क्लीवे अमुं, इति। साधारण रीते, स्त्रीलिंगमां अमू, अने नपुंसलिंगमां अमुं एवां रूप थाय छे.

३–७२ थी ३–७९ सुधी.

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	इमो (1) (अअं)	इमे
२ या	इमं, णं	इमे
३ या	इमिणा, इमेण, णेण ३६९	एहिं, इमेहिं, णेहिं
५ मी	इदो, इमादो, इत्तो इत्यादि	इमेहिंतो इत्यादि
६ ष्ठी	अस्स, इमस्स, से ३–८१	इमाणं, सिं (2) ३–८१

१। इदम् शब्दस्य, स्त्रीलिङ्गे सौ इअं इमिआ, तथा क्लीबे सौ अमिच, इदम्, इणम् इति रूप द्वयं भवति। इदम् શબ્દના સ્ત્રીલિંગ પ્રથમા એકવચનમાં इयं અને इमिआ, એવાં બે રૂપ થાય છે; તથા નપુંસકલિંગમાં પ્રથમાના અને દ્વિતીયાના એકવચનમાં इदम् અને इणम्, એવાં બે રૂપ થાય છે.

शौरसेन्यां स्त्रियां इअं, क्लिबे इदम् इमम्। શૌરસેની ભાષામ સ્ત્રીલિંગ પ્રથમા એકવચનમાં इअं, અને નપુંસકલિંગમાં પ્રથમા એકવચનમાં इदम् અને इमम् એવાં રૂપ થાય છે.

अपभ्रंशे इदम आया देशः। અપભ્રંશ ભાષામાં इदम् શબ્દને आय આદેશ થાય છે.

२। शौरसेन्यां आमि केवलं इमाणं इति रूपम्। શૌરસેની ભાષામાં, ષષ્ઠી બહુવચનનું इमाणं એવું એકજ રૂપ છે.

७ मी अस्सिं, इमस्सि, इह, णे   इसु

किं शब्द पुं रूपाणि ([1])।

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	को ([2])	के
२ या	कं	के
३ या	किणा, केण ३–६९	केहिं
५ मी	कीणो, कीस, कम्हा, कत्तो कदो ([3]) ३–६८ ३–६६	केहिंतो इत्यादि
६ ष्ठी	कास, कस्स ([4])	कास, केसिं, काणं ३–६३

१। अपभ्रंशे किमः स्थाने काइ, कवणौ, इत्यादेशौ च। अपभ्रंश ભાષામાં किम् શબ્દને काइ અને कवण એવા બે આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

२। स्त्रियां का, क्लीबे किं। स्त्रीलिंगમાં का, અને नपुंसकलिंगમાં किं, એવાં રૂપ થાય છે.

३। शौरसेन्यां ङसौ कुदो। शौरसेनी ભાષામાં, पंचमी એકવચનમાં कुदो એવું રૂપ થાય છે.

अपभ्रंशे कहां। अपभ्रंश ભાષામાં पंचमी એકવચનમાં कहां એવું રૂપ થાય છે.

४। स्त्रियां ३–६४ कीअ, कीआ, कीई, कीए; शौरसेन्यां पुंसि कास न भवति। स्त्रीलिंगમાં कीअ, कीआ, कीई, અને कीए,

७ मी कहिं, कस्सि कम्मि, कत्थ(१) केसु इत्यादि

कालार्थे જ્યારે सप्तमीनो અર્થ काल (વખત) થાય છે, ત્યારે काहे, काला, અને कइआ, એવાં રૂપ થાય છે. ३-३५

युष्मच्छब्द रूपाणि । ३-९० थी ३-१०४ सुधी.

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	तुमं, तं, तुं, तुवं, तुह	झे, तुज्झे, तुज्झ, तुम्ह, तुम्हे, उम्हे, तुह्मे
२ या	तं, तुं, तुवं, तुमं तुह, तुमे, तुए	वो, तुज्झे, तुज्झ, तुम्हे, तुह्मे,
३ या	दे, ते, तइ, तुए, तुमं तुमइ, तुमए, तुमे, तुमाइ	तुम्हेहिं, तुह्मेहिं, उम्हेहिं, उज्झेहिं, तुज्झेहिं, इयादि

એવાં રૂપ થાય છે, स्त्रीलिंग षष्ठी એકવચનમાં किस्सा અને कीसे, એવાં રૂપ થાય છે.

शौरसेनी ભાષામાં, पुंल्लिंगमां कास એવું રૂપ થતું નથી.

अपभ्रंशे पुंसि कासु, स्त्रियां कहं । अपभ्रंश ભાષામાં, पुंल्लिंगમાં कासु, અને स्त्रीलिंगમાં कहं, એવાં રૂપ થાય છે.

१ । शौरसेन्यां कम्मि इति रूपं न । शौरसेनी ભાષામાં कम्मि એવું રૂપ નથી.

	एकवचनं	बहुवचनं
५ मी	तत्तो, तइत्तो, तुवत्तो तुमत्तो, तुज्झत्तो, तुम्हत्तो, तुहत्तो, तुह्यत्तो तदो, तुव, दुहि, तुमहिंतो, इत्यादि,	तुम्हाहिंतो तुज्झाहिंतो तुज्झत्तो, तुम्हत्तो तेहिंत्तो, दुहिंतो इत्यादि।
६ ष्ठी	तुह, तुज्झ, तुम्म, तुइ, तु, ते, तुम्ह, तुह, तुहं, तुवं, तुम, तमे, तुमाइ, दे, तुह्य	वो, भे, तुज्झ, तुह्याण, तुम्हाण, तुमाण, तुहाण उम्हाण, तुवाण इत्यादि
७ मी	तइ तए, तुमए तुमे, तुमाइ तइ, तुम्मि, तुमम्मि, तुवम्मि, तुहम्मि, तुज्झम्मि, इत्यादि	तुसु, तुम्हेसु, तुह्येसु तुहसु, तुमसु, तुहेसु इतयादि

मागध्यां युष्मद् शब्दस्य स्थाने तुप्पं, तुम्ह, इत्यादेशौ भवतः।

માગધી ભાષામાં યુષ્મદ્‌ને બદલે તુપ્પં અને તુમ્હ એવાં રૂપ થાય છે.

शौरसेन्यां युष्मद् शब्द रूपाणि।

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा, २ या,	तुमं	तुम्हे
३ या	तए,	तुम्हेहिं
५ मी	तुम्हादो	तुम्हाहिंतो
६ ष्ठी	ते, दे, तह, तुम्ह	तुम्हाणं

७ मी तइ, इत्यादि	तुम्हेसु

अपभ्रंशे युष्मद् शब्द रूपाणि ।

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	तुह	तुम्हे, तुम्हाइं
२ या	तइं, पइं	तुम्हहिं
५ मी	तउहोंत, तधु होंत, तुह्यहोंत	तुम्हं

(आमि) तुम्हहं, (सुपि) तुम्हासुं

असमद् शब्द रूपाणि। ३–१०५ थी ३–११७ सुधी

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	अहं, अहम्मि, अम्मि, अम्हि, हं, अहअं, म्मि	मे, वअं अमूह, अम्हे अम्हो, मो
२ या	णेणं, मि, अम्मि, अम्हं, मं, ममं, मिमं, अहं	अम्हे, अम्हा, णो णे, अम्ह
३ या	मिमे, ममं, ममए, मए, ममाइ, मइ, इणो, मआ	अम्हेहिं, अम्हाहिं, अम्ह अम्हो, णे
५ मी	मइत्तो, ममत्तो, मत्तो, महत्तो, मह्यत्तो, मइदो, ममदुहि इत्यादि	ममत्तो, अम्हत्तो, ममाहिंतो, ममासुंतो, ममेसुंतो, अम्हेहिंतो इत्यादि

	एकवचनं	बहुवचनं
६ ष्ठी	मे, मम, मइ, मह महं, मह्य, मह्यं अम्ह, अम्हं	णे, णो, मह्य, अम्ह, अम्हं, अम्हे, अम्हो, मम, अम्हाणं, महाणं, मह्याणं
७ मी	मि, मइ, ममाइ मए, मे, अम्हम्मि, मम- म्मि, महम्मि इत्यादि	अम्हेसु, ममेसु, महेसु, मएसु, एवं अम्हसु, ममसु इत्यादि

(१) शौरसेन्यां अस्मद् शब्द रूपाणि ।

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	ही, अहं	अम्हे, वयं
२ या	मं	अम्हे
३ या	मए	अम्हेहिं
५ मी	मत्तो, ममादो	अम्हेहिंतो इत्यादि
६ ष्ठी	मे, मम, मह	अम्ह, अम्हाणं
७ मी	मइ, मए	अम्हेसु

१ मागध्यां अहं वयमोः स्थाने " हगे " "हके" इत्या देशौ भवतः । मागधी ભાષામાં अहं અને वयं, એ રૂપને બદલે हगे અને हके, એવાં રૂપ થાય છે.

अपभ्रंशे अस्मद् शब्द रूपाणि ।

	एकवचनं	बहुवचनं
१ मा	हउं	अम्हे, अम्हइं
२ या	मइं	अम्हे, अम्हइं

३ या	मइ	अम्हेहि
		अम्हेहिंते
५ मी	महु, मह्य	अम्हहे
६ ष्ठी	महु, मह्यु	अम्हासु
७ मी	मइ	

द्वि शब्दस्य रूपाणि ।

३–११९ थी ३–१२० सुधी.

	बहुवचनं		बहुवचनं
१ मा	दो, दुवे, दोणि, वेणि, दुणि, विणि	५ मी	दोहिंतो, वेहिंतो, इत्यादि
२ या	दो, दुवे, दोणि, वेणि, दुणि, विणि	६ ष्ठी	दोण्हं, (१) दोण्णं ३-१२३ वेण्णं
३ या	दोहिं, दोहि, विहि	७ मी	दोसु, वेसु

त्रि शब्दस्य रूपाणि ।

---

१ । संख्यावाचकेभ्य आमो ण्हं ण्ह इत्यादेशौ भवतः संख्यावाचक શબ્દોને પષ્ઠી બહુવચનમાં, आम् ने બદલે, ण्हं અને ण्ह, એવા પ્રત્યયો લાગે છે; જેમકે, पंचण्ह, छण्ह, सत्तण्ह, ઇત્યાદિ.

विंश त्यादे र्न । विंशति ઇત્યાદિ શબ્દોમાં आम्ने બદલે ण्हं કે ण्ह થતો નથી.

वहुवचनं	वहुवचनं
१ मा तिण्णि ३–१२१	५ मी तीहिंती
२ या तिण्णि ३–१२१	६ ष्ठी तिण्णं ३–१२२
३ या तीहिं ३–११८	७ तीसु

चतुः शब्द रूपाणि ।

वहुवचनं	वहुवचनं
१ मा ३–१२२ { चत्तारो, चउरो, चत्तारि	५ मी चऊहिंतो ३–१७
२ या { चत्तारो, चउरो, चत्तारि	६ ष्ठी चउण्हं ३–१२३
३ या चउहिं, चऊहिंती ३–१७	७ मी चउसु, चऊसु ३–७१

॥ शेषाणा मदन्तवत् ॥ उक्तेभ्यो ऽन्येषां संख्यावाचकाना-मदन्तवत् रूपाणि भवंति। बीजा संख्यावाचक शब्दोनुं रूपाख्यान अकारान्त नामोनी पेठे थाय छे.

पञ्चन् शब्दस्य स्त्रियां 'आप्' भवति। पंचन् शब्दने स्त्रीलिंग-मां आप् (आ) प्रत्यय लागे छे. पञ्चा, पञ्चाहिं, इत्यादि ।

विभक्तयादेश विधिः ।

વિભક્તિઓનો વાક્યમાં ઉપયોગ કેવો કરવો, તે વિશે નિયમ.

तादर्थ्ये षष्ठी वा । ३-१३२

જ્યારે चतुर्थी નો અર્થ तादर्थ्य (તેને માટે) એવો થાય છે, ત્યારે चतुर्थीने બદલે વિકલ્પે षष्ठी વપરાય છે.

प्राकृते विभक्ति व्यवहारस्य नियमो नास्ति, क्वचित् द्वितीयातृतीययोः सप्तमी, पञ्चम्यास्तृतीया, सप्तम्या द्वितीया, प्रथमाया अपि द्वितीया ।

प्राकृत ભાષાઓમાં, અમુક વિભક્તિ અમુકજ અર્થમાં વાપરવી, એવો નિયમ નથી; કેટલેક વખતે द्वितीया અને तृतीयाना અર્થમાં सप्तमी વપરાય છે; पंचमीना અર્થમાં तृतीया, અને सप्तमी ના અર્થમાં द्वितीया વપરાય છે; એટલુંજ નહીં, પણ, प्रथमाना અર્થમાં પણ द्वितीया વપરાયછે. [1] ३-१३४ थी ३-१३७ सुधी.

---

१ । शावर्यां सप्तम्यां पञ्चमी । शावरी ભાષામાં सप्तमीના અર્થમાં पंचमी વપરાય છે.

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

प्रथमः पादः ।

(तिङन्त प्रकरणम्) क्रियापद विचार.

प्रत्यय-विवेकः ।

प्राकृते क्यङ् यङादि प्रत्ययानां न विशेष नियमा वर्त्तन्ते । केवलं हेमचन्द्रस्य व्याकरणे "क्यङो य लुक्" इत्येकं सूत्रं दृश्यते । ३-१.३८

प्राकृत ભાષાનાં વ્યાકરણોમાં क्यङ्, यङ्, ઇત્યાદિ પ્રત્યયો વિષે વિશેષ નિયમો નથી. માત્ર હેમચંદ્રના વ્યાકરણમાં, क्यङो-य लुक् (क्यङ् પ્રત્યયનો य લોપાય છે), એટલું એક જ સૂત્ર છે; તેથી गरुआइ (अगुरु गुरु भवति), એવું રૂપ થાય છે.

(२) प्राकृते गण भेद व्यवस्थैव नास्ति ।

प्राकृत ભાષાઓમાં ધાતુઓના જૂદા જૂદા ગણ નથી; એટલે, બધા ધાતુઓ એક જ ગણના છે, એમ સમજીને તેમનું રૂપાખ્યાન થાય છે.

(३) प्राकृते तिबादीनां तिङां वर्त्तमान काले वक्ष्यमाण रूपाणि भवन्ति । तथा ऽदन्तां श्च वर्जयित्वा धातूनां नात्मनेपदित्व परस्मैपदित्व भेदो ऽपि ।

संस्कृतमां तिप्, तस्, इत्यादि, क्रियापदना जे प्रत्ययो छे, ते प्रत्ययोमां प्राकृतमां वर्तमान काळमां निचे बताव्या प्रमाणे फेरफार थाय छे. परस्मैपद अने आत्मनेपद, एवो भेद पण प्राकृतमां नथी; मात्र अकारान्त धातुओमां ज परस्मैपदी अने आत्मनेपदी एवो भेद छे. ([1]).

वर्त्तमानकाल-प्रत्ययाः ।

	एकवचनं	बहुवचनं
प्रथम पुरुष (त्रीजो पुरुष)	इ ([2]); ३–१३९	न्ति, न्ते, इरे ३–१४२
मध्यम पुरुष (बीजो पुरुष)	सि; ३–१४०	इत्था, ह ३–१४३

---

(१) अत्र हि, पाणिनीय प्रस्थाना नुसारत स्तिवादीनां स्वरूप मवगन्तव्यम् । आ प्रकरणमां, पाणिनिना व्याकरणमां जे तिवादि प्रत्ययो कह्या छे, ते ज प्रत्ययो आ प्रकरणमां लीधा छे, ते याद राखवुं. यथा, तिप्, तस्, झि; सिप्, थस्, थ; मिप्, वस्, मस्; त, आताम् झ; थास्, आथां, ध्वम्; इ, वहि, महिङ्.

शौरसेन्यां सर्वे धातवः परस्मैपादिनो भवन्ति । शौरसेनी भाषामां बधा धातुओ परस्मैपदी थाय छे.

(२)। स्मर्त्तव्यं हि, प्राकृते द्विवचनं नास्ती ति। प्राकृत भाषामां द्विवचन नथी, ते याद राखवुं.

उत्तम पुरुष (પહેલો પુરૂષ) मि, मी, मु, मां, (१) ३–१४४
३–१४१

(४) अकारान्ताना मात्मनेपदि धातूनां प्रथम मध्यमयो रेकवचनस्य स्थाने यथासंख्यं ए, से, इत्यादेशौ वा भवतः। ३–१३९, ३–१४०, ३–१४५.

अकारान्त आत्मनेपदी ધાતુઓને, प्रथम पुरुष (ત્રીજો પુરૂષ) અને मध्यम पुरुष (બીજો પુરૂષ), એમના એક વચનમાં અનુક્રમે ए અને से એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, तुवरए, तुवरसे (त्वरते, त्वरसे).

---

(२) । अपभ्रंशे वर्तमाने तिवादीनां स्वरूपाणि यथा । अपभ्रंश ભાષામાં तिवादि (ત્રીજા, બીજા, અને પહેલા પુરૂષના) પ્રત્યયોનાં રૂપો નિચે પ્રમાણે થાય છેઃ–

	एकवचनं	वहुवचनं
प्रथम पुरुष (ત્રીજો પુરૂષ)	इ	न्ति
मध्यम पुरुष (બીજો પુરૂષ)	हि	हु
उत्तम पुरुष (પહેલો પુરૂષ)	उ	हुं

पैशाच्यां ति स्थाने ति, ते, इत्यादेशौ भवतः । पैशाची ભાષામાં ति પ્રત્યયને ઠેકાણે ति અને ते એવા પ્રત્યયો થાયછે.

शौरसेन्यां तिस्थाने 'दि' भवति। शौरसेनी ભાષામાં तिने બદલે दि થાય છેઃ જેમકે, होदि, भोदि (भवति).

(५) अदन्ताद् धातो र्मौ परे अत आत्त्वं वा भवति। ३-१५४ अकारान्त ધાતુઓને मि પ્રત્યયની પૂર્વે અનો आ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, हसामि, हसमि.

(६) अकारान्ताद् धातो र्मोमुमेषु परेषु अत इत्त्व मात्त्वं च भवति, क्वचिद् एत्त्व मपि। ३–१६६ अकारान्त ધાતુઓને मो, मु, અથવા म પ્રત્યયો લગાડવા હોય, તો અંત્ય अकारने બદલે इ અથવા आ થાય છે; કેટલેક વખતે ए પણ થાથ છે; જેમકે, हसिमो, हसामो, हसेमो; हसिमु, ઇત્યાદિ.

अकारान्त धातूनां वर्त्तमान रूपाणि।

भण धातुः।

	एकवचनं	बहुवचनं
प्र. पु.	भणइ, भणए	भणन्ति, भणन्ते, भणिरे
म. पु.	भणसि, भणसे	भणह, भणित्था
उ. पु.	भणामि, भणमि	भणामो, भणिमो, भणेमो इत्यादि

एवं हस पठा दयः।

अस धातु स्तु विशेष नियम मननुसरति। अस् ધાતુને વિશેષ નિયમો લાગે છે; તેથી, તેનાં રૂપ નિચે પ્રમાણે થાય છેઃ—

अस धातु रूपाणि।

	एकवचनं		बहुवचनं
प्र. पु.	अच्छइ, अत्थि	३–१४८	अच्छंति, अत्थि

म. पु. सि, अच्छसि, अत्थि ३–१४६ अत्थि, अच्छित्था, अच्छह
उ. पु. म्हि, अत्थि, अच्छामि ३–१४७ म्हो, म्हा, इत्यादि ३–१४७

(७) भूतार्थे विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने स्वरान्तात् ही, सी, हीअ, इत्येत आदेशा भवन्ति । ३–१६२

भूतकालमां स्वरान्त (जेने छेडे स्वर छे तेवा) धातुओने बधा प्रत्ययोने बदले ही, सी, अने हीअ, एवा आदेश थाय छे; जेमके, कासी, काही, काहीअ, (अकार्षीत्, अकरोत्, चकार, इत्यादि); ठासी, ठाही, ठाहीअ (अस्थात्, अतिष्ठत्, तस्थौ).

(८) व्यञ्जनान्ताद् धातोः परस्य भूतार्थे विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने 'इअ' आदेशो भवति । ३–१६३ । भूतकालमां व्यजनान्त धातुओने बधा प्रत्ययोने बदले इअ एवो एक ज प्रत्यय लागे छे (¹), जेमके, गेण्हीअ (अग्रहीत्, अगृह्णात्, जग्राह).

---

(१)। प्राकृतप्रकाशमते भूते प्रत्ययस्य ईय आदेशो भवति, एकाच स्तु धातो हींयादेशः । प्राकृतप्रकाशना मत प्रमाणे भूतकाळमां बधा प्रत्ययोने बदले ईय थाय छे, मात्र एकाच् (जेमां एक स्वर छे तेवा) धातुओने हीय थाय छे; जेमके, हुवीअ, (अभूत्, अभवत्, बभूव); काहीअ, (अकार्षीत्, अकरोत्, चकार).

प्रायो भूते निष्टान्त प्रयोग एव दृश्यते । भूतकाळमां, घणुं करीने, त अने तवत् प्रत्ययवाळां विशेषण रूपी भूत कृदन्त वपराय छे.

अस धातो भूतार्थेन प्रत्ययेन सह 'आसि' 'रहेसि' इत्यादेशौ भवतः । ३–१६४ । ભૂતકાળમાં અસ્ ધાતુને, બધા પુરૂષમાં અને બધાં વચનમાં आसि અથવા रहेसि, એવા આદેશ થાય છે; જેમકે, आसि, (सः, त्वं, अहं, इत्यादि).

प्रकाशे त्वेकवचने ष्वयं विधिः । પ્રાકૃતપ્રકાશના મત પ્રમાણે, आसि અને रहेसि, એ રૂપો માત્ર એકવચનમાં જ થાય છે.

(૯) भविष्यति तिबादानां रूपाणि । ભવિષ્યકાળમાં तिबादि પ્રત્યયોનાં રૂપો નિચે પ્રમાણે થાય છેઃ–

एकवचनं	बहुवचनं
प्र. पु.	
हिइ ३–१६६	हिन्ति, हिन्ते, हिरे
म. पु	
हिसि	हित्थ, हिह
उ. पु.	
हिमि, हामि, स्सामि, स्सम् ३–१६७ / ३–१६९	हिस्सा, हित्था (१) ३–१६८

(१) । शौरसेन्यां भविष्यदर्थे प्रत्यये परे स्सि भवति, स्स इति कल्पलतिका । શૌરસેની ભાષામાં, ભવિષ્યકાળમાં પ્રત્યયની પહેલા ધાતુને स्सि લાગે છે; कल्पलतिकाના મત પ્રમાણે स्स લાગે છે.

मौ तु न । પરંતુ, मि પ્રત્યયની પહેલાં स्सि કે स्स લાગતો નથી

भविष्यति धातु रूपाणि ।

भू धातु रूपाणि ।

	एकवचनं	बहुवचनं
प्र. पु.	होहिइ, (भविष्यति भविता वा)	होहिन्ति, इत्यादि (भविष्यन्ति, भवितारो वा)
म. पु.	होहिहि (भाविष्यसि, इत्यादि)	होहित्था, होहिह भविष्यथ (इत्यादि)
उ. पु.	होहिमि, होस्सामि, होस्सं, (भविष्यामि इत्यादि)	होहामो, होस्सामो इत्यादि (भविष्यामो इत्यादि)

धातो रुत्तरत इकार श्च । અને ધાતુને इ ઉમેરવામાં આવે છે; જેમકે, भाविस्सिदि, कारिस्सिदि, ઇત્યાદી.

अवन्त्यां धातु तिङो र्मध्ये भविष्यद्विषये ज्ज, ज्जा, स्यातां । अवन्ति ભાષામાં, भविष्यकाळमां ધાતુ અને तिवादि પ્રત્યય, એ બેની વચ્ચે ज्ज અને ज्जा લાગેછે; જેમકે, होज्जइ, होज्जाइ (भविष्यति).

पेशाची ભાષામાં भविष्यकाळमां ति ને બદલે एस्स થાય છે.

अपभ्रंशे भविष्यदर्थ विषयस्य स्यादेः आसी वा भवति, कल्पलतिकामते इश श्च । अपभ्रंश ભાષામાં, भविष्यकाळमां तिवादि પ્રત્યયોને બદલે વિકલ્પે आस થાય છે; कल्पलतिकाना મત પ્રમાણે, इश પણ થાય છે.

क्रु धातु रूपाणि ।

प्र. पु.	काहिइ (करिष्याति, कर्त्ता, अकरिष्यत्)	काहिंति (करिष्यन्ति कर्त्तारः, अकरिष्यन्त)
म. पु.	काहिसि, (करिष्यसि इत्यादि) एवमन्य त्रापि ।	काहित्था, (करिष्यथ) इत्यादि
उ. पु.	काहं, काहिमि	काइमो

हस धातु रूपाणि ।

	एकवचनं	वहुवचनं
प्र. पु.	हसिहि, (हसिष्याति) इत्यादि	हसिहिन्ति, (हसिष्यन्ति) इसादि ।
म. पु.	हसिहिसि, (हसिष्यसि) इत्यादि	हसिहित्था (हसिष्यथ) इसादि
उ. पु.	हसिस्सं, इत्यादि (हसिष्यामि) इसादि	हसिस्सामो हसिहामो (हसिष्यामः) इत्यादि

एवं भण, पठा दयः ।

(११) वक्ष्यमाण धातवो भविष्यति विशेष नियमान नुसरान्ति तेषा मुत्तम पुरुषैकवचन रूपाण्य त्र लिख्यन्ते। अन्यत्र तु, श्रु धा व दवगन्तव्यानि ।

ભવિષ્યકાળમાં નીચે લખેલા ધાતુઓને વિશેષ નિયમો લાગે છે; તેઓના પહેલા પુરૂષના એકવચનનાં રૂપો લખ્યાં છે; બીજાં રૂપો, श्रु ધાતુના રૂપો આગળ આપ્યાં છે, તે પ્રમાણે સમજવાં.

धातवः	उत्तम पुरुषैकवचन रूपाणि	
कृ	काहं, काहिमि	३–१७०
दा	दाहं, दाहिमि	३–१७०
सं–गम	संगच्छं	३–१७०
रुद	रोच्छं	,, ,,
विद्	वेच्छं	,, ,,
दृश	दच्छं	,, ,,
वच	वेच्छं	,, ,,
भिद्	भेच्छं	,, ,,
भुज्	भोच्छं	,, ,,
श्रु	सोच्छं, सोच्छिस्सं, सोच्छिमि इत्यादि	,, ,,
गम	गच्छं	,, ,,
मुच	मोच्छं	,, ,,
छिद्	छेच्छं	,, ,,

श्रु धातु रूपाणि ।

	एकवचनं	बहुवचनं
प्र. पु. ३–१७२	सोच्छिइ, सोच्छिहिइ (श्रोष्यति) इत्यादि	सोच्छिन्ति, सोच्छिहिन्ति (श्रोष्यन्ति इत्यादि)

म. पु.	सोच्छिसि, सोच्छिहिसि (श्रोष्यसि) इत्यादि	सोच्छित्था, इत्यादि (श्रोष्यसि इत्यादि)
उ. पु.	सोच्छं, इत्यादि (श्रोष्यामि) इत्यादि	सोच्छिमो, सोच्छिहिमो इत्यादि (श्रोष्यामः) इत्यादि

(१२) विध्यर्थ (लोट्, विधि लिङ्—इत्यादि).

(एकवचनं)		बहुवचनं	
प्रथम पुरुष (उ) [1]	३–१७३	(न्तु)	३–१७६
मध्यम पुरुष सु, हि [2]	३–१७४	ह	
उत्तम पुरुष सु		मो	

---

(१) । शौरशेन्या मनुज्ञायां उस्थाने 'दु' रादेशो भवति । शौरसेनी ભાષામાં, अनुज्ञा (પરવાનગી આપવી) અર્થ હોય, ત્યારે उने બદલે दु થાયછે.

(२) । अकारात् परस्य सोः स्थाने 'इज्जसु,' 'इज्जेहि,' 'इज्जे,' इत्येत आदेशा भवन्ति । अकारान्त धातुने सुने બદલે इज्जसु, इज्जहि, અને इज्जे, એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

अकारान्तात् सुलोप श्च वा। अकारान्त धातुनी પછી सुनो વિકલ્પે લોપ થાય છે.

दण्डि मते एका च एव हिः । दण्डीना મત પ્રમાણે, एकाच् (જેમાં એક સ્વર છે તેવા) धातुઓને જ हि પ્રત્યય લાગે છે.

विध्यादिषु धातु रूपाणि ।

हस धातुः ।

	एकवचनं	बहुवचनं
म. पु.	हसउ, (हसतु हसेत) इत्यादि	हसन्तु, हसेन्तु, (हसेयुः) इत्यादि
म. पु.	हससु, हसहि, हस, हसेज्जसु, हसेज्जहि, हसेज्जे, (हस, हसेः) इत्यादि ३–१७६	हसह, (हसत, हसेत) इत्यादि
उ. पु.	हसमु, (हसानि, हसेयं) इत्यादि	हसामो (हसाम, हसेम) इत्यादि

एवं पठादयः

केषांचित् मते जि धातो र्विध्यादिषु वर्त्तमानवत् रूपाणि भवन्ति । કેટલાએકના મત પ્રમાણે, जि ધાતુનાં રૂપો, વિધ્યર્થમાં વર્તમાન જેવાં થાય છે; જેમકે, जअइ, ઇત્યાદિ. ([1])

(१३) वर्त्तमाने, भविष्यति, विध्यादिषु चोत्पन्नस्य प्रत्ययस्य ज्ज ज्जा, इत्येता वादेशौ वा भवतः । पक्षे यथाप्राप्तम् । ३–१७७

१। शौरसेन्यां 'जि' धातो र्विध्यादिषु 'जेदु' इत्यादि रूपाणि भवन्ति। શૌરસેની ભાષામાં, વિધ્યર્થ વિગેરે અર્થોમાં जि ધાતુનાં जेदु ઇત્યાદિ રૂપો થાય છે.

वर्तमान काळमां, भविष्य काळमां अने विध्यर्थ विगेरे अर्थोमां जे प्रत्ययो लागवाना होय छे, तेमने बदले ज्ज अने ज्जा विकल्पे थाय छे; "विकल्पे" एवुं कह्युं छे, तेथी उपर बताव्या प्रमाणे पण रूपो थाय.

हेमचन्द्रमते स्वरान्त धातूना मेवायं विधिः । हेमचंद्रना मत प्रमाणे ज्ज अने ज्जा, मात्र स्वरान्त धातुओने ज लागे छे; जेमके, हसेज्ज, हसेज्जा (हसति, हसिष्यति, हसतु, हसेत्, इत्यादि. ([1])। ३–१५९

(१४) वर्त्तमाने, भविष्यति, विध्यादिषु च धातुप्रत्यययोर्मध्ये ऽपि ज्ज ज्जा इत्यादेशौ वा भवतः । ३–१७८ वर्तमानकाळमां, भविष्यकाळमां, अने विध्यर्थ विगेरेमां धातु अने प्रत्ययनी वच्चे पण ज्ज अने ज्जा एवा आदेश विकल्पे थाय छे; जेमके, होज्जइ, होज्जाइ (भवति, भविष्यति, भवतु, भूयाद्, इत्यादि)। ३–१६५

(१५) शतृ शानच् इत्ये तयो रेकैकस्य न्त माण इत्येता वादेशौ भवतः । ३–१८१ । वर्तमान कृदंतना शतृ अने शानच्, ए बे प्रत्ययोने न्त अने माण एवा आदेश थाय छे ([2]); जेमके,

---

१ । शौरसेन्यां नैष विधिः । शौरसेनी भाषामां, आ नियम लागु पडतो नथी.

२ । अपभ्रंशे त्रिकाले शतृ प्रत्ययः । अपभ्रंश भाषामां, त्रणे काळमां, एटले वर्तमान, भूत, अने भविष्यकाळमां, शतृ प्रत्यय वपराय छे; जेमके, भान्तो (भवन्, भविष्यन्, इत्यादि).

पढन्तो, पढमाणो; हसंतो, हसमाणो (पठन्, हसन्).

(१६) स्त्रियां वर्तमानयोः शतृ शानचो रीकारादेशो भवति, न्ती, माणा च। ३–१८१। स्त्रीलिंगमां, शतृ અને शानच् ने બદલે ई થાય છે; તેમજ, न्ती અને माणा પણ થાય છે.

(१७) वर्तमान, विधिलिङ्, शतृषु परतो ऽकारस्य स्थाने एकारो वा भवति। ([1]) ३–१५८। वर्तमानकाळ, विध्यर्थ, અને शतृ પ્રત્યય, એમની પહેલાં ધાતુને છેડે अ હોય, તો તેનો વિકલ્પે ए થાય છે; જેમકે, हसेइ, हसइ (हसति); हसेउ, हसउ (हसेत्); शतृ हसेंतो, हसंतो (हसन्).

क्वचित् न भवति । કેટલાએક ધાતુઓને ए લાગતો નથી; જેમકે, जअइ (जयति).

क्वचिद् आत्त्व मपि। કેટલાએક ધાતુઓને आ પણ લાગે છે; જેમકે, सुणाउ (शृणोतु) ([2]).

१। शौरसेन्यां धातु तिङो र्मध्ये बहुलम् एदातौ स्याताम्। शौरसेनी ભાષામાં ધાતુ અને लिङ् પ્રત્યય, એમની વચ્ચે વિકલ્પે ए અથવા आ આવે છે; જેમકે, भणेदि, भणादि.

२ शौरसेन्यां यक्तः स्थाने इअ इत्यादेशो भवति। शौरसेनी ભાષામાં યક્ને બદલે इअ થાયછે.

पैशाच्यां तु 'इय्य' इत्यादेशः। पैशाची ભાષામાં, यक्ने બદલે इय्य થાયછે.

(हसितं); ३–१५३. सोसिअं, सोसविअं (शोषितं); तोसिअं, तोस-विअं (तोषितं); कारीअइ, करावीअइ, कारिज्जइ, कराविज्जइ (कार्यते) इत्यादि । ३–१५०.

णिचि भ्रमस्थाने विकल्पेन भमाडादेशः । णिच् પ્રત્યયની પહેલાં, भ्रम ધાતુને भमाड એવો આદેશ થાય છે; જેમકે, ३–१५१

भमाडइ, भमाडेइ, भामेइ, भमावइ (भ्रामयति) ।

इति प्रथमः पादः ।

अथ पञ्चमोध्यायस्य ।

द्वितीयः पादः ।

(धात्वादेश विधिः)

साधारण नियमाः ।

(१) व्यञ्जनान्ताद् धातो रन्ते 'अकारो' भवति । ४–२३९ વ્યંજનાન્ત ધાતુઓના છેલ્લા વ્યંજનમાં अ ઉમેરવામાં આવે છે; જેમકે, हसई (हसति), इत्यादि.

(२) अकारान्तान् वर्जयित्वा स्वरान्ताद् धातो रन्ते ऽकारागमो वा भवति । ४–२४०

स्वरान्त ધાતુઓના છેલ્લા સ્વરની આગળ વિકલ્પે अ મૂકવામાં આવે છે; પણ જે ધાતુ अकारान्त હોય, તેની આગળ अ મૂકવામાં આવતો નથી; જેમકે, पाइ, पाअइ, (पाति); इत्यादि.

(३) चि, जि, द्रु, श्रु, स्तु, लू, पू, धूना मन्ते णकारागमो भवति, एषां दीर्घ स्वरस्य हस्व श्च । ४-२४१

चि, जि, द्रु, श्रु, स्तु, लू, पू, અને धू, એ ધાતુઓને છેડે अ ઉમેરાય છે; અને એમાં જેને છેડે દીર્ઘ સ્વર છે, તેનો તે દીર્ઘ સ્વર हस्व થાય છે; જેમકે, चिणइ.

च्यादीनां कर्मणि भावे च वर्त्तमानाना मन्ते द्विरुक्तो वकारागमो वा भवति । ४-२४२

कर्मवाच्य અને भाववाच्य રૂપોમાં ધાતુને द्वित्व व्व વિકલ્પે લાગે છે; અને यक् (ज्ज) પ્રત્યય ધાતુને લાગેલો હોય, તો તે यक्नो લોપ થાય છે; જેમકે, चिव्वइ, चिणिज्जइ (चीयते), इत्यादि.

चिञ् हन् खनां कर्मणि भावे चान्ते द्विरुक्तो मो वा भवति । यको लोपः । ४-२४३ । ४-२४४ । चि, हन् અને खन्, એ ધાતુઓને कर्मवाच्य અને भाववाच्य રૂપોમાં द्वित्व म्म વિકલ્પે થાય છે, અને यक् પ્રત્યયનો લોપ થાય છે; જેમકે, चिम्मइ (चीयते), हम्मइ (हन्यते), इत्यादि (१).

---

(१) शौरसेन्यां नियम एष न वर्तते । शौरसेनी ભાષામાં આ નિયમ લાગુ પડતો નથી.

हन्तेः कर्त र्यपि । આ નિયમ हन् ધાતુને कर्तरि રૂપમાં પણ લાગુ પડે છે.

(४) दुह्, लिह्, वह्, रुधा मन्त्यस्य भावकर्मणो द्विरुक्तो भो भवति, यक् लोप श्च । ४–२४५

दुह्, लिह्, वह्, અને रुध्, એ ધાતુઓનાં, कर्मवाच्य અને भाववाच्य રૂપોમાં અંત્ય અક્ષરને બદલે द्वित्व ब्भ થાય છે, અને यक्‌નો લોપ થાય છે; જેમકે, दुब्भइ, दुहिज्जइ (दुह्यते), इत्यादि.

(५) गमादीना मन्त्यस्य भावकर्मणो द्वित्वं वा भवति । यक् लोप श्च । ४–२४९

गम् ઇત્યાદિ ધાતુઓનાં कर्मवाच्य અને भाववाच्य રૂપોમાં અંત્ય અક્ષરને વિકલ્પે द्वित्व થાય છે, અને यक्‌નો લોપ થાય છે; જેમકે, गम्मइ, गमिज्जइ (गम्यते); हस्सइ, हसिज्जइ (हस्यते).

वक्ष्यमाणा धातवो भाव कर्मणो विशेष नियमा ननुसरन्ति ।

નીચે લખેલા ધાતુઓને कर्मवाच्य અને भाववाच्य રૂપોમાં વિશેષ નિયમ લાગે છે:–

धातवः		भावकर्म रूपाणि
दह	४–२४६	डज्झ, डहिज्जइ (दह्यते)
वन्ध	४–२४७	वंधइ, वंधिज्जइ (वध्यते)
सं–रुध	४–२४८	संरुब्भइ, संरुधिज्जइ (संरुध्यते)
अनु रुध	४–२४८	अणरुब्भइ, अणुरुधिज्जइ (अनुरुध्यते)
उप–रुध	४–२४८	उवरुब्भइ, उवरुधिज्जइ (उपरुध्यते)

हृ	४-२५०	हीरइ हरिज्जइ (ह्रियते),
कृ		कीरइ, करिज्जइ (क्रियते)
तॄ		तीरइ, तरिज्जइ (तीर्यते)
जॄ		जीरइ, जरिज्जइ (जीर्यते)

अर्ज ४-२५१ { विढप्पइ, विढविज्जइ, अज्जिज्जइ, (अर्ज्यते)

ज्ञा ४-२५२ णव्वइ, णज्जइ, जाणिज्जइ, णाइज्जइ (ज्ञायते)

वि-आ-हृ ४-२५३ वाहिप्पइ, वाहरिज्जइ (व्याह्रियते)

आ-रभ ४-२५४ आढप्पइ, आढवीअइ (आरभ्यते);

स्निह	४-२५५	सिप्पइ (स्निह्यते)
सिच		सिप्पइ (सिच्यते)

ग्रह ४-२५६ घेप्पइ, गण्हिज्जइ (गृह्यते)

स्पृश ४-२५७ छिप्पइ

(६) धातो रन्त्य स्योवर्ण स्यावादेशो भवति । ४-२३३

धातुने छेडे उ होय, तो तेने बदले अव थाय छे; जेमके, न्हु ण्हव, इत्यादि .

(७) धातो रन्तास्य 'ऋ' वर्ण स्यारादेशो भवति । ४-२३४

धातुने छेडे ऋ होय, तो तेनो अर थाय छे; जेमके, कृ-कर इत्यादि .

वृषादीना मृकारस्य तु 'अरि' इत्यादेशो भवति। पण वृष् छ-

રયાદિ ધાતુઓમાં ऋने બદલે अरि થાય છે; જેમકે, वृष-वरिस, कृप-करिस इत्यादि. ४-२३६

(८) धातो रिवर्ण स्योवर्णस्य गुणो भवति । ४-२३७

ધાતુમાં इ અને उ હોય, તો તેનો ગુણ થાય છે; જેમકે, नेइ (नयति), मोत्तुण (मुक्त्वा).

(९) रुषादीनां स्वरस्य दीर्घः । ४-२३६

रुष् ઇત્યાદિ ધાતુઓમાં હ્રસ્વ સ્વરને બદલે દીર્ઘ સ્વર થાય છે; જેમકે, रूसइ, पूसइ (पुष्णाति), सीसइ (शिष्यति.)

(१०) धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुलं भवन्ति । ४-२३८

ધાતુઓમાં જે સ્વર હોય, તેને બદલે ઘણેક ઠેકાણે બીજો ગમે તે સ્વર થાય છે; કયો સ્વર મુકવો, તે शिष्ट संप्रदाय ઉપરથી જાણવો.

(११) अग्रो-ल्लिखिता धातवो विशेषनियम वशात् रूपान्तरं प्राप्नुवन्ति ।

નીચે લખેલા ધાતુઓને વિશેષ નિયમો લાગે છેઃ—

संस्कृत धातवः		संस्कृत धातूनां प्राकृत रूपाणि
कथ	४-२	वज्जर, पज्जर, उप्पाल, पिसुण, संघ, वोल्ल,
	४-३	चव, जंप, सीस, साह; णिव्वर (दुःखार्थे)
जुगप्सा ४-४		झुण, दुगुच्छ, दुगुंच्छा
बुभुक्ष ४-५		णीर

ध्या ४–६	झा
गै ४–६	गा
ज्ञा ४–७	जाण, मुण;
उत्–ध्मा ४–८	धुमा;
श्रत्–धा ४–९	दह;
पा (पाने) ४–१०	पिज्ज, डुल्ल, पट्ट, घोट्ट
उत्–वा ४–११	ओरुम्मा, वसुआ
नी–द्रा ४–१२	ओहीर, ओंघ
आ–घ्रा ४–१३	आइग्घ([1])
स्ना ४–१४	अब्भुत्त
सम्–स्त्यै ४–१५	खा
स्था ([2]) ४–१६	ठा, थक्क, चिट्ठ, निरप्प

---

(१) शौरसेन्यां घ्रास्थाने जिंह । शौरसेनी ભાષામાં घ्रा ધાતુને બદલે जिंह થાય છે.

(२) अपभ्रंशे स्था स्थाने टक्क श्च । अपभ्रंश ભાષામાં स्थाने બદલે टक्क થાય છે.

शौरसेन्यां स्था स्थाने केवलं चिट्ठ, उदः परस्य तु उत्थ । शौरसेनी ભાષામાં स्था ને બદલે चिट्ठ થાય છે; પણ उद् स्था ને બદલે उत्थ થાય છે.

शाकारी भाषायां स्था स्थाने चिष्ट इति च। शकारी ભાષામાં स्था ને બદલે चिष्ट પણ થાય છે.

उत्-स्था ४–१७	ठ, कुक्कुर
ग्ला ४–१८	वा, पव्वाय
निर्-मा ४–१९	निम्माणा, निम्मव
क्षि ४–२०	निज्झर
छदि-णिच् ४–२१	णुम, न्नुम, सन्नुम, ढक्क, ओम्वाल
नि-वृ-णिच् ४–२२	णिहोड, निवार
नि-पत-णिच् ४–२२	णिहोड
दू-णिच्४–२३	दूम,
धवल–णिच् ४–२४	दुम, धवल, (दूमश्च)
तुल-णिच् ४–२५	ओहाम (वा)
वि-रिच-णिच् ४–२६	ओलुण्ड, उल्लुण्ड, पल्हत्थ, विरेज
मिश्र-णिच् ४–२८	वीलास, मेलव (वा)
उद्–धूलि ४–२९	गुण्ठ, उद्धूल
भ्रम–णिच् ४–३०	तालिअण्ट, तमाड, (वा)
तड-णिच् ४–२७	आहोड, विहोड (वा)
नश-णिच् ४–३१	विउड, नासव, हारव, विप्पगाल, पलाव
दृश-णिच् ४०३२	दाव, दंस, दक्खव, दरिस
उत्-घट-णिच् ४–३३	उग्ग, उग्घाड
स्पृह-णिच् ४–३४	सिह

सं-भू-णिच् ४–३६	आसंघ, (वा)
उत्-नम-णिच् ४–२६	उच्छंघ, उल्लाल, गुलुगुंच्छ उप्पेल, उस्याव
प्र-स्था-णिच् ४–३७	पट्ठव, पेण्डव, पट्ठाव ;
वि-ज्ञा- णिच् ४–३८	वोक्क, आवुक्क, विण्णव
अर्प-णिच् ४–३९	अल्लिव, चच्चुप्प पणाम, अप्प
या-णिच् ४–४०	जव, जाव;
प्लु-णिच् ४–४१	ओम्बाल, पव्वाल, पाव
विकोश-णिच् ४–४२	पक्खोड (वा)
रोमन्थ-णिच् ४–४३	ओग्गाल, वग्गोल, रोमंथ
काम-णिच् ४–४४	णिहुव
प्रकाश-णिच् ४–४५	णुव्व, पआस
कम्प-णिच् ४–४६	विच्छोल (वा)
आ-रुह्-णिच् ४–४७	वल, रोव
दुल-णिच् ४–४८	रंखोल, दोल
रञ्ज-णिच् ४–४९	राव (वा)
घट-णिच् ४–५०	परिवाड (वा)
वेष्ट-णिच् ४–५१	परि-आल

क्री 4-52	किण (1)
वि-क्री	क्के, क्किण
भी 4-53	भा, वीह;
आ-ली 4-54	अल्ली
नि-ली 4-55	णिली-अ, णि-लुक्क, णिरिग्घ, लुक्क लिक्क, ल्हिक्क, निलिज्ज
वि-ली 4-56	विरा, (वा)
रु 4-57	रुंज, रुंट, रव
श्रु 4-58	हण, सुण
धू (न्) 4-59	धुव, धुण
4-60	हूव, हो, हव, भव, (वकारेत् वजूर्जं
4-61	प्रत्यये) हु इत्यादेशः, (पृथग्भूत स्पष्टार्थयोः) णिव्वड इत्यादेशः, (प्रभु-
भू (2) 4-62	कर्त्तृकस्य तु भूधातोः)हुप्प इत्यादेशः,
4-63	(क्त प्रत्यये परे) 'हू' इत्यादेशो वा
4-64	

(१) अपभ्रंशे क्री धातोः कीसु इति रूपं भवति । अपभ्रंश ભાષામાં क्री ધાતુનું कीसु એવું રૂપ થાય છે.

(२) अपभ्रंशे पर्याप्तार्थे भुवो हुच्च इत्यादेशो भवति । अपभ्रंश ભાષામાં पर्याप्त (પુષ્કળ, ઘણું) એ અર્થમાં भु ધાતુનું हुच्च એવું પણ રૂપ થાય છે.

४–६५ ४–६६ ४–६७ ४–६८ कृ (१) ४–६९ ४–७० ४–७१ ४–७२ ४–७३	कुण, कर, (काणेक्षितार्थे) णिआर, (निष्टम्भविषये) णिट्ठुह, (अवष्टम्भ विषये) संदाण, (श्रमविषये) वम्फ, (क्रोधेनोष्ठ मालिन्य करणार्थे) णिव्वोल्ल, (शैथिल्य लम्बन करणार्थे) पयल्ल, पइल्ल, (निष्पाताच्छोटनार्थे) णीलुच्छ, (क्षौरकरणार्थे) कम्म, (चाटु करणार्थे) गुलल

शौरसेन्यां भू धातोः स्थाने भो हो श्च, लृड्यपो भव इति । शौरसेनी भाषामां भू धातुने बदले भो अने हो एवां रूपो विकल्पे थायछे; पण भविष्य काळमां, अने यप् (क्त्वा) तथा क्त प्रत्ययनी पहेलां भव थाय छेः जेमके, भविष्यादि–भविय; क्ते–भू.

(१) शौरसेन्यां कृञः स्थाने केवलं कर इति आदेशः । क्तयायपोः क इति, तथा क्त्वायपोः स्थाने दुअ इति च । तुम तव्ययोः का इति । शौरसेनी भाषामां कृ धातुने बदले कर थाय छे; अने, क्तवा अने यप्नी पहेलां कृने बदले क थाय छे, तथा क्त्वा अने यप्ने बदले दुअ थाय छे; तेमज तुम् अने तव्य प्रत्ययोनी पहेलां कृने बदले का थाय छे.

स्मृ (१) ४–७४ ४–७५	झर, झूर, भर, भल, लट, विम्हर, सुमर, पयर, पम्हह, सर, (विपूर्वकस्य स्मरतेः) पम्हुस, विम्हर, वीसर
वि–आ–हृ ४–७६	कोक्क, पोक्क, वाहर
मुच ४–९१ ४–९२	छड्ड, अवहेड, मेल्ल, उसिक्क, रेअव, णिलुच्छ, धसाड, मुअ; (दुःखमोचनार्थे) णिव्वल
वञ्च ४–९३	वेहव, वेलव, जूरव, उमच्छ
रच ४–९४	उग्गह, अवह, विडविड्ड
सम्–आ–रच ४–९५	उवहत्थ, सारव, समार, केलाय
सिच् ४–९६	सिञ्च, सिञ्प, सेअ
प्रच्छ ४–९७	पुच्छ
गर्ज ४–९८ ४–९९	बुक्क, (वृष गर्जने) ढिक्क
राज ४–१००	रग्ध, छज्ज, सह, रीर, रेह (२)
प्र–सृ ४–७७ ४–७८	पयल्ल, उव्वेल्ल, (गन्ध प्रसारे) महमह।

---

(१) शौरसेन्यां स्मृ स्थाने सुमर इत्यादेशो भवति। शौरसेनी ભાષામાં સ્મૃને બદલે सुमर થાયછે.

(२) शौरसेन्यां राजस्य राअ इति रूपम्। शौरसेनी ભાષામાં राज् ધાતુનું राअ એવું રૂપ થાયછે.

नि-सृ ४-७९	नीहर, नील, धाड, वरहाड, नीसर
जागृ ४-८०	जग्ग, जगार
व्या-आ-पृ ४-८१	आअड्ड, वावार
सं वृ(ञ्) ४-८२	साहर, साहट्ठ
आ-दृ(ङ्) ४-८३	सन्नाम, आदर
प्र-हृ ४-८४	सार, पहर
अव-तॄ ४-८५	ओह, ओरस, उअर
शक ४-८६	चय, तर, तीर, पार; सक्क
त्यज	चय
तॄ	तर
पॄ-णिच्	पार
फक्क ४-८७	थक्क
श्लाघ ४-८८	सलूह
खच ४-८९	वेअड, खच
पच ४-९०	सोल्ल, पउल्ल, पअ
मस्ज (¹) ४-१०१	आउड्ड, णिउड्ड, वुड्ड; खुप्प
पुंज ४-१०२	आरोल, वमाल, पुंज
लस्ज ४-१०३	जीह, लज्ज

(¹) शौरसेन्यां मस्जधातोः स्थाने वुड्ड मज्जौ भवतः। शौरसेनी भाषामां मस्ज् धातुने बदले वुड्ड अने मज्ज एवा रूप थायछे.

उत्–विज ४–२२७	उव्विव
तिज ४–१०४	ओसुक्क
मृज (१) ४–१०५	उग्घुस, लुञ्छ, पुञ्छ, पुंस, फुंस, पुलुह, हुल; रोसाण
भंज ४–१०६	वेमअ, मुसुमूर, मूर, सूर, सूड, विर, पविरंज, करञ्ज, नीरंज
व्रज (२) ४–२२५	वच्च
अनु–व्रज ४–१०७	पडिअग्ग, अणु वच्च
अर्ज् ४–१०८	विढव, अज्ज
युज ४–१०९	जुंज, जज्ज, जुप्प
भुज ४–११० ४–१११	भुंज, जिम, जेम, कम्म, अण्ह, समाण, चमढ, वड्ड(उप पूर्वकस्य भुजधातोः)कम्मव इत्यादेशो।
घट ४–११२	गढ, घढ
सं–घट ४–११३	संगल, संघट्ट
स्फुट ४–२३१	फुट्ट, फुंड
स्फुट (हास्ये) ४–११४	मुर

(१) शौरसेन्यां मृजस्थाने घस इत्यादेशो भवति । शौरसेनी ભાષામાં मृज् ધાતુને બદલે घस થાયછે.

(२) मागध्यां व्रजधातुस्थाने वञ्ज इत्यादेशो भवति, मागधी ભાષામાં व्रज् ધાતુને બદલે वञ्ज થાયછે.

मण्ड	४–११५	चिंच, चिंचअ, चिंचिल्ल, रीड, टिविडिक्क
तुड	४–११६	तोड, तुट्ट, खुट्ट, खुड, उखुड, उल्लुक्क, णिलुक्क, लुक्क, उच्छूर
घूर्ण	४–११७	घुल, घोल, घुम्म, पहल्ल (१)
नृत	४–२२४	नच्च, ढंस, विवट्ट
वि-वृत	४–११८	
कथ	४–११९	अट्ट, कढ
ग्रन्थ	४–१२०	गण्ठ
मंथ	४–१२१	विरोल, घुसल
ह्राद	४–१२२	अव अत्थ, (ण्यन्त स्याप्य स्यैवं रूपम्।)
नि–सद	४–१२३	णुमज्ज
छिद	४–१२४ ४–१२५	दुहाव, णिच्छल्ल, णिज्झोड, णिव्वर णिल्लूर, लूर, छिंद; (आपूर्वकस्य छिदेः) ओअंद, उद्दाल इत्यादेशौ
विद	४–२२४	विज्ज
मृद	४–१२६	मल, मढ, परिहट्ट, खड्ड, चड्ड, मड्ड, पन्नाड
स्पन्द	४–१२७	चुलुचुल, फंद

(१) शौरसेन्यां केवलं घुम्म इति । शौरसेनी भाषामां એકલું ઘુમ્મ એવું જ રૂપ થાય છે.

पद	४–२२४	पज्ज
नि-पद	४–१२७	निव्वल, निप्पज्ज
वि-सं-वद	४–१२९	विअट्ट, विलोट्ट, फंस, विसंवअ
रुद	४–२२६	रुव, रोव
शद	४–१३०	ज्झड, पक्खोड
आ-क्रन्द	४–१३१	णीहर, अक्कन्द
खिद	४–१३२	जूर, विसूर, खिज
स्विद	४–२२४	सिज्ज
रुध	४–१३३ ४–२१७	उत्थंघ, रुम्भ, रुन्ध
नि-सिध	४–१३४	हक्क, निसेह
क्रुध	४–१३५	जूर, कुज्झ
जन	४–१३६	जा, जन्म
तन	४–१३७	तड, तड्ड, तड्डव, विरल्ल
तृप	४–१३८	थिप्प
उप–सृप	४–१३९	अल्लिय, उवसप्प
सं-तप	४–१४०	झंख
वि-आप	४–१४१	ओअग्ग, वाव
सम्-आप	४–१४२	समाण, समाव
क्षिप	४–१४३	गलत्थ, अड्डक्ख, सोल्ल, पेल्ल, णोल्ल, छुह, हुल, परी, घत्त, णुल्ल, खिव

उत्-क्षिप ४-१४४ ४-१४५	गुलुगुच्छ, उत्थंघ, अल्लत्थ, उब्भुत्त, उस्सिक्क, हक्खुव, उक्खिव; (आपूर्वस्य क्षिपतेः) णीरव, अक्खिव
स्वप ४-१४६	कमवस, लिस, लोट्ट, सुअ
वेप ४-१४७	आअम्ब, आअज्झ वेव
वि-लप ४-१४८	झंख, वडवड, विलव
लिप् ४-१४९	लिंप्
गुप ४-१५०	विर, णड, गुप्प
कृपांकरोति ४-१५१	अवहावेइ
प्र-दीप ४-१५२	तेअव, संदुम, संधुक्क, अब्भुत्त
लुभ ४-१५३	संभाव, लुब्भ
क्षुभ् ४-१५४	खउर, पड्डुह
आ-रभ ४-१५५	आरंभ, आढव, आरभ
उप-आ-लभ ४-१५६	झंख पच्चार, वेलव; उवालभ
अव-जृंभ ४-१५७	जंभा, जभाअइ
नम् ४-२२६	णव
नम (भाराक्रान्ते कर्त्तरि) ४-१५८	णिसुढ, नव
वि-श्रम ४-१५९	णिव्वा वीसम
आ-क्रम ४-१६०	ओहाव उत्थार, छुंद, अक्कम

पद	४–२२४	पज्ज
नि-पद	४–१२७	निव्वल, निप्पज्ज
वि-सं-वद	४–१२९	विअट्ट, विलोट्ट, फंस, विसंवअ
रुद	४–२२६	रुव, रोव
शाद	४–१३०	ज्झड, पक्खोड
आ-क्रन्द	४–१३१	णीहर, अक्कन्द
खिद	४–१३२	जूर, विसूर, खिज
स्विद	४–२२४	सिज्ज
रुध	४–१३३ ४–२१७	उत्थंघ, रुम्भ, रुन्घ
नि-सिध	४–१३४	हक्क, निसेह
क्रुध	४–१३५	जूर, कुज्झ
जन	४–१३६	जा, जन्म
तन	४–१३७	तड, तड्ड, तड्डव, विरल्ल
तृप	४–१३८	थिप्प
उप-सृप	४–१३९	अल्लिय, उवसप्प
सं-तप	४–१४०	झंख
वि-आप	४–१४१	ओअग्ग, वाव
सम्-आप	४–१४२	समाण, समाव
क्षिप	४–१४३	गलत्थ, अड्डक्ख, सोल्ल, पेल्ल, णोल्ल, छुह, हुल, परी, घत्त, णुल्ल, खिव

उत्-क्षिप ४–१४४ / ४–१४५	गुलुगुच्छ, उत्थंघ, अल्लत्थ, उब्भुन्त, उस्सिक्क, हक्खिप, उक्खिव; (आपूर्व्वस्य क्षिपतेः) णीरव, अक्खिव
स्वप ४–१४६	कमठस, लिस, लोट्ट, सुअ
वेप ४–१४७	आअम्व, आअज्झ वेव
वि–लप ४–१४७	झंख, वडवड, विलव
लिप् ४–१४९	लिंप्
गुप ४–१५०	विड, णड, गुप्प
कृपांकरोति ४–१५१	अवहावेइ
प्र–दीप ४–१५१	तेअव, संदुम, संधुक्क, अब्भुत्त
लुभ ४–१५१	संभाव, लुब्भ
क्षुभ् ४–१५४	खउर, पड्डह
आ–रभ ४–१५५	आरंभ, आढव, आरभ
उप–आ–लभ ४–१५६	झंख पच्चार, वेलव; उवालभ
अव–जृंभ ४–१५७	जंभा, जभाअइ
नम् ४–२२६	णव
नम (भाराक्रान्ते कर्त्तरि) ४–१५८	णिसुढ, नव
वि–श्रम ४–१५९	णिव्वा वीसम
आ-क्रम ४–१६०	ओहाव उच्छार, छुंद, अक्कम

भ्रम ४–१६१ — टिरिटिल्ल, ढुंढुल्ल, ढंढल्ल, चक्कम्म सम्माड, भमड, भमाड तलअंट, झंट, झंप, भुम, गुम, फुम, फुस, ढुम, ढुस, परी, पर, भम;

गम (१) ४–१६२ — अइ, अइच्छ, अणुवज्ज, अवसज्ज, उक्कुस, अक्कुस, पच्चड्ड, पच्छंद, णिम्मह, णी, णीण, णीलुक्क, पदअ, रंभ, परिअल्ल, वोल, परिअल, णिरिणास, णिवह, अवसेह, अवहर, गच्छ; (आपूर्वस्यगमेः स्थाने अहिपच्चुअ इत्यादेशो भवति वा, पक्षे आगच्छ)।

हम्म (गतौ) — हम्म

सं–गम् ४–१६४ — अब्भिड संगच्छ

अभि-आ-गम ४–१६५ — उम्मत्थ

---

(१)शौरसेन्यां क्त्वायपो गमेः स्थाने ग इति त्त्वायपो दूय श्च। शौरसेनी ભાષામાં क्त्वा અને यप् પ્રત્યયોની પહેલાં गम् ધાતુનું ग એવું રૂપ થાય છે, વળી क्त्वा અને यप् પ્રત્યયોનું दूय એવું રૂપ થાય છે.

मागध्यां गमेः स्थाने गश्च। मागधी ભાષામાં गम् ધાતુનું गश्च એવું રૂપ થાય છે.

प्रेति-आ-गम ४–१६६	पलोट्ट, पच्चागच्छ
शम् ४–१६७	परिसाम, पडिसा, सम
रम ४–१६८	संखुड्ड, खेड्ड, उब्भाव, किलिकिंच, कोट्टुम, मोट्टाअ, णीसर, वेल्ल, रम
पूर ४–१६९	अग्घाड, उग्घव, उद्धूम, अंगुम, अहिरेम, पूर
त्वर ४–१६९, ४–१७१, ४–१७२	तुवर, जअड, तूर (क्तादौ) तुर इत्यपि
क्षर ४–१७३	खिर, ज्झर, पज्झड, पच्चड, णिव्वल, णिट्टुअ
चल ४–२३१	चल्ल, चल
उत्-छल ४–१७४	उच्छल्ल
वि-गल ४–१७५	थिप्प, णिट्टुह
दल ४–७६	विसट्ट, दल
प्रमील ४–२३२	पमिल्ल, पमील
वल ४–१७६	वम्फ, वल
भ्रंश ४–१७७	फिड, फिट्ट, फुड, फुट्ट, चुक्क, भुल्ल, भस
नश ४–१७८	णिरिणास, णिवह, अवसेह, पडिसा, सेह, अवहर, नस्स
अवकाश ४–१७९	ओवास

सं–दिश ४–१८०	अप्पाहः
दृश (१) ४–१८१	निअच्छ, पेच्छ, अवअच्छ, अवअज्झ, चज्ज, सच्चव, देक्ख ओअक्ख, अवक्ख, अवअक्ख, पुलअ, निअ, अवआस
स्पृश ४–१८२	फास, फंस, फरिस, छिव, छिह आलंख आलिह
प्र–विश ४–१८३	परिअ, पविस (२)
प्र–मृश्मुषोः ४–१८४	पम्हुस;
पिष ४–१८५	णिव्वह, णिरिणास, णिरिणिज्ज, रोंच चड्ड, पीस।

---

(१) शौरसेन्यां दृशेः पेछ। शौरसेनी ભાષામાં दृश् ધાતુનું पेछ એવું રૂપ છે.

अपभ्रंशे दृशेः प्रस्स। अपभ्रंश ભાષામાં दृश् ધાતુનું प्रस्स એવું રૂપ થાય છે.

कल्पलतिकामते देक्ख श्च। કલ્પલતિકાના મત પ્રમાણે दृश् ધાતુનું देक्ख એવું પણ રૂપ થાય છે.

(२) अपभ्रंशे प्रपूर्वस्य विशतेः पइसव इत्यादेशो भवति। अपभ्रंश ભાષામાં प्र ઉપસર્ગવાળા विश् ધાતુનું (प्रविश्‌નું पइसव એવું રૂપ થાય છે.

भष ४-१८६	भुक्क, भस
कृष ४-१८७	कड्ढ, साअड्ढ, अञ्च, अणच्छ, अअच्छ.
४-१८८	आइंच्छ, करिस; (असिकर्षणार्थे) अक्खोड
गवेष ४-१८९	ढुढुल्ल, ढंढोल, गमेस, घत्त, गवेस
श्लेष् ४-१९०	सामग्ग, अवआस, परिअत्त, सिलेस;
म्रक्ष ४-१९१	चोप्पड मक्ख
कांक्ष ४-१९२	आह, अहिलंघ, अहिलंख, वच्च, वम्फ, मह, सिह, विलुंप, कंख
प्रति-ईक्ष ४-१९३	सामय, विहीर, विरमाल, पडिक्ख
तक्ष ४-१९४	तच्छ, चच्छ, रम्प, तक्ख, रम्फ
वि-कस ४-१९५	कोआस, वोसट्ट, विअस
हस ४-१९६	गुंज, हस
स्रंस ४-१९७	ल्हस, डिंभ, संस
त्रस ४-१९८	डर, वोज्ज, वज्ज
नि-अस ४-१९९	णिम, णुम
परि-अस् ४-२००	पल्लोट्ट, पल्लट्ट, पल्हत्थ
नि-श्वस ४-२०१	झंख, नीसस
उत्-लस ४-२०२	ऊसल, ऊसुम्भ, णिल्लस, पुलआअ, गुंजोल्ल, गुंजुल्ल, आरोअ
भास ४-२०३	भिस, भास

ग्रस ४–२०४	घिस, गस
अव-गाह ४–२०५	ओवाह, ओगाह
आरुह ४–२०६	चड, वलग्ग, आरुह
मुह ४–२०७	गुम्म, गुम्मड, मुज्झ
दह ४–२०८	अहिऊल, आलुंख डह
ग्रह (१) ४–२०९ ४–२१०	वल गेण्ह, हर, पंग, णिरुवार, अहिपच्चुअ; त्का, तुम, तव्येषु ग्रहस्थाने घेत् इत्यादेशो भवति।
वच (२) ४–२११	(त्का, तुम, तष्येषु) वोत्

(१) शौरसेन्यां ग्रह धातोः 'गेल्ह' इति रूपं भवति। शौरसेनी ભાષામાં ग्रह् ધાતુનું गेल्ह એવું રૂપ થાય છે.

कस्यचिन् मते क्त तव्ययोः 'गे' इति। કેટલાએકના મત પ્રમાણે क्त અને तव्य એ પ્રત્યયોની પહેલાં ग्रह् ધાતુનું गे એવું રૂપ થાય છે.

भावकर्मणोः गेज्झ, घेप्पौ। ભાવે અને કર્મણિ પ્રયોગોમાં ग्रह् ધાતુનું गेज्झ અને घेप्प એવાં રૂપ થાય છે.

अपभ्रंशे ग्रह स्थाने गृल्ह इत्यादेशो भवति। અપભ્રંશ ભાષામાં ग्रह ધાતુને गृल्ह આદેશ થાય છે.

(२) शौरसेन्यां ब्रू वचोः स्थाने वच्च इति। શૌરસેની ભાષામાં ब्रू અને वच् ધાતુને वच्च એવો આદેશ થાય છે.

क्त्वा, तुम्, तव्येषु परतः रुद, भुज, मुचा मन्त्यवर्णस्य तो भवति। क्त्वा, तुम्, અને तव्य, એ પ્રત્યયોની પહેલાં रुद्, भुज्, અને मुच् ધાતુઓના અંત્ય અક્ષરને ઠેકાણે त થાય છે. ४–२१२

कृञःस्थाने भूतभविष्यतो स्क्त्वा, तुम तव्येषु च परतः का इत्यादेशो भवति। ભૂત અને ભવિષ્ય કાળમાં, તથા क्त्वा, तुम्, અને तव्य પ્રત્યયોની પહેલાં कृ ધાતુનું का રૂપ થાય છે. ४–२१४

इष	४–२१५	इच्छ (१)	क्रुध	कुज्झ,	४–२१६
गम		गच्छ			
यम		जच्छ,	सिध	सि,	
अस		अच्छ,	सद	सड,	४–२१९
छिद	४–२२६	छिंद,	पत	पड,	
भिद		भिंद,	वृध	वढ ४–२२०	
युध	४–२१७	जुज्झ,	वेष्ट	वेढ, ४–२२१	
बुध		बुज्झ	सं–वेष्ट	संवेल्ल ४–२२२	
गृध		गुज्झ	उत्–वेष्ट	उव्वेल्ल, उव्वेढ, ४–२२४	

खाद धावोरन्त्यस्य लुग् भवति। खाद् અને धाव् ધાતુના અંત્ય વર્ણનો લોપ થાય છે; જેમકે, खाइ, खाअइ (खादति); धाइ, धाअइ (धावति).–४–२२८

सृज धातो रन्त्यस्य रो भवति। ४–२२९

---

(१) शौरसेन्यां इच्छतेः पुच्छ। शौरसेनी ભાષામાં इष् (इच्छ) ધાતુનું पुच्छ રૂપ થાય છે.

मृज् ધાતુના અંત્ય વર્ણને ઠેકાણે र થાય છે; જેમકે, सिरइ (सृजति) .

शकादीना मन्त्यस्य द्वित्वं भवति ४-२३०

शकादि ગણના ધાતુઓના અંત્ય અક્ષરને દ્વિત્વ થાય છે; જેમકે, शक्का, लग्ग, कुप्प, नम, ઇત્યાદિ.

अफुण्णादयः शब्दाः आक्रमि प्रभृतीनां
धातूनां स्थाने क्तेन सह निपात्यन्ते । ४-२५८

अफुण्ण ઇત્યાદિ શબ્દ आक्रम ઇત્યાદિ ધાતુઓને ઠેકાણે क्त પ્રત્યયવાળા રૂપના (ભૂત કૃદંતના), અર્થમાં વપરાય છે; જેમકે, अफुण्णो (आक्रान्तः), उक्कोसं (उत्कृष्टं), फुडं (स्पष्टं), वोलीणो (अतिक्रान्तः), वीसट्टो (विकसितः), लुग्गो (रुग्णः), विल्हक्को (नष्टः), पम्हुट्ठो (प्रमृष्टः), विढत्तं (अर्जितं), छित्तं (स्पृष्टं), जढं (त्यक्तं), झासिअं (क्षिप्तं), निच्छुढं (उद्वृत्तं), चक्खिअं (आस्वादितं), निमिअं (स्थापितं), इत्यादि ।

જે ધાતુઓનાં શોરસેની ભાષામાં વિશેષ રૂપ થાય છે, તે—

सं. धातुः	प्रा रूपं ।
चर्व	चव्य,
मृज	पुस,
छप	छिर, छिप्प;
क्षुद	क्षुड्ड,

हु — हुण,
स्तु — थुण
दा — दे, (भविष्यति) दइ, (क्तक्त्वयोः) दा

पाचयत्यादीनां 'पचदि' इत्यादयो निपात्यन्ते । पाचयति ઇત્યાદિ ક્રિયાપદોનાં पचदि ઇત્યાદિ રૂપો થાય છે. शिष्ट प्रयोग आदरणीयः । માન્ય વિદ્વાન પુરૂષોએ વાપરેલા પ્રયોગને માન આપવું જોઇએ.

अपभ्रंशे ब्रू स्थाने ब्रुव इत्यादेशो भवति । अपभ्रंश ભાષામાં ब्रू ધાતુનું ब्रूव રૂપ થાય છે.

अपभ्रंशे क्षिप्तादीनां स्थाने छोल इत्यादय आदेशा भवन्ति । अपभ्रंश ભાષામાં क्षिप्त ઇત્યાદિ શબ્દોનાં छोल्ल ઇત્યાદિ રૂપો થાય છે.

अपभ्रंशे आपूर्व चक्ष स्थाने अक्ख इत्यादेशो भवति । अपभ्रंश ભાષામાં आचक्षनું अक्ख એવું રૂપ થાય છે.

अपभ्रंशे वदस्थाने वोल्ल इत्यादेशो भवति। अपभ्रंश ભાષામાં वद ધાતુનું वोल्ल એવું રૂપ થાય છે.
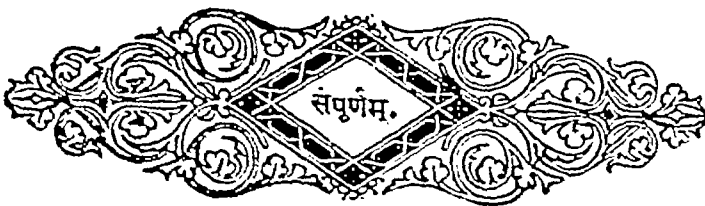
॥ श्रीः ॥

प्राकृत व्याकरणम्.

हेमचन्द्राचार्य कृत

अष्टमाध्यायः

ॐ नमः सिद्धेभ्यः ॥ १ ॥ अथ प्राकृतम् ॥

अथ शब्द आनन्तर्यार्थो ऽधिकारार्थ श्च ॥ प्रकृतिः संस्कृतम् । तत्र भवं तत आगतं वा प्राकृतम् । संस्कृतानन्तरं प्राकृत मधिक्रियते ॥ સંસ્કૃત પછી સંસ્કૃતથી થતું જે પ્રાકૃત રૂપ, તેનો અધિકાર કરાય છે.

संस्कृतानन्तरं च प्राकृत स्यानुशासनं सिद्ध साध्यमान भेद-संस्कृत योने रेव तस्य लक्षणं न देश्यस्य इति ज्ञापनार्थम् । संस्कृ-त समं तु संस्कृत लक्षणे नैव गतार्थम् । प्राकृते च प्रकृति प्रत्यय लिङ्ग कारक समास संज्ञादयः संस्कृतवद् वेदितव्याः ॥

लोकाद् इति च वर्तते । तेन ऋ-ॠ-ऌ-ॡ-ऐ-औ-ङ-ञ-श-ष-विसर्जनीय-प्लुत-वर्जो वर्णसमाम्नायो लोकाद् अवगन्तव्यः । ङ-ञौ स्व वर्ग्य संयुक्तौ भवत एव ।

ऐदौतौ च केषांचित् । कैतवम् । कैअवं ॥ सौन्दर्यम् । सौंअ-रिअं ॥ कौरवाः । कौरवा ॥

तथा अस्वरं व्यञ्जनं द्विवचनं चतुर्थीबहुवचनं च न भवति ॥

॥ २ ॥ वहुलम् ॥

वहुलम् इत्यधिकृतं वेदितव्यम् आ शास्त्र परिसमाप्तेः ॥

આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી वहुलम् (ઘણું કરીને, વિકલ્પે) આ શબ્દની અનુવૃત્તિ થાય છે. वहुल ગ્રહણથી તે સૂત્રોની કોઈ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ થાય; કોઈ ઠેકાણે અપ્રવૃત્તિ થાય; કોઈ ઠેકાણે વિકલ્પ થાય; અને કોઈ ઠેકાણે બીજુંજ કાર્ય થાય.

ततश्च। क्वचित् प्रवृत्तिः, क्वचिद् अप्रवृत्तिः, क्वचिद् विभाषा, क्वचिद् अन्यदेव भवति । तच्च यथास्थानं दर्शयिष्यामः॥

॥ ३ ॥ आर्षम् ॥

ऋषीणाम् इदम् आर्षम् । आर्षं प्राकृतं वहुलं भवति । तदपि यथास्थानं दर्शयिष्यामः ।

આર્ષ (ઋષિઓને ઇષ્ટ) જે પ્રાકૃત, તે वहुलम् (વિવક્ષિત) થાય છે.

आर्षे हि सर्वे विधयो विकल्प्यन्ते । આર્ષ પ્રાકૃતમાં સર્વ વિધિ વિકલ્પે થાય.

॥ ४ ॥ दीर्घ ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥

वृत्तौ समासे स्वराणां दीर्घ ह्रस्वौ वहुलं भवतः, मिथः परस्परम्॥

સમાસમાં સ્વરોને પરસ્પર દીર્ઘ અને હ્રસ્વ वहुलम् (ઘણું-કરીને) થાય છે; જેમકે,

तत्र ह्रस्वस्य दीर्घः । यन्तर्वेदिः । अन्ता-वेई ॥ सप्तविंशतिः ।

सत्तावीसा ॥ क्वचि न्न भवति । जुवइ-अणो ॥ क्वचिद् विकल्पः । वारी-मई वारि-मई ॥ भुजयन्त्रम् । भुआ-यन्तं ॥ पतिगृहम् । पई-हरं पइ-हरं ॥ वेलू-वणं वेलु-वणं ॥ दीर्घस्य ह्रस्वः । निअम्बसिल-खलिअवीइ-मालस्स ॥ क्वचिद् विकल्पः । जउँण-यडं जउँणायडं । नइ-सोत्तं नई-सोत्तं । गोरि-हरं । गोरी-हरं । वहु-मुहं वहू-मुहं ॥

॥ ५ ॥ पदयोः संधि र्वा ॥

संस्कृतोक्तः संधिः सर्वः प्राकृते पदयो र्व्यवस्थित विभाषया भवति ॥

संस्कृत भाषाना संधिना नियम प्राकृतभाषामां बे पदनी संधि करवी होय तो,व्यवस्थितविभाषाथी थाय छे; जेमके,

वासेसी वास-इसी । विसमायवो विसम-आयवो । दहि-इ-सरो दहीसरो । साऊअयं साउ-उअयं ॥
पदयोरिति किम् । पाओ । पई । वत्थाओ । मुद्धाइ । मुद्धाए । महइ । महए ॥

बहुलाधिकारात् क्वचिद् एकपदेपि । काहिइ काही । बिइओ बीओ ॥

॥ ६ ॥ न युवर्ण स्या स्वे ॥

इवर्णस्य उवर्णस्य च अस्वे वर्णे परे संधि र्न भवति ॥

इवर्ण अने उवर्णनी विजातीय स्वर पर होय तो, संधि

થતી નથી; જેમકે,

न वेरि-वग्गेवि अवयासो । वन्दामि अज्ज-वइरं ।

दणुइन्द-रुहिर-लित्तो सहइ उइन्दो नह-प्पहावलि-अरुणो

संझा-वहु-अवऊढो णव-वारिहरोव्व विज्जुला-पडिभिन्नो ।

युवर्णस्येति किम् ।

गूढोअर-तामरसाणुसारिणी भमर पन्तिव्व ॥

अस्त्र इति किम् । पुहवीसो ॥

॥ ७ ॥ एदोतोः स्वरे ॥

एकार ओकारयोः स्वरे परे संधि र्न भवति ॥

એકારની અને ઓકારની, સ્વર પર હોય તો, સંધિ થતી નથી; જેમકે,

वहुआइ नहुल्लिहणे आवन्धन्तीएँ कञ्चुअं अङ्गे ।

मयरद्धय-सर-धोरणि-धारा-छेअव्व दीसन्ति ॥

उवमासु अपज्जत्तेभ-कलभ-दन्तावहासमूरुजुअं ।

तंचेव मलिअ-विस-दण्ड-विरसमालक्खिमो एण्हि ॥

अहो अच्छरिअं ॥

एदोतोरिति किम् ।

अत्थालोअण-तरला इयर-कईण भमन्ति वुद्धीओ ।

अत्थच्चेअ निरारम्भमेन्ति हिअयं कइन्दाणं ॥

॥ ८ ॥ स्वर स्योद्वृत्ते ॥

व्यञ्जन संपृक्तः स्वरो व्यञ्जने लुप्ते यो वशिष्यते स उद्वृत्त इहोच्यते ।

स्वरस्य उद्वृत्ते स्वरे परे संधि र्न भवति ॥

સ્વરની, ઉદ્વૃત્ત (વ્યંજનની સાથે વર્તતો સ્વર વ્યંજનનો લોપ થયા પછી બાકી રહે છે તે) સ્વર પર છતાં, સંધિ થતી નથી; જેમકે,

विससिज्जन्त-महा-पसु-दंसण-संभम-परोप्परारूढा ।
गयणिच्चिय गन्ध-उडिं कुणन्ति तुह कउल-णारीओ ॥

निसा-अरो । निसि-अरो । रयणी-अरो । मणुअत्त ॥

बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । कुम्भ-आरो कुम्भारो । सु-उरिसो सूरिसो ॥ क्वचित् संधि रेव । सालाहणो । चक्काओ

अत एव प्रतिषेधात् समासे ऽपि स्वरस्य संधौ भिन्न पदत्वम् ॥

॥ ९ ॥ त्यादेः ॥

तिवादीनां स्वरस्य स्वरे परे संधि र्न भवति ॥

तिप् विगेरे प्रत्ययना स्वरनी, स्वर पर छतां, संधि थती नथी; जेमके, भवति इह । होइ इह ॥

॥ १० ॥ लुक् ॥

स्वरस्य स्वरे परे बहुलं लुग् भवति ॥

સ્વરનો, સ્વર પર છતાં, ઘણું કરીને લોપ થાય છે; જેમકે,
त्रिदशेशः । तिअसीसो ॥
निःश्वासोच्छ्वासो । नीसासूसासा ॥

॥ ११ ॥ अन्त्य व्यञ्जनस्य ॥

शब्दानां यद् अन्त्य व्यञ्जनं तस्य लुग् भवति ॥
શબ્દના અંત્ય વ્યંજનનો લોપ થાય છે; જેમકે, जाव । ताव । जसो । तमो । जम्मो ॥
समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षायाम् अन्त्यत्वम् अनन्त्यत्वं च । तेनोभयमपि भवति । सद्भिक्षुः । सभिक्खू ॥ सज्जनः । सज्जणो ॥ एतद्गुणाः । अतगुणाः ॥ तद्गुणाः । तग्गुणा ॥

॥ १२ ॥ न श्रदुदोः ॥

श्रद् उद् इत्येतयो रन्त्य व्यञ्जनस्य लुग् न भवति ॥
श्रद् અને उद्‌ના અંત્ય વ્યંજનનો લોપ થતો નથી; જેમકે, सद्दहिअं । सद्धा । उग्गयं । उन्नयं ॥

॥ १३ ॥ निर्दुरो र्वा ॥

निर् दुर् इत्येतयो रन्त्य व्यञ्जनस्य वा लुग् न भवति ॥
निर् અને दुर्‌ના અંત્ય વ્યંજનનો વિકલ્પે લોપ થતો નથી; જેમકે, निस्सहं नीसहं । दुस्सहो दूसहो । दुक्खिओ दुहिओ ॥

॥ १४ ॥ स्वरेन्तर श्च ॥

अन्तरो निर्दुरोश्चान्त्यव्यञ्जनस्य स्वरे परे लुग् न भवति ॥

સ્વર પર છતાં, अन्तर्, निर्, અને दुर्ના અંત્ય વ્યંજનનો લોપ થતો નથી; જેમકે, अन्तरप्पा ॥ निरन्तरं । निरवसेसं ॥ दुरुत्तरं । दुरवगाहं ॥ क्वचिद् भवत्यपि । अन्तोवरि ॥

॥ १५ ॥ स्त्रिया माद विद्युतः ॥

स्त्रियां वर्त्तमानस्य शब्द स्यान्त्य व्यञ्जनस्य आत्त्वं भवति विद्युच्छब्दं वर्जयित्वा । लुगपवादः ॥

સ્ત્રીલિંગમાં વર્તતા विद्युत् શિવાય બીજા શબ્દના અંત્ય વ્યંજનનો આકાર થાય છે; લોપનું અપવાદક આ સૂત્ર છે; જેમકે, सरित् । सरिआ ॥ प्रतिपद् । पाडिवआ ॥ संपद् । संपआ ॥

वहुलाधिकाराद् ईषत्स्पृष्टतर य श्रुति रपि । सरिया । पाडिवया संपया ॥

अविद्युत इति किम् । विज्जू ॥

॥ १६ ॥ रो रा ॥

स्त्रियां वर्त्तमान स्यान्त्यस्य रेफस्य रा इत्यादेशो भवति । आत्त्वापवादः ॥

સ્ત્રીલિંગ શબ્દના અંત્ય રેફનો रा થાય છે; આકાર કરવ

વિષેના નિયમનું અપવાદક આ સૂત્ર છે; જેમકે, गिरा । धुरा । पुरा ॥

॥ १७ ॥ क्षुधो हा ॥

क्षुध् शब्द स्यान्त्य व्यञ्जनस्य हादेशो भवति ॥

क्षुध् શબ્દના અંત્ય વ્યંજનનો हा થાય છે; જેમકે,

छुहा ॥

॥ १८ ॥ शरदादे रत् ॥

शरदादे रन्त्य व्यञ्जनस्य अत् भवति ॥

शरद् ઇત્યાદિ શબ્દના અંત્ય વ્યંજનનો अ થાય છે; જેમકે,

शरद् । सरओ ॥ भिषक् । भिसओ ॥

॥ १९ ॥ दिक्-प्रावृषोः सः ॥

एतयो रन्त्य व्यञ्जनस्य सो भवति ॥

दिश् અને प्रावृष् શબ્દના અંત્ય વ્યંજનનો स થાય છે; જેમકે

दिसा । पाउसो ॥

॥ २० ॥ आयु रप्सरसो र्वा ॥

एतयो रन्त्य व्यञ्जनस्य सो वा भवति ॥

आयुस् અને अप्सरस् શબ્દના અંત્ય વ્યંજનનો વિકલ્પે स થાય છે; જેમકે, दीहाउसो दीहाऊ । अच्छरसा अच्छरा ॥

॥ २१ ॥ ककुभो हः ॥

ककुभ् शब्द स्यान्त्य व्यञ्जनस्य हो भवति ॥

ककुभ् શબ્દના અંત્ય વ્યજનનો ह થાય છે; જેમકે, कउहा ॥

॥ २२ ॥ धनुषो वा ॥

धनुः शब्द स्यान्त्य व्यञ्जनस्य हो वा भवति ॥

धनुस् શબ્દના અંત્ય વ્યંજનનો વિકલ્પે ह થાય છે; જેમકે, धणुहं धणू ॥

॥ २३ ॥ मो नुस्वारः ॥

अन्त्य मकार स्यानुस्वारो भवति ॥

અંત્ય મકારનો અનુસ્વાર થાય છે; જેમકે, जलं फलं वच्छं गिरिं पेच्छ ॥

क्वचिद् अनन्त्यस्यापि । वणम्मि । वणंसि ॥

॥ २४ ॥ वा स्वरे मश्च ॥

अन्त्य मकारस्य स्वरे परे नुस्वारो वा भवति । पक्षे लुगपवादो मस्य मकारश्च भवति ॥

वन्दे उसभं अजिअं । उसभमजिअं च वन्दे ॥

અંત્ય મકારનો સ્વર પર છતાં વિકલ્પે અનુસ્વાર થાય છે. તે જ્યારે થતો નથી, ત્યારે म જ રહે છે; તેનો લોપ થતો નથી.

बहुलाधिकाराद् अन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकारः । કોઈ ઠેકાણે અન્ય વ્યંજનનો પણ म થાય છે; જેમકે, साक्षात् । सक्खं ॥ यत् । जं ॥ तत् । तं ॥ विष्वक् । वीसुं ॥ पृथक् । पिहं ॥ सम्यक् । सम्मं ॥ इहं । इहयं । आलेट्ठुअं । इत्यादि ॥

॥ २५ ॥ ङ-ञ-ण-नो व्यञ्जने ॥

ङ ञ ण न इत्येतेषां स्थाने व्यञ्जने परे अनुस्वारो भवति ॥

ङ, ञ, ण, न, આ વર્ણોને બદલે વ્યંજન પર છતાં અનુસ્વાર થાય છે; જેમકે, ङ । पङ्क्तिः । पंती ॥ पराङ्मुखः । परंमुहो॥ ञ । कञ्चुकः । कंचुओ ॥ लाञ्छनम् । लंछणं ॥ ण । षण्मुखः । छंमुहो ॥ उत्कण्ठा । उक्कंठा ॥ न । सन्ध्या । संझा ॥ विन्ध्यः । विंझो ॥

॥ २६ ॥ वक्रादा वन्तः ॥

वक्रादिषु यथादर्शनं प्रथमादेः स्वरस्य अन्त आगमरूपो नुस्वारो भवति ॥

वक्र ઇત્યાદિ શબ્દના પ્રથમ, દ્વિતીય વિગેરે (જેમ જોવામાં આવે તેમ) સ્વરને અનુસ્વાર આગમ અંતે થાય છે; જેમકે,

वंकं । तंसं । अंसुं । मंसू । पुंछं । गुंछं । मुंढा । पंसू । बुंधं । कंकोडो । कुंपलं । दंसणं । विंछिओ । गिंठी । मंजारो । एण्वा-द्यस्य ॥

वयंसो । मणंसी । मणंसिणी । मणंसिला । पडंसुआ । एषु द्वितीयस्य ॥

अवरिं । अणिँउंतयं । अइमुंतयं । अनयो स्तृतीयस्य ॥

वक्र । त्र्यस्त्र । अश्रु । श्मश्रु । पुच्छ । गुच्छ । मूर्द्धन् । पर्शु । बुध्न । कर्कोट । कुड्मल । दर्शन । वृश्चिक । गृष्टि । मार्जार । वयस्य । मनस्विन् मनस्विनी । मनःशिला । प्रतिश्रुत् । उपरि । अतिमुक्तक । इत्यादि ॥

क्वचि च्छन्दःपूरणेपि । देवं—नाग—सुवण्ण ॥

क्वचिन्न भवति । गिट्ठी । मज्जारो । मणसिला । मणासिला ॥ आर्षे मणोसिला । अइमुत्तयं ॥

॥ २७ ॥ क्त्वा-स्यादे र्ण-स्वो र्वा ॥

क्त्वायाः स्यादीनां च यौ णसू तयो रनुस्वारोऽन्तो वा भवति ॥

क्त्वा પ્રત્યયનો અને सि વિગેરે પ્રત્યયના જે ण અને सु થાય છે, તેઓને અનુસ્વાર વિકલ્પે લાગે છે; જેમકે,

क्त्वा । काऊणं काऊण । काउआणं काउआण ॥

स्यादि । वच्छेणं वच्छेण । वच्छेसुं वच्छेसु ॥

णस्वोरिति किम् । करिअ । अग्गिणो ॥

॥ २८ ॥ विंशत्यादे र्लुक् ॥

विंशत्यादीनाम् अनुस्वारस्य लुग् भवति ॥

विंशति વિગેરે શબ્દના અનુસ્વારનો લોપ થાય છે; જેમકે;

विंशतिः वीसा ॥ त्रिंशत् तीसा । संस्कृतम् सक्कयं । संस्कारः सक्कारो । इत्यादि ॥

॥ २९ ॥ मांसादे र्वा ॥

मांसादीना मनुस्वारस्य लुग् वा भवति ॥

मांस વિગેરે શબ્દના અનુસ્વારનો વિકલ્પે લોપ થાય છે જેમકે,

मासं मंसं । मासलं मंसलं । कासं कंसं । पासू पंसू । कह कहं । एव एवं । नूण नूणं । इआणि इआणिं । दाणि दाणिं । किं करेमि किं करेमि । समुहं संमुहं । केसुअं किंसुअं । सीहो सिंघो ॥ मांस । मांसल । कांस्य । पांसु । कथम् । एवम् । नूनम् । इदानीम् । दाणिं । किम् । संमुख । किंशुक । सिंह । इत्यादि ॥

॥ ३० ॥ वर्गे न्त्यो वा ॥

अनुस्वारस्य वर्गे परे प्रत्यासत्ते स्तस्यैव वर्ग स्यान्त्यो वा भवति ॥

વર્ગીય વર્ણ પર છતાં અનુસ્વારને બદલે તે જ વર્ગનો પાંચમો વર્ણ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે,

पङ्को पंको । सङ्खो संखो । अङ्गणं अंगणं । लङ्घणं लंघणं । कञ्चुओ कंचुओ । लञ्छणं लंछणं । अञ्जिअं अंजिअं । सञ्झा संझा

कण्टओ कंटओ । उक्कण्ठा उक्कंठा । कण्डं कंडं । सण्ढो संढो । अन्तरं अंतरं । पन्थो पंथो चन्दो चंदो । बन्धवो बंधवो । कम्पइ कंपइ । वम्फइ वंफइ । कलम्बो कलंबो । आरम्भो आरंभो ॥

वर्ग इति किम् । संसओ । संहरइ ॥

नित्यमिच्छन्त्यन्ये ॥

॥ ३१ ॥ प्रावृट्-शरत्तरणयः पुंसि ॥

प्रावृष् शरत् तरणि इत्येते शब्दाः पुंसि पुंल्लिङ्गे प्रयोक्तव्याः ।

प्रावृष्, शरद्, અને तरणि, આ શબ્દ પુંલિંગમાં જ વાપરવા; જેમકે, पाउसो । सरओ । एस तरणी ॥

तरणिशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गत्वेन नियमार्थ मुपादानम् ॥

॥ ३२ ॥ स्ना मदाम शिरो नभः ॥

दामन् शिरस् नभस् वर्जितं सकारान्तं नकारान्तं च शब्दरूपं पुंसि प्रयोक्तव्यम् ।

सान्तनम् । जसो । पओ । तमो । तेओ उरो ॥

दामन्, शिरस्, અને नभस्, આ શબ્દ વર્જીને બીજા સકારાંત અને નકારાન્ત શબ્દ પુંલિંગી થાય છે; જેમકે,

नान्तम् । जम्मो । नम्मो । मम्मो ॥

अदामशिरोनभ इति किम् । दामं । सिरं । नहं ॥

यच्च सेयं वयं सुमणं सम्मं चम्म मिति दृश्यते तद् बहुलाधि-

कारात् ॥

॥ ३३ ॥ वा क्ष्यर्थ वचनाद्याः ॥

आक्षिपर्याया लोचनादय श्च शब्दाः पुंसि वा प्रयोक्तव्याः ॥

નયન, લોચન, વિગેરે નયનાર્થ શબ્દ, તથા વચન વિગેરે

શબ્દ વિકલ્પે પુલ્લિંગ થાય છે; જેમકે,

अक्ष्यर्थाः । अज्जवि सा सवइ ते अच्छी । नच्चावियाइं तेण-म्ह अच्छीइं ॥ (अञ्जल्यादिपाठादक्षिशब्द : स्त्रीलिङ्गे पि) एसा अच्छी । चक्खू चक्खूइं । नयणा नयणाइं । लोअणा लोअणाइं ॥ वचनादि । वयणा वयणाइं विज्जुणा विज्जूए । कुलो कुलं । छन्दो छन्दं । माहप्पो माहप्पं । दुक्खा दुक्खाइं ॥ भायणा भायणाइं । इत्यादि । इति वचनादयः ॥ नेत्ता नेत्ताइं । कमला कमलाइं इत्यादि तु संस्कृतवदेव सिद्धम् ॥

॥ ३४ ॥ गुणाद्याः क्लीबे वा ॥

गुणादयः क्लीबे वा प्रयोक्तव्याः ॥

ગુણ વિગેરે શબ્દ વિકલ્પે નપુંસક લિંગમાં છે; જેમકે,

गुणाइं गुणा । विहवेहिँ गुणाइँ मग्गन्ति । देवाणि देवा । विन्दूइं विन्दुणो । खग्गं खग्गो । मण्डलग्गं मण्डलग्गो । कररुहं कररुहो । रुक्खाइं रुक्खा । इत्यादि । इति गुणादयः ॥

॥ ३५ ॥ वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ॥

इमान्ता अञ्जल्यादय श्च शब्दाः स्त्रियां वा प्रयोक्तव्याः ॥

इमन् प्रत्ययान्त, જેને અંતે डिया આદેશ આવે છે તે શબ્દ, અને अञ्जलि વિગેરે શબ્દ વિકલ્પે સ્ત્રીલિંગ થાય છે; જેમકે,

एसा गरिमा एस महिमा एस महिमा । एसा निल्लज्जिमा । एस निल्लज्जिमा । एसा धुत्तिमा एस धुत्तिमा ॥ अञ्जल्यादि । एसा अञ्जली एस अञ्जली । पिट्ठी पिट्ठं (पृष्ठमित्त्वे कृते स्त्रियामेवेत्यन्ये) ॥ अच्छी अच्छिं । पण्हा पण्हो । चोरिआ चोरिअं । एवं कुच्छी वली निही । विही । रस्सी । गण्ठी । इत्यञ्जल्यादयः ॥ गड्डा गड्डो इति तु संस्कृतवदेव सिद्धम् ॥ इमेति तन्त्रेण त्वादेशस्य डिमा इत्यस्य पृथ्व्यादीम्न श्च संग्रहः । (त्वादेशस्य स्त्रीत्व मेवे च्छ न्त्येके) ॥

॥ ३६ ॥ बाहो रात् ॥

बाहु शब्दस्य स्त्रिया माकारो न्तादेशो भवति ॥

बाहु શબ્દને સ્ત્રીલિંગમાં આકાર અંતાદેશ થાય છે; જેમકે,

बाहाए जेण धरिओ एक्काए ॥ (स्त्रियामित्येव) वामेअरो बाहू ॥

॥ ३७ ॥ अतो डो विसर्गस्य ॥

संस्कृत लक्षणोत्पन्न स्यातः परस्य विसर्गस्य स्थाने डो इत्यादेशो भवति ॥

સંસ્કૃત નિયમ પ્રમાણે અકારથી પર જે વિસર્ગ તેનો जे થાય છે;

જેમકે, सर्वतः । सव्वओ ॥ पुरतः पुरओ ॥ अग्रतः अग्गओ ॥
मार्गतः मग्गओ ॥ एवं सिद्धावस्थापेक्षया । भवतः भवओ ॥
भवन्तः भवन्तो ॥ सन्तः सन्तो ॥ कुतः कुदो ॥

॥ ३८ ॥ निष्प्रती ओत्परी माल्य-स्थो र्वा ॥

निर् प्रति इत्येतौ माल्यशब्दे स्थाधातौ च परे यथासंख्यम् ओत् परि इत्येवंरूपौ वा भवतः । अभेदनिर्देशः सर्वादेशार्थः ॥

निर् અને प्रति શબ્દના, माल्य શબ્દ અને स्था ધાતુ પર છતાં, અનુક્રમે ओ અને परि થાય છે; જેમકે, ओमालं । निम्मल्लं । ओमालयं वहइ । परिट्ठा पइट्ठा । परिट्ठिअं पइट्ठिअं ॥

॥ ३९ ॥ आदेः ॥

आदे रित्यधिकारः कगचज० [१. १७७] इत्यादिसूत्रात् प्राग विशेषे वेदितव्यः ॥

आदेः આ સૂત્રનો ૧ । ૧૭૭ સુધી અધિકાર છે.

॥ ४० ॥ त्यदाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुक् ॥

त्यदादे रव्यया च्च परस्य तयो रेव त्यदाद्यव्यययो रादेः स्वरस्य बहुलं लुग् भवति ॥

त्यद् વિગેરે શબ્દથી અને अव्ययथी પર જે त्यदादि શબ્દ તથા अव्यय, તેઓના આદિ સ્વરનો ઘણુંકરીને લોપ થાય છે; જેમકે, अम्हेत्थ अम्हे एत्थ । जइमा जइ इमा । जइहं जइ अहं ॥

॥ ४१ ॥ पदा दपे र्वा. ॥

पदात् परस्य अपे रव्यय स्यादे र्लुग् वा भवति ॥

કોઈ પદથકી પર अपि શબ્દના અનો વિકલ્પે લોપ થાયછે; જેમકે, तंपि तमवि । किंपि किमवि । केणावि । कहंपि कहमवि ॥

॥ ४२ ॥ इतेः स्वरात् तश्च द्विः ॥

पदात् परस्य इते रादे र्लुग् भवति स्वरात् परश्च तकारो द्वि-र्भवति ॥

કોઈ પદથી પર इति શબ્દના આદિ इકારનો લોપ થાય, અને इति શબ્દનો त જો સ્વરથી પર આવે, તો તે બેવડો થાય છે; જેમકે, किंति । जंति । दिट्ठं त । न जुत्तंति ॥ स्वरात् । तहत्ति । झत्ति । पिओत्ति । पुरिसोत्ति ॥

पद्मा दिसेव । इअ विञ्झ-गुहा-निलयाए ॥

॥ ४३ ॥ लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः ॥

प्राकृत लक्षण वशा ल्लुप्ता याद्या उपर्यधो वा येषां शकारष-कारसकाराणां तेषा मादेः स्वरस्य दीर्घो भवति ॥

જે श, ष, सની સાથે વર્તતા य, र, व, श, ष, सनो લોપ થાય, તે श ष सનો પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે; જેમકે, शस्य य-लोपे । पश्यति पासइ ॥ कश्यपः कासवो ॥ आवश्यकं आवास-यं ॥ रलोपे । विश्राम्यति । वीसमइ ॥ विश्रामः । वीसामो ॥

मिश्रम् । मीसं ॥ संस्पर्शः । संफासो ॥ वलोपे । अश्वः । आसो ॥ विश्वसिति । वीससइ ॥ विश्वासः वीसासो ॥ शलोपे । दुःशासनः । दूसासणो ॥ मनःशिला । मणासिला ॥ षस्य यलोपे । शिष्यः । सीसो ॥ पुष्यः पूसो ॥ मनुष्यः । मणूसो ॥ रलोपे । कर्षकः । कासओ ॥ ॥ वर्षाः । वासा ॥ वर्षः । वासो ॥ वलोपे । विष्वाणः । वीसाणो ॥ विष्वक् । वीसुं ॥ षलोपे । निष्षिक्तः । नीसित्तो ॥ सस्य यलोपे । सस्यम् । सासं ॥ कस्यचित् । कासइ ॥ रलोपे । उस्रः । ऊसो ॥ विस्रम्भः । वीसम्भो ॥ वलोपे । विकस्वरः । विकासरो ॥ निःस्वः । सलोपे । निस्सहः । नीसहो ॥ न दीर्घानुस्वारात् [२९२] इति प्रतिषेधात् सर्वत्र अनादौ शेषादेशयो र्द्वित्वम् [२.८९] इति द्वित्वाभावः ॥

॥ ४४ ॥ अतः समृद्धयादौ वा ॥

समृद्धि इत्येवमादिषुशब्देषु आदे रकारस्य दीर्घो वा भवति ॥

સમૃદ્ધિ વિગેરે શબ્દોમાં આદિ અકારનો દીર્ઘ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, સામિદ્ધી समिद्धी । पासिद्धी । पसिद्धी । पायडं पयडं । पाडिवआ पडिवआ । पासुत्तो पसुत्तो । पाडिसिद्धी पडिसिद्धी । सारिच्छो सरिच्छो । माणंसी मणंसी । माणंसिणी । मणंसिणी । आहिआई अहिआई । पारोहो परोहो । पावासू पवासू । पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी ॥ समृद्धि । प्रसिद्धि । प्रकट । प्रतिपत् । प्रसुप्त । प्रतिसिद्धि । सदृक्ष । मनस्विन् । मनस्विनी । अभियाति । प्ररोह ।

प्रवासिन् । प्रतिस्पर्द्धिन् ॥

आकृतिगणोयम् । तेन । अस्पर्शः । आफंसो ॥ परकीयम् । पारकेरं । पारक्कं ॥ प्रवचनम् । पावयणं ॥ चतुरन्तम् । चाउरन्तम् इत्याद्यपि भवति ॥

॥ ४५ ॥ दक्षिणे हे ॥

दक्षिण शब्दे आदे रतो हे परे दीर्घो भवति ॥

દક્ષિણ શબ્દના આદિ અકારનો ह પર છતાં દીર્ઘ થાય છે; જેમકે, दाहिणो ॥ ह इति किम् । दक्खिणो ॥

॥ ४६ ॥ इः स्वप्नादौ ॥

स्वप्न इत्येवमादिषु आदे रस्य इत्वं भवति ॥

સ્વપ્ન વિગેરે શબ્દના આદિ અનો इ થાય છે. આર્ષ પ્રાકૃતમાં उकार પણ થાય છે. પરંતુ બહુલાધિકારથી दत्त શબ્દમાં તેનો ण થતો નથી, ત્યારે અનો इ પણ થતો નથી. सिविणो । सिमिणो ॥ आर्षे उकारोपि । सुमिणो । ईसि । वेडिसो । विलिअं । विअणं । मुइङ्गो । किविणो । उत्तिमो । मिरिअं । दिण्णं ॥ बहुलाधिकाराण्णत्वाभावे न भवति । दत्तं । देवदत्तो ॥ स्वप्न । ईषत् । व्यलीक । व्यजन । मृदङ्ग । कृपण । उत्तम । मरिच । दत्त । इत्यादि ॥

॥ ४७ ॥ पक्काङ्गार-ललाटे वा ॥

पक्वादे रत इत्वं वा भवति ॥

પક્વ, અંગાર અને લલાટ શબ્દના આદિ અકારનો इ વિક-

લ્પે થાય છે; જેમકે, पिकं पक्कं । इङ्गालो अङ्गारो । णिडालं णडालं ॥

॥ ४८ ॥ मध्यम-कतमे द्वितीयस्य ॥

मध्यम शब्दे कतम शब्दे च द्वितीय स्यात इत्वं भवति ॥
મધ્યમ શબ્દમાં અને કતમ શબ્દમાં બીજા અનો इ થાય છે;
જેમકે, मज्झिमो । कइमो ॥

॥ ४९ ॥ सप्तपर्णे वा ॥

सप्तपर्णे द्वितीय स्यात इत्वं वा भवति ॥
સપ્તપર્ણ શબ્દમાં બીજા અકારનો इ વિકલ્પે થાય છે;
જેમકે, छत्तिवण्णो । छत्तवण्णो ॥

॥ ५० ॥ मयट्य इ र्वा ॥

मयट्प्रत्यये आदे रतः स्थाने अइ इत्यादेशो भवति वा ॥
મયટ્ પ્રત્યયમાં આદિ અકારનો अइ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે,
विषमयः । विसमइओ, विसमओ ॥

॥ ५१ ॥ ई र्हरे वा ॥

हर शब्दे आदे रत ई र्वा भवति ॥
હર શબ્દમાં આદિ અકારનો ई વિકલ્પે થાય છે; हीरो हरो ॥

॥ ५२ ॥ ध्वनि-विष्वचो रुः ॥

अनयो रादे रस्य उत्वं भवति ॥
ધ્વનિ અને વિષ્વચ્ શબ્દમાં આદિ અકારનો उ થાય છે;

धुणी । वीसुं ॥

कथं सुणओ? । शुनक इति प्रकृत्यन्तरस्य ॥ श्वन्‌शब्दस्य तु सा, साणो, इति प्रयोगौ भवतः ॥

॥ ५३ ॥ चण्ड-खण्डिते णा वा ॥

अनयो रादे रस्य णकारेण सहितस्य उत्वं वा भवति ॥

ચણ્ડ અને ખણ્ડિત શબ્દમાં આદિ अ અને ण આ બે વર્ણને બદલે उ વિકલ્પે થાય છે; चुडं चण्डं। खुडिओ खण्डिओ ॥

॥ ५४ ॥ गवये वः ॥

गवय शब्दे वका राकारस्य उत्वं भवति ॥

ગવય શબ્દના वनो उ થાય છે; गउओ । गउआ ॥

॥ ५५ ॥ प्रथमे प-थोर्वा ॥

प्रथम शब्दे पकार थकारयो रकारस्य युगपत् क्रमेण च उकारो वा भवति ॥

પ્રથમ શબ્દમાં पथी અને थथी પર અકારને બદલે એકજ વખતે અથવા જૂદીજૂદી વખતે ઉકાર થાય છે; पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ॥

॥ ५६ ॥ ज्ञो णत्वे भिज्ञादौ ॥

अभिज्ञ एवंप्रकारेषु ज्ञस्य णत्वे कृते ज्ञस्यैव अत उत्वं भवति ॥

અભિજ્ઞ વિગેરે શબ્દના ज्ञनो ण થયો છતાં ज्ञना अने બદલે उ થાય છે; अहिण्णू । सव्वण्णू । कयण्णू । आगमण्णू ॥

णत्व इति किम्? । अहिज्जो । सव्वज्जो ॥ अभिज्ञादाविति किम्? । प्राज्ञः । पण्णो ॥ येषां ज्ञस्य णत्वे उत्वं दृश्यते ते अभिज्ञादयः ॥

॥ ५७ ॥ एच्छय्यादौ ॥

शय्यादिषु आदे रस्य एत्वं भवति ॥

શય્યા વિગેરે શબ્દના આદિ અકારનો एકાર થાય છે; सेज्जा । सुन्देरं । गेन्दुअं । एत्थ ॥ शय्या । सौन्दर्य । कन्दुक । अत्र ॥ आर्षे पुरेकम्मं ॥

॥ ५८ ॥ वल्ल्युत्कर-पर्यन्ताश्चर्ये वा ॥

एषु आदे रस्य एत्वं वा भवति ॥

વલ્લિ, ઉત્કર, પર્યન્ત અને આશ્ચર્ય શબ્દમાં આદિ અનો ए વિકલ્પે થાય છે; वेल्ली वल्ली । उक्केरो उक्करो । पेरन्तो पज्जन्तो । अच्छेरं अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥

॥ ५९ ॥ ब्रह्मचर्ये चः ॥

ब्रह्मचर्यशब्दे चस्य अत एत्वं भवति ॥

બ્રહ્મચર્ય શબ્દમાં ચ્થી પર અનો ए થાય છે; वम्हचेरं ॥

॥ ६० ॥ तोन्तरि ॥

अन्तर्शब्दे तस्य अत एत्वं भवति ॥

અન્તર્ શબ્દમાં ત્થી પર અનો ए થાય છે; अन्तःपुरम् ।

अन्तेउरं ॥ अन्तश्चारी । अन्तेआरी ॥ क्वचिन्न भवति । अन्तग्गयं । अन्तो-वीसम्भ-निवेसिआणं ॥

॥ ६१ ॥ ओत्पद्मे ॥

पद्मशब्दे आदे रत ओत्वं भवति ॥

પદ્મ શબ્દમાં આદિ અકારનો ओ થાય છે; पोम्मं ॥

पद्म-छद्म० [२. ११२] इति विश्लेषे न भवति । पउमं ॥

॥ ६२ ॥ नमस्कार-परस्परे द्वितीयस्य ॥

अनयो द्वितीयस्य अत ओत्वं भवति ॥

નમસ્કાર અને પરસ્પર શબ્દમાં બીજા અકારનો ओ થાય છે; नमोक्कारो । परोप्परं ॥

॥ ६३ ॥ वार्पौ ॥

अर्पयतौ धातौ आदे रस्य ओत्वं वा भवति ॥

અર્પિ ધાતુમાં આદિ અનો ઓ વિકલ્પે થાય છે; ओप्पेइ अप्पेइ । ओप्पिअं अप्पिअं ॥

॥ ६४ ॥ स्वपावुच्च ॥

स्वपितौ धातौ आदे रस्य ओत् उत् च भवति ॥

સ્વપ્ ધાતુમાં આદિ અનો ओ અને उ થાય છે; सोवइ । सुवइ ॥

॥ ६५ ॥ ना त्पुनर्यादाइ वा ॥

नञः परे पुनःशब्दे आदे रस्य आ आइ इत्यादेशौ वा भवतः॥

नञ् थकी પર પુનર્ શબ્દના આદિ અકારને ઠેકાણે આ અને आइ આદેશ થાય છે. પુનર્ શબ્દ એકલો હોય તો પણ કોઈ વખતે आइ આદેશ થાય છે. न उणा । न उणाइ । पक्षे । न उण । न उणो ॥

केवलस्यापि दृश्यते । पुणाइ ॥

॥ ६६ ॥ वालाब्वरण्ये लुक् ॥

अला ब्वरण्य शब्दयो रादे रस्य लुग् वा भवति ॥

અલાબુ અને અરણ્ય શબ્દના આદિ અકારનો લોપ વિકલ્પે થાય છે; लाउं अलाउं । लाऊ अलाऊ । रण्णं अरण्णं ॥

अत इत्येव । आरण्ण-कुञ्जरोव्व वेल्लन्तो ॥

॥ ६७ ॥ वाव्ययोत्खातादावदातः ॥

अव्ययेषु उत्खातादिषु च शब्देषु आदे राकारस्य अद् वा भवति ॥

અવ્યયોમાં અને ઉત્ખાત વિગેરે શબ્દોમાં આદિ आकारनो अ વિકલ્પે થાય છે; अव्यय । जह जहा । तह तहा । अहव अहवा । व वा । ह हा । इत्यादि ॥

उत्खातादि । उक्खयं उक्खायं । चमरो चामरो । कलओ

कालओ । ठविओ ठाविओ । परिट्ठविओ परिट्ठाविओ । संठवि-
ओ संठाविओ । पययं पाययं । तलवेण्टं तालवेण्टं । तलवोण्टं
तालवोण्टं । हलिओ हालिओ । नराओ नाराओ । वलया वला-
या। कुमरो कुमारो । खइरं खाइरं ॥ उत्खात । चामर । कालका
स्थापित । प्राकृत । तालवृन्त । हालिक । नाराच । वलाका । कु-
मार । खादिर इत्यादि ॥

केचिद् ब्राह्मण पूर्वाह्णयो रपीच्छान्ति । ब्रम्हणो ब्राम्हणो ।
पुव्वण्हो पुव्वाण्हो ॥ दवग्गी । दावग्गी । चडू । चाडू । इति श-
ब्दभेदात् सिद्धम् ॥

॥ ६८ ॥ घञ्वृद्धे र्वा ॥

घञ्निमित्तो यो वृद्धिरूप आकार स्तस्यादिभूतस्य अद्
वा भवति ॥

જેને ઘઞ્ પ્રત્યય નિમિત્ત છે, એવા વૃદ્ધિરૂપ આકારનો અકા-
ર વિકલ્પે થાય છે; पवहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो।
प्रकारः प्रचारो वा । पत्थवो पत्थावो ॥

क्वचिन्न भवति । रागः । राओ ॥

॥ ६९ ॥ महाराष्ट्रे ॥

महाराष्ट्र शब्दे आदे राकारस्य अद् भवति ॥

મહારાષ્ટ્ર શબ્દમાં આદિ આકારનો અ થાય છે; मरहट्टं
मरहट्टो ॥

॥ ७० ॥ मांसादि ष्वनुस्वारे ॥

मांसप्रकारेषु अनुस्वारे सति आदे रातः अद् भवति ॥

માંસ વિગેરે શબ્દોમાં અનુસ્વાર જ્યારે રહે છે, ત્યારે આદિ આનો अ થાય છે; मंसं । पंसू । पंसणो । कंसं । कंसिओ । वंसिओ । पंडवो । संसिद्धिओ । संजत्तिओ ॥

अनुस्वार इति किम्? । मासं । पासू ॥

मांस । पांसु । पांसन । कांस्य । कांसिक । वांशिक । पाण्डव । सांसिद्धिक । सांयात्रिक । इत्यादि ॥

॥ ७१ ॥ श्यामाके मः ॥

श्यामाके मस्य आतः अद् भवति ॥

શ્યામાક શબ્દમાં मथी પર आनो अ थाय છે; सामओ ॥

॥ ७२ ॥ इः सदादौ वा ॥

सदादिषु शब्देषु आत इत्वं वा भवति ॥

સદા વિગેરે શબ્દોમાં આનો इ વિકલ્પે થાય છે; सइ सया । निसि-अरो निसा-अरो । कुप्पिसो कुप्पासो ॥

॥ ७३ ॥ आचार्ये चो च्च ॥

आचार्य शब्दे चस्य आत इत्वम् अत्वं च भवति ॥

આચાર્ય શબ્દમાં चथी પર આનો इ અને अ થાય છે; आइरिओ । आयरिओ ॥

॥ ७४ ॥ ईः स्त्यान-खल्वाटे ॥

स्त्यान खल्वाटयो रादे रात ई भवति ॥

સ્ત્યાન અને ખલ્વાટ શબ્દોમાં આદિ आनो इ थाय છે; ठीणां । थीणं । थिण्णं । खल्लीडो ॥

संखायम् इति तु समः स्त्यः खा[४. १५]इति खादेशे सिद्धम् ॥

॥ ७५ ॥ उः सास्ना-स्तावके ॥

आनयो रादे रात उत्त्वं भवति ॥

સાસ્ના અને સ્તાવક શબ્દોમાં આદિ आनो उ થાય છે; सुण्हा । थुवओ ॥

॥ ७६ ॥ ऊ द्वासारे ॥

आसार शब्दे आदे रात ऊद् वा भवति ॥

આસાર શબ્દમાં આદિ आनो ऊ વિકલ્પે થાય છે; ऊसा-रो । आसारो ॥

॥ ७७ ॥ आर्यायां र्यः श्वश्र्वाम् ॥

आर्या शब्दे श्वश्र्वां वाच्यायां र्यस्यात ऊर्भवति ॥

આર્યા શબ્દનો સાસૂ એવો અર્થ હોય, ત્યારે र्यथी પર आनो ऊ થાય છે; अज्जू ॥

श्वश्र्वामिति किम् ? । अज्जा ॥

॥ ७८ ॥ एद् ग्राह्ये ॥

ग्राह्य शब्दे आदे रात एद् भवति ॥

ગ્રાહ્ય શબ્દમાં આદિ आनो ए થાય છે; गेज्झं ॥

॥ ७९ ॥ द्वारे वा ॥

द्वार शब्दे आत एद् वा भवति ॥

द्वार શબ્દમાં આનો ए વિકલ્પે થાય છે; देरं। पक्षे । दुआरं दारं बारं ॥

कथं नेरइओ नारइओ ? । नैरयिक नारकिक शब्दयो र्भविष्यति ॥

आर्षे अन्यत्रापि । पच्छेकम्मं । असहेज्ज देवासुरी ॥

॥ ८० ॥ पारापते रो वा ॥

पारापत शब्दे रस्थ स्यात एद् वा भवति ॥

પારાપત શબ્દમાં રથી પર આનો ए વિકલ્પે થાય છે; पारेवओ पारावओ ॥

॥ ८१ ॥ मात्रटि वा ॥

मात्रट् प्रत्यये आत एद् वा भवति ॥

માત્રટ્ પ્રત્યયમાં અને કોઈ વખતે માત્ર શબ્દમાં આનો ए વિકલ્પે થાય છે; एत्तिअमेत्तं । एत्तिअमत्तं ॥

बहुलाधिकारात् क्वचि न्मात्रशब्देऽपि । भोअण-मेत्तं ॥

॥ ८२ ॥ उदोद्वार्द्रे ॥

आर्द्र शब्दे आदे रात उद् ओ च्च वा भवतः ॥

આર્દ્ર શબ્દમાં આદિ આનો उ અને ओ વિકલ્પે થાય છે; उल्लं । ओल्लं ।

पक्षे । अल्लं । अद्दं । बाह-सलिल-पवहेण उल्लेइ ॥

॥ ८३ ॥ ओदाल्यां पङ्क्तौ

आली शब्दे पङ्क्तिवाचिनि आत ओत्वं भवति ॥

આલી શબ્દનો પંક્તિ અર્થ હોય, ત્યારે आनो ओ થાય છે; ओली ॥ पङ्क्ताविति किम् ? । आली सखी ॥

॥ ८४ ॥ ह्रस्वः संयोगे ॥

दीर्घस्य यथादर्शनं संयोगे परे ह्रस्वो भवति ॥

દીર્ઘ વર્ણનો ઘણું કરીને સંયુક્ત વ્યંજન પર હોય, ત્યારે હ્રસ્વ થાય; आत् । आम्रम् । अम्बं ॥ ताम्रम् । तम्बं ॥ विरहाग्नि विरहग्गी ॥ आस्यम् । अस्सं ॥ ईत् । मुनीन्द्रः मुणिन्दो ॥ तीर्थम् । तित्थं ॥ ऊत् । गुरूल्लापाः । गुरुल्लावा ॥ चुर्णः । चुण्णो ॥ एत् । नरेन्द्रः । नरिन्दो ॥ म्लेच्छः । मिलिच्छो ॥ दिट्ठिक्क-थण-वट्टं ॥ ओत् । सधरोष्ठः । अहरुट्ठं ॥ नीलो त्पलम् । नीलुप्पलं ॥

संयोग इति किम् ? । आयासं । ईसरो । ऊसवो ॥

॥ ८५ ॥ इत एद्वा ॥

संयोग इति वर्तते । आदे रिकारस्य संयोगे परे एकारो वा भवति ॥

આદિ ઇકારનો સંયુક્ત વ્યંજન પર છતાં ए વિકલ્પે થાય છે; पेण्डं पिण्डं । धम्मेल्लं धम्मिल्लं । सेन्दूरं सिन्दूरं । वेण्हू विण्हू । पेट्ठं पिट्ठं । बेल्लं बिल्लं ॥

कचिन्न भवति । चिन्ता ॥

॥ ८६ ॥ किंशुके वा ॥

किंशुक शब्दे आदे रित एकारो वा भवति ॥

કિંશુક શબ્દમાં આદિ ઇકારનો ए વિકલ્પે થાય; केसुअं किंसुअं ॥

॥ ८७ ॥ मिरायाम् ॥

मिराशब्दे इत एकारो भवति ॥

મિરા શબ્દમાં ઇકારનો એકાર થાય; मेरा ॥

॥८८॥पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्मूषिक-हरिद्रा-बिभीतकेष्वत् ॥

एषु आदे रितोकारो भवति ॥

પથિન્, પૃથિવી, પ્રતિશ્રુત્, મૂષિક, હરિદ્રા અને બિભીતક આ-શબ્દોમાં આદિ ઇકારનો અકાર થાય. (કેટલાક લોક હરિદ્રા શબ્દમાં ઇકારનો અકાર વિકલ્પે કરે છે.) पहो । पुहई । पुढवी । पडंसुआ । मूसओ । हलद्दी । हलद्दा । बहेडओ ॥

पन्थं किर देसित्तेति तु पथिशब्द समानार्थस्य पन्थशब्दस्य भविष्यति ॥

हरिद्रायां विकल्प इत्यन्ये । हलिद्दी हलिद्दा ॥

॥ ८९ ॥ शिथिलेङ्गुदे वा ॥

अनयो रादेरितोद् वा भवति ॥

શિથિલ અને ઇંગુદ શબ્દમાં આદિ ઇકારનો અકાર વિકલ્

थाय छे; सढिलं। पसढिलं। सिढिलं । पसिढिलं। अड्डुअं । इड्डुअं ॥
निर्मित शब्दे तु वा आत्वं न विधेयम् । निर्मातनिर्मितशब्दा-भ्यामेव सिद्धेः ॥

॥ ९० ॥ तित्तिरौ रः ॥

तित्तिरिशब्दे रस्येतोद् भवति ॥
तित्तिरि शब्दमां र् थी पर इनो अ थाय छे; तित्तिरो ॥

॥ ९१ ॥ इतौ तो वाक्यादौ ॥

वाक्यादिभूते इतिशब्दे यस्तस्तत्संबन्धिन इकारस्य अकारो भवति ॥
वाक्यना प्रारंभे इति शब्दना अन्त्य इनो अ थाय छे; इअ जम्पिआवसाणे । इअ विअसिअ-कुसुम-सरो ॥
वाक्यादा विति किम् ? । पिओत्ति । पुरिसोत्ति ॥

॥ ९२ ॥ ईर्जिह्वा-सिंह-त्रिंशद्विंशतौ त्या ॥

जिह्वादिषु इकारस्य तिशब्देन सह ईर्भवति ॥
जिह्वा, सिंह, त्रिंशत् अने विंशति, आ शब्दोमां इकारनो ईकार थाय छे. आ ईकार थाय, त्यारे विंशति शब्दना ति लो-पाय छे; जेमके, जीहा । सीहो । तीसा । वीसा ॥
बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । सिंह-दत्तो । सिंह-राओ ॥

॥ ९३ ॥ लुंकि निरः ॥

निर्उपसर्गस्य रेफलोपे सति इत ईकारो भवति ॥

निर् ઉપસર્ગના ર્નો લોપ થાય, ત્યારે इनो ई થાય છે; नी
सरइ । नीसासो ॥

लुंकीति किम् ? । निण्णओ । निस्सहाइं अङ्गाइं ॥

॥ ९४ ॥ द्विन्योरुत् ॥

द्विशब्दे ना वुपसर्गे च इत उद् भवति ॥

द्वि શબ્દમાં અને नि ઉપસર્ગમાં इકારનો उકાર થાય છે;
द्वि । दु-मत्तो । दु-आई । दु-विहो । दु-रेहो । दु-वयणं ॥

बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । दु-उणो बि-उणो । दुइओ
बिइओ ॥

क्वचिन्न भवति । द्विजः । दिओ ॥ द्विरदः । दिरओ ॥

क्वचिद् ओत्वमपि । दो-वयणं ॥ नि । णुमज्जइ । णुमन्नो ॥

क्वचिन्न भवति । निवडइ ॥

॥ ९५ ॥ प्रवासीक्षौ ॥

अनयो रादे रित उत्वं भवति ॥

प्रवासिन् અને इक्षु શબ્દમાં આદિ इકારનો उકાર થાય છે;
पावासुओ । उच्छू ॥

॥ ९६ ॥ युधिष्ठिरे वा ॥

युधिष्ठिरशब्दे आदे रित उत्वं वा भवति ॥

યુધિષ્ઠિર શબ્દમાં આદિ ઇકારનો ઉકાર વિકલ્પે થાય; जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो ॥

॥ ९७ ॥ ओच्च द्विधाकृञः ॥

द्विधाशब्दे कृञ्धातोः प्रयोगे इत ओत्वं, चकारा दुत्वं च भवति ॥

જ્યારે द्विधा શબ્દનો સંબંધ कृ (કરવું) ધાતુની સાથે હોય, ત્યારે द्विधा શબ્દમાં ઇકારનો ओ અને उ થાય છે; दोहा-किज्जइ । दुहा-किज्जइ ॥ दोहा-इअं । दुहा-इअं ॥

कृञ् इति किम् ? । दिहा-गयं ॥

क्वचित् केवलस्यापि । दुहावि सो सुर-वहू-सत्थो ॥

॥ ९८ ॥ वा निर्झरे ना ॥

निर्झरशब्दे नकारेण सह इत ओकारो वा भवति ॥

निर्झर શબ્દમાં निશબ્દનો ओ વિકલ્પે થાય છે; ओज्झरो निज्झरो ॥

॥ ९९ ॥ हरीतक्या मीतोऽत् ॥

हरीतकीशब्दे आदे रीकारस्य अद् भवति ॥

हरीतकी શબ્દમાં આદિ ईનો (रीમાંના ईનો) अ થાય; हरडई ॥

॥ १०० ॥ आत्कश्मीरे ॥

कश्मीरशब्दे ईत आद् भवति ॥

कश्मीर શબ્દમાં ઈનો आ થાય; कम्हारा ॥

॥ १०१ ॥ पानीयादिष्वित् ॥

पानीयादिषु शब्देषु ईत इद् भवति ॥

પાનીય વિગેરે શબ્દોમાં ઈનો હ્રસ્વ इ થાય; पाणिअं अलिअं । जिअइ । जिअउ । विलिअं । करिसो । सिरिसो । दुइअं । तइअं । गहिरं । उवणिअं । आणिअं । पलिविअं । ओसिअन्तं । पसिअ । गहिअं । वम्मिओ । तयाणिं ॥ पानीय । अलीक । जीवति । जीवतु । व्रीडित । करीष । शिरीष । द्वितीय । तृतीय । गभीर । उपनीत । आनीत । प्रदीपित । अवसीदत् । प्रसीद । गृहीत । वल्मीक । तदानीम् । इति पानीयादयः ॥

बहुलाधिकारादेषु क्वचिन्नित्यं, क्वचिद् विकल्पः । तेन । पाणीअं । अलीअं । जीअइ । करीसो । उवणीओ । इत्यादि सिद्धम् ॥

॥ १०२ ॥ उज्जीर्णे ॥

जीर्ण शब्दे ईत उद् भवति ॥

जीर्ण શબ્દમાં ઈનો ऊ થાય છે; જેમકે, जुण्ण-सुरा क्वचिन्न भवति । जिण्णे भोअणमत्ते ॥

॥ १०३ ॥ ऊर्हीन-विहीने वा ॥

अनयो रीत ऊत्वं वा भवति ॥

हीन અને વિહીન શબ્દમાં ईनो ऊकार વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, हूणो हीणो । विहूणो विहीणो ॥

विहीन इति किम् ? । पहीण-जर-मरणा ॥

॥ १०४ ॥ तीर्थे हे ॥

तीर्थशब्दे हे सति ईत ऊत्वं भवति ॥

तीर्थ શબ્દમાં थनो ह થયો છતાં, ईनो ऊ થાય છે; જેમકે, तूहं ॥

ह इति किम् ? । तित्थं ॥

॥१०५॥ ए त्पीयूषापीड-बिभीतक-कीदृशेदृशे ॥

एषु ईत एत्वं भवति ॥

पीयूष, आपीड, बिभीतक, कीदृश અને ईदृश આ શબ્દોના ईनो ए થાય છે; જેમકે, पेऊसं । आमेलो । बहेडओ । केरिसो । एरिसो ॥

॥ १०६ ॥ नीड-पीठे वा ॥

अनयो रीत एत्वं वा भवति ॥

नीड અને पीठ શબ્દમાં ईनो ए વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, नेडं नीडं । पेढं पीढं ॥

॥ १०७ ॥ उतो मुकुलादि ष्वत् ॥

मुकुल इत्येव मादिषु शब्देषु आदे रुतो ऽत्वं भवति ॥

મુકુલ વિગેરે શબ્દના આદિ ઉકારનો अ થાય છે; જેમકે, मउलं । मउलो । मउरं । मउडं । अगरुं । गरुई । जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो । सोअमल्लं । गलोई ॥ मुकुल । मुकुर । मुकुट । अगुरु । गुर्वी । युधिष्ठिर । सौकुमार्य । गुडूची । इति मुकुलादयः ॥

क्वचि दाकारोपि । विद्रुतः । विद्दाओ ॥

॥ १०८ ॥ वोपरौ ॥

उपरा वुतो ऽद् वा भवति ॥

ઉપરિ શબ્દના ઉનો अ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, अवरिं । उवरिं ॥

॥ १०९ ॥ गुरौ के वा ॥

गुरौ स्वार्थे के सति आदे रुतो ऽद् वा भवति ॥

ગુરુ શબ્દથી સ્વાર્થમાં क પ્રત્યય થયો હોય, ત્યારે આદિ ઉકારનો અકાર થાય છે; જેમકે, गरुओ गुरुओ ॥

क इति किम् ? । गुरू ॥

॥ ११० ॥ इ र्भ्रुकुटौ ॥

भ्रुकुटा वादे रुत इ र्भवति ॥

ભ્રુકુટિ શબ્દમાં આદિ ઉકારનો इ થાય છે; જેમકે, भिउडी ॥

॥ १११ ॥ पुरुषे रोः ॥

पुरुषशब्दे रो रुत इ र्भवति ॥

पुरुष શબ્દના र्‌થી પર ઉનો इ થાય છે; જેમકે, पुरिसो । पउरिसं ॥

॥ ११२ ॥ ईः क्षुते ॥

क्षुतशब्दे आदे रुत ईत्वं भवति ॥

क्षुत શબ્દના આદિ ઉનો ई થાય છે; જેમકે, छीअं ॥

॥ ११३ ॥ ऊत्सुभग-मुसले वा ॥

अनयो रादे रुत ऊद् वा भवति ॥

सुभग અને मुसल શબ્દના આદિ ઉનો ऊ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, सूहवो सुहओ । मूसलं मुसलं ॥

॥ ११४ ॥ अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे ॥

उत्साहोत्सन्न वर्जिते शब्दे यौ त्सच्छौ तयोः परयो रादे रुत ऊद् भवति ॥

उत्साह અને उत्सन्न શિવાય કોઈપણ શબ્દના જે त्स અને च्छ શબ્દ તે પર છતાં, આદિ ઉકારનો ऊ થાય છે; જેમકે, त्स । ऊसुओ । ऊसवो । ऊसित्तो । ऊसरइ ॥ छ । उद्गताः शुका यस्मात् सः ऊसुओ । ऊससइ ॥

अनुत्साहोत्सन्न इति किम् ? । उच्छाहो । उच्छन्नो ॥

॥ ११५ ॥ ऌकि दुरो वा ॥

दुरूउपसर्गस्य रेफस्य लोपे सति उत ऊत्वं वा भवति ॥

दुर् ઉપસર્ગના र्नो લોપ થયો છતાં, उनो ऊ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, दूसहो दुसहो । दूहवो दुहओ ॥

ऌकीति किम् ? । दुस्सहो विरहो ॥

॥ ११६ ॥ ओत्संयोगे ॥

संयोगे परे आदे रुत ओत्वं भवति ॥

સંયુક્ત વ્યંજન પર આવે તો, આદિ उनो ओ થાય છે; જેમકે, तोण्डं । मोण्डं । पोक्खरं । कोट्टिमं । पोत्थओ । लोद्धओ। मोत्था । मोग्गरो । पोग्गलं । कोण्ढो । कोन्तो । वोक्कन्तं ॥

॥ ११७ ॥ कुतूहले वा ह्रस्व श्च ॥

कुतूहलशब्दे उत ओद् वा भवति, तत्संनियोगे ह्रस्व श्च वा ॥

कुतूहल શબ્દમાં उनो ओ વિકલ્પે થાય; અને તે થાય, ત્યારે कुतूहल શબ્દના त्थी પર દીર્ઘ ऊनो હ્રસ્વ उ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, कोऊहलं कुऊहलं कोउहल्लं ॥

॥ ११८ ॥ अदूतः सूक्ष्मे वा ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतो ऽद् वा भवति ॥

सूक्ष्म શબ્દના ऊनो अ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, सण्हं सुण्हं॥ आर्षे । सुहुमं ॥

॥ ११९ ॥ दुकूले वा लश्च द्विः ॥

दुकूलशब्दे ऊकारस्य अत्वं वा भवति, तत्संनियोगे च लकारो द्विर्भवति ॥

दुकूल શબ્દના દીર્ઘ ऊનો अ વિકલ્પે થાય; અને તે થાય, ત્યારે ल् બેવડાય છે; જેમકે, दुअल्लं दुऊलं ॥

आर्षे दुगुल्लं ॥

॥ १२० ॥ ईर्वोद्व्यूढे ॥

उद्व्यूढशब्दे ऊत ईत्वं वा भवति ॥

उद्व्यूढ શબ્દમાં ऊનો ई વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, उव्वीढं । उव्वूढं ॥

॥ १२१ ॥ उर्भ्रू-हनूमत्कण्डूय-वातूले ॥

एषु ऊत उत्वं भवति ॥

भ्रू, हनूमत्, कण्डूय અને वातूल શબ્દમાં ऊનો उ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, भुमया । हणुमन्तो । कण्डुअइ । वाउलो ॥

॥ १२२ ॥ मधूके वा ॥

मधूकशब्दे ऊत उद् वा भवति ॥

मधूक શબ્દમાં ऊનો उ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, महुअं महूअं ॥

॥ १२३ ॥ इदेतौ नूपुरे वा ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् इत्येतौ वा भवतः ॥

नूपुर શબ્દના ऊनो इ અને ए વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, निउरं नेउरं । पक्षे नूउरं ॥

॥ १२४ ॥ ओत्कूष्माण्डी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बूल-गुडूची-मूल्ये ॥

एषु ऊत ओद् भवति ॥

कूष्माडी, तूणीर, कूर्पर, स्थूल, ताम्बूल, गुडूची, અને मूल्य, આ શબ્દોના ऊनो ओ થાય છે; જેમકે, कोहण्डी कोहली । तोणीरं । कोप्परं । थोरं । तम्बोलं । गलोई । मोल्लं ॥

॥ १२५ ॥ स्थूणा-तूणे वा ॥

अनयो रूत ओत्वं वा भवति ॥

स्थूणा અને तूण શબ્દના ऊनो ओ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, थोणा थूणा । तोणं तूणं ॥

॥ १२६ ॥ ऋतो ऽत् ॥

आदे ऋकारस्य अत्वं भवति ॥

આદિ ऋકારનો अ થાય છે; જેમકે, घृतम् । घयं ॥ तृणम् । तणं ॥ कृतम् । कयं ॥ वृषभः । वसहो ॥ मृगः । मओ ॥ घृष्टः । घट्ठो ॥

दुहाइअमिमि कृपादिपाठ ॥

॥ १२७ ॥ आत्कृशा-मृदुक-मृदुत्वे वा ॥

एषु आदे ऋत आद् वा भवति ॥

कृशा, मृदुक, અને મૃદુત્વ શબ્દમાં આદિ ઋકારનો આ થાય છે; જેમકે, कासा किसा । माउक्कं मउअं । माउक्कं मउत्तणं ॥

॥ १२८ ॥ इत्कृपादौ ॥

कृपा इत्यादिषु शब्देषु आदे ऋत इत्वं भवति ॥

कृपा વિગેરે શબ્દોના આદિ ઋનો इ થાય છે; જેમકે, किवा । हिययं । मिट्ठं रसे एव । अन्यत्र मट्ठं । दिट्ठं । दिट्ठी । सिट्ठं । सिट्ठी । गिण्ठी । पिच्छी । भिऊ । भिङ्गो । भिङ्गारो । सिङ्गारो । सिआलो । घिणा । घुसिणं । विद्ध-कई । समिद्धी । इद्धी । गिद्धी । किसो । किसाणू । किसरा । किच्छं । तिप्पं । किसिओ । नवो । किच्चा । किई । धिई । किवो । किविणो । किवाणं । विञ्चुओ । वित्तं । वित्ती । हिअं । वाहित्तं । विंहिओ । विसी । इसी । विइण्हो । छिहा । सइ । उक्किट्ठं । निसंस । रिद्धी ॥ कृपा । हृदय । मृष्ट । दृष्ट । दृष्टि । सृष्ट । सृष्टि । शृष्टि । पृथ्वी । भृगु । भृङ्ग । भृङ्गार । शृङ्गार । शृगाल । घृणा । घुसृण । वृद्धकवि । समृद्धि । ऋद्धि । गृद्धि । कृश । कृशानु । कृसरा । कृच्छ्र । तृप्त । कृषित । नृप । कृत्या । कृति । धृति । कृप । कृपण । कृपाण । वृश्चिक । वृत्त । वृत्ति । हृत । व्याहृत । बृंहि-

त । वृसी । ऋषि । वितृष्ण । स्पृहा । सकृत् । उत्कृष्ट । नृशंस ॥
क्वचिन्न भवति ॥

॥ १२९ ॥ पृष्ठे वानुत्तरपदे ॥

पृष्ठशब्दे ऽनुत्तरपदे ऋत इद् भवति वा ॥

पृष्ठ શબ્દ સમાસને અન્તે ન હોય, ત્યારે ऋનો रू વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, पिट्ठी पट्ठी । पिट्ठि-परिट्ठविअं ॥

अनुत्तरपद इति किम् । महि-वट्ठं ॥

॥ १३० ॥ मसृण-मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग-धृष्टे वा ॥

एषु ऋत इद् वा भवति ॥

मसृण, मृगाङ्क, मृत्यु, शृङ्ग અને धृष्ट શબ્દના ऋનો इ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, मसिणं मसणं । मिअङ्को मयङ्को । मिच्चू मच्चू । सिङ्गं सङ्गं । धिट्ठो धट्ठो ॥

॥ १३१ ॥ उदृत्वादौ ॥

ऋतु इत्यादिषु शब्देषु आदे ऋत उद् भवति ॥

ऋतु વિગેરે શબ્દોના આદિ ऋનો उ થાય છે; જેમકે, उऊ । परामुट्ठो । पुट्ठो । पउट्ठो । पुहई । पउत्ती । पाउसो । पाउओ । भुई । पहुडि । पाहुडं । परहुओ । निहुअं । निउअं । विउअं । संवुअं । वुत्तन्तो । निव्वुअं । निव्वुई । वुन्दं । वुन्दावणो । वुड्ढो । वुड्ढी । उसहो । मुणालं । उज्जू । जामाउओ । माउओ । माउ-

आ । भाउओ । पिउओ । पुहुवी ॥ ऋतु । परामृष्ट । स्पृष्ट । मृष्ट । पृथिवी । प्रवृत्ति । प्रावृष् । प्रावृत । भृति । प्रभृति । प्राभृत । परभृत । निभृत । निवृत । विवृत । संवृत । वृत्तान्त । निर्वृत । निर्वृति । वृन्द । वृन्दावन । वृद्ध । वृद्धि । ऋषभ । मृणाल । ऋजु । जामातृक । मातृक । मातृका । भ्रातृक । पितृक । पृथ्वी । इत्यादि ॥

॥ १३२ ॥ निवृत्त-वृन्दारके वा ॥

अनयो ऋत उद् वा भवति ॥

निवृत्त અને वृन्दारक શબ્દોના ऋनो उ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, निवुत्तं निअत्तं । वुन्दारया वन्दारया ॥

॥ १३३ ॥ वृषभे वा वा ॥

वृषभे ऋतो वेन सह उद् वा भवति ॥

वृषभ શબ્દના वृनो (व् અને ऋनो) उ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, उसहो वसहो ॥

॥ १३४ ॥ गौणान्त्यस्य ॥

गौणशब्दस्य योन्त्य ऋत् तस्य उद् भवति ॥

गौणपद (વિશેષણ, અપ્રધાન) પદના અન્ત્ય ऋनो उ થાય છે; જેમકે, माउ-मण्डलं । माउहरं । पिउ-हरं । माउ-सिआ । पिउ-सिआ । पिउ-वणं । पिउ-वई ॥

॥ १३५ ॥ मातु रिद्वा ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य ऋत इद् वा भवति ॥

જો मातृ શબ્દ ગૌણ હોય, તો તેના અન્ત્ય ऋનો इ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, माइ-हरं । माउ-हरं ॥

क्वचि दगौणस्यापि । माईणं ॥

॥ १३६ ॥ उदूदोन्मृषि ॥

मृषाशब्दे ऋत उत् ऊत् ओच्च भवन्ति ॥

मृषा શબ્દના ऋનો उ, ऊ, અને ओ થાય છે; જેમકે, मुसा । मूसा । मोसा । मुसा-वाओ । मूसा-वाओ । मोसा-वाओ ॥

॥ १३७ ॥ इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-मृदङ्ग-नप्तृके ॥

एषु ऋत इकारोकारौ भवतः ॥

वृष्ट, वृष्टि, पृथक्, मृदङ्ग, અને नप्तृक શબ્દના ऋનો इ અને उ થાય છે; જેમકે, विट्ठो वुट्ठो । विट्ठी वुट्ठी । पिहं पुहं । मिइङ्गो मुइङ्गो । नत्तिओ नत्तुओ ॥

॥ १३८ ॥ वा बृहस्पतौ ॥

बृहस्पतिशब्दे ऋत इदुतौ वा भवतः ॥

बृहस्पति શબ્દના ऋનો इ અને उ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, बिहप्फई बुहप्फई । पक्षे । बहप्फई ॥

॥ १३९ ॥ इदेदोद्वृन्ते ॥

वृन्तशब्दे ऋत इत् एत् ओच्च भवन्ति ॥

वृन्त શબ્દના ऋनो इ, ए, અને ओ થાય છે; જેમકે, विण्टं वेण्टं वोण्टं ॥

॥ १४० ॥ रिः केवलस्य ॥

केवलस्य व्यञ्जने नासंपृक्तस्य ऋतो रि रादेशो भवति ॥

જો ऋ વ્યંજનની સાથે જોડાએલો ન હોય, તો તેનો रि આદેશ થાય છે; જેમકે, रिद्धी । रिच्छो ॥

॥ १४१ ॥ ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ॥

ऋण ऋजु ऋषभ ऋतु ऋषिषु ऋतो रि र्वा भवति ॥

ऋण, ऋजु, ऋषभ, ऋतु, અને ऋषि આ શબ્દોના ऋनो रि વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, रिणं अणं । रिज्जू उज्जू । रिसहो उसहो । रिऊ उऊ । रिसी इसी ॥

॥ १४२ ॥ दृशः क्विप्-टक्सकः ॥

क्विप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दृशे र्धातो ऋतो रि रादेशो भवति ॥

क्विप्, टक्, અને सक् પ્રત્યય જેને અન્તે છે, તે दृश् ધાતુના ऋनो रि થાય છે; જેમકે, सदृक् । सरि-वण्णो । सरि-रूवो । सरि-बन्दीणं ॥ सदृशः । सरिसो ॥ सदृक्षः । सरिच्छो ॥

॥ १३५ ॥ मातु रिद्वा ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य ऋत इद् वा भवति ॥

જો માતૃ શબ્દ ગૌણ હોય, તો તેના અન્ત્ય ऋનો इ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, माइ-हरं । माउ-हरं ॥

क्वचि दगौणस्यापि । माईणं ॥

॥ १३६ ॥ उदूदोन्मृषि ॥

मृषाशब्दे ऋत उत् ऊत् ओच्च भवन्ति ॥

મૃષા શબ્દના ऋનો उ, ऊ, અને ओ થાય છે; જેમકે, मुसा मूसा । मोसा । मुसा-वाओ । मूसा-वाओ । मोसा-वाओ ॥

॥ १३७ ॥ इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-मृदङ्ग-नप्तृके ॥

एषु ऋत इकारोकारौ भवतः ॥

वृष्ट, वृष्टि, पृथक्, मृदङ्ग, અને नप्तृक શબ્દના ऋનો इ અને उ થાય છે; જેમકે, विट्ठो वुट्ठो । विट्ठी वुट्ठी । पिहं पुहं । मिइङ्गो मुइङ्गो । नत्तिओ नत्तुओ ॥

॥ १३८ ॥ वा बृहस्पतौ ॥

बृहस्पतिशब्दे ऋत इदुतौ वा भवतः ॥

बृहस्पति શબ્દના ऋનો इ અને उ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે बिहप्फई बुहप्फई । पक्षे । बहप्फई ॥

॥ १३९ ॥ इदेदोद्वृन्ते ॥

वृन्तशब्दे ऋत इत् एत् ओच्च भवन्ति ॥

वृन्त શબ્દના ऋनो इ, ए, અને ओ થાય છે; જેમકે, विण्टं वेण्टं वोण्टं ॥

॥ १४० ॥ रिः केवलस्य ॥

केवलस्य व्यञ्जने नासंपृक्तस्य ऋतो रि रादेशो भवति ॥

જો ऋ વ્યંજનની સાથે જોડાએલો ન હોય, તો તેનો रि આદેશ થાય છે; જેમકે, रिद्धी । रिच्छो ॥

॥ १४१ ॥ ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ॥

ऋण ऋजु ऋषभ ऋतु ऋषिषु ऋतो रि र्वा भवति ॥

ऋण, ऋजु, ऋषभ, ऋतु, અને ऋषि આ શબ્દોના ऋनो रि વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, रिणं अणं । रिज्जू उज्जू । रिसहो उसहो । रिऊ उऊ । रिसी इसी ॥

॥ १४२ ॥ दृशः क्विप्-टक्सकः ॥

क्विप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दृशे र्धातो ऋतो रि रादेशो भवति ॥

क्विप्, टक्, અને सक् પ્રત્યય જેને અન્તે છે, તે दृश् ધાતુના ऋनो रि થાય છે; જેમકે, सदृक् । सरि-वण्णो । सरि-रूवो । सरि-बन्दीणं ॥ सदृशः । सरिसो ॥ सदृक्षः । सरिच्छो ॥

एवम् एआरिसो । भवारिसो । जारिसो । तारिसो । केरिसो । एरिसो । अन्नारिसो । अम्हारिसो । तुम्हारिसो

टक्सक्साहचर्यात् सदाद्यन्यादि [हे० ५. १] सूत्रविहितः क्विबिह गृह्यते ॥

॥ १४३ ॥ आदृते ढिः ॥

आदृत शब्दे ऋतो ढि रादेशो भवति ॥

आदृत शब्दना ऋनो ढि थाय छे; जेमके, आढिओ ॥

॥ १४४ ॥ अरि दृप्ते ॥

दृप्तशब्दे ऋतो रि रादेशो भवति ॥

दृप्त शब्दना ऋनो अरि थाय छे; जेमके, दरिओ । दरिअ-सीहेण ॥

॥ १४५ ॥ लृत इलिः कृप्त-कृन्ने ॥

अनयो र्लृत इलि रादेशो भवति ॥

कृप्त अने कृन्न शब्दना लृनो इलि थाय छे; जेमके, किलिन्न-कुसुमोवयारेसु ॥ धाराकिलिन्न-वत्तं ॥

॥ १४६ ॥ एत इद्वा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥

वेदनादिषु एत इत्त्वं वा भवति ॥

वेदना, चपेटा, देवर, अने केसर शब्दना एनो इ विकल्पे थाय छे; जेमके, विअणा वेअणा । चविडा । विअड-चवेडा-वि

णोआ । दिअरो देवरो ॥ महमहिअ-दसण-किसरं । केसरं ॥

महिला महेला इति तु महिलामहेलाभ्यां शब्दाभ्यां सिद्धम् ॥

॥ १४७ ॥ ऊः स्तेने वा ॥

स्तेने एत ऊद् वा भवति ॥

स्तेन શબ્દના એનો ऊ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, थूणो थेणो ॥

॥ १४८ ॥ ऐत एत् ॥

ऐकार स्यादौ वर्तमानस्य एत्त्वं भवति ॥

શબ્દના સ્વરોમાં આરંભે વર્તતા ऐनो ए થાય છે; જેમકે, ला । तेलुक्कं । एरावणो । केलासो । वेज्जो । केढवो । वेहव्वं ॥

॥ १४९ ॥ इत्सैन्धव-शनैश्चरे ॥

एतयो रत इत्त्वं भवति ॥

सैन्धव અને शनैश्चर શબ્દના ऐनो इ થાય છે; જેમકે, सि-
वं । सणिच्छरो ॥

॥ १५० ॥ सैन्ये वा ॥

सैन्य शब्दे ऐत इद् वा भवति ॥

सैन्य શબ્દના ऐनो इ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, सिन्नं सेन्नं ॥

॥ १५१ ॥ अइ दैत्यादौ च ॥

सैन्य शब्दे दैत्य इत्येवमादिषु च ऐतो अइ इत्यादेशो भवति । एत्तापवादः ॥

सैन्य શબ્દના અને दैत्य વિગેરે શબ્દોના ऐनो अइ થાય છે, (ए થતો નથી); જેમકે, सइन्नं । दइच्चो । दइन्नं । अइसरिअं । भइरवो । वइजवणो । दइवअं । वइआलीअं । वइएसो । वइएहो । वइदब्भो । वइस्साणरो । कइअवं । वइसाहो । वइसालो । सइरं । चइत्तं ॥ दैत्य । दैन्य । ऐश्वर्य । भैरव । वैजवन । दैवत । वैतालीय । वैदेश । वैदेह । वैदर्भ । वैश्वानर । कैतव । वैशाख । वैशाल । स्वैर । चैत्य । इत्यादि ॥

विश्लेषे न भवति । चैत्यम् । चेइअं ॥

आर्षे । चैत्यवन्दनम् । ची-वन्दणं ॥

॥ १५२ ॥ वैरादौ वा ॥

वैरादिषु ऐतः अइ रादेशो वा भवति ॥

वैर વિગેરે શબ્દના ऐनो अइ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, वइरं वेरं । कइलासो । केलासो । कइरवं केरवं । वइसवणो वेसवणो । वइसम्पायणो वेसम्पायणो । वइआलिओ वेआलिओ । वइसिअं वेसिअं । चइत्तो चेत्तो ॥ वैर । कैलास । कैरव । वैश्रवण । वैशम्पायन । वैतालिक । वैशिक । चैत्र । इत्यादि ॥

॥ १५३ ॥ एच्च दैवे ॥

दैव शब्दे ऐत एत् अइ श्चादेशो भवति ॥

दैव શબ્દના ऐनो ए અને अइ આદેશ થાય છે; જેમકે, देव्वं दइव्वं दइवं ॥

॥ १५४ ॥ उच्चै र्नीचैस्यअः ॥

अनयो रेतः अअ इत्यादेशो भवति ॥

उच्चैस् અને નીચૈસ્ શબ્દોના ઐનો અઅ થાય છે; જેમકે, उच्चअं । नीचअं । उच्चनीचाभ्यां के सिद्धम् । उच्चैर्नीचैसो स्तु रूपान्तर निवृत्यर्थं वचनम् ॥

॥ १५५ ॥ ईर्द्धैर्ये ॥

धैर्य शब्दे ऐत ईद् भवति ॥

धैर्य શબ્દના ઐનો ई થાય છે; જેમકે, धीरं हरइ विसाओ ॥

॥ १५६ ॥ ओतोद्वान्योन्य–प्रकोष्ठातोद्य–शिरोवेदना–मनोहर–सरोरुहे क्तोश्च वः ॥

एषु ओतो ऽत्वं वा भवति तत्संनियोगे च यथासंभवं ककारत-कारयो र्वादेशः ॥

अन्योन्य, प्रकोष्ठ, आतोद्य, शिरोवेदना, मनोहर, અને सरोरुह, આ શબ્દોના ઓનો अ થાય; અને આ શબ્દોના (જે શબ્દમાં સંભવે તેમાં) क् અને त्નો व થાય છે; જેમકે, अन्नन्नं अन्नुन्नं । पवट्ठो पउट्ठो । आवज्जं आउज्जं । सिरविअणा सिरोविअणा । मणहरं मणोहरं । सररुहं सरोरुहं ॥

॥ १५७ ॥ ऊत्सोच्छ्वासे ॥

सोच्छ्वास शब्दे ओत ऊद् भवति ॥

सोच्छ्वास શબ્દના ઓનો ऊ થાય છે; જેમકે, सोच्छ्वास । सूसासो ॥

॥ १५८ ॥ गव्यउ-आअः ॥

गौशब्दे ओतः अउ आअ इत्यादेशौ भवतः ॥

ગો શબ્દના ઓનો अउ અને आअ એવા આદેશ થાય છે; જેમકે, गउओ । गउआ । गाओ ॥ हरस्स एसा गाई ॥

॥ १५९ ॥ औत ओत् ॥

औकार स्यादे रोद् भवति ॥

કોઇપિણ શબ્દના સ્વરોમાં જે આદિ औ તેનો ओ થાય છે; જેમકે, कौमुदी । कोमुई ॥ यौवनम् । जोव्वणं ॥ कौस्तुभः । कोत्थुहो ॥ कौशाम्बी । कोसम्बी ॥ क्रौञ्चः । कोञ्चो ॥ कौशिकः । कोसिओ ॥

॥ १६० ॥ उत्सौन्दर्यादौ ॥

सौन्दर्यादिषु शब्देषु औत उद् भवति ॥

सौन्दर्यं વિગેરે શબ્દોમાં औनो उ થાય છે; જેમકે, सुन्देरं सुन्दरिअं । मुञ्जायणो । सुण्डो । सुद्धाअणी । दुवारिओ । सुगन्धत्तणं । पुलोमी । सुवण्णिओ ॥ सौन्दर्यं । मौञ्जायन । शौण्ड । शौद्धोदनि । दौवारिक । सौगन्ध्य । पौलोमी । सौवर्णिकः ॥

॥ १६१ ॥ कौक्षेयके वा ॥

कौक्षेयक शब्दे औत उद् वा भवति ॥

कौक्षेयक શબ્દમાં औनो उ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, कुच्छेअयं । कोच्छेअयं ॥

॥ १६२ ॥ अउः पौरादौ च ॥

कौक्षेयके पौरादिषु च औत अउ रादेशो भवति ॥

कौक्षेयक શબ્દમાં औ તથા पौर વિગેરે શબ્દોમાં औ નો उ થાય છે; જેમકે, कउच्छेअयं ॥ पौरः । पउरो । पउर-जणो ॥ कौरवः । कउरवो ॥ कौशलम् । कउसल ॥ पौरुषम् । पउरिसं ॥ सौधम् । सउह ॥ गौडः । गउडो ॥ मौलिः मउली ॥ मौनम् । मउणं ॥ सौराः । सउरा ॥ कौलाः । कउला ॥

॥ १६३ ॥ आच्च गौरवे ॥

गौरव शब्दे औत आत्वम् अउ श्च भवति ॥

गौरव શબ્દમાં औनो आ અથવા अउ થાય છે, થાય છે; જેમકે, गौरवं । गउरवं ॥

॥ १६४ ॥ नाव्यावः ॥

नौ शब्दे औत आवादेशो भवति ॥

नौ શબ્દમાં औनो आव થાય છે; જેમકે, नावा ॥

॥ १६५ ॥ एत्त्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यञ्जनेन ॥

त्रयोदश इत्येवंप्रकारेषु संख्याशब्देषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरेण व्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥

त्रयोदश એવી જાતના સંખ્યાવાચક શબ્દોમાં આદિ સ્વરની પછી આવેલા સ્વરનો પછીના સ્વર અને વ્યંજનની સાથે ए થાય છે; જેમકે, तेरह । तेवीसा । तेत्तीसा ।

॥ १६६ ॥ स्थविर-विचकिलायस्कारे ॥

एषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥

स्थविर, विचकिल, અને अयस्कार શબ્દોમાં આદિ સ્વરનો પછીના સ્વર અને વ્યંજનની સાથે ए થાય છે; જેમકે, थेरो । वेइल्लं । मुद्ध-विअइल्ल-पसूणपुञ्जा इत्यपि दृश्यते । एक्कारो ॥

॥ १६७ ॥ वा कदले ॥

कदल शब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥

कदल શબ્દમાં આદિ સ્વરનો પછીના સ્વર અને વ્યંજનની સાથે ए વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, केलं कयलं । केली कयली ॥

॥ १६८ ॥ वेतः कर्णिकारे ॥

कर्णिकारे इतः सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥

कर्णिकार શબ્દમાં इ નો સ્વર અને વ્યંજનની સાથે ए વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, कण्णेरो कण्णिआरो ॥

॥ १६९ ॥ अयौ वैत् ॥

अयि शब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऐ वा भवति ॥

अयि શબ્દમાં આદિ સ્વરનો પછીના સ્વર અને વ્યંજન સાથે ऐ વિકલ્પે થાય છે, જેમકે, ऐ वीहेमि । अइ उम्मत्तिए ॥ वचनादैकारस्यापि प्राकृते प्रयोगः ॥

॥ १७० ॥ ओत्पूतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका-पूगफले ॥

पूतरादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओ

वा भवति ॥

पूतर, बदर, नवमालिका, नवफलिका અને पूगफल એ શબ્દના આદિસ્વર અને પર સ્વર સહિત વ્યંજનને બદલે ओ થાય છે; જેમકે, पोरो । बोरं । बोरी । नोमालिआ । नोहालिआ । पोप्फलं । पोप्फली ॥

॥१७१॥ न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदूखलोलूखले ॥

मयूखादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥

मयूख, लवण, चतुर्गुण, चतुर्थ, चतुर्दश, चतुर्वार, सुकुमार, कुतूहल, उदूखल અને उलूखल, એ શબ્દના આદિસ્વર અને તેથી પર સ્વર સહિત વ્યંજનને બદલે ओ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે, मोहो मऊहो । लोणं । इअ लवणुग्गमा । चोग्गुणो चउग्गुणो । चोत्थो चउत्थो । चोत्थी चउत्थी । चोद्दह । चउद्दह । चोद्दसी चउद्दसी । चोव्वारो चउव्वारो । सोमालो सुकुमालो । कोहलं कोउहल्लं । तह मन्ने कोहलिए । ओहलो उऊहलो । ओक्खलं । उलूहलं ॥ मोरो मऊरो इति तु मोरमयूरशब्दाभ्यां सिद्धम् ॥

॥ १७२ ॥ अवापोते ॥

अवापयो रुपसर्गयो रुत इति विकल्पार्थनिपाते च आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥

अव, अप, અને વિકલ્પાર્થક उत, આ શબ્દને બદલે ओ વિકલ્પે થાય; જેમકે, अव । ओअरइ अवयरइ । ओआसो अवयासो ॥ अप । ओसरइ अवसरइ । ओसारिअं अवसारिअं ॥ उत । ओवणं । ओवणो । उअ घणो ॥ क्वचिन्न भवति । अवगयं । अवसद्दो । उअ रवी ॥

॥ १७३ ॥ ऊच्चोपे ॥

उप शब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऊत् अं च्चादेशौ वा भवतः ॥

उप शબ्दने બદલે ऊ અને ओ વિકલ્પે થાય; જેમકે, ऊहसिअं ओहसिअं उवहसिअं । ऊज्झाओ ओज्झाओ उवज्झाओ । ऊआसो ओआसो उववासो ।

॥ १७४ ॥ उमो निषण्णे ॥

निषण्ण शब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह आदेशो वा भवति ॥ णुमण्णो । णिसण्णो ॥

निषण्ण शબ्दनो આદિ સ્વર અને પરસસ્વર વ્યંજનને બદલે उ विકલ્પે થાય; જેમકે, णुमण्णो । णिसण्णो ॥

॥ १७५ ॥ प्रावरणे अङ्ग्वाऊ ॥

प्रावरणशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह अ आउ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥

प्रावरण શબ્દનો આદિ સ્વર અને પર અને સ્વરસહિત વ્યંજનને બદલે अङ्गु અને आउ વિકલ્પે થાય; જેમકે, पङ्गुरणं पाउरणं पावरणं ॥

॥ १७६ ॥ स्वरा दसंयुक्त स्यानादेः ॥

अधिकारोयम् य दित ऊर्ध्व मनुक्रमिष्याम स्तत्स्वरात्पर स्या संयुक्त स्यानादे र्भव तीति वेदितव्यम् ॥

આ સૂત્રથી આગળ જે કાર્ય કરવાનું, તે સર્વ સ્વરથી પર અસંયુક્ત જે આદિ ભિન્ન વર્ણ, તેને ઠેકાણે જાણવું.

॥ १७७ ॥ क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ॥

स्वरात्परेषामनादिभूतानामसंयुक्तानां कगचजतदपयवानां प्रायो लुग् भवति ॥

સ્વરથી પર છતાં, આદિ ભિન્ન, અને અસંયુક્ત, એવા क, ग, च, ज, त, द, प, य, અને व, આ વર્ણોનો ઘણુંકરીને લોપ થાય; જેમકે, क । तित्थयरो । लोओ । सयढं ॥ ग । नओ । नयरं । मयङ्को ॥ च । सइ । कयग्गहो ॥ ज । रययं । पयावई । गओ ॥ त । विआणं । रसा-यलं । जई ॥ द । गया । मयणो ॥ प । रिऊ । सुउरिसो ॥ य । दयालू । नयणं । विओओ ॥ व । लायण्णं । विउहो । वलयाणलो ॥ प्रायोग्रहणात्क्वचिन्न भवति । सुकुसुमं । पयागजलं । सुगओ । अगरू । सचावं । विजणं । विदुरो । सुतारं । सपावं । समवाओ । देवो । दाणवो ॥ स्वरादित्येव । संकरो । संगमो । नक्कंचरो । धणंजओ । विसंतवो । पुरंदरो । संवुडो । संवरो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्को । वग्गो । अच्चो । वज्जं । धुत्तो । उद्दामो । विप्पो । कज्जं । सव्वं ॥ क्वचित्संयुक्तस्यापि । नक्तंचरः । नक्कंचरो ॥ अनादेरित्येव । कालो । गन्धो । चोरो । जारो । तरू । दवो । पावं । वण्णो । यकारस्य तु जत्वम् आदौ वक्ष्यते । समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपि विवक्ष्यते । तेन तत्र यथादर्शनमुभयमपि भवति । सुहकरो सुहयरो । आगमिओ आयमिओ । जलचरो जलयरो । वहुतरो वहुअरो । सुहदो । सुहओ । इत्यादि ॥ क्वचिदादेरपि । स पुनः । स उण ॥ स च । सो अ ॥ चिन्हं इन्धं ॥ क्वचिच्चस्य जः । पिशाची । पिसाजी ॥ एकत्वम् । एगत्तं ॥ एकः । एगो ॥ अमुकः । अमुगो ॥ असुकः । असुगो ॥ श्रावकः । सावगो ॥ आकारः । आगारो ॥ तीर्थंकरः । तित्थगरो ॥ आकर्षः । आगरिसो ॥ लोगस्सुज्जोअग-

रा । इत्यादिषु तु व्यत्ययश्च [४.४४७] इत्येव कस्य गत्वम् ॥ आर्षे अन्यदपि दृश्यते । आकुञ्चनं । आउण्टणं । अत्र चस्य टत्वम् ॥

॥ १७८ ॥ यमुना-चामुण्डा-कामुकातिमुक्तके मोऽनुनासिकश्च ॥

एषु मस्य लुग् भवति, लुकि च सति मस्य स्थाने अनुनासिकं भवति ॥

यमुना, चामुण्डा, कामुक, અને अतिमुक्तक શબ્દના म નો લોપ થાય, અને ત્યારે म ને બદલે અનુનાસિક થાય; જેમકે, जउँणा । चाउँण्डा । काउँओ । अणिउँतयं ॥ क्वचिन्न भवति । अइमुंतयं । अइमुत्तयं ॥

॥ १.७९ ॥ नावर्णात्पः

अवर्णा त्परस्यानादेः पस्य लुग् न भवति ॥

અવર્ણથી પર આદિ ભિન્ન प નો લોપ થતો નથી; જેમકે, सवहो । सावो ॥ अनादेरित्येव । परउट्ठो ॥

॥ १८० ॥ अवर्णो यश्रुतिः ॥

कगचजेत्यादिना लुकि सति, शेषः अवर्णः अवर्णा त्परो लघुप्रयत्नतर यकार श्रुति र्भवति ॥

१७७ સૂત્ર પ્રમાણે લોપ થયા પછી, બાકી રહેલો अ વર્ણ જો અવર્ણ વર્ણથી પર હોય, તો તેને બદલે લઘુપ્રયત્નતર (જેનું ઉચ્ચારણ કરતાં જીભનું મૂળ, મધ્ય, અને અગ્ર ઢીલું થાય છે તે) યકાર થાય છે. तित्थयरो । सयढं । नयरं । मयङ्को । कयग्गहो । काय-मणी । रययं । पयावई । रसायलं । पायालं । मयणो । गया । नयणं । दयालू । लायण्णं ॥ अवर्ण इति किम् । सउणो । पउणो । पउरं । राईवं । निहओ । निनओ । वाऊ । कई । अवर्णादित्येव लोअस्स । देअरो ॥ क्वचिद् भवति । पियइ ॥

॥ १८१ ॥ कुब्ज-कर्पर-कीले कः खोऽपुष्पे ॥

एषु कस्य खो भवति पुष्पं चेत्, कुब्जाभिधेयं न भवति ॥

कुब्ज, कर्पर, અને कील શબ્દના कनो ख થાય છે; માત્ર कुब्ज શબ્દનો અર્થ પુષ્પ નહિ હોય તો; જેમકે, खुज्जो । खप्परं । खीलओ ॥ अपुष्प इति किम् । बंधेउं कुज्जय-पसूणं । आर्षेन्यत्रापि । कासितं । खासिअं । कसितं । खसिअं ॥

॥ १८२ ॥ मरकत-मदकले गः कन्दुके त्वादेः ॥

अनयोः कस्य गो भवति ।

मरकत, मदकल શબ્દના क નો ग થાય, અને कन्दुक શબ્દના આદ્ય क નો ग થાય. कन्दुके त्वाद्यस्य कस्य मरगयं । मयगलो । गेन्दुअं ॥

॥ १८३ ॥ किराते चः

किराते कस्य चो भवति ॥

किरात શબ્દના क નો च થાય. चिलाओ ॥ पुलिन्द एवायं विधिः । कामरूपिणि तु नेष्यते । नमिमो हर-किरायं ॥

॥ १८४ ॥ शीकरे भ-हौ वा ॥

शीकरे कस्य भहौ वा भवतः ॥

शीकर શબ્દમાં क નો भ અને ह વિકલ્પે થાય. सीभरो । सीहरो पक्षे । सीअरो ॥

॥ १८५ ॥ चन्द्रिकायां मः ॥

चन्द्रिकाशब्दे कस्य मो भवति ॥

चन्द्रिका શબ્દમાં क નો म થાય. चन्दिमा ॥

॥ १८६ ॥ निकष-स्फटिक-चिकुरे हः

एषु कस्य हो भवति ॥

निकष, स्फटिक અને चिकुर શબ્દમાં क નો ह થાય. निहसो । फलिहो । चिहुरो ॥ चिहुरशब्दः संस्कृतेपि इति दुर्गः ॥

॥ १८७ ॥ ख-घ-थ-ध-भाम् ॥

स्वरात्परेषा मसंयुक्ताना मनादिभूतानां ख घ थ ध भ इत्येतेषां वर्णानां प्रायो हो भवति ॥

સ્વરથી પર, અસંયુક્ત અને આદિ ભિન્ન, જે ख, घ, थ, ध, અને भ, તેમને બદલે ઘણુંકરીને ह થાય છે. ख । साहा । मुहं । मेहला । लिहइ ॥ घ । मेहो । जहणं । माहो । लाहइ ॥ थ । नाहो । आवसहो । मिहुणं । कहइ ॥ ध । साहू । बाहो । बाहिरो । बाहइ । इन्द-हणू ॥ भ । सहा । सहावो । नहं । थणहरो । सोहइ ॥ स्वरादित्येव । संखो । संघो । कंथा । बंधो । खंभो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्खइ । अग्घइ । कत्थइ । सिद्धओ । बन्धइ । लब्भइ ॥ अनादेरित्येव । गज्जन्ते खे मेहा । गच्छइ घणो ॥ प्राय इत्येव । सरिसवखलो । पलय-घणो । अथिरो । जिण-धम्मो । पणट्ठ-भओ । नभं ॥

॥ १८८ ॥ पृथकि धो वा ॥

पृथक्शब्दे थस्य धो वा भवति ॥

पृथक् શબ્દમાં थ નો ध વિકલ્પે થાય. पिधं पुधं । पिहं पुहं ॥

॥ १८९ ॥ शृङ्खले खः कः

शृङ्खले खस्य को भवति ॥

शृङ्खल शब्दना ख नो क थाय, सङ्कलं ॥

॥ १९० ॥ पुन्नाग-भागिन्योर्गो मः ॥

अनये र्गस्य मो भवति ॥

पुन्नाग अने भागिनी शब्दमां ग नो म थया छे. पुन्नामाइं वसन्ते। भामिणी ॥

॥ १९१ ॥ छागे लः ॥

छागे गस्य लो भवति ॥

छाग शब्दना ग नो ल थाय छे. छालो । छाली ॥

॥ १९२ ॥ ऊत्वे दुर्भग-सुभगे वः ॥

अनयो रूत्वे गस्य वो भवति ॥

दुर्भग अने सुभग शब्दनो उ दीर्घ थाय छे, त्यारे ग नो व थाय छे. दूहवो । सूहवो ॥ ऊत्व इति किम् । दुहओ । सुहओ ॥

॥ १९३ ॥ खचित पिशाचयो श्वः स-ल्लौ वा ॥

अनयो श्चस्य यथासंख्यं स ल्ल इत्यादेशौ वा भवतः ॥

खचित शब्दमां च नो स, अने पिशाच शब्दमां च नो ल्ल विकल्पे थाय छे. खसिओ खइओ । पिसल्लो पिसाओ ॥

॥ १९४ ॥ जटिले जो झो वा ॥

जटिले जस्य झो वा भवति ॥

जटिल शब्दना ज नो झ विकल्पे थाय. झडिलो जडिलो ॥

॥ १९५ ॥ टो डः ॥

स्वरा त्पर स्यासंयुक्त स्यानादे ष्टस्य डो भवति ॥

સ્વરથી પર, અસંયુક્ત અને આદિભિન્ન ट ને ड થાય. मडो भडो । घडो । घडइ ॥ स्वरादित्येव । घंटा ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खट्टा अनादे रित्येव । टक्को ॥ क्वचिन्न भवति । अटति । अटइ ॥

॥ १९६ ॥ सटा-शकट-कैटभे ढः ॥

एषु टस्य ढो भवति ॥

सटा, शकट, અને कैटभ, એ શબ્દના ट ને ढ થાય છે. सढा । सयढो । केढवो ॥

॥ १९७ ॥ स्फटिके लः ॥

स्फटिके टस्य लो भवति ॥

स्फटिक શબ્દના ट ને ल થાય છે. फलिहो ॥

॥ १९८ ॥ चपेटा-पाटौ वा ॥

चपेटाशब्दे, ण्यन्ते च पटिधातौ, टस्य लो वा भवति ॥

चपेटा શબ્દના, અને ण्यन्त पट् ધાતુના ट ને ल વિકલ્પે થાય છે चविला चविडा । फालेइ फाडेइ ॥

॥ १९९ ॥ ठो ढः ॥

स्वरा त्पर स्यासंयुक्त स्यानादे ष्ठस्य ढो भवति ॥

સ્વરથી પર સંયુક્તભિન્ન, અને આદિભિન્ન, ठ ને ढ થાય. मढो । सढो । कमढो । कुढारो । पढइ ॥ स्वरादित्येव । वेकुंठो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । चिट्ठइ ॥ अनादेरित्येव । हिअए ठाइ ॥

थतो नथी). भेढी । सिढिलो । सिढिलो । पढमो ॥

॥ २०० ॥ अङ्कोठे ल्लः

अङ्कोठे ठस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥

अङ्कोठ शब्दनो ठ नो ल्ल थाय छे. अङ्कोल्लतेल्ल तुप्पं ॥

॥ २०१ ॥ पिठरे हो वा रश्च डः ॥

पिठरे ठस्य हो वा भवति ॥

पिठर शब्दनो ठ नो ह विकल्पे थाय; अने ते थाय, त्यारे र ने ड थाय. पिहडो पिढरो ॥

॥ २०२ ॥ डो लः ॥

स्वरा त्पर स्यासंयुक्त स्यानादे डस्य प्रायो लो भवति ॥

स्वरथी पर संयुक्तभिन्न अने आदिभिन्न, ड नो घणुंकरीने ल थाय. वडवामुखम् । वलया-मुहं ॥ गरुलो । तलायं । कीलइ ॥ स्वरादित्येव । मोंड । कोंड ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खग्गो ॥ अनादे रित्येव । रमइ डिम्भो ॥ प्रायो ग्रहणात् क्वचिद् विकल्पः । वलिसं वडिसं । दालिमं दाडिमं । गुलो गुडो । णाली । णाडी । णलं णडं । आमेलो आवेडो ॥ क्वचिन्न भवत्येव । निबिडं । गउडो । पीडिअं । नीडं । उडू । तडी ॥

॥ २०३ ॥ वेणौ णो वा ॥

वेणौ णस्य लो वा भवति ॥

वेणु शब्दना ण नो ल विकल्पे थाय. वेलू । वेणू ॥

॥ २०४ ॥ तुच्छे तश्च-छौ वा ॥

तुच्छशब्दे तस्य च छ इत्यादेशौ वा भवतः ॥

तुच्छ शब्दना त नो च अने छ विकल्पे थाय. चुच्छं । छुच्छं । तुच्छं ॥

॥ २०५ ॥ तगर-त्रसर-तूबरे टः ॥

एषु तस्य टो भवति ॥

तगर, त्रसर अने तूबर शब्दना त नो ट थाय. टगरो । टसरो टूवरो ॥

॥ २०६ ॥ प्रत्यादौ डः ॥

प्रत्यादिषु तस्य डो भवति ॥

प्रति वगेरे शब्दमां त नो ड थाय. पडिवन्नं । पडिहासो । पडिहारो । पाडिप्फद्धी । पडिसारो । पडिनिअत्तं । पडिमा । पडिवया । पडंसुआ । पडिकरइ । पहुडि । पाहुडं । गावडो । पडाया । बहेडओ । हरडइ । मडयं ॥ आर्षे । दुष्कृतम् । दुक्कडं ॥ सुकृतम् । सुकडं ॥ आहृतम् आहडं । अवहृतम् अवहड । इत्यादि ॥ प्राय इत्येव । प्रतिसमयम् पइसमयं ॥ प्रतीपम् । पईवं ॥ संप्रति । संपइ ॥ प्रतिष्ठानम् । पइट्ठाणं ॥ प्रतिष्ठा । पइट्ठा ॥ प्रतिज्ञा । पइण्णा ॥ प्रति । प्रभृति । प्राभृत । व्यापृत । पताका । बिभीतक । हरीतकी । मृतक इत्यादि ॥

॥ २०७ ॥ इत्वे वेतसे ॥

वेतसे तस्य डो भवति, इत्वे सति ॥

वेतस शब्दना त् थी पर अ नो........थाय, त्यारे त् नो ड् थाय. वेडिसो ॥ इत्व इति किम् । वेअसो ॥ इः स्वप्नादौ [१. ४६] इति इकारो न भवति इत्व इति व्यावृत्तिबलात् ॥

॥ २०८ ॥ गर्भितातिमुक्तके णः ॥

अनयो स्तस्य णो भवति ॥

गर्भित अने अतिमुक्तक शब्दना त नो ण थाय छे. गब्भिणो । णिउँतय ॥ क्वचिन्न भवत्यपि । अइमुत्तयं ॥ कथम् एरावणो ? । ऐरावण-शब्दस्य । एरावओ इति तु ऐरावतस्य ॥

॥ २०९ ॥ रुदिते दिना ण्णः ॥

रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्तो णो भवति ॥

रुदिते शब्दमां दित् ने बदले ण्ण थाय छे. रुण्णं ॥ अत्र केचिद् ऋत्वादिषु द इत्यारब्धवन्तः स तु शौरसेनीमागधीविषय एव दृश्यते इति नोच्यते ॥ प्राकृते हि । ऋतुः । रिऊ । उऊ ॥ रजतम् । रययं ॥ एतद् । एअं ॥ गतः गओ ॥ आगतः । आगओ ॥ सांप्रतम् संपयं ॥ यतः । जओ ॥ ततः तओ ॥ कृतम् । कयं ॥ हतम् । हयं ॥ हताशः । हया-सो । श्रुतः । सुओ ॥ आकृतिः । आकिई ॥ निर्वृतः । निव्वुओ ॥ तातः । ताओ ॥ कतरः । कयरो । द्वितीयः । दुइओ इत्यादयः प्रयोगा भवन्ति न पुनः उ......रयदमित्यादि ॥ क्वचित् भावेपि व्यत्ययश्च [[illegible]] इत्येव सिद्धम् ॥ दिही इत्येतदर्थं तु धृतेर्दिहिः [[illegible]] इति वक्ष्यामः ॥

॥ २१० ॥ सप्ततौ रः ॥

सप्ततौ तस्य रो भवति ॥

सप्तति शब्दना त नो र थाय छेः सत्तरी

॥ २११ ॥ अतसी-सातवाहने लः ॥

अनयो स्तस्य लो भवति ॥

अलसी अने सातवाहन शब्दना त नो ल थाय छे. अलसी । स
वाहणो । सालवाहणो । सालाहणी भासा ॥

॥ २१२ ॥ पलिते वा ॥

पलिते तस्य लो वा भवति ॥

पलित शब्दना त नो ल विकल्पे थाय छे. पलिलं । पलिअं ॥

॥ २१३ ॥ पीते वो ले वा ॥

पीते तस्य वो वा भवति ॥

पीत शब्दने स्वार्थमां ल प्रत्यय लगाडीये, त्यारे त नो व विक
थाय. स्वार्थलकारे परे ॥ पीवलं । पीअलं ॥ लइति किम् । पीअं ॥

॥ २१४ ॥ वितस्ति-वसति-भरत-कातर-मातुलिङ्गे हः ॥

एषु तस्य हो भवति ॥

वितस्ति, वसति, भरत, कातर, अने मातुलिङ्ग शब्दना त नो
थाय छे. विहत्थी । विसही ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । वसई
भरहो । काहलो । माहुलिङ्गं ॥ मातुलुङ्गशब्दस्य तु माउलुङ्गं ॥

॥ २१५ ॥ मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे थस्य ढः ॥

एषु थस्य ढो भवति ॥

मेथि, शिथिर, शिथिल अने प्रथम शब्दना थ नो ढ थाय (

थनो नथी.)

॥ २१६ ॥ निशीथ-पृथिव्योर्वा ॥

अनयोस्थस्य ढो वा भवति ॥

निशीथ અને પૃથિવી શબ્દમાં थ નો ढ વિકલ્પે થાય. निसीढो । निसीहो । पुढवी । पुहवी ॥

॥ २१७ ॥ दशन-दष्ट-दग्ध-दोला-दण्ड-दर-दाह-दम्भ-दर्भ-कदन-दोहदे दो वा डः ॥

एषु दस्य डो वा भवति

दशन, दष्ट, दग्ध, दोला, दण्ड, दर, दाह, दम्भ, दर्भ, कदन અને दोहद શબ્દના द નો ड વિકલ્પે થાય. डसणं दसणं । डट्ठो दट्ठो । डड्ढो दड्ढो । डोला दोला । डण्डो दण्डो । डरो दरो । डाहो दाहो । डम्भो दम्भो । डब्भो दब्भो । कडणं कयणं । डोहलो दोहलो ॥ दरशब्दस्य च भयार्थवृत्तेरेव भवति । अन्यत्र दर-दलिअ ॥

॥ २१८ ॥ दंश-दहोः ॥

अनयोर्धात्वोर्दस्य डो भवति ॥

दंश् અને दह् ધાતુના द નો ड થાય. डसइ डहइ ॥

॥ २१९ ॥ संख्या-गद्गदे रः ॥

संख्यावाचिनि गद्गदशब्दे च दस्य रो भवति ॥

કોઈ પણ સંખ્યાવાચક શબ્દમાં અને गद्गद શબ્દમાં द નો र થાય છે, (द અસંયુક્ત અને આદિભિન્ન હોય ત્યારે). एआरह । बारह तेरह । गग्गरं ॥ अनादेरित्येव । ते दस ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ चउद्दह ॥

॥ २२० ॥ कदल्यामद्रुमे ॥

कदलीशब्दे अद्रुमवाचिनि दस्य रो भवति ॥

कदली શબ્દનો ઝાડ (केळ) અર્થ ન હોય, ત્યારે द નો र થાય છે. करली ॥ अद्रुम इति किम् । कयली केली ॥

॥ २२१ ॥ प्रदीपि-दोहदे लः

प्रपूर्वे दीप्यते धातौ दोहदशब्दे च दस्य लो भवति ॥

प्र ઉપસર્ગથી પર दीप् ધાતુના અને दोहद શબ્દના द નો ल થાય છે. पलिवेइ । पलित्तं । दोहलो ॥

॥ २२२ ॥ कदम्बे वा ॥

कदम्बशब्दे दस्य लो वा भवति ॥

कदम्ब શબ્દના द નો ल વિકલ્પે થાય છે. कलम्बो । कयम्बो ॥

॥ २२३ ॥ दीपौ धो वाः ॥

दीप्यतो दस्य धो वा भवति ॥

दीप् ધાતુના द નો ध વિકલ્પે થાય છે. धिप्पइ । दिप्पइ ॥

॥ २२४ ॥ कदर्थिते वः ॥

कदर्थिते दस्य वो भवति ॥

कदर्थित શબ્દના द નો व થાય છે. कवट्टिओ ॥

॥ २२५ ॥ ककुदे हः ॥

ककुदे दस्य हो भवति ॥

ककुद શબ્દના द નો ह થાય છે. कउहं ॥

॥ २२६ ॥ निषधे धो ढः ॥

निषधे धस्य ढो भवति ॥

निषध શબ્દના ध નો ढ થાય છે. निसढो ॥

॥ २२७ ॥ वौषधे ॥

औषधे धस्य ढो वा भवति ॥

औषध શબ્દના ध નો ढ વિકલ્પે થાય છે. ओसढं । ओसहं ॥

॥ २२८ ॥ नो णः ॥

स्वरात्पर स्यासंयुक्त स्यानादे र्नस्य णो भवति ॥

સ્વરથી પર, અસંયુક્ત, અને આદિભિન્न, न નો ण થાય. कणयं । ायणो । वयणं । नयणं । माणइ ॥ आर्षे । आरनालं । अनिलो । अनलो । ृत्याद्यपि ॥

॥ २२९ ॥ वादौ ॥

असंयुक्त स्यादौ वर्तमानस्य नस्य णो वा भवतिः ॥

અસંયુક્ત, અને આરંભે વર્તતા न નો ण વિકલ્પે થાય. णरो नरो। ाई नई । णेइ नेइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । न्यायः । नाओ ॥

॥ २३० ॥ निम्ब-नापिते लण्हं वा ॥

अनयोर्नस्य लण्ह इत्येतौ वा भवतः ॥

निम्ब અને नापित શબ્દના न નો અનુક્રમે ल અને ण्ह વિકલ્પે થાય છે. लिम्बो निम्बो । ण्हाविओ नाविओ ॥

॥ २३१ ॥ पो वः ॥

स्वरात्पर स्यासंयुक्त स्यानादेः पस्य प्रायो वो भवति ॥

स्वरथी पर, आदिभिन्न, अने असंयुक्त प नो घणुंकरीने व थाय. सवहो । सावो । उवसग्गो । पईवो । कासवो । पावं । उवमा । कविलं । कुणवं । कलावो । कवाडं । महि वालो । गो-वइ । तवइ ॥ स्वरादित्येव । कम्पइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अप्पमत्तो ॥ अनादेरित्येव । सुहेण पढइ ॥ प्राय इत्येव । कई । रिऊ ॥ एतेन पकारस्य प्राप्तयो र्लोपवकारयो र्यस्मिन् कृते श्रुतिसुख मुत्पद्यते स तत्र कार्यः ॥

॥ २३२ ॥ पाटि-परुष-परिघ-परिखा-पनस-पारिभद्रे फः ॥

ण्यन्ते पटिधातौ परुषादिषु च पस्य फो भवति ॥

ण्यन्त पट् धातु (पाटि), परुष, परिघ, परिखा, पनस अने पारिभद्र शब्दना प नो फ थाय. फालेइ फाडेइ । फरुसो । फलिहो । फलिहा । फणसो । फालिहद्दो ॥

॥ २३३ ॥ प्रभूते वः ॥

प्रभूते पस्य वो भवति ॥

प्रभूत शब्दना प नो व थाय. वहुत्तं ॥

॥ २३४ ॥ नीपापीडे मो वाः ॥

अनयोः पस्य मो वा भवतिः ॥

नीप अने आपीड शब्दना प नो म विकल्पे थाय. नीमो नीवो । आमेलो आवेडो ॥

॥ २३५ ॥ पापर्द्धौ रः ॥

पापर्द्धावपदादौ पकारस्य रो भवति ॥

પાપર્દ્ધિ શબ્દના આદિભિન્ન પ નો ર થાય. पारद्धी ॥

॥ २३६ ॥ फो भ-हौ ॥

स्वरात्पर स्यासंयुक्त स्यानादेः फस्य भहौ भवतः ॥

સ્વરથી પર, આદિભિન્ન અને અસંયુક્ત फ નો ઘણું કરીને भ અને ह થાય. क्वचिद् भः । रेफः । रेभो ॥ शिफा । सिभा ॥ क्वचित्तु हः । मुत्ताहलं ॥ क्वचिदुभावपि । सभलं सहलं । सेभालिआ । सभरी सहरी । गुभइ गुहइ ॥ स्वरादित्येव । गुंफइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । पुप्फं ॥ अनादेरित्येव । चिट्ठइ फणी ॥ प्राय इत्येव । कसण फणी ॥

॥ २३७ ॥ बो वः ॥

स्वरात्पर स्यासंयुक्त स्यानादे र्बस्य वो भवति ॥

સ્વરથી પર, આદિભિન્ન, અને અસંયુક્ત ब નો व થાય. अलाबू । अलावू । अलाऊ ॥ शबलः । सवलो ॥

॥ २३८ ॥ बिसिन्यां भः ॥

बिसिन्यां बस्य भो भवति ॥

બિસિની શબ્દમાં ब નો भ થાય. भिसिणी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशा दिह न भवति । बिस तन्तु पेलवाणं ॥

॥ २३९ ॥ कबन्धे म-यौ ॥

कबन्धे बस्य मयौ भवतः ॥

કબન્ધ શબ્દના ब નો म અને य થાય. कमन्धो । कयन्धो ॥

॥ २४० ॥ कैटभे भो वः ॥

कैटभे भस्य वो भवति ॥

कैटभ શબ્દના भ નો व थाय. केढवो ॥

॥ २४१ ॥ विषमे ढो वा ॥

विषमे मस्य ढो वा भवति ॥

विषम શબ્દના म નો ढ વિકલ્પે થાય. विसढो । विसमो ॥

॥ २४२ ॥ मन्मथे वः ॥

मन्मथे मस्य वो भवति ॥

मन्मथ શબ્દના म નો व थाय. वम्महो ॥

॥ २४३ ॥ वाभिमन्यौ ॥

अभिमन्युशब्दे मो वो वा भवति ॥

अभिमन्यु શબ્દના म નો व વિકલ્પે થાય. अहिवन्नू अहिमन्नू ॥

॥ २४४ ॥ भ्रमरे सो वा ॥

भ्रमरे मस्य सो वा भवति ॥

भ्रमर શબ્દના म નો स વિકલ્પે થાય. भसलो भमरो ॥

॥ २४५ ॥ आदे र्यो जः ॥

पदादे र्यस्य जो भवति ॥

પદની શરૂઆતમાં य નો ज थाय. जसो धमो जाइ ॥ आदेरिति किम् । अवयनो । विगआ ॥ बहुलाधिकारात् सोपसर्ग स्यानादे रपि .

संजमो । संजोगो । अवजसो । क्वचि न्न भवति । पओओ ॥ आर्षे लोपोपि । यथाख्यातम् । अहक्खायं ॥ यथाजातम् । अहाजायं ॥

॥ २४६ ॥ युष्मद्यर्थपरे तः ॥

युष्मच्छब्दार्थपरे यस्य तो भवति ॥

युष्मद् शब्द ज्यारे अर्थपर होय (तुं एवा अर्थमां होय), त्यारे तेना य नो त थाय छे. तुम्हारिसो । तुम्हकेरो ॥ अर्थपर इति किम् । जुम्हदम्ह-पयरणं ॥

॥ २४७ ॥ यष्ट्यां लः ॥

यष्ट्यां यस्य लो भवति ॥

यष्टि शब्दना य नो ल थाय छे. लट्ठी । वेणु-लट्ठी । उच्छु-लट्ठी । महु-लट्ठी ॥

॥ २४८ ॥ वोत्तरीयानीय-तीय-कृद्ये ज्जः ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयतीयकृद्यप्रत्ययेषु च यस्य द्विरुक्तो जो वा भवति ॥

उत्तरीय शब्दना अने अनीय, तीय, अने कृत्संज्ञक य प्रत्यय, एओना य नो ज्ज थाय छे. उत्तरिज्जं उत्तरीअं ॥ अनीय । करणिज्जं करणीअं । विम्हयणिज्जं जयणीअं ॥ तीय । बिइज्जो बीओ ॥ कृद्य । पेज्जा पेआ॥

॥ २४९ ॥ छायायां होकान्तौ वा ॥

अकान्तौ वर्तमाने छायाशब्दे यस्य हो वा भवति ॥

छाया शब्दनो कान्ति अर्थ न होय, त्यारे य नो ह विकल्पे थाय.

वच्छस्सच्छाही वच्छस्सच्छाया । आतपाभाव: । सच्छाहं सच्छायं ॥ अका-
न्ताविति किम् ॥ मुह-च्छाया । कान्तिरित्यर्थ: ॥

॥ २५० ॥ डाह-वौ कतिपये ॥

कतिपये यस्य डाह व इत्येतौ पर्यायेण भवतः ॥

कतिपय શબ્દના य ના डाह અને व થાય છે. कइवाहं । कइअवं ॥

॥ २५१ ॥ किरि-भेरे रो डः

अनयो रस्य डो भवति ॥

किरि અને भेर શબ્દના र ના ड થાય છે. किडी । भेडो ॥

॥ २५२ ॥ पर्याणे डा वा ॥

पर्याणे रस्य डा इत्यादेशो वा भवति ॥

पर्याण શબ્દના र ના डा આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पडायाणं पल्लाणं

॥ २५३ ॥ करवीरे णः

करवीरे प्रथमस्य रस्य णो भवति ॥

करवीर શબ્દના क થી પર र ના ण થાય છે कणवीरो ॥

॥ २५४ ॥ हरिद्रादौ लः

हरिद्रादिषु शब्देषु असंयुक्तस्य रस्य लो भवति ॥

हरिद्रा વિગેરે શબ્દમાં અસંયુક્ત र ના ल થાય છે. हलिद्दी । द
दाइ । दलिद्दो । दालिद्दं । हलिद्दो जहुट्ठिलो । सिढिलो । मुहलो । च
णो । वलुणो । कलुणो । इङ्गालो । सक्कालो । सोमालो । चिलाओ ।
णो । वलुगो । कलुगो । इङ्गालो । सक्कालो । सोमालो । चिलाओ । भसल
लिहा । फालिहो । फालिहद्दो । काहलो । लुक्को । अवद्दालं ।

जढलं । बढलो । निट्ठुलो ॥ बहुलाधिकारा चरणशब्दस्य पादार्थवृत्ते रेव । अन्यत्र चरण-करणं ॥ भ्रमरेससंनियोगे एव । अन्यत्र भमरो ॥ तथा । जढरं । बढरो । निट्ठरो इत्याद्यपि ॥ हरिद्रा । दरिद्राति । दरिद्र । दारिद्र्य । हरिद्र । युधिष्ठिर । शिथिर । मुखर । चरण । वरुण । करुण । अङ्गार । सत्कार । सुकुमार । किरात । परिखा । परिघ । पारिभद्र । कातर । रुग्ग । अपद्वार । भ्रमर । जठर । बठर । निष्ठुर । इत्यादि । आर्षे दुवालसङ्गे इत्याद्यपि ॥

॥ २५५ ॥ स्थूले लो रः ॥

स्थूले लस्य रो भवति ॥

स्थूल शब्दना ल नो र थाय छे. थोरं ॥ कथं थूलभद्दो । स्थूरस्य हरिद्रादिलत्वे भविष्यति ॥

॥ २५६ ॥ लाहल-लाङ्गल-लाङ्गुले वादे र्णः ॥

एषु आदे र्लस्य णो वा भवति ॥

लाहल, लाङ्गल अने लाङ्गूल शब्दना आदि ल नो ण विकल्पे थाय छे. णाहलो । लाहलो । णङ्गलं । लङ्गलं । णङ्गूलं । लङ्गूलं ॥

॥ २५७ ॥ ललाटे च ॥

ललाटे च आदे र्लस्य णो भवति ॥

ललाट शब्दना आदि ल नो ण थाय छे. णिडालं णडालं ॥

॥ २५८ ॥ शबरे बो मः ॥

शबरे बस्य मो भवति ॥

शबर शब्दना ब नो म थाय. समरो ॥

॥ २५९ ॥ स्वप्न-नीव्यो र्वा ॥

अनयो र्वस्य मो वा भवति ॥

स्वप्न અને નીવી શબ્દના व નો म વિકલ્પે થાય. सिमिणो सिविणो नीमी नीवी ॥

॥ २६० ॥ श-षोः सः ॥

शकार षकारयोः सो भवति ॥

श કારનો અને ष કારનો स થાય. श । सद्दो । कुसो । निसंसो । वंसो । सामा । सुद्धं । दस । सोहइ । विसइ ॥ ष । सण्डो । निहसो । कसाओ । घोसइ ॥ उभयोरपि । सेसो । विसेसो ॥

॥ २६१ ॥ स्नुषायां ण्हो न वा ॥

स्नुषाशब्दे षस्य ण्हः णकाराक्रान्तो हो वा भवति ॥

स्नुषा શબ્દમાં ष નો ण्ह વિકલ્પે થાય. सुण्हा सुसा ॥

॥ २६२ ॥ दश-पाषाणे हः ॥

दशन्शब्दे पाषाणशब्दे च शषो र्यथादर्शनं हो वा भवति

दशन् અને पाषाण શબ્દના श નો અને ष નો (જેમ પ્રયોગ આ તે પ્રમાણે) ह વિકલ્પે થાય. दह मुहो दस-मुहो । दह-बलो । दह-रहो दस रहो । दह दस । एआरह । बारह । तेरह । पाहाणो पासाणो ॥

॥ २६३ ॥ दिवसे सः

दिवसे सस्य हो वा भवति ॥

दिवस શબ્દના स નો ह વિકલ્પે થાય. दिवहो । दिवसो ॥

॥ २६४ ॥ हो घो नुस्वारात् ॥

अनुस्वारात्परस्य हस्य घो वा भवति ॥

અનુસ્વારથી પર ह નો घ વિકલ્પે થાય (કોઈવખતે અનુસ્વાર પૂર્વે
હોય તો પણ.) सिंघो । सीहो ॥ संघारो । संहारो । क्वचि दननुस्वार-
पि । दाहः । दाघो ॥

॥ २६५ ॥ षट् शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वादेश्छः ॥

एषु आदेर्वर्णस्य छो भवति ॥

षष्, शमी, शाव सुधा, અને सप्तपर्ण શબ્દના આદિ વર્ણનો छ થાય.
छट्ठो । छट्ठी । छप्पओ । छंमुहो । छमी । छावो । छुहा । छत्तिवण्णो ॥

॥ २६६ ॥ शिरायां वा ॥

शिराशब्दे आदेश्छो वा भवति ॥

शिरा શબ્દના આદિ श નો छ વિકલ્પે થાય. छिरा सिरा ॥

॥ २६७ ॥ लुग् भाजन-दनुज-राजकुले जः सस्वरस्य न वा ॥

एषु सस्वरजकारस्य लुग् वा भवति ॥

भाजन, दनुज અને राजकुल શબ્દના સ્વર સહિત ज નો લોપ વિક-
થાય. भाणं भायणं । दणु-वहो । दणुअ-वहो । रा-उलं राय-उलं ॥

॥ २६८ ॥ व्याकरण-प्राकारागते कगोः

एषु को गश्च सस्वरस्य लुग् वा भवति ॥

व्याकरण અને प्राकार શબ્દના સ્વર સહિત क નો અને आगत શબ્દના
પર ग નો લોપ વિકલ્પે થાય. वारणं वायरणं । पारो पायारो आओ आगओ ॥

॥ २६९ ॥ किसलय-कालायस-हृदये यः

एषु सस्वरयकारस्य लुग् वा भवति ॥

किसलयं, कालायस अने हृदय शब्दना स्वर सहित य कारनो लोप विकल्पे थाय किसलं किसलयं । कालासं कालायसं । महण्णव-समा सहिआ । आला ते सहिअएहिं घेप्पन्ति । निसमणुप्पिअ-हिअस्स हिअयं ॥

॥ २७० ॥ दुर्गादेव्युदुम्बर-पादपतन-पादपीठेन्तर्दः ॥

एषु सस्वरस्य दकारस्य अन्तर्मध्ये वर्तमानस्य लुग् वा भवति

दुर्गादेवी, उदुम्बर, पादपतन अने पादपीठ शब्दना मध्य द नो लोप विकल्पे थाय. दुग्गा-वी । दुग्गा-एवी । उम्बरो उउम्बरो । पा-वडणं पाय-वडणं । पा वीढं पाय वीढं ॥ अन्तरिति किम् । दुर्गादेव्यामादौ मा भूत्।

॥ २७१ ॥ यावत्तावज्जीवितावर्त्तमानावट-प्रावारक देवकुलैवमेवे वः।

यावदादिषु सस्वरवकारस्यान्तर्वर्तमानस्य लुग् वा भवति।

यावत्, तावत्, जीवित, आवर्तमान, अवट, प्रावारक, देवकुल एवमेव शब्दना वचला व नो लोप विकल्पे थाय. जा जाव । ता ताव जीअं जाविअं । अत्तमाणो आवत्तमाणो । अडो अवडो । पारओ पावारओ दे-उलं देव-उलं । एमेव एवमेव ॥ अन्तरित्येव । एवमेवेन्त्यस्य न भवति

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञ शब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

यद् दोर्मण्डलकुण्डलीकृतधनुर्दण्डेन सिद्धाधिप
क्रीतं वैरिकुलात् त्वया किल दलत्कुन्दावदातं यशः
भ्रान्त्वा त्रीणि जगन्ति खेदविवशं तन्मालवीनां व्यधा-
दापाण्डौ स्तनमण्डले च धवले गण्डस्थले च स्थितिम् ॥ १ ॥

प्रथम पाद संपूर्ण.

॥ १ ॥ अर्हं ॥ संयुक्तस्य ॥

अधिकारोयं ज्यायामीत् [२,११५] इति यावत् । यदित ऊर्ध्वम-नुक्रमिष्याम स्तत्संयुक्त स्येति वेदितव्यम् ॥

બીજા પાદના ૧૧૫ સૂત્ર સુધી જે કાર્ય કરવાનું તે સંયુક્ત વર્ણને થાય છે. આ પ્રથમ સૂત્ર અધિકાર છે. यावत् । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्याम स्तत्संयुक्त स्येति वेदितव्यम् ॥

॥ २ ॥ शक्त-मुक्त-दष्ट-रुग्ण-मृदुत्वे को वा ॥

एषु संयुक्त को वा भवति ॥

शक्त, मुक्त, दष्ट, रुग्ण અને मृदुत्व શબ્દના સંયુક્ત વર્ણનો क વિકલ્પે થાય છે. सक्को सत्तो । मुक्को मुत्तो । डक्को दट्ठो । लुक्को लुग्गो माउक्कं माउत्तणं ॥

॥ ३ ॥ क्षः खः क्वचित्तु छ झौ ॥

क्षस्य खो भवति । क्वचित्तु छझावपि ॥

क्ष ने ख थाय. કોઈ વખતે क्ष નો छ અને झ પણ થાય. खओ । लक्खणं ॥ क्वचित्तु छझावपि । खीणं । छीणं । झीणं झिज्जइ ॥

॥ ४ ॥ ष्क-स्कयो र्नाम्नि ॥

अनयो र्नाम्नि संज्ञायां खो भवति ॥

સંજ્ઞા શબ્દમાં ष्क અને स्क નો ख થાય. ष्क । पोक्खरं । पोक्खरिणी । निक्खं ॥ स्क । खन्धो । खन्धावारो । अवक्खन्दो । नाम्नीति किम् । दुक्करं । निक्कम्पं । निक्कओ । नमोक्कारो । सक्कयं । सक्कारो । तक्करो ॥

થાય છે. भुक्त्वा । भोचां ॥ ज्ञात्वा । णच्चा ॥ श्रुत्वा । सोच्चा ॥ पृथ्वी पिच्छी ॥ विद्वान् । विज्ज ॥ बुध्द्वा बुज्झा ॥

भोच्चा सयलं पिच्छिं विज्जं बुज्झा अणण्णय ग्गामि ।
चइऊण तवं काउं सन्ती पत्तो सिवं परमं ॥

॥ १६ ॥ वृश्चिके श्चेञ्चुर्वा

वृश्चिके श्चेः सस्वरस्य स्थाने ञ्चु रादेशो वा भवति

वृश्चिक शબ्दना श्चि वर्णनो ञ्चु विકल्पे थाय. (छ थतो नथी). विञ्चुओ विंचुओ । पक्षे । विञ्छिओ ॥

॥ १७ ॥ छोक्ष्यादौ ॥

अक्ष्यादिषु संयुक्तस्य छो भवति ।

अक्षि विगेरे शબ्दना संयुक्त वर्णनो छ थाय छे. अच्छि । लच्छी । कच्छो । छीअं ।छीरं । सरिच्छो । वच्छो । मच्छिआ । छुहा । दच्छो । कुच्छी । वच्छं । छुण्णो । कच्छा । छारो । कुच्छ छुरो उच्छा छयं सारिच्छ ॥ अक्षि उक्षु लक्ष्मी कक्ष क्षुत सदृक्ष वृक्ष मक्षिका क्षेत्र क्षुध् दक्ष कुक्षि वक्षस् क्षुण्ण कक्ष कौक्षेयक क्षुर उक्षन् क्षत सादृश्य ॥ क्वचित् स्थगितशब्देऽपि छइअं । इक्खू । खीरं । सारिक्खमित्या द्यपि दृश्यते ॥

क्षमायां कौ ॥ १८ ॥

कौ पृथिव्यां वर्तमाने क्षमाशब्दे संयुक्तस्य छो भवति

क्षमा शબ्दनो पृथ्वी अर्थ होय, त्यारे क्ष नो छ थाय छे. छमा पृथिवी ॥ लाक्षणिक स्यापि क्ष्मादेशस्य भवति क्ष्मा छमा ॥ कावि मू । खमा क्षान्तिः ॥

॥ १९ ॥ ऋक्षे वा

ऋक्षशब्दे संयुक्तस्य छो वा भवति

ऋक्ष शબ્દના क्ष નો छ વિકલ્પે થાય છે. रिच्छं । रिक्खं । रिच्छो रिक्खो ॥ कथं छूढं क्षिप्तं वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-छूढौ [१. १२७] इति भविष्यति ॥

॥ २० ॥ क्षण उत्सवे

क्षणशब्दे उत्सवाभिधायिनि संयुक्तस्य छो भवति ।

क्षण શબ્દનો ઓચ્છવ અર્થ હોય તો તેના क्ष નો छ થાય છે. छणो॥ उत्सव इति किम् । खणो ॥

॥२१॥ ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले

ह्रस्वात्परेषां थ्यश्चत्सप्सां छो भवति ॥

थ्य, श्च, त्स અને प्स ને બદલે छ થાય. આ નિયમ निश्चल શબ્દમ લાગતો નથી. (આર્ષ મતમાં तथ्य શબ્દના थ्य નો च પણ થાય છે. थ्य । पच्छं । पच्छा । मिच्छा ॥ श्च । पच्छिमं । अच्छेरं पच्छा ॥ त्स उच्छाहो । मच्छलो । मच्छरो । संवच्छलो । संवच्छरो । चिइच्छइ ॥ प्स लिच्छइ । जुगुच्छइ । अच्छरा । ह्रस्वादिति किम् । ऊसारिओ ॥ अनिश्चल इति किम् । निच्चलो ॥ आर्षे तथ्ये चोपि । तच्चं ॥

॥ २२ ॥ सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा

एषु संयुक्तस्य छो वा भवति ॥

सामर्थ्य, उत्सुक અને उत्सव શબ્દમાં સંયુક્ત વ્યંજનનો छ વિકલ્પે થાય છે. सामच्छं सामत्थं । उच्छुओ ऊसुओ । उच्छवो ऊसवो ॥

॥ २३ ॥ स्पृहायाम्

स्पृहाशब्दे संयुक्तस्य छो भवति । फस्यापवादः ॥

स्पृहा शब्दमां संयुक्त वर्णनो छ थाय छे. छिहा । बहुलाधिकारा त्कचि दन्यदपि । निप्पिहो ॥

॥ २४ ॥ द्य य्य र्यां जः

एषां संयुक्तानां जो भवति ॥

द्य, य्य अने र्य आ संयुक्त वर्णोनो ज थाय छे. द्य । मज्जं । वज्जं । वेज्जो । जुई । जोओ । य्य । जज्जो । सेज्जा । र्य । भज्जा । चौर्य समत्वात् भारिआ । कज्जं । वज्जं । पज्जाओ । पज्जत्तं । मज्जाया ॥

॥ २५ ॥ अभिमान्यौ ज-ञ्जौ वा

अभिमन्यौ संयुक्तस्य जो ञ्जश्च वा भवति ॥

अभिमन्यु शब्दना संयुक्त वर्णनो ज अने ञ्ज विकल्पे थाय छे. आहिमज्जू । अहिमञ्जू । पक्षे । अहिमन्नू । अभिग्रहणादिह न भवति । मन्नू ॥

॥ २६ ॥ साध्वस-ध्य ह्यां झः

साध्वसे संयुक्तस्य ध्यह्ययोश्च झो भवति ॥

साध्वस शब्दना ध्व नो अने ध्य तथा ह्य आ संयुक्त वर्णनो झ थाय छे. सज्झसं ॥ ध्य । वज्झए । झाणं । उवज्झाओ । सज्झाओ सज्झं । विन्झो ॥ ह्य । सज्झो । मज्झं । गुज्झं । णज्झइ ॥

॥ २७ ॥ ध्वजे वा

ध्वजशब्दे संयुक्तस्य झो वा भवति ॥

ध्वज शब्दना ध्व नो विकल्पे थाय छे. झओ धओ ॥

॥ २८ ॥ इन्धौ झा

इन्धौ धातौ संयुक्तस्य झा इत्यादेशो भवति ॥

इन्ध् धातुना न्ध् नो झा थाय छे. समिज्झाइ । विज्झाइ ॥

॥ २९ ॥ वृत्त-प्रवृत्त-मृत्तिका-पत्तन-कदर्थिते टः

एषु संयुक्तस्य टो भवति ॥

वृत्त, प्रवृत्त, मृत्तिका, पत्तन अने कदर्थित शब्दना संयुक्त वर्णनो ट थाय छे. वट्टो । पयट्टो । मट्टिआ । पट्टणं । कवट्टिओ ॥

॥ ३० ॥ र्तस्याधूर्तादौ

र्तस्य टो भवति धूर्तादीन् वर्जयित्वा ॥

धूर्त विगेरे शब्दो शिवाय बीजा शब्दोना र्त नो ट थाय छे. केवट्टो। वट्टी । जट्टो । पयट्टइ ॥ वट्टुलं । रायवट्टयं । नट्टई । संवट्टिअं ॥ अधूर्तादामिति किम् । धुत्तो । कित्ती । वत्ता । आवत्तणं । निवत्तणं । पवत्तणं । संवत्तणं । आवत्तओ । निवत्तओ । निव्वत्तओ । पवत्तओ । संवत्तओ । वत्तिआ । वत्तिओ । कत्तिओ । उक्कत्तिओ । कत्तरी । मुत्ती । मुत्तो । मुहुत्तो ॥ बहुलाधिकाराद् वट्टा ॥ धूर्त । कीर्ति । वार्ता । आवर्तन । निवर्तन । प्रवर्तन । संवर्तन । आवर्तक । निर्वर्तक निवर्तक। प्रवर्तक । संवर्तक । वर्तिका। वार्तिक । कार्तिक । उत्कर्तित । कर्तरी । मूर्ति । मूर्त । मुहूर्त । इत्यादि॥

॥ ३१ ॥ वृन्ते ण्टः

वृन्ते संयुक्तस्य ण्टो भवति ॥

वृन्त शब्दना संयुक्त वर्णनो ण्ट थाय छे. वेण्टं । तालवेण्टं ॥

॥ ३२ ॥ ठोस्थि-विसंस्थुले

अनयोः संयुक्तस्य ठो भवति ॥

भीष्मे ष्मः ॥ ५४ ॥

भीष्मे ष्मस्य फो भवति ॥

भीष्म શબ્દના ष्म નો फ થાય છે. भिप्फो ॥

श्लेष्मणि वा ॥ ५५ ॥

श्लेष्मशब्दे ष्मस्य फो वा भवति ॥

श्लेष्मन् શબ્દના ष्म નો फ વિકલ્પે થાય છે. सेंफो सिलिम्हो ॥

ताम्राम्रे म्बः ॥ ५६ ॥

अनयोः संयुक्तस्य मयुक्तो बो भवति ॥

તામ્ર અને आम्र શબ્દના म्र ने म्ब થાય છે. तम्बं । अम्बं ॥ अम्बि तम्बिर इति देश्यौ ॥

ह्वो भो वा ॥ ५७ ॥

ह्वस्य भो वा भवति ॥

ह्व નો भ વિકલ્પે થાય છે. जिब्भा जीहा ॥

वा विह्वले वौ वश्च ॥ ५८ ॥

विह्वले ह्वस्य भो वा भवति, तत्सन्नियोगे च विशब्दे वस्य वा भो भवति ॥

विह्वल શબ્દના ह्व નો भ વિકલ્પે થાય છે. તે થાય ત્યારે वि વર્ણના व ને વિકલ્પે भ થાય છે. भिब्भलो विब्भलो विहलो ॥

वोर्ध्वे ॥ ५९ ॥

ऊर्ध्वशब्दे संयुक्तस्य भो वा भवति ॥

ऊर्ध्व શબ્દમાં र्ध्व નો भ વિકલ્પે થાય છે. उब्भं उद्धं ॥

कश्मीरे म्भो वा ॥ ६० ॥

कश्मीरशब्दे संयुक्तस्य म्भो वा भवति ॥

कश्मीर शब्दना श्म् नो म्भ विकल्पे थाय छे. कम्भारा कम्हारा ॥

न्मो मः ॥ ६१ ॥

न्यस्य मो भवति । अधोलोपापवादः ॥

न्म नो म थाय छे. जम्मो। वम्महो। मम्मणं ॥

॥ ६२ ॥ ग्मो वा

ग्मस्य मो वा भवति । अधोलोपापवादः ॥

ग्म नो म विकल्पे थाय छे. युग्मम्। जुम्मं जुग्गं ॥ तिग्मम्। तिम्मं तिग्गं ॥

॥ ६३ ॥ ब्रह्मचर्य-तूर्य-सौन्दर्य शौण्डीर्ये र्यो रः

एषु र्यस्य रो भवति । जापवादः ॥

ब्रह्मचर्य, तूर्य, सौन्दर्य, अने शौण्डीर्य आ शब्दोना र्य नो र थाय छे. बम्हचेरं। चौर्यसमत्वाद् बम्हचरिअं। तूरं। सुन्देरं। सोण्डीरं ॥

॥ ६४ ॥ धैर्ये वा

धैर्ये र्यस्य रो वा भवति ॥

धैर्य शब्दमां र्य नो र विकल्पे थाय छे. धीरं धिज्जं ॥ सूरो सुज्जो इति तु सूरसूर्यप्रकृतिभेदात् ॥

॥ ६५ ॥ एतः पर्यन्ते

पर्यन्ते एकारात्परस्य र्यस्य रो भवति ॥

पर्यन्त शब्दना एथी पर र्य नो र थाय छे. पेरन्तो ॥ एत इति किम्। पज्जन्तो ॥

॥ ६६ ॥ आश्चर्ये

आश्चर्ये एतः परस्य र्यस्य रो भवति ॥

आश्चर्य શબ્દના એ થી પર ર્ય નો ર થાય છે અચ્छेरं ॥ एत इत्येव अच्छरिअं ॥

॥ ६७ ॥ अतो रिआर-रिज्ज-रीअं

आश्चर्ये अकारात्परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ इत्येते आदेशा भवन्ति ॥

आश्चर्य શબ્દના अ કારથી પર જે र्य, તેનો रिअ, अर, रिज्ज અ रीअ આદેશ થાય છે. अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥ अ इति किम्। अच्छेरं ॥

॥ ६८ ॥ पर्यस्त-पर्याण सौकुमार्ये ल्लः

एषु र्यस्य ल्लो भवति ॥

पर्यस्त, पर्याण, અને सौकुमार्य શબ્દના र्य નો ल्ल થાય છે. पर्यस्त पल्लट्टं पल्लत्थं। पल्लाणं। सोअमल्लं ॥ पलङ्को इति च पल्यङ्कशब्दस्य यलोपे द्वित्वे च ॥ पलिअङ्को इत्यपि चौर्यसमत्वात् ॥

॥ ६९ ॥ बृहस्पति-वनस्पत्योः सो वा

अनयोः संयुक्तस्य सो भवति ॥

बृहस्पति અને वनस्पति શબ્દના સંયુક્ત વર્ણનો स વિકલ્પે થાય છે बहस्सई बहप्फई। भयस्सई भयप्फई। वणस्सई वणप्फई ॥

॥ ७० ॥ बाष्पे होऽश्रुणि

बाष्पशब्दे संयुक्तस्य हो भवति अश्रुण्यभिधेये ॥

વાષ્પ શબ્દનો આંસુ અર્થ હોય, તો તેના ષ્પ નો હ થાય છે. बाहो नेत्रजलम् ॥ अश्रुणीति किम् ॥ बप्फो ऊष्मा ॥

॥ ७१ ॥ कार्षापणे

कार्षापणे संयुक्तस्य हो भवति ॥

કાર્ષાપણ શબ્દના સંયુક્ત વર્ણનો (ર્ષ નો) હ થાય છે काहावणो ॥ कथं कहावणो । ह्रस्वः संयोगे [१.८४] इति पूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशे । कर्षापणशब्दस्य वा भविष्यति ॥

॥ ७२ ॥ दुःख दक्षिण-तीर्थे वा

एषु संयुक्तस्य हो वा भवति ॥

दुःख, दक्षिण અને तीर्थ શબ્દના સંયુક્ત વર્ણનો હ વિકલ્પે થાય છે. दुहं दुक्खं । पर-दुक्खे दुक्खिआ विरला । दाहिणो दक्खिणो । तूहं तित्थं ॥

॥ ७३ ॥ कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा

कूष्माण्ड्यां ष्मा इत्येतस्य हो भवति ण्ड इत्यस्य तु वा लो भवति ॥

कूष्माण्डी શબ્દના ष्मा નો હ અને ण्ड નો વિકલ્પે લ થાય છે. कोहली कोहण्डी ॥

॥ ७४ ॥ पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः

पक्ष्मशब्दसम्बन्धिनः संयुक्तस्य श्मष्मस्मह्मां च मकाराक्रान्तो हकार [illegible] भवति ॥

पक्ष्म [illegible] क्ष्म નો અને श्म, ष्म, स्म અને ह्म નો म्ह થાય છે. ([illegible] નો म्भ પણ થાય છે.) पक्ष्मन् । पम्हाइं । पम्हल-लोअणा ॥ श्म । कुश्मानः । कुम्हाणो । कश्मीराः । कम्हारा ॥ ष्म । ग्रीष्मः ।

गिम्हो । ऊम्मा । उम्हा ॥ स्म । अस्मादृशः । अम्हारिसो । विस्मयः । विम्हओ ॥ ह्म । ब्रह्मा । बम्हा ॥ सुह्मः । सुम्हा ॥ बम्हणो । बम्हचेरं ॥ क्वचित् म्भोऽपि दृश्यते । बम्भणो । बम्भचेरं । सिम्भो । क्वचिन्न भवति । रश्मिः । रस्सी । स्मरः । सरो ॥

॥ ७५ ॥ सूक्ष्म-श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्ण-क्ष्णां ण्हः

सूक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्नष्णस्नह्नह्णक्ष्णां च णकाराक्रान्तो हकार आदेशो भवति ॥

सूक्ष्म शब्दना क्ष्म नो अने श्न, ष्ण, स्न, ह्न, ह्ण अने क्ष्णनो ण्ह थाय छे सूक्ष्मं । सण्हं ॥ श्न । पण्हो । सिण्हो ॥ ष्ण । विण्हू । जिण्हू । कण्हो । उण्हीसं ॥ स्न । जोण्हा । ण्हाओ । पण्हुओ ॥ ह्न । वण्ही । जण्हू ॥ ह्ण । पुव्वण्हो । अवरण्हो ॥ क्ष्ण । सण्हं । तिण्हं ॥ विप्रकर्षे तु कृष्णकृत्स्नशब्दयोः कसणो । कसिणो ॥

॥ ७६ ॥ ह्लो ल्हः

ह्लः स्थाने लकाराक्रान्तो हकारो भवति ॥

ह्ल जोडाक्षरनो ल्ह थाय छे. कल्हारं । पल्हाओ ॥

॥ ७७ ॥ क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-ᳵक-ᳵपामूर्ध्वं लुक्

एषां संयुक्तवर्णसंबन्धिनामूर्ध्वं स्थितानां लुग् भवति ॥

संयुक्त वर्णना प्रारम्भमां वर्तता क्, ग्, ट्, ड्, त्, द्, प्, श्, ष्, स्, ᳵक्, ᳵप्, आ वर्णोनो लोप थाय छे. क । भुत्तं । सित्थं ॥ ग । दुद्धं । मुद्धं ॥ ट । षट्पदः । छप्पओ ॥ कट्फलम् । कप्फलं ॥ ड । खड्गः । खग्गो ॥ षड्जः । सज्जो ॥ त । उप्पलं । उप्पाओ ॥ द । मद्गुः । मग्गू । मोग्गरो ॥ प । सुत्तो । गुत्तो ॥ श । लण्हं । निच्चलो । चुअइ ॥ ष । गोट्ठी । छट्ठो । निट्ठुरो ॥ स । खलिओ । नेहो ॥ ᳵक । दुᳵखम् । दुक्खं ॥ ᳵप । अंतᳵपातः । अंतप्पाओ ॥

॥ ७८ ॥ अधो म-न-याम्

मनयां संयुक्तस्याधो वर्तमानानां लुग् भवति ॥

संयुक्त वर्णना अन्ते वर्तता म्, न्, अने य् नो लोप थाय छे. म । जुग्गं । रस्सी । सरो । सेरं ॥ न । नग्गो । लग्गो ॥ य । सामा । कुड्डं । वाहो ॥

॥ ७९ ॥ सर्वत्र ल-व रामचन्द्रे

चन्द्रशब्दादन्यत्र लवरां सर्वत्र संयुक्तस्योर्ध्वमधश्च स्थितानां लुग् भवति ॥

चन्द्र शब्द शिवाय बीजा संयोगमां वर्तता ल्, व्, अने र् नो लोप थाय छे. ऊर्ध्वं ॥ ल । उल्का । उक्का ॥ वल्कलम् । वक्कलं ॥ व । शब्दः । सद्दो ॥ अब्दः । अद्दो ॥ लुब्धकः । लोद्धओ ॥ र । अर्कः । अक्को ॥ वर्गः । वग्गो ॥ अधः । श्लक्ष्णम् । सण्हं ॥ विक्लवः । विक्कवो ॥ पक्वम् । पक्कं पिक्कं ॥ ध्वस्तः । धत्थो ॥ चक्रम् । चक्कं ॥ ग्रहः । गहो ॥ रात्रिः । रत्ती ॥ अत्र द्व इत्यादिसंयुक्तानामुभयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः ॥ क्वचिदूर्ध्वम् । उद्विग्नः । उव्विग्गो ॥ द्विगुणः । बि उणो ॥ द्वितीयः । बीओ ॥ कल्मषम् । कम्मसं ॥ सर्वम् । सव्वं ॥ शुल्बम् । सुब्बं ॥ क्वचित्त्वधः । काव्यम् । कव्वं ॥ कुल्या । कुला ॥ माल्यम् । मल्लं ॥ द्विपः । दिओ ॥ द्विजातिः । दुआई ॥ क्वचित्पर्यायेण । द्वारम् बारं ॥ दारं ॥ उद्विग्नः । बव्विग्गो । उव्विग्गो ॥ अचन्द्र इति किम् । चन्द्रं । संस्कृतसमोयं प्राकृतशब्दः । अत्रोत्तरेण विकल्पोपि न भवति निषेधसामर्थ्यात् ॥

॥ ८० ॥ द्रे रो न वा

द्रशब्दे रेफस्य वा लुग् भवति ॥

द्र शब्दना र नो विकल्पे लोप थाय छे. चन्दो चन्द्रो । रुद्दो रुद्रो भद्दं भद्रं । समुद्रो ॥ समुद्दो ॥ ह्रदशब्दस्य स्थितिपरिवृत्तौ द्रह इति रूपम् ।

तत्र ग्रहो दहो। केचिद् रलोपं नेच्छन्ति। द्रहशब्दमपि कश्चित् संस्कृतं मन्यते ॥ वोद्रहादयस्तु तरुणपुरुषादिवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देश्या एव। सिक्खन्तु वोद्रहीओ। वोद्रह-द्रहम्मि पडिआ ॥

॥८१॥ धात्र्याम्

धात्रीशब्दे रस्य लुग् वा भवति ॥

धात्री शब्दना र् नो लोप विकल्पे थाय छे. धत्ती। ह्रस्वात् प्रागेव रलोपे धाई। पक्षे। धारी ॥

॥ ८२ ॥ तीक्ष्णे णः

तीक्ष्णशब्दे णस्य लुग् वा भवति ॥

तीक्ष्ण शब्दना ण् नो लोप विकल्पे थाय छे. तिक्खं। तिण्हं ॥

॥ ८३ ॥ ज्ञो ञः

ज्ञः संबन्धिनो ञस्य लुग् वा भवति ॥

ज्ञ शब्दना ञ् नो लोप विकल्पे थाय छे. जाणं णाणं। सव्वज्जो सव्व-ण्णू। अप्पज्जो अप्पण्णू। दइवज्जा दइवण्णू। इङ्गिअज्जो इङ्गिअण्णू। म-णोज्ज मणोण्णं। अहिज्जो अहिण्णू। पज्जा पण्णा। अज्जा आणा। संजा स-ण्णा ॥ क्वचिन्न भवति। विण्णाणं ॥

एषां संयुक्त[illegible]

॥ ८४ ॥ मध्याह्ने हः

मध्याह्ने हस्य लुग् वा भवति ॥

मध्याह्न शब्दना ह नो लोप विकल्पे थाय छे. मज्झन्नो मज्झण्हो ॥

॥ ८५ ॥ दशार्हे

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम्। दशार्हे हस्य लुग् भवति ॥

दशार्ह शब्दना ह नो लोप थाय छे. दसारो ॥

॥ ८६ ॥ आदेः श्मश्रु-श्मशाने

अनयोरादेर्लुग् भवति ॥

श्मश्रु અને શ્મશાન શબ્દના (આદિ) श् નો લોપ થાય છે. मासू मंसू मस्सू । मसाणं ॥ आर्षे श्मशानशब्दस्य सीआणं सुसाणमित्यपि भवति ॥

॥ ८७ ॥ श्चो हरिश्चन्द्रे

हरिश्चन्द्रशब्दे श्च इत्यस्य लुग् भवति ॥

हरिश्चन्द्र શબ્દના श्च् નો લોપ થાય છે. हरिअन्दो ॥

॥ ८८ ॥ रात्रौ वा

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुग् वा भवति ॥

रात्रि શબ્દના સંયુક્ત વર્ણનો લોપ વિકલ્પે થાય છે राई रत्ती ॥

॥ ८९ ॥ अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम्

पदस्यानादौ वर्तमानस्य शेषस्यादेशस्य च द्वित्वं भवति ॥

પદના આદિભિન્ન શેષ વર્ણ તથા આદેશ બેવડા થાય છે. શેષ। कप्पतरू। भुत्तं। दुद्धं। नग्गो। उक्का। अक्को। मुक्खो॥ आदेश। डक्को। [illegible]क्खो। रग्गो। किच्चो। रुप्पी॥ क्वचिन्न भवति। कसिणो॥ अनादाविति किम्। खलिअं। थेरो। खम्भो॥ द्वयोस्तु द्वित्वमस्त्येवेति न भवति। विञ्चुओ। भिण्डिवालो॥

॥ ९० ॥ द्वितीय तुर्ययोरुपरि पूर्वः

द्वितीयतुर्ययोर्द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वौ भवतः ॥

द्वितीयस्योपरि प्रथमश्चतुर्थस्योपरि तृतीय इत्यर्थः ॥

દ્વિત્વ થયા પછી તે બેમાં પહેલા, વર્ગોના દ્વિતીય વર્ણનો પ્રથમ વર્ણ અને વર્ગીય ચતુર્થ

(ચોથા) વર્ણનો તૃતીય (ત્રીજો) વર્ણ થાય છે. શેષ । घक्खाणं । वग्घो । मुच्छा । निज्झरो । कट्ठं । तित्थं । निद्धणो । गुप्फं । निब्भरो । आदेश- जक्खो । घस्य नास्ति ॥ अच्छी । मज्झं । पट्ठी । वुड्ढो । हत्थो । आलिद्धो । पुप्फं । भिब्भलो । तैलादौ (२.९८) द्वित्वे ओक्खलं । सेवादौ (२.९९) नक्खा । नहा । समासे । कइन्द्धओ कइधओ । द्वित्व इत्येव । खाओ ॥

॥ ९१ ॥ दीर्घे वा

दीर्घशब्दे शेषस्य घस्य उपरि पूर्वो वा भवति ॥

दीर्घ શબ્દમાં શેષ રહેલા घ् નો દ્વિત્વ કર્યા પછી પૂર્વે घ् નો ग् વિકલ્પે થાય છે. दिग्घो दीहो ॥

॥ ९२ ॥ न दीर्घानुस्वारात्

दीर्घानुस्वाराभ्यां लाक्षणिकाभ्यामलाक्षणिकाभ्यां च परयोः शेषादेशयोर्द्वित्वं न भवति ॥

દીર્ઘ અને અનુસ્વાર પછીના શેષ વર્ણ અથવા આદેશ બેવડો થતો નથી. छूढो । नीसासो । फासो ॥ अलाक्षणिक । पार्श्वम् । पासं ॥ शीर्षम् । सीसं ॥ ईश्वरः । ईसरो ॥ द्वेष्यः । वेसो ॥ लास्यम् । लासं ॥ आस्यम् । आसं ॥ प्रेष्यः । पेसो ॥ अवमाल्यम् । ओमालं ॥ आज्ञा । आणा ॥ आज्ञप्तिः । आणत्ती ॥ आज्ञपणं ॥ [illegible] नुस्वारात् । त्र्यस्त्रम् । तंसं ॥ एषा संयुक्त[illegible]

अलाक्षणिक । संझा । विझा । कंसालो ॥

॥ ९३ ॥ र होः

रेफहकारयोर्द्वित्वं न भवति ॥ रेफः शेषो नास्ति ॥

રેફ અને હકારને બેવડાપણું (દ્વિત્વ) થતુ નથી. रेफः शेषो नास्ति ॥ आदेश । सुन्देरं । बम्हचेरं । पेरन्तं ॥ शेषस्य हस्य । विहलो ॥ आदेशस्य । कहावणो ॥

॥ ९४ ॥ धृष्टद्युम्ने णः

धृष्टद्युम्नशब्दे आदेशस्य णस्य द्वित्वं न भवति ॥

धृष्टद्युम्न शब्दमां जे ण आदेश तेने द्वित्व थतुं नथी. धट्ठज्जुणो ॥

॥ ९५ ॥ कर्णिकारे वा

कर्णिकारशब्दे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न भवति ॥

कर्णिकार शब्दना शेष ण ने द्वित्व थतुं नथी. कणियारो कण्णिआरो॥

॥ ९६ ॥ दृप्ते

दृप्तशब्दे शेषस्य द्वित्वं न भवति ॥

दृप्त शब्दना शेषने द्वित्व थतुं नथी. दरिअ-सीहेण ॥

॥ ९७ ॥ समासे वा

शेषादेशयोः समासे द्वित्वं वा भवति ॥

शेष अथवा आदेशने समासमां द्वित्व विकल्पे थाय छे. नइ-ग्गामो नइ-गामो । कुसुम-प्पयरो कुसुम-पयरो । देव-त्थुई देव-थुई । हर-क्खन्दा हर-खन्दा । आणाल-क्खम्भो आणाल-खम्भो ॥ बहुलाधिकारादशेषादेशयोरपि । स-प्पिवासो स-पिवासो । बद्ध-प्फलो बद्ध-फलो । मलय-सिहर-क्खण्डं मलय-सिहर-खण्डं । पम्मुक्कं पमुक्कं । अद्दंसणं अदंसणं । पडिक्कूलं पडिकूलं । तेल्लोक्कं तेलोक्कं इत्यादि ॥

॥ ९८ ॥ तैलादौ ॥

तैलादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य द्वित्वं भवति ॥

तैल विगेरे शब्दमां जेम जेम प्रयोग जोवामां आवे तेम तेम आदिभिन्न (अन्त्य अथवा अन्त्यभिन्न) व्यंजनने द्वित्व थाय छे. तेल्लं । मण्डुक्को । वेइल्लं । उज्जू । विड्डा । बहुत्तं ॥ अनन्त्यस्य । सोत्तं । पेम्मं । जुव्वणं ॥ आर्षे । पडिसोओ । विस्सोअसिआ ॥ तैल । मंडूक । विचकिल । ऋजु । व्रीडा । प्रभूत । स्रोतस् । प्रेमन् । यौवन । इत्यादि ॥

॥ ९९ ॥ सेवादौ वा

सेवादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च द्वित्वं वा भवति ॥

सेवा विगेरे शब्दोनुं आदिभिन्न व्यंजन विकल्पे द्वित्व थाय छे. सेव्वा सेवा ॥ नेड्डं नीडं । नक्खा नहा । निहित्तो निहिओ । वाहित्तो वाहिओ । माउक्कं माउअं । एक्को एओ । कोउहल्लं कोउहलं । वाउल्लो वाउलो । थुल्लो थोरो । हुत्तं हूअं दइव्वं दइवं । तुण्हिक्को तुण्हिओ । मुक्को मूओ । खण्णू खाणू । थिण्णं थीणं ॥ अन्त्यस्य । अम्हक्केरं अम्हकेरं । तंच्चेअ तंचेअ । सोच्चिअ सोच्चिअ ॥ सेवा । नीड । नख । निहित । व्याहृत । मृदुक । एक । कुतूहल । व्याकुल । स्थूल । हूत । दैव । तूष्णीक । मूक । स्थाणु । स्त्यान । अस्मदीय । चेअ । चिअ । इत्यादि ॥

॥ १०० ॥ शार्ङ्गे ङात्पूर्वोत्

शार्ङ्गे ङात्पूर्वो अकारो भवति ॥

शार्ङ्ग शब्दना ङ थी पूर्वे अ एवो आगम लागे छे. सारङ्गं

॥ १०१ ॥ क्ष्मा-श्लाघा-रत्नेन्त्यव्यञ्जनात् ॥

एषु संयुक्तस्य यदन्त्यव्यञ्जनं तस्मात्पूर्वोद् भवति ॥

क्ष्मा, श्लाघा અને रत्न શબ્દના સંયુક્ત વ્યંજનોમાંથી અન્ત્ય વ્યં-
જનની પૂર્વે अ આગમ લગે છે. (આર્ષ મતમાં सूक्ष्म શબ્દના म ની
પૂર્વે अ આગમ લાગે છે.) छमा । सलाहा । रयणं ॥ आर्षे सूक्ष्मेपि ।
सुहमं ॥

॥ १०२ ॥ स्नेहाग्न्योर्वा ॥

अनयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वोकारो वा भवति

स्नेह અને अग्नि શબ્દના સંયુક્ત અન્ત્ય વ્યંજનની પૂર્વે अ આગમ
વિકલ્પે લાગે છે. सणेहो नेहो । अगणी अग्गी ॥

॥ १०३ ॥ प्लक्षे लात्

प्लक्षेशब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्वोद् भवति ॥

प्लक्ष શબ્દના ल ની પૂર્વે अ આગમ થાય છે. पलक्खो ॥

॥ १०४ ॥ र्ह-श्री-ह्री-कृत्स्न क्रिया-दिष्ट्यास्वित्

र्ह, श्री, ह्री, कृत्स्न, क्रिया અને दिष्ट्या આ શબ્દોના સંયુક્ત અન્ત્ય
વ્યંજનની પૂર્વે इ આગમ થાય છે. र्ह । अरिहइ । अरिहा । गरिहा ।
बरिहो ॥ श्री सिरी ॥ ह्री । हिरी ॥ ह्रीतः । हिरीओ ॥ अह्रीकः । अहि-
रीओ ॥ कृत्स्नः । कसिणो ॥ क्रिया । किरिआ ॥ आर्षे तु हयं नाणं कि-
याहीणं ॥ दिष्ट्या । दिहिया ॥

र्श-र्ष-तप्त-वज्रे वा ॥ १०५ ॥

र्शर्षयोस्तप्तवज्रयोश्च संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो वा
भवति ॥

र्श, અને र्ष એઓના તથા तप्त અને वज्र શબ્દના સંયોગના અન્ત્ય વ્યંજનથી પૂર્વે इ એવો આગમ વિકલ્પે આવે છે. र्श । आयरिसो आयंसो । सुदरिसणो सुदंसणो । दरिसणं दंसणं ॥ र्ष । वरिसं वासं । वरिसा वासा । वरिस-सयं वास-सयं ॥ व्यवस्थितविभाषया क्वचिन्नित्यम् । परामरिसो । हरिसो । अमरिसो ॥ तप्त । तविओ तत्तो ॥ वज्र । वइरं वज्जं ॥

॥ १०६ ॥ लात् ॥

संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्व इद् भवति ॥

જો સંયોગનું અન્ત્ય વ્યંજન ल् હોય તો તેની પૂર્વે इ આગમ થાય છે. किलिन्नं । किलिट्ठं । सिलिट्ठं । पिलुट्ठं । पिलोसो । सिलिम्हो । सिलेसो । सुक्किलं । सुइलं । सिलोओ । किलेसो । अम्बिलं । गिलाइ । गिलाणं । मिलाइ । मिलाणं । किलम्मइ । किलन्तं ॥ क्वचिन्न भवति ॥ क्लमो । पवो । विप्पवो । सुक्क पक्खो ॥ उत्प्लावयति । उप्पावेइ ॥

॥ १०७ ॥ स्याद्-भव्य-चैत्य-चौर्यसमेषु यात् ॥

स्याद्भव्यचैत्येषु चौर्यशब्देन समेषु च संयुक्तस्य यात्पूर्व इद् भवति ॥

स्यात्, भव्य, અને चैत्य શબ્દના તથા चौर्य સરખા શબ્દોના સંયુક્ત य કારની પૂર્વે इ આગમ થાય છે. सिआ । सिआ-वाओ । भविओ । चेइअं ॥ चौर्यसम । चोरिअं थेरिअं । भारिआ । गम्भीरिअं । गहीरिअं । आयरिओ । सुन्दरिअं । सोरिअं । वीरिअं । वरिअं । सूरिओ । धीरिअं । बम्हचरिअं ॥

॥ १०८ ॥ स्वप्ने नात् ॥

स्वप्नशब्दे नकारात्पूर्व इद् भवति ॥

स्वप्न શબ્દના न ની પૂર્વે इ કાર આગમ થાય છે. सिविणो ॥

॥ १०९ ॥ स्निग्धे वादितौ ॥

स्निग्धे संयुक्तस्य नात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥

स्निग्ध शब्दना न नी पूर्वे अ અને इ આગમ વિકલ્પે થાય છે. सणिद्धं सिणिद्धं । पक्षे निद्धं ॥

॥ ११० ॥ कृष्णे वर्णे वा ॥

कृष्णे वर्णवाचिनि संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥

વર્ણવાચક कृष्ण શબ્દના સંયુક્ત ण ની પૂર્વે अ અને इ આગમ વિકલ્પે થાય છે. कसणो कसिणो कण्हो ॥ वर्ण इति किम् ॥ विष्णौ कण्हो ॥

॥ १११ ॥ उच्चार्हति ॥

अर्हत्-शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उत् अदितौ च भवतः ॥

अर्हत् શબ્દના ह નો પૂર્વ उ, अ, અને इ આગમ થાય છે. अरुहो अरहो अरिहो । अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो ॥

॥ ११२ ॥ पद्म-छद्म-मूर्ख-द्वारे वा ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् वा भवति ॥

पद्म, छद्म, मूर्ख અને द्वार શબ્દમાં સંયુક્ત અન્ત્ય વ્યંજનની પૂર્વે उ આગમ વિકલ્પે થાય છે. पउमं पोम्मं । छउमं छम्मं । मुरुक्खो मुक्खो ॥ दुवारं । पक्षे । वारं । देरं । दारं ॥

॥ ११३ ॥ तन्वीतुल्येषु ॥

उकारान्ता ङीप्रत्ययान्तास्तन्वीतुल्याः । तेषु संयुक्तस्यान्त्यव्य-

ञ्जनात्पूर्व उकारो भवति ॥

उकारान्त शब्दथी ङी प्रत्यय करिये तो, जे तन्वी विगेरे शब्द थाय तेओना संयुक्त अन्त्य व्यंजननी पूर्वे उ आगम थाय छे. तणुवी । ल-हुवी । गरुवी । बहुवी । पुहुवी । मउवी ॥ क्वचिदन्यत्रापि । स्रुघ्नम् । सुरुग्वं ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥

॥ ११४ ॥ एकस्वरे श्वः-स्वे ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इत्येतौ तयोरन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् भवति ॥

ज्यारे श्वस् शब्द अने स्व शब्द एक स्वरवाळो होय (समास के वृत्तिमां न होय) त्यारे तेओना अन्त्य व्यंजननी पूर्वे उ आगम थाय छे. श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वे जनाः । सुवे जणा ॥ एकस्वर इति किम् । स्व-जनः । स-यणो ॥

॥ ११५ ॥ ज्यायामीत् ॥

ज्याशब्दे अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व ईद् भवति ॥

ज्या शब्दमां अन्त्य व्यंजननी पूर्वे ई आगम जीआ ॥

॥ ११६ ॥ करेणू-वाराणस्यो र-णोर्व्यत्ययः ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥

स्त्रीलिंग करेणू शब्द अने वाराणसी शब्दमां र नो ण थाय अने ण नो र थाय छे. कणेरू । वाणारसी स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न भवति । एसो करेणू ॥

॥ ११७ ॥ आलाने लनोः ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो भवति ॥

आलान शब्दना ल नो न थाय अने न नो ल थाय छे. आणालो । आणाल-क्खम्भो ॥

॥ ११८ ॥ अचलपुरे च-लोः ॥

अचलपुरशब्दे चकारलकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥

अचलपुर शब्दना च नो ल अने ल नो च थाय छे. अलचपुरं ॥

॥ ११९ ॥ महाराष्ट्रे ह-रोः ॥

महाराष्ट्रशब्दे हरोर्व्यत्ययो भवति ॥

महाराष्ट्र शब्दना ह नो र अने र नो ह थाय. मरहट्ठं ॥

॥ १२० ॥ ह्रदे ह-दोः ॥

ह्रदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥

ह्रद शब्दना ह नो द अने द नो ह थाय. द्रहो ॥ आर्षे । हरए महपुण्डरिए ॥

॥ १२१ ॥ हरिताले र-लोर्न वा ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥

हरिताल शब्दमां र नो ल अने ल नो र विकल्पे थाय छे. हलिआरो हरिआलो ॥

॥ १२२ ॥ लघुके ल-होः ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥

ञ्जनात्पूर्व उकारो भवति ॥

उकारान्त शब्दथी ङी प्रत्यय करिये तो, जे तन्वी विगेरे शब्द थाय तेओना संयुक्त अन्त्य व्यंजननी पूर्वे उ आगम थाय छे. तणुवी । ल-हुवी । गरुवी । बहुवी । पुहुवी । मउवी ॥ क्वचिदन्यत्रापि । स्रुघ्नम् । सुरुग्घं ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥

॥ ११४ ॥ एकस्वरे श्वः-स्वे ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इत्येतौ तयोरन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् भवति ॥

ज्यारे श्वस् शब्द अने स्व शब्द एक स्वरवाळो होय (समास के वृत्तिमां न होय) त्यारे तेओना अन्त्य व्यंजननी पूर्वे उ आगम थाय छे. श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वे जनाः । सुवे जणा ॥ एकस्वर इति किम् । स्व-जनः । स-यणो ॥

॥ ११५ ॥ ज्यायामीत् ॥

ज्याशब्दे अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व ईद् भवति ॥

ज्या शब्दमां अन्त्य व्यंजननी पूर्वे ई आगम जीआ ॥

॥ ११६ ॥ करेणू-वाराणस्यो र-णोर्व्यत्ययः ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥

स्त्रीलिंग करेणू शब्द अने वाराणसी शब्दमां र नो ण थाय अने ण नो र थाय छे. कणेरू । वाणारसी स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न भवति । एसो करेणू ॥

॥ ११७ ॥ आलाने लनोः ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो भवति ॥

आलान શબ્દના લ નો ન થાય અને ન નો લ થાય છે. आणालो । आणाल-क्खम्भो ॥

॥ ११८ ॥ अचलपुरे च-लोः ॥

अचलपुरशब्दे चकारलकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥

अचलपुर શબ્દના ચ નો લ અને લ નો ચ થાય છે. अलचपुरं ॥

॥ ११९ ॥ महाराष्ट्रे ह-रोः ॥

महाराष्ट्रशब्दे हरोर्व्यत्ययो भवति ॥

महाराष्ट्र શબ્દના હ નો ર અને ર નો હ થાય. मरहट्ठं ॥

॥ १२० ॥ ह्रदे ह-दोः ॥

ह्रदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥

ह्रद શબ્દના હ નો દ અને દ નો હ થાય. द्रहो ॥ आर्षे । हरए महपुण्डरिए ॥

॥ १२१ ॥ हरिताले र-लोर्न वा ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥

हरिताल શબ્દમાં ર નો લ અને લ નો ર વિકલ્પે થાય છે. हलिआरो हरिआलो ॥

॥ १२२ ॥ लघुके ल-होः ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥

लघुक શબ્દના घ નો ह કરિયે, ત્યારે, ल નો ह અને ह નો ल વિકલ્પે થાય છે. हलुअं । लहुअं ॥ घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥

॥ १२३ ॥ ललाटे ल-डोः ॥

ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो भवति वा ॥

ललाट શબ્દમાં બીજા ल નો ड અને ड નો ल વિકલ્પે થાય છે. णडालं । णलाडं । ललाटे च [१. २५७.] इति आदेर्लस्य णविधानादिह द्वितीयो लः स्थानी ॥

॥ १२४ ॥ ह्ये ह्योः ॥

ह्यशब्दे हकारयकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥

ह्य શબ્દમાં હકારનો य કાર અને યકારનો ह કાર વિકલ્પે થાય છે. गुह्यम् । गुय्हं गुज्झं ॥ सह्यः । सय्हो सज्झो ॥

॥ १२५ ॥ स्तोकस्य थोक्क-थोव-थेवाः

स्तोकशब्दस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति वा ॥

स्तोक શબ્દને थोक्क, थोव, અને थेव આદેશ વિકલ્પે થાય છે. थोक्कं थोवं थेवं । पक्षे । थोअं ॥

॥ १२६ ॥ दुहितृ भगिन्योर्धूआ- बहिण्यौ ॥

अनयोरेतावादेशौ वा भवतः ॥

दुहितृ અને भगिनी શબ્દને વિકલ્પે धूआ અને बहिणी એવા આદેશ અનુક્રમે થાય છે. धूआ दुहिआ । बहिणी भइणी ॥

॥ १२७ ॥ वृक्ष क्षिप्तयो रुक्ख-छूढौ ॥

वृक्षक्षिप्तयोर्यथासंख्यं रुक्ख छूढ इत्यादेशौ वा भवतः॥

वृक्ष અને क्षिप्त શબ્દને વિકલ્પે रुक्ख અને छूढ એવા આદેશ અનુક્રમે થાય છે. रुक्खो वच्छो । छूढं खित्तं । उच्छूढं । उक्खित्तं ॥

॥ १२८ ॥ वनिताया विलया ॥

वनिताशब्दस्य विलया इत्यादेशो वा भवति ॥

वनिता શબ્દને विलया એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. विलया वनिआ ॥ विलयेतिसंस्कृतेपीति केचित् ॥

॥ १२९ ॥ गौणस्येषतः कूरः ॥

ईषच्छब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो वा भवति ॥

ईषत् શબ્દ ગૌણ હોય ત્યારે તેને कूर એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. चिंचव्व कूर-पिक्का । पक्षे । ईसि ॥

॥ १३० ॥ स्त्रिया इत्थी ॥

स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा भवति ॥

स्त्री શબ્દને इत्थी એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. इत्थी थी ॥

॥ १३१ ॥ धृतेर्दिहिः ॥

धृतिशब्दस्य दिहिरित्यादेशो वा भवति ॥

धृति शब्दने दिहि આદેશ વિકલ્પે થાય છે. दिही धिई ॥

॥ १३२ ॥ मार्जारस्य मञ्जर-वञ्जरौ ॥

मार्जारशब्दस्य मञ्जर वञ्जर इत्यादेशो वा भवतः ॥

मार्जार શબ્દને मञ्जर અને वञ्जर એવો આદેશ વિકલ્પે થાય. मञ्ज-रो वञ्जरो । पक्षे । मज्जारो ॥

॥ १३३ ॥ वैडूर्यस्य वेरुलिअं ॥

वैडूर्यशब्दस्य वेरुलिअ इत्यादेशो वा भवति ॥

वैडूर्य શબ્દને वेरुलिअ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. वेरुलिअं । वेडुज्जं ॥

॥ १३४ ॥ एण्हिं एत्ताहे इदानीमः ॥

अस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥

इदानीम् શબ્દને एण्हिं અને एत्ताहे એવો આદેશ વિકલ્પે થાય. एण्हिं । एत्ताहे । इआणिं ॥

॥ १३५ ॥ पूर्वस्य पुरिमः ॥

पूर्वस्य स्थाने पुरिम इत्यादेशौ वा भवति ॥

पूर्व શબ્દને ઠેકાણે पुरिम એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पुरिमं पुव्वं ॥

॥ १३६ ॥ त्रस्तस्य हित्थ- तट्ठौ ॥

त्रस्तशब्दस्य हित्थ तट्ठ इत्यादेशौ वा भवतः ॥

त्रस्त શબ્દને ઠેકાણે हित्थ અને तट्ठ એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. हित्थं तट्ठं तत्थं ॥

॥ १३७ ॥ बृहस्पतौ बहो भयः

बृहस्पतिशब्दे बह इत्यस्यावयवस्य भय इत्यादेशो वा भवति

बृहस्पति શબ્દના बह એવા ભાગનો भय આદેશ વિકલ્પે થાય છે. भयस्सई भयप्फई भयप्पई ॥ पक्षे । बहस्सई । बहप्फई । बहप्पई ॥ वा बृहस्पतौ [१. १३८] इति इकारे उकारे च बिहस्सई । बिहप्फई । बिहप्पई । बुहस्सई । बुहप्फई । बुहप्पई ॥

॥ १३८ ॥ मलिनोभय-शुक्ति-छुप्तारब्ध-पदातेर्मइलावह-सिप्पि-छिक्काढत्त-पाइक्कं ॥

मलिनादीनां यथासंख्यं मइलादय आदेशा वा भवन्ति ॥

मलिन १, उभय २, शुक्ति ३, छुप्त ४, आरब्ध ५, અને पदाति ६ આ શબ્દોને ઠેકાણે मइल १, अवहर २, सिप्पि ३, छिक्क ४, आढत्त ५, અને पाइक्क એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. मलिन । मइलं मलिणं ॥ उभय । अवहं । उवहमित्यपि केचित् । अवहोआसं । उभयबलं ॥ आर्षे । उभयोकालं ॥ शुक्ति । सिप्पी सुत्ती ॥ छुप्त । छिक्को छुत्तो ॥ आरब्ध । आढत्तो आरद्धो ॥ पदाति । पाइक्को पयाई ॥

॥ १३९ ॥ दंष्ट्राया दाढा ॥

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम् । दंष्ट्राशब्दस्य दाढा इत्यादेशो भवति ॥

दंष्ट्रा શબ્દને दाढा એવો આદેશ થાય છે. दाढा । अयं । संस्कृतेपि ॥

॥ १४० ॥ बहिसो बाहिं-बाहिरौ ॥

बहिःशब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ भवतः ॥

बहिस् शब्दने बाहिं अने बाहिर एवा आदेश थाय छे. बाहिं बाहिरं ॥

॥ १४१ ॥ अधसो हेट्ठं ॥

अधस्शब्दस्य हेट्ठ इत्ययमादेशो भवति ॥

अधस् शब्दने हेट्ठ एवो आदेश थाय छे. हेट्ठं ॥

॥ १४२ ॥ मातृ-पितुः स्वसुः सिआ-छौ ॥

मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य सिआ छा इत्यादेशौ भवतः ॥

मातृ अने पितृ शब्दथी पर स्वसृ शब्दने सिआ अने छा एवा आदेश थाय छे. माउ-सिआ । माउ-च्छा । पिउ सिआ । पिउ च्छा ॥

॥ १४३ ॥ तिर्यचस्तिरिच्छिः ॥

तिर्यच्शब्दस्य तिरिच्छिरित्यादेशो भवति ॥

तिर्यच शब्दने तिरिच्छि एवो आदेश थाय छे. तिरिच्छि पेच्छइ ॥ आर्षे तिरिआ इत्यादेशोपि । तिरिआ ॥

॥ १४४ ॥ गृहस्य घरोपतौ ॥

गृहशब्दस्य घर इत्यादेशो भवति पतिशब्दश्चेत् परो न भवति ॥

पति शब्द पर नहि होय त्यारे, गृह शब्दने घर एवो आदेश थाय छे. घरो । घर-सामी । राय हरं ॥ अपताविति किम् । गह-वई ॥

॥ १४५ ॥ शीलाद्यर्थस्येरः ॥

शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो भवति ॥

शील, धर्म અને साधु આ અર્થમાં વિધાન કરેલા પ્રત્યયને બદલે इर થાય છે. हसनशीलः हसिरो । रोविरो । लज्जिरो । जम्पिरो । वेविरो। भमिरो । ऊससिरो ॥ केचित् तृन एव इरमाहुस्तेषां नमिरगमिरादयो न सिध्यन्ति । तृनोत्र रादिना बाधितत्वात् ॥

॥ १४६ ॥ क्त्वस्तुमत्तूण-तुआणाः ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तुम् अत् तूण तुआण इत्येते आदेशा भवन्ति ॥

क्त्वा પ્રત્યયને ઠેકાણે तुम्, अ, तूण, અને तुआण એવા આદેશ થાય છે. तुम् । दट्ठुं । मोत्तुं ॥ अत् । भमिअ । रमिअ ॥ तूण । घेत्तूण। काऊण ॥ तुआण । भेत्तुआण । सोउआण ॥ वन्दित्तु इत्यनुस्वारलोपात् ॥ वन्दित्ता इति सिद्धसंस्कृतस्यैव वलोपेन ॥ कट्टु इति तु आर्षे ।

॥ १४७ ॥ इदमर्थस्य केरः ॥

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति ॥

'इदम्' (आ) અર્થમાં કરેલા પ્રત્યયને ઠેકાણે केर આદેશ થાય છે. युष्मदीयः । तुम्हकेरो ॥ अस्मदीयः । अम्हकेरो ॥ न च भवति । मईअ-पक्खे । पाणिणीआ ॥

॥ १४८ ॥ पर-राजभ्यां क्क-डिक्कौ च ॥

पर राजन् इत्येताभ्यां परस्येदमर्थस्य प्रत्ययस्य यथासंख्यं संयुक्तो क्को डित् इक्कश्चादेशौ भवतः । चकारात्केरश्च ॥

पर અને राजन् શબ્દથી इदम् (आ) આ અર્થમાં જે પ્રત્યય (कीय) તેને ઠેકાણે અનુક્રમે क्क અને डित् (ड કાર છે इत्संज्ञक जेनो, એવો) इक्क, અને केर પ્રત્યય થાય છે. परकीयम् । पारक्कं । परक्कं । पारकेरं ॥

राजकीयम् । राइक्कं । रायकेरं ॥

॥ १४९ ॥ युष्मदस्मदोञ एच्चयः ॥

आभ्यां परस्येदमर्थस्याञ एच्चय इत्यादेशो भवति ॥

युष्मद् અને अस्मद् શબ્દથી इदमर्थमां આવતા अञ् પ્રત્યયને ઠેકાણે एच्चय એવો આદેશ થાય છે. युष्माकमिदं यौष्माकम् । तुम्हेच्चयं । एवम् अम्हेच्चयं ॥

॥ १५० ॥ वतेर्व्वः ॥

वतेः प्रत्ययस्य द्विरुक्तो वो भवति ॥

वति પ્રત્યયને ઠેકાણે व्व આદેશ થાય છે. महुरव्व पाडलिउत्ते पासाया ॥

॥ १५१ ॥ सर्वाङ्गादीनस्येकः ॥

सर्वाङ्गात् सर्वादेः पथ्यङ्ग [हे० ७. १] इत्यादिना विहितस्येनस्य स्थाने इक इत्यादेशो भवति ॥

सर्वाङ्ग શબ્દથી ईन પ્રત્યયને ઠેકાણે इक આદેશ થાય છે. सर्वाङ्गीणः । सव्वङ्गिओ ॥

॥ १५२ पथो णस्येकट् ॥

नित्यं णः पन्थश्च [हे० ६.४] इति यः पथो णो विहितस्तस्य इकट् भवति ॥

नित्यंणः पन्थश्च (६ ४) આ સૂત્રથી पथिन् શબ્દથકી જે ण પ્રત્યય થાય છે, તેને ઠેકાણે इकट् (इक) આદેશ થાય છે. पान्थः । पहिओ ॥

॥ १५३ ॥ ईयस्यात्मनो णयः ॥

आत्मनः परस्य ईयस्य णय इत्यादेशो भवति ॥

आत्मन् શબ્દથી પર ईय પ્રત્યયને ઠેકાણે णय થાય છે आत्मीयम् । अप्पणयं ॥

॥ १५४ ॥ त्वस्यडिमा-त्तणौ वा ॥

त्वप्रत्ययस्य डिमा त्तण इत्यादेशौ वा भवतः ॥

त्व પ્રત્યયને ઠેકાણે डिमा (इमा) અને त्तण આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पीणिमा । पुप्फिमा । पीणत्तणं । पुप्फत्तणं । पक्षे । पीणत्तं । पुप्फत्तं ॥ इम्नः पृथ्वादिषु नियतत्वात् तदन्यप्रत्ययान्तेषु अस्य विधिः ॥ पीनता इत्यस्य प्राकृते पीणया इति भवति । पीणदा इति तु भाषान्तरे । तेनेह तलो दा न क्रियते ॥

॥ १५५ ॥ अनङ्कोठात्तैलस्य डेल्लः ॥

अङ्कोठवर्जिताच्छब्दात्परस्य तैलप्रत्ययस्य डेल्ल इत्यादेशो भवति ॥

अङ्कोठ વર્જિત કોઈ શબ્દથી પર આવેલા तैल પ્રત્યયને डेल्ल (एल्ल) આદેશ થાય છે. सुरहि-जलेण कडुएल्लं ॥ अनङ्कोठादिति किम् । अङ्कोल्लतेल्लं ॥

॥ १५६ ॥ यत्तदेतदोतोरित्तिअ एतल्लुक् च ॥

एभ्यः परस्य डावादेरतोः परिमाणार्थस्य इत्तिअ इत्यादेशो भवति एतदो लुक् च ॥

यद्, तद् અને एतद् શબ્દથકી પરિમાણ અર્થમાં થયેલા डावादि (आव છે આદિ જેને, તે) अतु પ્રત્યયને इत्तिअ એવો આદેશ થાય છે

અને एतद् શબ્દનો લોપ થાય છે. यावत् । जित्तिअं ॥ तावत् । तित्तिअं ॥ एतावत् । इत्तिअं ॥

॥ १५७ ॥ इदंकिमश्च डेत्तिअ-डेत्तिल-डेद्दहाः

इदंकिंभ्यां यत्तदेतद्भ्यश्च परस्यातोर्डावतोर्वा ड्डित एत्तिअ एत्तिल एद्दह इत्यादेशा भवन्ति एतल्लुक् च ॥

इदम्, किम्, यद्, तद् અને एतद् શબ્દથી अतु પ્રત્યયને અથવા डावतु પ્રત્યયને ઠેકાણે डित् (ड् છે इत्संज्ञक જેઓનો, એવા) एत्तिअ, एत्तिल અને एद्दह આદેશ થાય છે. इयत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एद्दहं ॥ कियत् । केत्तिअं । केत्तिलं केद्दहं ॥ यावत् । जेत्तिअं । जेत्तिलं । जेद्दहं ॥ तावत् । तेत्तिअं । तेत्तिलं । तेद्दहं ॥ एतावत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एद्दहं॥

॥ १५८ ॥ कृत्वसो हुत्तं ॥

वारे कृत्वस् [हे० ७.२] इति यः कृत्वस् विहितस्तस्य हुत्तमित्यादेशो भवति ॥

વાર અર્થમાં થયેલા कृत्वस् પ્રત્યયને ઠેકાણે हुत्तम् એવો આદેશ થાય છે. सयहुत्तं । सहस्सहुत्तं ॥ कथं प्रियाभिमुखं पियहुत्तं । अभिमुखार्थेन हुत्तशब्देन भविष्यति ॥

॥ १५९ ॥ आल्विल्लोल्लाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥

आलु इत्यादयो नव आदेशा मतोः स्थाने यथाप्रयोगं भवन्ति॥

मतु (मत्, वत्) પ્રત્યયને ઠેકાણે आलु १, इल्ल २, उल्ल ३, आल ४, वन्त ५, मन्त ६, इत्त ७, इर ८, અને मण ९, એવા આદેશ થાય છે. (કેટલાક લોકો मा એવા આદેશને પણ ઇચ્છે છે.) आलु । नेहालू । दयालू । ईसालू लज्जालुआ ॥ इल्ल । सोहिल्लो । छाइल्लो । जामइल्लो॥

उल्ल । विआरुल्लो । मंसुल्लो । दप्पुल्लो ॥ आल । सद्दालो । जडालो । फडालो । रसालो । जोण्हालो ॥ वन्त ॥ धगवन्तो । भत्तिवन्तो ॥ मन्त । हणुमन्तो । सिरिमन्तो । पुण्णमन्तो । इत्त । कव्वइत्तो । माणइत्तो ॥ इर । गव्विरो । रेहिरो ॥ मण । धणमणो ॥ केचिन्मादेशमपीच्छन्ति । हणुमा ॥ मतोरिति । किम् । धणी । अत्थिओ ॥

॥ १६० ॥ त्तो दो तसो वा ॥

तसः प्रत्ययस्य स्थाने त्तो दो इत्यादेशौ वा भवतः ॥

तस् प्रत्ययने ठेकाणे त्तो अने दो आदेश विकल्पे थाय छे. सव्वत्तो सव्वदो । एकत्तो एकदो । अन्नत्तो अन्नदो । कत्तो कदो । जत्तो जदो । तत्तो तदो । इत्तो इदो । पक्षे । सव्वओ । इत्यादि ॥

॥ १६१ ॥ त्रपो हि-ह-त्थाः ॥

त्रप्प्रत्ययस्य एते भवन्ति ॥

अप् (त्र) प्रत्ययने ठेकाणे हि ह अने त्थ आदेश थाय छे. यत्र । जहि । जह । जत्थ ॥ तत्र । तहि । तह । तत्थ ॥ कुत्र । कहि । कह कत्थ ॥ अन्यत्र । अन्नहि । अन्नह । अन्नत्थ ॥

॥ १६२ ॥ वैकाद्दः सि सिअं इआ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिअं इआ इत्यादेशा वा भवन्ति ॥

एक शब्दथी पर दा प्रत्ययने ठेकाणे सि, सिअं अने इआ एवा आदेश विकल्पे थाय छे. एकदा । एक्कसि । एक्कसिअं । एकइआ । पक्षे । एगया ॥

॥ १६३ ॥ डिल्लडुल्लौ भवे ॥

भवेऽर्थे नाम्नः परौ इल्ल उल्ल इत्येतौ डितौ प्रत्ययौ भवतः ॥

भव (विद्यमान) અર્થમાં નામથી પર ડિત् इल्ल અને उल्ल એવા પ્રત્યય થાય છે. (કોઇને મતે आलु અને आल પણ થાય છે.) गामिल्लिआ। पुरिल्लं। हेट्ठिल्लं। उवरिल्लं। अप्पुल्लं ॥ आल्वालावपीच्छन्त्यन्ये ॥

॥ १६४ ॥ स्वार्थे कश्च वा ॥

स्वार्थे कश्चकारादिल्लोल्लौ डितौ प्रत्ययौ वा भवतः ॥

સ્વાર્થમાં क અને ડિત् उल्ल અને उल्ल આ ત્રણ પ્રત્યયો થાય છે क। कुङ्कुमपिञ्जरयं। चन्दओ। गयणयम्मि। धरणिहर-पक्खुब्भन्तयं। दुहिअए राम-हिअयइ। एहयं। आलेद्धुअं। आश्लेष्टुमित्यर्थः॥ द्विरपि भवति। बहु-अयं॥ ककारोच्चारणं पैशाचिकभाषार्थम्। यथा। वतनके वतनकं समप्पेत्तून॥ इल्ल। मह पिउल्लओ। मुहुल्लं। हत्थुल्ला। पक्षे। चन्दो। गयणं। इह। आ-लेट्ठुं। बहु। बहुअं। मुहं। हत्था॥ कुत्सादिविशिष्टे तु संस्कृतवदेव कप् सि-द्धः। यावादिलक्षणः कः प्रतिनियतविषय एवेति वचनम्॥

॥ १६५ ॥ ल्लो नवैकाद्वा ॥

आभ्यां स्वार्थे संयुक्तो ल्लो वा भवति ॥

नव तथा एक શબ્દની સ્વાર્થમાં ल्ल પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે. नवल्लो। एकल्लो॥ सेवादित्वात् कस्य द्वित्वे एक्कल्लो। पक्षे। नवो। एक्को। एओ॥

॥ १६६ ॥ उपरेः संव्याने ॥

संव्यानेऽर्थे वर्तमानादुपरिशब्दात् स्वार्थे ल्लो भवति ॥

उवरिं शब्दनो 'उपरनुं वस्त्र' अर्थ होय त्यारे स्वार्थमां ल्ल प्रत्यय थाय छे. अवरिल्लो ॥ संव्यान इति किम् । अवरिं ॥

॥ १६७ ॥ भ्रुवो मया डमया ॥

भ्रूशब्दात्स्वार्थे मया डमया इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥

भ्रू शब्दथी स्वार्थमां मया अने डमया (अमया) प्रत्यय थाय छे. भुमया भमया ॥

॥ १६८ ॥ शनैसो डिअम् ॥

शनैस्शब्दात्स्वार्थे डिअम् भवति ॥

शनैस् शब्दथी स्वार्थमां डियम् (इअम्) प्रत्यय थाय छे. सणिअमवगूढो ॥

॥ १६९ ॥ मनाको न वा डयं च ॥

मनाक्शब्दात्स्वार्थे डयम् डिअम् च प्रत्ययो वा भवति ॥

मनाक् शब्दथी स्वार्थमां डियम् (अयम्) अने डिअम् (इअम्) प्रत्यय विकल्पे थाय छे. मणयं । मणियं । पक्षे । मणा ॥

॥ १७० ॥ मिश्राड्डालिअः ॥

मिश्रशब्दात्स्वार्थे डालिअः प्रत्ययो वा भवति ॥

मिश्र शब्दथी स्वार्थमां डालिअ (आलिअ) प्रत्यय विकल्पे थाय छे. मीसालिअं । पक्षे । मीसं ॥

॥ १७१ ॥ रो दार्घात् ॥

दीर्घशब्दात्परः स्वार्थे रो वा भवति ॥

दीर्घ शब्द थकी पर स्वार्थमां र प्रत्यय विकल्पे थाय छे. दीहरं । दीहं ॥

॥ १७२ ॥ त्वादेः सः ॥

भावे त्व-तल् [हे० ७. १] इत्यादिना विहितात्त्वादेः परः स्वार्थे स एव त्वादिर्वा भवति ॥

ભાવ અર્થમાં જે त्व વિગેરે પ્રત્યયો થાય છે તે જ (त्व વિગેરે) પ્રત્યય તદન્ત શબ્દથી સ્વાર્થમાં થાય છે. मृदुकत्वेन । मउअत्तयाइ ॥ आतिशायिकात्त्वातिशायिकः संस्कृतवदेव सिद्धः जिट्ठयरो । कणिट्ठयरो ॥

॥ १७३ ॥ विद्युत्पत्र-पीतान्धाल्लः ॥

एभ्यः स्वार्थे लो वा भवति ॥

વિદ્યુત્, પત્ર, પીત, અને અન્ધ શબ્દથી પર સ્વાર્થમાં ल પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે. विज्जुला । पत्तलं । पीवलं । पीअलं । अन्धलो । पक्षे । विज्जू । पत्तं । पीअं । अन्धो ॥ कथं जमलं । यमलमिति संस्कृतशब्दाद् भविष्यति ॥

॥ १७४ ॥ गोणादयः ॥

गोणादयः शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुलं निपात्यन्ते ॥

જેમ સંસ્કૃતમાં पृषोदर વિગેરે શબ્દ प्रकृति, प्रत्यय लोप, आगम, અને वर्णविकार કરીને (જેમ પ્રયોગ આવે છે તેના અનુસારે) સિદ્ધ કરાય છે તેમજ પ્રાકૃતમાં गोण વિગેરે શબ્દ अप्राप्तकार्यनुं निपातन કરીને સિદ્ધ થાય છે. गौः । गोणो । गावी ॥ गावः । गावीओ ॥ बलीवर्दः । बइल्लो ॥ आपः । आऊ ॥ पञ्चपञ्चाशत् । पञ्चावण्णा । पणपन्ना ॥ त्रिपञ्चाशत् । तेवण्णा । त्रिचत्वारिंशत् तेआलीसा ॥ व्युत्सर्गः । विउसग्गो ॥ व्युत्सर्जनम् ।

वोसिरणं ॥ बहिर्मैथुनं वा । बहिद्धा ॥ कार्यम् ॥ णामुक्कसिअं ॥ क्वचित् । कत्थइ ॥ उद्वहति । मुव्वहइ ॥ अपस्मारः । वम्हलो ॥ उत्पलम् । कन्दुट्टं ॥ धिक्धिक् । छिछि । द्धिद्धि ॥ धिगस्तु । धिरत्थु ॥ प्रतिस्पर्धा । पाडिसिद्धी । पाडिसिद्धी ॥ स्थासकः । चच्चिक्कं ॥ निलयः । निहेलणं ॥ मघवान् । मघोणो ॥ साक्षी । सक्खिणो ॥ जन्म । जम्मणं ॥ महान् । महन्तो ॥ भवान् । भवन्तो ॥ आशीः । आसीसा ॥ क्वचित् हस्य ड्भौ । बृहत्तरम् । वड्डयरं ॥ हिमोरः । भिमोरो ॥ ल्लस्य ड्डः । क्षुल्लकः । खुड्डओ ॥ घोषाणामग्रेतनो गायनः । घायणो ॥ वडः । वढो ॥ ककुदम् । ककुधं ॥ अकाण्डम् । अत्थक्कं ॥ लज्जावती । लज्जालुइणी ॥ कुतूहलम् । कुड्डं ॥ चूतः । मायन्दो । माकन्दशब्दः संस्कृतेपीत्यन्ये ॥ विष्णुः । भट्टिओ ॥ श्मशानम् । करसी ॥ असुराः । अगया ॥ खेलम् । खेड्डं ॥ पौष्पं रजः । तिङ्गिच्छि ॥ दिनम् । अल्लं ॥ समर्थः । पक्कलो ॥ पण्डकः णेलच्छो ॥ कर्पासः । पलही ॥ बली । उज्जल्लो ॥ ताम्बूलम् । झसुरं ॥ पुंश्चली । छिंछई ॥ शाखा । साहुली । इत्यादि ॥ वाधिकाराऽपक्षे यथादर्शनं गउओ इत्याद्यपि भवति ॥ गोला गोआवरी इति तु गोलागोदावरीभ्यां सिद्धम् ॥ भाषाशब्दाश्च । आहित्थ । लल्लक्क । विड्डिर । पच्चड्डिअ । उप्पेहड । मडप्फर । पड्डिच्छिर । अट्टमट्ट । विहडप्फड । उज्जल्ल । हल्लप्फल इत्यादयो महाराष्ट्रविदर्भादिदेशप्रसिद्धा लोकतोवगन्तव्याः क्रियाशब्दाश्च अवयासइ । फुम्फुल्लइ । उप्फालेइ । इत्यादयः । अतएव च कृष्ट-घृष्ट-वाक्य-विद्वस्-वाचस्पति विष्टरश्रवस् प्रचेतस् प्रोक्त प्रोतादीनां क्विबादिप्रत्ययान्तानां च अग्निचित्सोमसुत्सुग्लसुग्लसुम्लेत्यादीनां पूर्वैः कविभिरप्रयुक्तानां प्रतीतिवैषम्यपरः प्रयोगो न कर्तव्यः शब्दान्तरैरेव तु तदर्थोभिधेयः । यथा कृष्टः कुशलः । वाचस्पतिर्गुरुः । विष्टरश्रवा हरिरित्यादि ॥ घृष्टशब्दस्य तु सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यत एव । मन्दर-यड-परिघट्टं । तद्दिअस-निहट्टाणङ्ग इत्यादि ॥ आर्षे तु यथादर्शनं सर्वमविरुद्धम् । यथा । घट्ठा । मट्ठा । विउसा । सुअ-लक्खणाणुसारेण । वक्कन्तरेसु अ पुणो इत्यादि ॥

॥ १७५ ॥ अव्ययम् ॥

अधिकारोयम्। इतः परं ये वक्ष्यन्ते आपादसमाप्तेस्तेव्ययसंज्ञा ज्ञातव्याः ॥

આ સૂત્રથી આગળ જે કેહેવાશે તે સર્વે અવ્યય જાણવા.

॥ १७६ ॥ तं वाक्योपन्यासे ॥

तमिति वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् ॥

तम् આ શબ્દ વાક્યના उपन्यासमां (આરંભમાં) અવ્યય જાણવો.
तं तिअस-वन्दि मोक्खं ॥

॥ १७७ ॥ आम अभ्युपगमे ॥

आमेत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् ॥

आम् આ અવ્યય अभ्युपगम (સ્વીકારવું, કબુલ કરવું) અર્થે ઉચ્ચારવો.
आम बहला वणोली ॥

॥ १७८ ॥ णवि वैपरीत्ये ॥

णवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यम् ॥

वैपरीत्य અર્થમાં (ઉલટાપણામાં) णवि અવ્યય ઉચ્ચારવો. णवि हा वणे ॥

॥ १७९ ॥ पुणरुत्त कृतकरणे ॥

पुणरुत्तमिति कृतकरणे प्रयोक्तव्यम् ॥

पुनरुत्तम् આ શબ્દ કરેલું, ફરીથી કરવું હોય, તો ઉચ્ચારવો. अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिं अङ्गेहिं पुणरुत्तं ॥

॥ १८० ॥ हन्दि-विषाद-विकल्प-पश्चात्ताप-निश्चय-सत्ये ॥

हन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥

विषाद (ખેદ), विकल्प, पश्चात्ताप, निश्चय અને सत्य આ અર્થમાં हन्दि શબ્દ વાપરવો.

हन्दि चलणे णओ सो ण माणिओ हन्दि हुज्ज एत्ताहे ।

हन्दि न होही भणिरी सा सिज्जइ हन्दि तुह कज्जे ॥

हन्दि । सत्यमित्यर्थः ॥

॥ १८१ ॥ हन्द च गृहाणार्थे ॥

हन्द हन्दि च गृहाणार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥

हन्द અને हन्दि આ અવ્યય 'ग्रहणकर' આ અર્થમાં છે. हन्द पलोएसु इमं । हन्दि । गृहाणेत्यर्थः ॥

॥ १८२ ॥ मिव पिव विव व्व व विअ इवार्थे वा ॥

एते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥

मिव, पिव, विव, घ, व, અને विअ આ અવ્યય સંજ્ઞક શબ્દ, પ્રાકૃતમાં ઉપમાના અર્થમાં વિકલ્પે ઉચ્ચારાય છે. कुमुअं मिव । चन्दणं पिव । हंसो विव । साअरो व्व खीरोओ । सेसस्स व निम्मोओ । कमलं विअ । पक्षे । नीलुप्पल-माला इव ॥

॥ १८३ ॥ जेण तेण लक्षणे ॥

जेण तेण इत्येतौ लक्षणे प्रयोक्तव्यौ ॥

लक्षण (ચિન્હ, નિશાની) અર્થમાં येण અને तेण શબ્દ ઉચ્ચારાય છે. भमर-रुअं जेण कमल-वणं । भमर-रुअं तेण कमल-वणं ॥

॥ १८४ ॥ णइ चेअ च्च अवधारणे ॥

एतेवधारणे प्रयोक्तव्याः ॥

णइ, चेअ, चिअ, च्च, આ શબ્દ (અવ્યય) અવધારણ (નિશ્ચય)ના અર્થમાં છે. गईए णइ । जं चेअ मउलणं लोअणाणं। अणुबद्धं तं चिअ कामिणीणं॥ सेवादित्वाद् द्वित्वमपि । ते च्चिअ धन्ना । ते च्चेअ सुपुरिसा । च्च । स च्च य रूवेण स च्च सीलेण ॥

॥ १८५ ॥ बले निर्धारण निश्चययोः ॥

बले इति निर्धारणे निश्चये च प्रयोक्तव्यम् ॥

निर्धारण (સમુદાયમાંથી એક ભાગ જૂદો દેખાડવો તે) અર્થમાં અને નિશ્ચય અર્થમાં बले અવ્યય ઉચ્ચારાય છે. निर्धारणे । बले पुरिसो धणंजओ खत्तिआणं ॥ निश्चये । बले सीहो । सिंह एवायम् ॥

॥ १८६ ॥ किरेर हिर किलार्थे वा ॥

किर इर हिर इत्येते किलार्थे वा प्रयोक्तव्याः ॥

किर, इर અને हर આ શબ્દો किल શબ્દના અર્થમાં વિકલ્પે ઉચ્ચારાય છે. कल्लं किर खरहिअओ । तस्स इर । पिअवयंसो हिर । पक्षे । एवं किल तेण सिविणए भणिआ ॥

॥ १८७ ॥ णवर केवले ॥

केवलार्थे णवर इति प्रयोक्तव्यम् ॥

केवल અર્થમાં णवर શબ્દ ઉચ્ચારાય છે. णवर पिआइं चिअ णिव्वडन्ति ॥

॥ १८८ ॥ आनन्तर्ये णवरि ॥

आनन्तर्ये णवरीति प्रयोक्तव्यम् ॥

आनन्तर्य अर्थमां णवरि शब्द उच्चाराय छे. णवरि अ से रहु-वइ-णा ॥ केचित्तु केवलानन्तर्यार्थयोर्णवरणवरि इत्येकमेव सूत्रं कुर्वते तन्मते उभावप्युभयार्थौ ॥

॥ १८९ ॥ अलाहि निवारणे ॥

अलाहीति निवारणे प्रयोक्तव्यम् ॥

निवारण अर्थमां अलाहि शब्द छे. अलाहि किं वाइएण लेहेण ॥

॥ १९० ॥ अण णाइं नञर्थे ॥

अण णाइं इत्येतौ नञोर्थे प्रयोक्तव्यौ ॥

अण अने णाइं आ शब्द निषेध अर्थमां उच्चारवा. अणचिन्तिअमसुणन्ती । णाइं करेमि रोसं ॥

॥ १९१ ॥ माइं मार्थे ॥

माइं इति मार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥

मा शब्दना निषेधरूपी अर्थमां माइं शब्द वापरवो. माइं काहीअ रोसं । मा कार्षीद् रोषम् ॥

॥ १९२ ॥ हद्धी निर्वेदे ॥

हद्धी इत्यव्ययमतएव निर्देशात् हाधिक्शब्दादेशो वा निर्वेदे प्रयोक्तव्यम् ॥

हाधिक् आ अव्ययोने ठेकाणे हद्धी एवो आदेश थाय छे. हद्धीहद्धी। हा धाहधाह ॥

॥ १९३ ॥ वेव्वे भय-वारण-विषादे ॥

भयवारणविषादेषु वेव्वे इति प्रयोक्तव्यम् ॥

ભય, વારણ, અને વિષાદ (ખેદ) અર્થમાં वेव्वे આ શબ્દ વાપરવો.

वेव्वेत्ति भये वेव्वेत्ति वारणे जूरणे अ वेव्वेत्ति ।
उल्लाविरीहवि तुहं वेव्वेत्ति मयच्छि किं णेअं ॥
किं उल्लावेन्तीए उअ जूरन्तीएँ किं तु भीआए ।
उव्वाडिरीएँ वेव्वेत्ति तीएँ भणिअं न विम्हरिमो ॥

॥ १९४ ॥ वेव्व च आमन्त्रणे ॥

वेव्व वेव्वे च आमन्त्रणे प्रयोक्तव्ये ॥

સંબોધન અર્થમાં वेव्वे અને वेव्व શબ્દ વાપરવા. वेव्व गोले । वे
मुरन्दले वहसि पाणिअं ॥

॥ १९५ ॥ मामि हला हले सख्या वा ॥

एते सख्या आमन्त्रणे वा प्रयोक्तव्याः ॥

સખીના આમન્ત્રણ વિષે मामि, हला અને हले શબ્દ છે. मामि
सरिसक्खराणवि ॥ पणवह माणस्स हला ॥ हले हयासस्स । पक्षे । स
हिरिसि च्चिअ गइं ॥

॥ १९६ ॥ दे संमुखीकरणे च ॥

संमुखीकरणे सख्या आमन्त्रणे च दे इति प्रयोक्तव्यम् ॥

સખીને આમંત્રણ કરવું હોય, તો दे શબ્દ પણ વપરાય છે. दे ।
पसिअ ताव सुन्दरि ॥ दे आ पसिअ निअत्तसु ॥

॥ १९७ ॥ हुं दान-पृच्छा-निवारणे ॥

हुं इति दानादिषु प्रयुज्यते ॥

દાન, પ્રશ્ન અને નિવારણ અર્થમાં હું શબ્દ વપરાય છે. दाने ॥ हुं गेण्ह अप्पणो च्चिअ ॥ पृच्छायाम् । हुं साहसु सब्भावं ॥ निवारणे । हुं निल्लज्ज समोसर ॥

॥ १९८ ॥ हु खु निश्चय-वितर्क-संभावन-विस्मये ॥

हु खु इत्येतो निश्चयादिषु प्रयोक्तव्यौ ॥

નિશ્ચય, વિતર્ક, સંભાવના અને વિસ્મય (આશ્ચર્ય) અર્થમાં हु અને खु આ અવ્યય ઉચ્ચારાય છે. (પરંતુ हु અવ્યય અનુસ્વાર પછી ઉચ્ચારવો નહીં.) निश्चये । तंपि हु अच्छिन्नसिरी । तं खु सिरीए रहस्सं ॥ वितर्कः ऊहः संशयो वा । ऊहे । न हु णवरं संगहिआ । एअं खु हसइ ॥ संशये । जलहरो खु धूमवडलो खु ॥ संभावने । तरीउं ण हु णवर इमं । एअं खु हसइ ॥ विस्मये । को खु एसो सहस्स-सिरो ॥ बहुलाधिकारादनुस्वारात्परो हुर्न प्रयोक्तव्यः ॥

॥ १९९ ॥ ऊ गर्हाक्षेप-विस्मय सूचने ॥

ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥

નિંદા, આક્ષેપ, વિસ્મય, અને સૂચનાના અર્થમાં ऊ અવ્યય છે. गर्हा । ऊ णिल्लज्ज ॥ प्रक्रान्तस्य वाक्यस्य विपर्यासाशङ्काया विनिवर्तनलक्षण आक्षेपः ॥ ऊ किं मए भणिअं ॥ विस्मये । ऊ कह मुणिआ अहयं ॥ सूचने । ऊ केण न विण्णायं ॥

॥ २०० ॥ थू कुत्सायाम् ॥

थू इति कुत्सायां प्रयोक्तव्यम् ॥

નિન્દાના અર્થમાં થૂ એવું અવ્યય છે. थू निल्लज्जो लोओ ॥

॥ २०१ ॥ रे अरे संभाषण-रतिकलहे ॥

अनयोरर्थयोर्यथासंख्यमेतौ प्रयोक्तव्यौ ॥

સંભાષણ અર્થમાં रे અને પ્રીતિપૂર્વક કલહ અર્થમાં अरे શબ્દ ઉચ્ચારાય છે रे संभाषणे। रे हिअय मडह-सरिआ ॥ अरे रतिकलहे। अरे मए समं मा करेसु उवहासं ॥

॥ २०२ ॥ हरे क्षेपे च ॥

क्षेपे संभाषणरतिकलहयोश्च हरे इति प्रयोक्तव्यम् ॥

ક્ષેપ (નિન્દા), સંભાષણ, અને પ્રીતિપૂર્વક કલહ અર્થમાં हरे શબ્દ આવે છે क्षेपे हरे णिल्लज्ज ॥ संभाषणे। हरे पुरिसा ॥ रतिकलहे। हरे बहु-वल्लह ॥

॥ २०३ ॥ ओ सूचना-पश्चात्तापे ॥

ओ इति सूचनापश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् ॥

ओ અવ્યય સૂચના અને પશ્ચાત્તાપના અર્થમાં ઉચ્ચારાય છે. सूचनायाम्। ओ अविणय तत्तिले ॥ पश्चात्तापे। ओ न मए छाया इत्तिआए ॥ विकल्पे तु उतादेशेनैवौकारेण सिद्धम् ॥ ओ विरएमि नहयले ॥

॥ २०४ ॥ अव्वो सूचना-दुःख-संभाषणापराध विस्मयानन्दादर-भय-खेद-विषाद-पश्चात्तापे ॥

अव्वो इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥

સૂચના, દુઃખ, સંભાષણ, અપરાધ, વિસ્મય, આનન્દ, આદર, ભય,

ખેદ, વિષાદ અને પશ્ચાત્તાપના અર્થમાં अव्वो શબ્દ ઉચ્ચારાય છે. सूचनायाम् । अव्वो दुक्करयारय ॥ दुःखे । अव्वो दलन्ति हिययं ॥ संभाषणे । अव्वो किमिणं किमिणं ॥ अपराधविस्मययोः ।

अव्वो हरन्ति हिअयं तहवि न वेसा हवन्ति जुवईण ।
अव्वो किंपि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जणब्भहिआ ॥

आनन्दादरभयेषु ।

अव्वो सुपहायमिणं अव्वो अज्जम्ह सप्फलं जीअं ।
अव्वो अइअम्मि तुमे नवरं जइ सा न जूरिहिइ ॥

खेदे । अव्वो न जामि छेत्तं ॥ विषादे ।

अव्वो नासेन्ति दिहिं पुलयं वड्ढेन्ति देन्ति रणरणयं ।
एण्हि तस्सेअ गुणा तेच्चिअ अव्वो कह णु एअं ॥

पश्चात्तापे ।

अव्वो तह तेण कया अहयं जह कस्स साहेमि ॥

॥ २०५ ॥ अइ संभावने ॥

संभावने अइ इति प्रयोक्तव्यम् ॥

સંભાવના અર્થમાં अइ શબ્દ ઉચ્ચારાય છે. अइ दिअर किं न पेच्छसि ॥

॥ २०६ ॥ वणे निश्चय-विकल्पानुकम्प्ये च ॥

वणे इति निश्चयादौ संभावने च प्रयोक्तव्यम्

નિશ્ચય, વિકલ્પ, અનુકમ્પ્ય (દયા લાવવા યોગ્ય) અર્થમાં અને સંભાવના અર્થમાં वणे શબ્દ ઉચ્ચારાય છે. वणे देमि । निश्चयं ददामि ॥

विकल्पे । होइ वणे न होइ । भवति वा न भवति ॥ अनुकम्प्ये । दासो वणे न मुच्चइ । दासोनुकम्प्यो न त्यज्यते ॥ संभावने । नत्थि वणे जं न देइ विहि-परिणामो । संभाव्यते एतदित्यर्थः ॥

॥ २०७ ॥ मणे विमर्शे ॥

मणे इति विमर्शे प्रयोक्तव्यम् ॥

વિમર્શ (વિતર્ક, વિચાર) અર્થમાં मणे શબ્દ ઉચ્ચારાય છે. (मन्ये 'હું માનું છું' આ અર્થમાં પણ કોઇના મતે થાય છે), मणे सूरो । किंस्वित्सूर्यः ॥ अन्ये मन्ये इत्यर्थमपीच्छान्ति ॥

॥ २०८ ॥ अम्मो आश्चर्ये ॥

अम्मो इत्याश्चर्ये प्रयोक्तव्यम् ॥

આશ્ચર્ય અર્થમાં अम्मो શબ્દ ઉચ્ચારાય છે. अम्मो कह पारिज्जइ ॥

॥ २०९ ॥ स्वयमोर्थे अप्पणो न वा ॥

स्वयमित्यस्यार्थे अप्पणो वा प्रयोक्तव्यम् ॥

स्वयं શબ્દના અર્થ (પોતે) માં अप्पणो શબ્દ વિકલ્પે ઉચ્ચારાય છે. विसयं विअसन्ति अप्पणो कमल-सरा । पक्षे । सयं चेअ मुणसि करणिज्जं ॥

॥ २१० ॥ प्रत्येकमः पाडिक्कं पाडिएक्कं ॥

प्रत्येकमित्यस्यार्थे पाडिक्कं पाडिएक्कं इति च प्रयोक्तव्यं वा ॥

प्रत्येकम् શબ્દના અર્થ (દરેક) માં पाडिक्कम् અને पाडिएक्कम् આ અવ્યયો વિકલ્પે ઉચ્ચારાય છે. पाडिक्कं । पाडिएक्कं । पक्षे । पत्तेअं ॥

॥ २११ ॥ उअ पश्य ॥

उअ इति पश्येत्यस्यार्थे प्रयोक्तव्यं वा ॥

पश्य (જુઓ) આ શબ્દના અર્થમાં उअ વિકલ્પે ઉચ્ચારાય છે.

उअ निश्चल निप्फंदा भिसिणी-पत्तंमि रेहइ बलाआ ।

निम्मल मरगय-भायण परिट्ठिआ सङ्ख-सुत्तिव्व ॥

पक्षे पुलआदयः ॥

॥ २१२ ॥ इहरा इतरथा ॥

इहरा इति इतरथार्थे प्रयोक्तव्यं वा ॥

इतरथा શબ્દના અર્થમાં इहरा વિકલ્પે થાય છે. इहरा निसामन्नेहिं । पक्षे । इअरहा ॥

॥ २१३ ॥ एक्कसरिअं झगिति संप्रति ॥

एक्कसरिअं झगित्यर्थे संप्रत्यर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥

झग् અર્થમાં અને संप्रति (હમણાં) આ અર્થમાં एक्कसरिअं શબ્દ ઉચ્ચારવામાં આવે છે. एक्कसरिअं । झगिति सांप्रतं वा ॥

॥ २१४ ॥ मोरउल्ला मुधा ॥

मोरउल्ला इति मुधार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥

मुधा (વ્યર્થ) શબ્દના અર્થમાં मोरउल्ला શબ્દ ઉચ્ચારવો. मोरउल्ला । मुधेत्यर्थः ॥

॥ २१५ ॥ दरार्धाल्पे ॥

दर इत्यव्ययमर्धार्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥

अर्ध અર્થમાં અને અલ્પ અર્થમાં दर અવ્યય ઉચ્ચારાય છે. दर वि-असिअं । अर्धेनेषद्वा विकसितमित्यर्थः ॥

॥ १९ ॥ ॥ अक्लीबे सौ ॥

इदुतोऽक्लीबे नपुंसकादन्यत्र सौ दीर्घो भवति ॥

જ્યારે इકારાન્ત અને उકારાન્ત શબ્દ નપુંસક લિંગમાં ન હોય ત્યારે सि (પ્રથમાનું એકવચન) પર છતાં इ નો અને उ નો દીર્ઘ થાય છે. (કોઇને મતે આ દીર્ઘ થતો નથી ત્યારે सि નો म् થાય.) गिरी । बुद्धी । तरू । धेणू ॥ अक्लीब इति किम् । दहिं । महुं ॥ साविति किम् । गिरिं । बुद्धिं । तरुं । धेणुं ॥ केचित्तु दीर्घत्वं विकल्प्य तदभावपक्षे सेर्मादेशमपीच्छन्ति । अग्गिं । निहिं । वाउं । विहुं ॥

॥ २० ॥ पुंसि जसो डउ डओ वा ॥

इदुत इतीह पञ्चम्यन्तं संबध्यते । इदुतः परस्य जसः पुंसि अउ अओ इत्यादेशौ डितौ वा भवतः ॥

પુંલિંગમાં इકાર અને उકારથકી પર जस् પ્રત્યયને ઠેકાણે अउ અને अओ એવા डित् આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अग्गउ अग्गओ । वायउ वायओ चिट्ठन्ति । पक्षे । अग्गिणो । वाउणो ॥ शेषे अदन्तवद्भावाद् अग्गी । वाऊ ॥ पुंसीति किम् । बुद्धीओ । धेणूओ । दहीइं । महूइं ॥ जस इति किम् । अग्गी । अग्गिणो । वाऊ । वाउणो पेच्छइ ॥ इदुत इत्येव । वच्छा ॥

॥ २१ ॥ वोतो डवो ॥

उदन्तात्परस्य जसः पुंसि डित् अवो इत्यादेशो वा भवति ॥

પુંલિંગમાં उકારાન્ત શબ્દથી પર जस् પ્રત્યયને ઠેકાણે डित् એવો

આદેશ વિકલ્પે થાય છે. साहवो । पक्षे । साहओ । साहउ । साहू । साहु-
णो ॥ उत इति किम् । वच्छा ॥ पुंसीत्येव । धेणू । महूइं ॥ जस इत्ये-
व । साहू । साहुणो पेच्छ ॥

॥ २२ ॥ जस् शसोर्णो वा ॥

इदुतः परयोर्जस्-शसोः पुंसि णो इत्यादेशो वा भवति ॥

પુંલ્લિંગમાં इकार તથા उकारथी પર जस् અને शस् પ્રત્યયને ઠેકાણે
णो એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. गिरिणो । तरुणो रेहन्ति पेच्छ वा ।
पक्षे । गिरी । तरू ॥ पुंसीत्येव । दहीइं महूइं ॥ जस्-शसोरिति किम् ।
गिरिं । तरुं ॥ इदुत इत्येव । वच्छा । वच्छे ॥ जस्-शसोरिति द्वित्वमिदुत
इत्यनेन यथासंख्याभावार्थम् । एवमुत्तरसूत्रेपि ॥

॥ २३ ॥ ङसि-ङसोः पुं-क्लीबे वा ॥

पुंसि क्लीबे च वर्तमानादिदुतः परयोर्ङसिङसोर्णो वा भवति ॥

પુંલ્લિંગ અને નપુંસક લિંગમાં વર્તતા इकारान्त અને उकारान्त શબ્દ-
થી પર ङसि અને ङस् પ્રત્યયને ઠેકાણે णो વિકલ્પે થાય છે. गिरिणो ।
तरुणो । दहिणो । महुणो आगओ विआरो वा । पक्षे । ङसेः । गिरीओ।
गिरीउ । गिरीहिन्तो । तरूओ । तरूउ । तरूहिन्तो ॥ हिलुकौ निपेत्स्येते॥
ङसः । गिरिस्स । तरुस्स ॥ ङसिङसोरिति किम् । गिरिणा । तरुणा
कयं ॥ पुंक्लीब इति किम् । बुद्धीअ । धेणूअ लद्धं समिद्धी वा ॥ इदुत
इत्येव । कमलाओ । कमलस्स ॥

॥ २४ ॥ टो णा ॥

पुंक्लीबे वर्तमानादिदुतः परस्य टा इत्यस्य णा भवति ॥

પુંલિંગ અને નપુંસક લિંગમાં વર્તતા इકારાન્ત અને उકારાન્ત શબ્દથકી પર टा પ્રત્યયનો णा થાય છે. गिरिणा । गामणिणा । खलपुणा । तरुणा । दहिणा । महुणा ॥ ट इति किम् । गिरी । तरू । दहिं । महुं॥ पुंक्लीब इत्येव । बुद्धीअ । धेणूअ कयं ॥ इदुत इत्येव । कमलेण ॥

॥ २५ ॥ क्लीबे स्वरान्म् सेः ॥

क्लीबे वर्तमानात्स्वरान्तान्नाम्नः सेः स्थाने म् भवति ॥

નપુંસકલિંગમાં સ્વરાન્ત નામથકી પર सि ને બદલે म् થાય છે. वणं । पेम्मं । दहिं । महुं ॥ दहि महु इति तु सिद्धापेक्षया ॥ केचिदनुनासिकमपीच्छन्ति । दहिँ । महुँ ॥ क्लीव इति किम् । मालो । माला । स्वरादिति इदुतो निवृत्त्यर्थम् ॥

॥ २६ ॥ जस्-शस-इँ-इं-णयः सप्राग्दीर्घाः ॥

क्लीवे वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः स्थाने सानुनासिकसानुस्वाराविकारौ णिश्चादेशा भवन्ति सप्राग्दीर्घाः । एषु सत्सु पूर्वस्वरस्य दीर्घत्वं विधीयते इत्यर्थः ॥

નપુંસકલિંગમાં जस् અને शस् પ્રત્યયને બદલે इँ, इं, અને णि આદેશ થાય છે અને પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે. इँ । जाइँ वयणाइँ अम्हे॥ इं । उम्मीलन्ति पङ्कयाइं पेच्छ वा चिट्ठन्ति दहीइं जेम वा हुन्ति महूइं मुञ्च वा ॥ णि । फुल्लन्ति पङ्कयाणि गेण्ह वा । हुन्ति दहीणि जेम वा ।

एवं महूणि ॥ क्लीब इत्येव । वच्छा । वच्छे ॥ जस् शस इति किम् ॥ सुहं ॥

॥ २७ ॥ स्त्रियामुदोतौ वा ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्- शसोः स्थाने प्रत्येकम् उत् ओत् इत्येतौ सप्राग्दीर्घौ वा भवतः ॥

स्त्रीलिंगमां वर्तता नामथकी पर जस् अने शस् ने (दरेकने) उ अने ओ आदेश थाय छे. वचनभेदो यथासंख्यानिवृत्त्यर्थः ॥ मालाउ मालाओ । बुद्धीउ बुद्धीओ । सहीउ सहीओ । धेणूउ धेणूओ । वहूउ वहूओ । पक्षे । माला ।बुद्धी । सही । धेणू । वहू ॥ स्त्रियामिति किम् । वच्छा । जस् शस इत्येव । मालाए कयं ॥

॥ २८ ॥ ईतः सेश्चा वा ॥

स्त्रियां वर्तमानादीकारान्तात् सेर्जस् शसोश्च स्थाने आकारो वा भवति ॥

स्त्रीलिंगमां वर्तता इकारान्त नामथकी सि, जस् अने शस् ने ठेकाणे आ विकल्पे थाय छे. एसा हसन्तीआ । गोरीआ चिट्ठन्ति पेच्छ वा । पक्षे। हसन्ती । गोरीओ ॥

॥ २९ ॥ टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परेषां टाङस्ङीनां स्थाने प्रत्येकम् अत् आत् इत् एत् इत्येते चत्वार आदेशाः सप्राग्दीर्घा भवन्ति । ङसेः पुनरेते सप्राग्दीर्घा वा भवन्ति ॥

સ્ત્રીલિંગમાં નામથકી પર टा, ङस् અને ङि ને ઠેકાણે अ, आ, इ, અને ए એવા આદેશ થઇને પૂર્વસ્વર દીર્ઘ થાય છે તથા પંચમીના એક વચનને બદલે ઉપરના આદેશ વિકલ્પે થાય છે, અને ત્યારે પૂર્વસ્વર દીર્ઘ થાયછે. मुद्धाअ । मुद्धाइ । मुद्धाए कयं सुहं ठिअं वा ॥ कप्रत्यये तु मुद्धिआअ । मुद्धिआइ । मुद्धिआए ॥ कमलिआअ । कमलिआइ । कमलिआए ॥ बुद्धीअ । बुद्धीआ । बुद्धीइ । बुद्धीए कयं विहओ ठिअं वा ॥ सहीअ । सहीआ । सहीइ । सहीए कयं वयणं ठिअं वा धेणूअ । धेणूआ । धेणूइ । धेणूए कयं दुद्धं ठिअं वा ॥ वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए कयं भवणं ठिअं वा ॥ ङसेस्तु वा । मुद्धाअ । मुद्धाइ । मुद्धाए । बुद्धीअ । बुद्धीआ। बुद्धीइ । बुद्धीए ॥ सहीअ । सहीआ । सहीइ । सहीए ॥ धेणूअ । धेणूआ । धेणूइ । धेणूए ॥ वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए आगओ । पक्षे । मुद्धाओ । मुद्धाउ । मुद्धाहिन्तो ॥ रईओ । रईउ । रईहिन्तो । धेणूओ । धेणूउ । धेणूहिन्तो । इत्यादि ॥ शेषेदन्तवत् [३.१२४] अतिदेशात् जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः [३.१२] इति दीर्घत्वं पक्षेपि भवति ॥ स्त्रियामित्येव । वच्छेण । वच्छस्स । वच्छम्मि । वच्छाओ ॥ टादीनामिति किम् । मुद्धा । बुद्धी । सही । धेणू । वहू ॥

॥ ३० ॥ नात आत् ॥

स्त्रियां वर्तमानादादन्तान्नाम्नः परेषां टाङसङिङसीनामादादेशो न भवति ॥

સ્ત્રીલિંગમાં વર્તતા આકારાન્ત નામ થકી પર टा, ङस्, ङि, અને ङसि પ્રત્યયને ઠેકાણે आ એ આદેશ થતો નથી. मालाअ । मालाइ । मालाए कयं सुहं ठिअं आगओ वा ॥

॥ ३१ ॥ प्रत्यये ङीर्न वा ॥

अणादिसूत्रेण (हे १ २. ४.) प्रत्ययनिमित्तो यो ङीरुक्तः स स्त्रियां वर्तमानान्नाकृतो वा भवति ॥

स्त्रीलिंगविषे प्रत्यय (अणादि) જેનું નિમિત્ત છે એવો ङी પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે साहणी । कुरुचरी । पक्षे । आत् [हे० २.४.] इत्याप् । साहणा । कुरुचरा ॥

॥ ३२ ॥ अजातेः पुंसः

अजातिवाचिनः पुल्लिङ्गात् स्त्रियां वर्तमानात् ङीर्वा भवति ॥

જાતિભિન્નવાચક (જાતિવાચક નહી તે) પુંલિંગી શબ્દ જ્યારે સ્ત્રીલિંગમાં વર્તતો હોય ત્યારે તેથી ङी પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે. (જ્યાં ङी પ્રાપ્ત નથી ત્યાં આ વિકલ્પ જાણવો.) नीली नीला । काली काला । हसमाणी हसमाणा । सुप्पणही सुप्पणहा । इमीए इमाए । इमिणं इमाणं । एईए एआए । एईणं एआणं । अजातेरिति किम् । करिणी । अया । एलया ॥ अप्राप्ते ॥ विभाषेयम् तेन गोरी कुमारी इत्यादौ संस्कृतवन्नित्यमेव ङीः ॥

॥ ३३ ॥ किं-यत्तदोस्यमामि ॥

सिअम्आम्वर्जिते स्यादौ परे एभ्यः स्त्रियां ङीर्वा भवति ॥

सि, अम्, અને आम् वर्जित स्यादि પ્રત્યય પર હોય તો किम्, यद्, અને तद् શબ્દથી ङी વિકલ્પે થાય છે. कीओ । काओ । कीए । काए । कीसु । कासु । एवं । जीओ ॥ जाओ । तीओ । ताओ । इत्यादि ॥ अस्यमामीति किम् ॥ का । जा । सा । कं । जं । तं । काण । जाण । ताण ॥

॥ ३४ ॥ छाया-हरिद्रयोः ॥

अनयोराप्प्रसङ्गे नाम्नः स्त्रियां ङीर्वा भवति ॥

છાયા અને હરિદ્રા શબ્દમાં आप् પ્રત્યયને બદલે ङी વિકલ્પે થાય છે. छाही छाया । हलद्दी हलद्दा ॥

॥ ३५ ॥ स्वस्रादेर्डा ॥

स्वस्रादेः स्त्रियां वर्तमानात् डा प्रत्ययो भवति ॥

स्वसृ વિગેરે શબ્દને સ્ત્રીલિંગમાં डा (आ) પ્રત્યય થાય છે. ससा । नणन्दा । दुहिआ । दुहिआहिं । दुहिआसु । दुहिआ-सुओ । गउआ ॥

॥ ३६ ॥ ह्रस्वोमि ॥

स्त्रीलिङ्गस्य नाम्नोमि परे ह्रस्वो भवति ॥

સ્ત્રીલિંગ નામને अम् પ્રત્યય પર છતાં હ્રસ્વ થાય છે. मालं । नइं । वहु । हसमाणिं । हसमाणं पेच्छ ॥ अमीति किम् । माला । सही । वहू ॥

॥ ३७ ॥ आमन्त्र्यात्सौ मः ॥

आमन्त्र्यार्थात्परे सौ सति क्लीबे स्वरान्म् सेः [रु. २५] इति यो म् उक्तः स न भवति ॥

સંબોધનથી પર सि ને નપુંસક લિંગમાં સૂત્ર (રૂ. ૨૫) પ્રમાણે જે म् થવો જોઈએ, તે થતો નથી. हे तण । हे दहि । हे महु ॥

॥ ३८ ॥ डौ दीर्घो वा ॥

आमन्त्र्यार्थात्परे सौ सति अतः सेर्डो[३.२] इति यो नित्य ः प्राप्तो यश्च अक्लीबे सौ [रु. १९] इति इदुतोरकारान्तस्य च प्राप्तो दीर्घः स वा भवति ॥

સંબોધનથી सि પર છતા સૂત્ર (३. २) પ્રમાણે જે डौ (ओ) નિત્ય થતો હતો તે અને સૂત્ર(३ १९) પ્રમાણે જે अ, इ, અને उने દીર્ઘ નિત્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે વિકલ્પે થાય. हे देव हे देवो ॥ हे खमा-समण हे खमा समणो । हे अज्ज हे अज्जो ॥ दीर्घः । हे हरी हे हरि । हे गुरू हे गुरु । जाइ-विसुद्धेण पहू । हे प्रभो इत्यर्थः । एवं दोण्णि पहू जिअ-लोए । पक्षे । हे पहु । एषु प्राप्ते विकल्पः ॥ इह त्वप्राप्ते हे गोअमा हे गोअम । हे कासवा हे कासव । रेरे चप्फलया । रेरे निग्घिणया ॥

॥ ३९ ॥ ऋतोद्वा ॥

ऋकारान्तस्यामन्त्रणे सौ परे अकारोऽन्तादेशो वा भवति ॥

ऋ કારાન્ત નામના ऋनो સંબોધનનો, એક વચન પ્રત્યય (सि) પર હોય તો अ વિકલ્પે થાય છે. हे पितः । हे पिअ ॥ हे दातः । हे दाय । पक्षे । हे पिअरं । हे दायार ॥

॥ ४० ॥ नाम्न्यरं वा ॥

ऋदन्तस्यामन्त्रणे सौ परे नाम्नि संज्ञायां विषये अरं इति अन्तादेशो वा भवति ॥

ऋ કારાન્ત નામના ऋનો સંબોધનનો એક વચન પ્રત્યય પર હોય

અને તે નામ જો રૂઢ હોય (ગુણ કે ક્રિયા બતાવતું ન હોય) તો, ऋને अरं આદેશ વિકલ્પે થાય છે. हे पितः । हे पिअरं । पक्षे । हे । पिअ ॥ नाम्नीति किम् । हे कर्तः । हे कत्तार ॥

॥ ४१ ॥ वाप ए ॥

आमन्त्रणे सौ परे आप एत्वं वा भवति ॥

સંબોધનના એક વચનમાં आप् પ્રત્યયનો ए વિકલ્પે થાય છે. (કોઇ ઠેકાણે ओ પણ થાય છે.) हे माले । हे महिले । अज्जिए । पज्जिए । पक्षे । हे माला । इत्यादि ॥ आप इति किम् । हे पिउच्छा । हे माउच्छा ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदोत्वमपि । अम्मो भणामि भणिए ॥

॥ ४२ ॥ ईदूतोर्ह्रस्वः ॥

आमन्त्रणे सौ परे ईदूदन्तयोर्ह्रस्वो भवति ॥

સંબોધનનો सि પ્રત્યય પર છતાં ई અને ऊને હ્રસ્વ થાય છે. हे नइ । हे गामणि । हे समणि । हे वहु । हे खलपु ॥

॥ ४३ ॥ क्विपः ॥

क्विबन्तस्येदूदन्तस्य ह्रस्वो भवति ॥

જેને અન્તે क्विप् પ્રત્યય આવ્યો હોય તે इकारान्त અને उकारान्त શબ્દને હ્રસ્વ થાય છે. गामणिणा । खलपुणा ॥ गामणिणो । खलपुणा ॥

॥ ४४ ॥ ऋतामुदस्यमौसु वा ॥

सिअम्औवर्जिते अर्थात् स्यादौ परे ऋदन्तानामुदन्तादेशो वा भवति ॥

સિ, अम्, અને औ શિવાય સ્યાદિ પ્રત્યયપર હોય તો, નામના અંત્ય-પઠિત ऋ નો उ વિકલ્પે થાય છે. जस् । भत्तू । भत्तुणो । भत्तउ । भत्तओ । पक्षे । भत्तारा ॥ शस् भत्तू । भत्तुणो । पक्षे । भत्तारे ॥ टा । भत्तुणा ॥ पक्षे । भत्तारेण ॥ भिस् । भत्तूहिं । पक्षे । भत्तारेहिं ॥ ङसि । भत्तुणो । भत्तओ । भत्तूउ । भत्तूहि । भत्तूहिन्तो । पक्षे । भत्ताराओ । भत्ताराउ भत्ताराहि । भत्ताराहिन्तो । भत्तारा । ङस् । भत्तूणो । भत्तूस्स । पक्षे । भत्तारस्स । सुप् । भत्तूसु । पक्षे । भत्तारेसु ॥ बहुवचनस्य व्याप्त्यर्थत्वात् यथादर्शनं नाम्न्यपि उद् वा भवति जस्शस्ङसिङस्सु । पिउणो । जामाउणो । भाउणो ॥ टायाम् । पिउणा ॥ भिसि । पिऊहिं ॥ सुपि । पिऊसु । पक्षे । पिअरा । इत्यादि ॥ अस्यमौस्विति किम् । सि । पिआ ॥ अम् । पिअरं ॥ औ । पिअरा ॥

॥ ४५ ॥ आरः स्यादौ ॥

स्यादौ परे ऋत आर इत्यादेशो भवति ॥

સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં ऋ નો आर થાય છે. भत्तारो । भत्तारा । भत्तारं । भत्तारे भत्तारेण । भत्तारेहिं ॥ एवं ङस्यादिषूदाहार्यम् ॥ लुप्तस्याद्यपेक्षया । भत्तार-विहिअं ॥

॥ ४६ ॥ आ अरा मातुः

मातृसंबन्धिन ऋतः स्यादौ परे आ अरा इत्यादेशौ भवतः ॥

માતૃ શબ્દના ऋ નો आ અને अरा થાય છે. माआ । माअरा । माआउ । माआओ । माअराउ । माअराओ । माअं । माअरं । इत्यादि ॥ बाहुलकाज्जनन्यर्थस्य आ देवतार्थस्य तु अरा इत्यादेशः । माआए कुच्छीए । नमो माअराण ॥ मातुरिद् वा [१.१३५] इतीत्वे माईण इति भवति ॥

ऋतामुद [३.४४] इत्यादिना उत्वे तु माऊए समन्निअं वन्दे इति ॥ स्या॰ द्वावित्येव । माइदेवो । माइ-गणो ॥

॥ ४७ ॥ नाम्न्यरः ॥

ऋदन्तस्य नाम्नि संज्ञायां स्यादौ परे अर इत्यन्तादेशो भवति ॥

ऋकारान्त शब्दथी कोईनी संज्ञा (नाम) जणाती होय तो अन्त्य ऋ नो अर थाय छे. पिअरा । पिअरं । पिअरे । पिअरेण । पिअरेहिं । जामायरा । जामायरं । जामायरे । जामायरेण । जामायरेहिं । भायरा । भायरं । भायरे । भायरेण । भायरेहिं ॥

॥ ४८ ॥ आ सौ न वा ॥

ऋदन्तस्य सौ परे आकारो वा भवति ॥

ऋकारान्त नामना अन्त्य ऋ नो सि प्रत्यय पर छतां आ विकल्पे थाय छे. पिआ । जामाया । भाया । कत्ता । पक्षे । पिअरो । जामायरो । भायरो । कत्तारो ॥

॥ ४९ ॥ राज्ञः

राज्ञो नलोपेन्त्यस्य आत्वं वा भवति सौ परे ॥

राजन् शब्दना ननो लोप थयो छतां सि प्रत्यय पर होय, तो, आ विकल्पे थाय छे. राया । हे राया । पक्षे । आणादेशे । रायाणो ॥ हे राया । हे रायमिति तु शौरसेन्याम् । एवं हे अप्पं । हे अप्प ॥

॥ ५० ॥ जस्-शस्-ङसि-ङसां णो ॥

राजन्शब्दात्परेषामेषां णो इत्यादेशो वा भवति ॥

राजन् શબ્દથી પર जस्, शस्, ङसि અને ङस् ને સ્થાને णो એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. जस् । रायाणो चिट्ठन्ति । पक्षे । राया ॥ शस् । रायाणो पेच्छ । पक्षे । राया । राए ॥ ङसि । राइणो रण्णो आगओ । पक्षे । रायाओ । रायाउ । रायाहिं । रायाहिन्तो । राया ॥ ङस् । राइणो रण्णो धणं । पक्षे । रायस्स ॥

॥ ५१ ॥ टो णा ॥

राजन्शब्दात्परस्य टा इत्यस्य णा इत्यादेशो वा भवति ॥

राजन् શબ્દથી પર टा પ્રત્યયને णा એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. राइणा । रण्णा । पक्षे । रायेण कयं ॥

॥ ५२ ॥ इर्जस्य णो-णा-ङौ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य स्थाने णोणाङिषु परेषु इकारो वा भवति ॥

राजन् શબ્દના जने णो, णा, અને ङि પ્રત્યય પર છતાં इ વિકલ્પે થાય છે. राइणो चिट्ठन्ति पेच्छ आगओ धणं वा ॥ राइणा कयं । राइम्मि । पक्षे । रायाणो । रण्णो । रायणा । राएण । रायम्मि ॥

॥ ५३ ॥ इणममामा ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य अमाम्भ्यां सहितस्य स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भवति ॥

राजन् શબ્દના जनो अम् અને आम् પ્રત્યયની સાથે (ज અને પ્રત્યયને બેને ઠેકાણે) इणम् એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. राइणं पेच्छ । राइणं धणं । पक्षे । रायं । राईणं ॥

॥ ५४ ॥ ईद्भिस्भ्यसाम्सुपि ।

राजन्शब्दसंबधिनो जकारस्य भिसादिषु परतो वा ईकारो भवति ॥

भिस्, भ्यस्, आम् અને सुप् (सु) પ્રત્યય પર છતાં राजन् શબ્દના જને વિકલ્પે ई થાય છે. भिस् । राईहि ॥ भ्यस् । राईहि । राईहिन्तो । राईसुन्तो ॥ आम् । राईणं ॥ सुप् । राईसु । पक्षे । रायाणेहि । इत्यादि ॥

॥ ५५ ॥ आजस्य टा-ङसि-ङस्सु सणाणोष्वण् ॥

राजन्शब्दसंबन्धिन आज इत्यवयवस्य टाङसिङस्सु णा णो इत्यादेशापन्नेषु परेषु अण् वा भवति ॥

राजन् શબ્દના आज ભાગને टा, ङसि, ङस् , णा અને णो આ પ્રત્યય અથવા પ્રત્યયના આદેશ પર છતાં अण् એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. रण्णा राइणा कयं । रण्णो राइणो आगओ धणं वा ॥ टाङसिङस्स्विति किम् । रायाणो चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥ सणाणोष्विति किम् । राएण । रायाओ । रायस्स ॥

॥ ५६ ॥ पुंस्यन आणो राजवच्च ॥

पुंलिङ्गे वर्तमानस्यान्नन्तस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति। पक्षे । यथादर्शनं राजवत् कार्यं भवति ॥

જેને અન્તે अन् છે એવા પુંલિંગમાં વર્તતા શબ્દના अन् ભાગને ઠેકાણે आण વિકલ્પે થાય છે અને એક વખતે राजन् શબ્દને લગતું જે કાર્ય છે તે તે કાર્ય થાય છે. आणादेशे च अतः सेर्डोः [३.२] इत्यादयः प्रवर्तन्ते । पक्षे तु राज्ञः जस्-शस्-ङसि-ङसां णो [३.५०] टो णा [३.२४] इणममामा [३.५३] इति प्रवर्तन्ते ॥ अप्पाणो । अप्पाणा । अप्पाणं । अप्पाणे । अप्पाणेण । अप्पाणेहि । अप्पाणाओ । अप्पाणासुन्तो । अप्पाणस्स । अप्पाणाण । अप्पाणम्मि । अप्पाणेसु । अप्पाण-कयं । पक्षे । आत्मवत् । अप्पा । अप्पो । हे अप्पा । हे अप्प । अप्पाणो चिट्ठन्ति । अप्पाणो पेच्छ ॥ अप्पणा । अप्पेहिं । अप्पाणो । अप्पाओ । अप्पाउ । अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा । अप्पासुन्तो ॥ अप्पणो धणं । अप्पाणं । अप्पे । अप्पेसु ॥ रायाणो । रायाणा । रायाणं । रायाणे । रायाणेण । रायाणेहिं । रायाणाहिन्तो । रायाणस्स । रायाणाणं । रायाणम्मि । रायाणेसु । राये । राया । इत्यादि । एवं जुवाणो । जुवाण-जणो । जुआ ॥ बम्हाणो । बम्हा ॥ अद्धाणो । अद्धा ॥ उक्षन् । उच्छाणो । उच्छा ॥ गावाणो । गावा ॥ पूसाणो । पूसा ॥ तक्खाणो । तक्खा ॥ मुद्धाणो । मुद्धा ॥ श्वन् । साणो । सा ॥ सुकर्मणः पश्य सुकम्माणे पेच्छ । निएइ कह सो सुकम्माणे पश्यति कथं स सुकर्मण इत्यर्थः ॥ पुंसीति किम् । शर्म । सम्मं ॥

॥ ५७ ॥ आत्मनष्टो णिआ णइआ ॥

आत्मनः परस्याष्टायाः स्थाने णिआ णइआ इत्यादेशौ वा भवतः॥

આત્મન્ શબ્દ થકી પર टा પ્રત્યયને ઠેકાણે णिआ અને णइआ એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ॥ अप्पणिआ पाउसे उवगयम्मि । अप्पणिआ य वियड्ढि खाणिआ । अप्पणइआ । पक्षे । अप्पाणेण ॥

॥ ५८ ॥ अतः सर्वादेर्डेर्जसः ॥

सर्वादेरदन्तात्परस्य जसः डित् ए इत्यादेशो भवति ॥

અકારાન્ત સર્વાદિ (સર્વનામ) થકી પર जस् પ્રત્યયને સ્થાને એ આદેશ થાય છે. सव्वे । अन्ने । जे । ते । के । एक्के । कयरे । इ एए ॥ अत इति किम् । सव्वाओ रिद्धीओ ॥ जस इति किम् । सव्व

॥ ५९ ॥ ङेः स्सि-म्मि-त्थाः ॥

सर्वादेरकारात्परस्य ङे स्थाने स्सि म्मि त्थ एते आदेशा भ

અકારાન્ત સર્વાદિ થકી પર જે ङि તેને स्सि, म्मि, અને એવા દેશ થાય છે. सव्वस्सि । सव्वम्मि । सव्वत्थ ॥ अन्नस्सि । अन्नम्मि न्नत्थ ॥ एवं सर्वत्र ॥ अत इत्येव । अमुम्मि ॥

॥ ६० ॥ न वानिदमेतदो हिं ॥

इदम्एतद्वर्जितात्सर्वादेरदन्तात्परस्य ङेर्हिमादेशो वा भव

इदम्, અને एतद् વગરના અકારાન્ત સર્વાદિ શબ્દ થકી પર ङि તેને ઠેકાણે हिं એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. सव्वहिं । अन्नहिं । क जहिं । तहिं ॥ बहुलाधिकारात् किंयत्तद्भयः स्त्रियामपि । काहिं । जा ताहिं ॥ बाहुलकादेव किंयत्तदोस्यमामि [३.३३] इति ङीर्नास्ति ॥ प सव्वस्सि । सव्वम्मि । सव्वत्थ । इत्यादि ॥ स्त्रियां तु पक्षे । का कीए । जाए । जीए । ताए । तीए॥इदमेतद्वर्जनं किम् । इमस्सि । एअ

॥ ६१ ॥ आमो डेसिं ॥

सर्वादेरकारान्तात्परस्यामो डेसिमित्यादेशो वा भवति ॥

અકારાન્ત સર્વાદિથકી પર જે आम् તેને डित् एसिम् એવો આ

॰કલ્પે થાય છે. (કોઇ વખતે સ્ત્રીલિંગમાં પણ થાય છે.) सव्वेसिं । ॰न्नेसिं । अवरेसिं । इमेसिं । एएसिं । जेसिं । तेसिं । केसिं । पक्षे । ॰व्वाण । अन्नाण । अवराण । इमाण । एआण । जाण । ताण । काण ॥ ॰हुलकात् स्त्रियामपि । सर्वासाम् । सव्वेसिं ॥ एवम् अन्नेसिं । तेसिं ॥

॥ ६२ ॥ किंतद्भ्यां डासः ॥

किंतद्भ्यां परस्यामः स्थाने डास इत्यादेशो वा भवति ॥

किम्, અને तद् શબ્દથી પર आम्ने બદલે डित् आस આદેશ વિ॰ ॰ल्पे થાય છે. कास । तास । पक्षे । केसिं । तेसिं ॥

॥ ६३ ॥ कियत्तद्भ्यो ङसः ॥

एभ्यः परस्य ङसः स्थाने डास इत्यादेशो वा भवति । ङसः ॰ः [३.१०] इत्यस्यापवादः । पक्षे सोपि भवति ॥

किम्, यद् અને तद् શબ્દથી પર ङस् ને ઠેકાણે डित् आस એવો ॰ादेश વિકલ્પે થાય છે. कास । कस्स । जास । जस्स । तास । तस्स ॥ ॰हुलाधिकारात् किंतद्भ्यामाकारान्ताभ्यामपि डासादेशो वा । कस्या धनम् । ॰ धणं ॥ तस्या धनम् । तास धणं । पक्षे । काए । ताए ॥

॥ ६४ ॥ ईद्भ्यः स्सा से ॥

किमादिभ्य ईदन्तेभ्यः परस्य ङसः स्थाने स्सा से इत्यादेशौ भवतः । टा-ङस् ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः [३.२९] इत्यस्यापवादः अदादयोपि ॥

ईकारान्त किम्, यद् અને तद् શબ્દથી પર જે ङस् તેને ઠેકાણે ॰ અને से એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. (આ સૂત્ર ३. २९) નો

અપવાદ છે. किस्सा । कीसे । कीअ । कीआ । कीइ । कीए ॥ जिस्सा जीसे । जीअ । जीआ । जीइ । जीए ॥ तिस्सा । तीसे । तीअ । तीआ तीइ । तीए ॥

॥ ६५ ॥ ङेर्डाहे डाला इआ काले ॥

किंयत्तद्भ्यः कालेभिधेये ङे स्थाने आहे आला इति डि इआ इति च आदेशा वा भवन्ति । हिंस्सिम्मित्थानामपवादः प तेपि भवन्ति ॥

किम्, यद् અને तद् જ્યારે કાલના વિશેષણ હોય ત્યારે ङि પ્રત્ય ઠેકાણે डित् आहे અને डित् आला અને इआ આદેશ વિકલ્પે થાય છે काहे । काला । कइआ ॥ जाहे। जाला । जइआ॥ ताहे । ताला। तइआ

ताला जाअन्ति गुणा जाला ते सहिअएहिं घेप्पन्ति ।

पक्षे । कहिं । कस्सिं । कम्मि । कत्थ ॥

॥ ६६ ॥ ङसेर्म्हा ॥

किंयत्तद्भ्यः परस्य ङसेः स्थाने म्हा इत्यादेशो वा भवति

किम्, यद् અને तद् શબ્દથી પર જે ङसि તેને ઠેકાણે म्हा એ આદેશ વિકલ્પે થાયછે. कम्हा । जम्हा । तम्हा । पक्षे । काओ जाओ । ताअ

॥ ६७ ॥ तदो डोः ॥

तदः परस्य ङसेर्डो इत्यादेशो वा भवति ॥

तद् શબ્દથી ङसि પ્રત્યયને ઠેકાણે डित् ओ આદેશ વિકલ્પે થાય तो । तम्हा ॥

॥ ६८ ॥ किमो डिणो-डीसौ ॥

किमः परस्य ङसेर्डिणो डीस इत्यादेशौ वा भवतः॥

किम् શબ્દથકી પર જે ङसि તેને ઠેકાણે डित् इणो અને डित् ईसो એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. किणो । कीस । कम्हा ॥

॥ ६९ ॥ इदमेतत्कि यत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥

एभ्यः सर्वादिभ्योकारान्तेभ्यः परस्याष्टायाः स्थाने डित् इणा इत्यादेशो वा भवति ॥

इदम्, एतद्, किम्, यद्, અને तद् થકી પર टा પ્રત્યયને ઠેકાણે डित् इणा એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. इमिणा । इमेण ॥ एदिणा । एदेण ॥ किणा । केण ॥ जिणा । जेण ॥ तिणा । तेण ॥

॥ ७० ॥ तदो णः स्यादौ क्वचित् ॥

तदः स्थाने स्यादौ परे ण आदेशो भवति क्वचित् लक्ष्यानुसारेण ॥

क्वचित् तद् શબ્દને સ્થાને स्यादि પ્રત્યય પર હોય ત્યારે ण એવો આદેશ થાય છે. णं पेच्छ । तं पश्येत्यर्थः ॥ सोअइ अ णं रहुवई । तमित्यर्थः ॥ स्त्रियामपि । हत्थुन्नामिअ-मुही णं तिअडा । तां त्रिजटेत्यर्थः ॥ णेण भणिअं । तेन भणितमित्यर्थः ॥ तो णेण कर-यल ट्ठिआ । तेनेत्यर्थः ॥ भणिअं च णाए । तयेत्यर्थः ॥ णेहिं कयं । तैः कृतमित्यर्थः ॥ णाहि कयं। ताभिः कृतमित्यर्थः ॥

॥ ७१ ॥ किमः कस्त्र-तसोश्च ॥

किमः को भवति स्यादौ त्रतसोश्च परयोः ॥

स्यादि પ્રત્યય, त्र અને तस् પ્રત્યય પર હોય ત્યારે किम् શબ્દને क એવો આદેશ થાય છે. को । के । कं । के । केण ॥ त्र । कत्थ ॥ तस् । कओ । कत्तो । कदो ॥

॥ ७२ ॥ इदम इमः ॥

इदमः स्यादौ परे इम आदेशो भवति ॥

इदम् શબ્દને स्यादि પ્રત્યય પર હોય તો इम એવો આદેશ થાય છે. इमो । इमे । इमं । इमे । इमेण स्त्रियामपि । इमा ॥

॥ ७३ ॥ पुं-स्त्रियोर्न वायमिमिआ सौ ॥

इदम्शब्दस्य सौ परे अयमिति पुल्लिङ्गे इमिआ इति स्त्रीलिङ्गे आदेशौ वा भवतः ॥

सि પ્રત્યય પર છતાં પુંલિંગમાં इदम् શબ્દનો अयम् અને સ્ત્રીલિંગમાં इमिआ એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अहवायं कयकज्जो । इमिआ वाणिअ-धूआ । पक्षे । इमो । इमा ॥

॥ ७४ ॥ स्सिं-स्सयोरत् ॥

इदमः स्सिं स्स इत्येतयोः परयोरद् भवति वा ॥

इदम् શબ્દને स्सिं અને स्स પર હોય તો अ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अस्सिं । अस्स । पक्षे । इमादेशोपि । इमस्सिं । इमस्स ॥ बहुलाधिकारादन्यत्रापि भवति । एहि । एसु । आहि । एभिः एपु आभिरित्यर्थः ॥

॥ ७५ ॥ ङेर्मेन हः ॥

इदमः कृतेमादेशात् परस्य ङेः स्थाने मेन सह ह आदेशो वा भवति ॥

इदम् શબ્દને इम આદેશ કર્યા પછી इम શબ્દનો म અને ङि પ્રત્યય આ બેને બદલે ह આદેશ વિકલ્પે થાય છે. इह । पक्षे । इमस्सिं । इमम्मि ॥

॥ ७६ ॥ न त्थः ॥

इदमः परस्य ङेः स्सि-म्मि-त्थाः [सू. ५९.] इति प्राप्तः त्थो न भवति ॥

इदम् શબ્દ થકી ङि પ્રત્યયને (३. ५९) પ્રમાણે પામતો त्थ થતો નથી. इह । इमस्सिं । इमम्मि ॥

॥ ७७ ॥ णोम्-शस्टा-भिसि ॥

इदमः स्थाने अम्शस्टाभिस्सु परेषु ण आदेशो वा भवति ॥

अम्, शस्, टा, અને भिस् પ્રત્યય પર છતાં इदम् શબ્દને ण આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णं पेच्छ । णे पेच्छ । णेण । णेहि कयं । पक्षे । इमं । इमे । इमेण । इमेहि ॥

॥ ७८ ॥ अमेणम् ॥

इदमोमा सहितस्य स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भवति ॥

इदम् શબ્દ અને अम् પ્રત્યય આ બેને ઠેકાણે इणम् એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. इणं पेच्छ । पक्षे । इमं ॥

॥ ७९ ॥ क्लीबे स्यमेदमिणमो च ॥

नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदमः स्यम्भ्यां सहितस्य इदम् इणमो इणम् च नित्यमादेशा भवन्ति ॥

નપુંસક લિંગમાં વર્તતો इदम् શબ્દ અને सि કે अम् પ્રત્યય આ બેને ઠેકાણે इदम् इणमो અને इणम् એવા આદેશ નિત્ય થાય છે. इदं इणमां इण धणं चिट्ठइ पेच्छ वा ॥

॥ ८० ॥ किमः किं ॥

किमः क्लीबे वर्तमानस्य स्यम्भ्यां सह किं भवति ॥

નપુંસક લિંગમાં किं શબ્દને सि કે अम् પ્રત્યયની સાથે किम् આદેશ થાય છે. किं कुलं तुह । किंकिं ते पडिहाइ ॥

॥ ८१ ॥ वेदं-तदेतदो ङसाम्भ्यां से-सिमौ ॥

इदम् तद् एतद् इत्येतेषां स्थाने ङस् आम् इत्येताभ्यां सह यथासंख्यं से सिम् इत्यादेशौ वा भवतः ॥

इदम् तद् અને एतद् શબ્દને ઠેકાણે ङस् અને आम् આ પ્રત્યયો સાથે से અને सिम् આ આદેશ અનુક્રમે થાય છે. (કોઇને મતે आम् પ્રત્યય સાથે इदम् અને तद् શબ્દને પણ से આદેશ થાય છે.) इदम् । से सीलम् । से गुणा । अस्य शीलं गुणा वेत्यर्थः ॥ सिं उच्छाहो । एषाम् उत्साह इत्यर्थः ॥ तद् । से सीलं । तस्य तस्या वेत्यर्थः ॥ सिं गुणा । तेषां तासां वेत्यर्थः ॥ एतद् । से अहिअं । एतस्याहितमित्यर्थः ॥ सिं गुणा । सिं सीलं । एतेषां गुणाः शीलं वेत्यर्थः । पक्षे । इमस्स । इमेसिं । इमाण ॥ तस्स । तेसिं ताण एअस्स । एएसिं । एआण । इदंतदोरामापि से-आदेशं कश्चिदिच्छति ॥

॥ ८२ ॥ वैतदो ङसेस्त्तो त्ताहे ॥

एतदः परस्य ङसेः स्थाने त्तो त्ताहे इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥

एतद् શબ્દથી પર ङसि પ્રત્યયને ઠેકાણે त्तो અને त्ताहे એવા આ-

देश विकल्पे थाय छे. एत्तो । एत्ताहे । पक्ष । एआओ । एआउ । एआ एआहिन्तो एआ ॥

॥ ८३ ॥ त्थे च तस्य लुक् ॥

एतदस्त्थे परे चकारात् त्तो त्ताहे इत्येतयोश्च परयोस्तस्य लुग् भवति ॥

एतद् शब्दना तनो त्थ, त्तो अने त्ताहे पर छतां लोप थाय छे एत्थ । एत्तो । एत्ताहे ॥

॥ ८४ ॥ एरदीतौ म्मौ वा ॥

एतद एकारस्य ङ्यादेशे म्मौ परे अदीतौ वा भवतः ॥

एतद् शब्दना एकारना ङिनो आदेश जे म्मि ते पर छतां अ अने ई विकल्पे थाय छे. अयम्मि । ईयम्मि । पक्षे । एअम्मि ॥

॥ ८५ ॥ वैसेणमिणमो सिना ॥

एतदः सिना सह एस इणम् इणमो इत्यादेशा वा भवन्ति ।

एतद् शब्दने सि प्रत्ययनी साथे एस, इणम् अने इणमो एवा आदेश विकल्पे थाय छे. सव्वस्सवि एस गई ॥ सव्वाणवि पत्थिवाण एस म ही ॥ एस सहाओचिअ ससहरस्स ॥ एस सिरं । इण । इणमो । पक्षे एअं । एसा । एसो ॥

॥ ८६ ॥ तदश्च तः सोक्लीबे ॥

तद एतदश्च तकारस्य सौ परे अक्लीबे सो भवति ॥

तद् અને एतद् શબ્દના તનો નપુંસક લિંગ ન હોય તો स થાય.
। पुरिसो । सा महिला । एसो पिओ । एसो मुद्धा ॥ सावित्येव । ते
इ धन्ना । ताओ एआओ महिलाओ ॥ अक्लीब इति किम् । तं एअं वणं ॥

। ८७ ॥ वादसो दस्य होनोदाम् ॥

**अदसो दकारस्य सौ परे ह आदेशो वा भवति तस्मिंश्च कृ-
अतः सेर्डोः [३.३.] इत्योत्वं शेषं संस्कृतवत् [४.४४८.] इत्य-
ादेशाद् आत् [है० २.४.] इत्याप् क्लीबे स्वरान्म् सेः [३. २५.]
ति मश्च न भवति ॥**

अदस् શબ્દના दनो सि પ્રત્યય પર છતાં ह વિકલ્પે થાય છે અને
કર્યો હોય તો सिनो डो આદેશ, आप् પ્રત્યય અને सिनो म થતા નથી.
ह पुरिसो । अह महिला । अहं वणं । अह मोहो पर-गुण-लहुअयाइ ।
ह णे हिएण हसइ मारुय-तणओ । असावस्मान् हसतीत्यर्थः । अह क-
ल मुही । पक्षे । उत्तरेण मुरादेशः । अमू पुरिसो । अमू महिला । अमुं वणं ॥

॥ ८८ ॥ मुः स्यादौ ॥

अदसो दस्य स्यादौ परे मुरादेशो भवति ॥

अदस् શબ્દના द नो स्यादि પર છતા मु આદેશ થાય છે. अमू पु-
सो । अमुणो पुरिसा । अमुं वणं । अमूइं वणाइं । अमूणि वणाणि ।
मू माला । अमूउ अमूओ मालाओ । अमुणा । अमूहिं ॥ ङसि ॥ अ-
ओ । अमूउ । अमूहिन्तो ॥ भ्यस् । अमूहिन्तो । अमूसुन्तो ॥ ङस् ।
ुणो अमुस्स ॥ आम् अमूण ॥ ङि । अमुम्मि ॥ सुप् । अमूसु ॥

॥ ८९ ॥ म्मावयेऔ वा॥

अदसोन्त्यव्यञ्जनलुकि दकारान्तस्य स्थाने ङ्यादेशे
परतः अय इअ इत्यादेशौ वा भवतः ॥

अदस् શબ્દના અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ કર્યા પછી ङिनो આદેશ म्मि તે પર હોય તો दकारान्त ભાગને अय અને इअ એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अयम्मि । इअम्मि । पक्षे । अमुम्मि ॥

॥ ९० ॥ युष्मदस्तं तुं तुवं तुह तुमं सिना ॥

युष्मदः सिना सह तं तुं तुवं तुह तुमं इत्येते पञ्चादेशा भवन्ति

युष्मद् શબ્દને सिनी સાથે तं, तुं, तुवं, तुह અને तुमं એવા પાંચ આદેશ થાય છે. तं तुं तुवं तुह तुमं दिट्ठो ॥

॥ ९१ ॥ भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे जसा ॥

युष्मदो जसा सह भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे इत्येते षडादेशा भवन्ति ॥

युष्मद् શબ્દને जस् પ્રત્યયની સાથે (यूयं ને બદલે)भे, तुब्भे, तुज्झ, तुम्ह, तुय्हे, उय्हे એવા ૭ આદેશ થાય છે. भ तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे चिट्ठह । ब्भो म्हज्झौ वा [३.१०४.] इति वचनात् तुम्हे । तुज्झे । चाप्टरूप्यन् ॥

॥ ९२ ॥ तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए अमा ॥

युष्मदोमा सह एते सप्तादेशा भवन्ति ॥

युष्मद् શબ્દને अम्नी સાથે (त्वां ने બદલે) तं, तुं, तुमं, तुवं, तुह, तुमे, અને तुए એવા સાત આદેશ થાય છે. तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए वन्दामि ॥

॥ ९३ ॥ वो तुज्झ तुब्भे तुय्हे उय्हे भे शसा ॥

युष्मदः शसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥

युष्मद् શબ્દને शस् પ્રત્યયની સાથે वो, तुज्झ, तुब्भे, तुय्हे, उय्हे ॥ ७ આદેશ થાય છે. वो तुज्झ तुब्भे । ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात् तुम्हे ज्झे तुय्हे उय्हे भे पेच्छामि ॥

९४ ॥ भे दि दे ते तइ तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ टा ॥

युष्मदष्टा इत्यनेन सह एते एकादशादेशा भवन्ति ॥

युष्मद् શબ્દને टा પ્રત્યયની સાથે भे, दि, दे, ते, तइ, तए, तुमं, इ, तुमए, तुमे, तुमाइ એવા અગીઆર આદેશ થાય છે. भे दि दे ते तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ जम्पिअं ॥

९५ ॥ भे तुब्भेहिं उज्झेहिं उम्हेहिं तुय्हेहिं उय्हेहिं भिसा ॥

युष्मदो भिसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥

युष्मद् શબ્દને भिस् પ્રત્યયની સાથે भे, तुब्भेहिं, उज्झेहिं, उम्हेहिं, हिं, उय्हेहिं એવા ७ આદેશ થાય છે. भे । तुब्भेहिं । ब्भो म्ह-ज्झौ वचनात् तुम्हेहिं तुज्झेहिं उज्झेहिं उम्हेहिं तुय्हेहिं उय्हेहिं भुत्तं । चाष्टरूप्यम् ॥

॥ ९६ ॥ तइ-तुव-तुम-तुह-तुब्भा ङसौ ॥

युष्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते पञ्चादेशा भवन्ति । तु त्तोदोदुहिहिन्तोलुको यथाप्राप्तमेव ॥

युष्मद् શબ્દને ઠેકાણે ङसि (પં० એ०) પર છતાં तइ, तुव, तुम, અને तुब्भ એવા પાંચ આદેશ થાય છે. तइत्तो । तुवत्तो । तुमत्तो ।

तुहत्तो । तुब्भत्तो । ब्भोम्ह ज्झौ वेति वचनात् तुम्हत्तो । तुज्झत्तो ॥ एवं दोदुहिहिन्तोलुक्ष्वप्युदाहार्यम् ॥ तत्तो इति तु त्वत्त इत्यस्य वलोपे सति ॥

॥ ९७ ॥ तुय्ह तुब्भ तहिन्तो ङसिना ॥

युष्मदो ङसिना सहितस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

युष्मद् शब्दने ङसि प्रत्ययनी साथे तुय्ह, तुब्भ अने तहिन्तो आ त्रण आदेश थाय छे. तुय्ह तुब्भ तहिन्तो आगओ । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । एवं च पञ्च रूपाणि ॥

॥ ९८ ॥ तुब्भ-तुय्होय्होम्हा भ्यसि ॥

युष्मदो भ्यसि परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

युष्मद् शब्दने ठेकाणे भ्यस् प्रत्यय पर होय तो तुब्भ, तुय्ह, उय्ह अने उम्ह एवा चार आदेश थाय छे. भ्यसस्तु यथाप्राप्तमेव॥ तुब्भत्तो । तुय्हत्तो । उय्हत्तो । उम्हत्तो । ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात् तुम्हत्तो। तुज्झत्तो ॥ एवं दोदुहिहिन्तोसुन्तोष्वप्युदाहार्यम् ॥

॥ ९९ ॥ तइ-तु-ते-तुम्हं-तुह-तुहं-तुव-तुम-तुमे-तुमो-तुमाइ-दि-दे-इ-ए-तुब्भोब्भोय्हा ङसा ॥

युष्मदो ङसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते अष्टादशादेशा भवन्ति ॥

युष्मद् शब्दने षष्ठीना एक वचननी साथे तइ, तु, ते, तुम्हं, तुह, तुहं, तुव, तुम, तुमे, तुमो, तुमाइ, दि, दे, इ, ए, तुब्भ, उब्भ, उय्ह एवा १८ आदेश थाय छे. तइ । तु । ते । तुम्हं । तुह ।तुहं । तुव । तुम । तुमे । तुमो । तुमाइ । दि । दे । इ । ए । तुब्भ । उब्भ । उय्ह धणं ॥ ब्भो म्ह ज्झौ वेति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । उम्ह । उज्झ । एवं च द्वाविंशती रूपाणि ॥

॥ १०० ॥ तु वो भे तुब्भ तुब्भं तुब्भाण तुवाण तुमाण तुहाण उम्हाण आमा ॥

युष्मद् आमा सहितस्य एते दशादेशा भवन्ति ॥

युष्मद् शब्दने आम् प्रत्ययनी साथे तु, वो, भे, तुब्भ, तुब्भं, तुब्भाण, तुवाण, तुमाण, तुहाण अने उम्हाण એવા દસ આદેશ થાય છે. तु । वो । भे । तुब्भ । तुब्भं । तुब्भाण । तुवाण । तुमाण । तुहाण । उम्हाण । क्त्वा-स्यादेर्णस्वोर्वा (१.२७.) इत्यनुस्वारे तुब्भाणं । तुवाणं । तुमाणं । तुहाणं ॥ उम्हाणं ॥ ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । तुम्हं । तुज्झं । तुम्हाण । तुम्हाणं । तुज्झाण । तुज्झाणं भणं । एवं च त्रयोविंशती रूपाणि ॥

॥ १०१ ॥ तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ङिना ॥

युष्मदो ङिना सप्तम्येकवचनेन सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥

युष्मद् शब्दने ङि प्रत्ययनी साथे तुमे, तुमए, तुमाइ, तइ, अने तए એવા પાંચ આદેશ થય છે. तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ठिअं ॥

॥ १०२ ॥ तु-तुव तुम तुह-तुब्भा ङौ ॥

युष्मदो ङौ परत एते पञ्चादेशा भवन्ति । ङेस्तु यथाप्राप्तमेव ॥

युष्मद् शब्दने ङि- પ્રત્યય પર હોય તો तु, तुव, तुम, तुह अने तुब्भ એવા પાંચ આદેશ થાય છે. तुम्मि । तुवम्मि । तुमम्मि । तुहम्मि । तुब्भम्मि । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हम्मि । तुज्झम्मि । इत्यादि ॥

युष्मद् शब्दने सुप् (સ० એ०) પર છતાં तु, तव, तुम, तुह, अने तुब्भ આદેશ થાય છે. तुसु । तुवेसु । तुमेसु तुहेसु । तुब्भेसु ॥ ब्भो

॥ १०३ ॥ सुपि ॥

युष्मदः सुपि परतः तु-तुव-तुम-तुह-तुब्भा भवन्ति ॥

युष्मद् શબ્દને सुप् (સ. એ.) પર છતાં तु, तुव, तुम, तुह, અને तुब्भ આ દેશ થાય છે. म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हेसु । तुज्झेसु ॥ केचि- त्तु सुप्येत्वविकल्पमिच्छन्ति । तन्मते तुवसु । तुमसु । तुहसु । तुब्भसु । तुम्हसु । तुज्झसु । तुब्भस्यात्वमपीच्छन्त्यन्यः । तुब्भासु । तुम्हासु । तुज्झासु ॥

॥ १०४ ॥ ब्भो म्ह-ज्झौ वा ॥

युष्मदादेशेषु यो द्विरुक्तो भस्तस्य म्ह ज्झ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥

युष्मद् શબ્દના આદેશોમાં જે ब्भ એવો ભાગ છે, તેને म्ह અને ज्झ એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पक्षे स एवास्ते । तथैव चोदाहृतम् ॥

॥ १०५ ॥ अस्मदो म्मि अम्मि अम्हि हं अहं अहयं सिना ॥

अस्मदः सिना सह एते षडादेशा भवन्ति ॥

अस्मद् શબ્દને सि ની સાથે म्मि, अम्मि, अम्हि, हं, अहं અને अहयं એવા આદેશ થાય છે. अज्ज म्मि हासिआ मामि तेण ॥ उन्नम न अम्मि कुविआ । अम्हि करेमि । जेण हं विद्धा । किं पम्हुट्ठम्मि अहं । अहयं कय-प्पणामो ॥

॥ १०६ ॥ अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे जसा ॥

अस्मदो जसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥

अस्मद् શબ્દને जस् પ્રત્યયની સાથે अम्ह, अम्हे, अम्हो, मो, वयं, भे એવા ૭ આદેશ થાય છે. अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे भणामो ॥

॥ १०७ ॥ णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं अमा ॥

अस्मदोमा सह एते दशादेशा भवन्ति ॥

अस्मद् शબ્દને અમ્ની સાથે णे, णं, मि, अम्मि, अम्ह, मम्ह, मं, ममं, मिमं અને अहं એવા દશ આદેશ થાય છે. णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं पेच्छ ॥

॥ १०८ ॥ अम्हे अम्हो अम्ह णे शसा ॥

अस्मदः शसा सह एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

अस्मद् શબ્દને શસ્ની સાથે अम्हे, अम्हो, अम्ह અને णे આદેશ થાય છે. अम्मे अम्हो अम्ह णे पेच्छ ॥

॥ १०९ ॥ मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे टा ॥

अस्मदष्टा सह एते नवादेशा भवन्ति ॥

अस्मद् શબ્દને टा પ્રત્યયની સાથે मि, मे, ममं, मयए, ममाइ, मई, मए, मयाइ, અને णे એવા નવ આદેશ થાય છે. मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे कयं ॥

॥ ११० ॥ अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे भिसा ॥

अस्मदो भिसा सह एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥

अस्मद् શબ્દને भिस પ્રત્યયની સાથે अम्हेहि, अम्हाहि, अम्ह, अम्हे અને णे એવા પાંચ આદેશ થાય છે. अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे कयं॥

॥ १११ ॥ मइ-मम-मह-मज्झा ङसौ ॥

अस्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति । ङसेस्तु यथाप्राप्तमेव ॥

अस्मद् शब्दने ङसि प्रत्यय पर छतां मइ, मम, मह अने मज्झ
[illegible]वा चार आदेश थाय छे. मइत्तो ममत्तो महत्तो मज्झत्तो आगओ ॥ मत्तो
[illegible]ति तु मत्त इत्यस्य ॥ एवं दो-दुहि-हिन्तो लुक्स्वप्युदाहार्यम् ॥

॥ ११२ ॥ ममाम्हौ भ्यसि ॥

अस्मदो भ्यसि परतो मम अम्ह इत्यादेशौ भवतः । भ्यसस्तु
[illegible]थाप्राप्तम् ॥

अस्मद् शब्दने भ्यस् प्रत्यय पर छतां मम अने अम्ह एवा आदेश
थाय छे. ममत्तो अम्हत्तो । ममाहिन्तो । अम्हाहिन्तो । ममासुन्तो । अ-
म्हासुन्तो । ममेसुन्तो । अम्हेसुन्तो ॥

॥ ११३ ॥ मे मइ मम मह महं मज्झ मज्झं अम्ह अम्हं ङसा ॥

अस्मदो ङसा षष्ठयेकवचनेन सहितस्य एते नवादेशा भवन्ति ॥

अस्मद् शब्दने षष्ठीना एक वचननी साथे मे, मइ, मम, मह, महं
मज्झ, मज्झं, अने अम्हं एवा नव आदेश थाय छे. मे मइ मम मह महं
मज्झ मज्झं अम्ह अम्हं धणं ॥

॥ ११४ ॥ णे णो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण आमा ॥

अस्मद आमा सहितस्य एते एकादशादेशा भवन्ति ॥

षष्ठीना बहुवचन आम् प्रत्ययनी साथे अस्मद् शब्दने णे, णो,
मज्झ, अम्ह, अम्हं, अम्हे, अम्हो, अम्हाण, ममाण, महाण, मज्झाण एवा
अगीयार आदेश थाय छे. णे णो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण
ममाण महाण मज्झाण धणं ॥ क्त्वा-स्यादेर्ण-स्वोर्वा [१.२७.] इत्यनुस्वारे :
अम्हाणं । ममाणं । महाणं । मज्झाणं । एवं च पञ्चदश रूपाणि ॥

॥ ११५ ॥ मि मइ ममाइ मए मे ङिना ॥

अस्मदो ङिना सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥

ङि પ્રત્યયની સાથે अस्मद् શબ્દને मि, मइ, ममाइ, मए અને મે એવા પાંચ આદેશ થાય છે. मि मइ ममाइ मए मे ठिअं ॥

॥ ११६ ॥ अम्ह-मम-मह-मज्झा ङौ ॥

अस्मदो ङौ परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति । ङेस्तु यथाप्राप्तम् ॥

अस्मद् શબ્દને ङि પ્રત્યય પર હોય તો अम्ह, मम, मह, અને मज्झ એવા ચાર આદેશ થાય છે. अम्हम्मि ममम्मि महम्मि मज्झम्मि ठिअं ॥

॥ ११७ ॥ सुपि ॥

अस्मदः सुपि परे अम्हादयश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

सुप् પ્રત્યય પર છતાં अस्मद् શબ્દને अम्ह, मम, मह અને मज्झ એવા ચાર આદેશ થાય છે. अम्हेसु ममेसु । महेसु । मज्झेसु । एत्वविकल्पमते तु । अम्हसु । ममसु । महसु । मज्झसु ॥ अम्हस्यात्वमपीच्छत्यन्यः अम्हासु ॥

॥ ११८ ॥ त्रेस्ती तृतीयादौ ॥

त्रेः स्थाने ती इत्यादेशो भवति तृतीयादौ ॥

त्रि શબ્દને તૃતીયાદિ વિભક્તિ પર છતાં ती એવો આદેશ થાય છે. तीहिं कयं । तीहिन्तो आगओ । तिण्हं धणं । तीसु ठिअं ॥

॥ ११९ ॥ द्वेर्दो वे ॥

द्विशब्दस्य तृतीयादौ दो वे इत्यादेशौ भवतः ॥

द्वि શબ્દને તૃતીયાદિ વિભક્ત પર હોય તો दो અને वे એવા આદેશ થાય છે. दोहि वेहि कयं । दोहिन्तो आगओ । दोण्हं वेण्हं धणं । दोसु वेसु ठिअं ॥

॥ १२० ॥ दुवे दोण्णि वेण्णि च जस्-शसा ॥

जस्-शस्भ्यां सहितस्य द्वेः स्थाने दुवे दोण्णि वेण्णि इत्येते दो वे इत्येतो च आदेशा भवन्ति ॥

द्वि શબ્દને जस् અને शस् પ્રત્યયની સાથે दुवे, दोण्णि वेण्णि, दो અને वे એવા આદેશ થાય છે. दुवे दोण्णि वेण्णि दो वे ठिआ पेच्छ वा। ह्रस्वः संयोगे (१.८४.) इति ह्रस्वत्वे दुण्णि विण्णि ॥

॥ १२१ ॥ त्रेस्तिण्णिः ॥

जस् शस्भ्यां सहितस्य त्रेः स्थाने तिण्णि इत्यादेशो भवति ॥

त्रि શબ્દને जस् અને शस् પ્રત્યયની સાથે तिण्णि એવો આદેશ થાય. तिण्णि ठिआ पेच्छ वा ॥

॥ १२२ ॥ चतुरश्चत्तारो चउरो चत्तारि ॥

चतुरशब्दस्य जस् शस्भ्यां सह चत्तारो चउरो चत्तारि इत्येते आदेशा भवन्ति ॥

चतुर् શબ્દને ઠેકાણે चत्तारो, चउरो અને चत्तारि એવા આદેશ થાય चत्तारो । चउरो । चत्तारि चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥

॥ १२३ ॥ संख्याया आमो ण्ह ण्हं ॥

संख्याशब्दात्परस्यामो ण्ह ण्हं इत्यादेशौ भवतः ॥

સંખ્યાવાચક શબ્દથી પર आम्ने બદલે ण्ह અને ण्हं આદેશ થાય

७. दोण्ह । तिण्ह । चउण्ह । पञ्चण्ह । छण्ह । सत्तण्ह । अट्ठण्ह ॥ एवं दोण्हं । तिण्हं । चउण्हं । पंचण्हं । छण्हं । सत्तण्हं । अट्ठण्हं । नवण्हं । दसण्हं । पण्णरसण्हं दिवसाणं । अट्ठारसण्हं समण-साहस्सीणं ॥ कतीनाम्। कइण्हं ॥ बहुलाधिकाराद् विंशत्यादेर्न भवति ॥

॥ १२४ ॥ शेषेदन्तवत् ॥

उपयुक्तादन्यः शेषस्तत्र स्यादिविधिरदन्तवदतिदिश्यते । येष्वाकाराद्यन्तेषु पूर्वं कार्याणि नोक्तानि तेषु जस्-शसोर्लुक् [३.४.] इत्यादीनि अदन्ताधिकारविहितानि कार्याणि भवन्तीत्यर्थः ॥

જે આકારાન્ત વિગેરે શબ્દોને લગતું કાર્ય ઉપર પ્રમાણે કહ્યું નથી તે શબ્દોમાં અકારાન્ત શબ્દની પેઠે કાર્ય કરવું. तत्र जस्शसोर्लुक् इत्येतत्कार्यातिदेशः । माला गिरी गुरू सही वहू रेहन्ति पेच्छ वा ॥ अमोस्य [३.५.] इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिं गुरुं सहिं वहुं गामणिं खलपुं पेच्छ ॥ टा-आमोर्णः [३.६] इत्येतत्कार्यातिदेशः । हाहाणं कयं । मालाण गिरीण गुरूण सहीण वहूण धणं । टायास्तु । टो णा [३.२४.] । टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः [३.२९.] इति विधिरुक्तः ॥ भिसो हि हिँ हिं [३.७.] इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाहि गिरीहि गुरूहि सहीहि वहूहि कयं । एवं सानुनासिकानुस्वारयोरपि ॥ ङसेस् त्तो-दो-दु-हि-हिन्तो-लुकः [३.८.] इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो ॥ बुद्धीओ । बुद्धीउ । बुद्धीहिन्तो ॥ धेणूओ । धेणूउ । धेणूहिन्तो आगओ । हिलुकौ तु प्रतिषेत्स्येते [३.१२७,१२६.] । भ्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो [३.९.] इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाहिन्तो । मालासुन्तो । हिस्तु निषेत्स्यते [३.१२७] । एवं गिरीहिन्तो । इत्यादि ॥ ङसः स्सः [३.१०.] इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिस्स । गुरुस्स । दहिस्स । महुस्स ॥ स्त्रियां तु टा-ङस्-ङेः [३.२९.] इत्याद्युक्तम् ॥ डे म्मि ङेः [३.११] इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिम्मि गुरुम्मि।

दहिम्मि । महुम्मि । ङेस्तु निषेत्स्यते [३.१२८.] । स्त्रियां तु टा-ङस् ङेः [३.२९] इत्याद्युक्तम् ॥ जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः [३ १२.] इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरी गुरु चिट्ठन्ति । गिरीओ गुरूओ आगओ । गिरीण गुरूण धणं ॥ भ्यसि वा [३ १३.] इत्येतत्कार्यातिदेशो न प्रवर्तते । इदुतो दीर्घः [३.१६] इति नित्यं विधानात् ॥ टाण शस्येत् [३.१४.] भिस्भ्यस्सुपि [३.१५] इत्येतत्कार्यातिदेशस्तु निषेत्स्यते [३.१२९.] ॥

॥ १२५ ॥ न दीर्घो णो ॥

इदुदन्तयोरर्थाज्जस्-शस्ङस्यादेशे णो इत्यस्मिन् परतो दीर्घो न भवति ॥

जस्, शस् અને ङसि એમનો આદેશ જે णो ते પર છતાં દીર્ઘ થતો નથી. अग्गिणो । वाउणो ॥ णो इति किम् । अग्गी । अग्गीओ ॥

॥ १२६ ॥ ङसेर्लुक् ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङसेर्लुग् न भवति ॥

આકારાન્ત વિગેરે શબ્દોથી અકારાન્ત શબ્દની પેઠે ङसि પ્રત્યયનો લોપ થતો નથી. मालत्तो । मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो आगओ ॥ एवं अग्गीओ । वाऊओ इत्यादि ॥

॥ १२७ ॥ भ्यसश्च हिः ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो भ्यसो ङसेश्च हिर्न भवति ॥

આકારાન્ત વિગેરે શબ્દોથી અકારાન્ત શબ્દમાં જે भ्यस् અને ङसि પ્રત્યયને ઠેકાણે हि થાય છે તે થતો નથી. मालाहिन्तो । मालासुन्तो । एवं अग्गीहिन्तो । इत्यादि ॥ मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो ॥ एवम् अग्गीओ । इत्यादि ॥

॥ १२८ ॥ ङेर्डे ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङेर्डे न भवति ॥

આકારાન્ત વિગેરે શબ્દોથી અકારાન્ત શબ્દની પેઠે પ્રાપ્ત થતો ङिनो डे (ए) થતો નથી. अग्गिम्मि । वाउम्मि । दहिम्मि । महुम्मि ॥

॥ १२९ ॥ एत् ॥

आकारान्तादीनामर्थात् टाशस्भिस्भ्यस्सुप्सु परतोदन्तवद् एत्वं न भवति ॥

આકારાન્તાદિ શબ્દોને टा, शस्, भिस्, भ्यस् અને सुप् પર છતાં एકાર થતો નથી. हाहाण कयं ॥ मालाओ पेच्छ ॥ मालाहि कयं ॥ मालाहिन्तो । मालासुन्तो आगओ ॥ मालासु ठिअं ॥ एवं अग्गिणो । वाउणो । इत्यादि ॥

॥ १३० ॥ द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥

सर्वासां विभक्तीनां स्यादीनां त्यादीनां च द्विवचनस्य स्थाने बहुवचनं भवति ॥

સર્વ (स्यादि અને त्यादि) વિભક્તિઓના દ્વિવચનને બદલે બહુવચન થાય છે. दोण्णि कुणन्ति । दुवे कुणन्ति । दोहिं । दोहिन्तो । दोसुन्तो । दोसु । हत्था । पाया । थणया । नयणा ॥

॥ १३१ ॥ चतुर्थ्याः षष्ठी ॥

चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठी भवति ॥

ચતુર્થીને બદલે ષષ્ઠી થાય છે. मुणिस्स । मुणीण देइ ॥ नमो देवस्स । देवाण ॥

॥ १३२ ॥ तादर्थ्यङेर्वा ॥

तादर्थ्यविहितस्य ङेश्चतुर्थ्येकवचनस्य स्थाने षष्ठी वा भवति ॥

तादर्थ्य (ઉપકાર્યોપકારક ભાવ) અર્થમાં ચતુર્થીના એકવચનને બદલે ષષ્ઠી વિકલ્પે થાય છે. देवस्स देवाय । देवार्थमित्यर्थः ॥ ङे-रिति किम् । देवाण ॥

॥ १३३ ॥ वधाड्डाइश्च वा ॥

वधशब्दात्परस्य तादर्थ्यङेर्डिद् आइः षष्ठी च वा भवति ॥

वध શબ્દથકી તાદર્થ્યમાં જે ङे (ચ० એ०) તેને ઠેકાણે डित् आइ અને ષષ્ઠી વિકલ્પે થાય છે. वहाइ वहस्स वहाय । वधार्थमित्यर्थः ॥

॥ १३४ ॥ क्वचिद् द्वितीयादेः ॥

द्वितीयादीनां विभक्तीनां स्थाने षष्ठी भवति क्वचित् ॥

કોઈ ઠેકાણે દ્વિતીયા વિગેરે વિભક્તિને બદલે ષષ્ઠી થાય છે. सीमाधरस्स वन्दे । तिस्सा मुहस्स भरिमो । अत्र द्वितीयायाः षष्ठी ॥ धणस्स लद्धो । धनेन लब्ध इत्यर्थः । चिरस्स मुक्का । चिरेण मुक्तेत्यर्थः । तेसिमेअमणाइण्णं । तैरेतदनाचरितम् । अत्र तृतीयायाः ॥ चोरस्स बीहइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थः । इअराइं जाण लहुअक्खराइं पायन्तिमिल्ल-सहिआग । पादान्तेन सहितेभ्य इतराणीति । अत्र पञ्चम्याः ॥ पिट्ठीए केस-भारो । अत्र सप्तम्याः ॥

॥ १३५ ॥ द्वितीया-तृतीययोः सप्तमी भवति ॥

द्वितीयातृतीययोः स्थाने क्वचित् सप्तमी भवति ॥

કોઈ ઠેકાણે द्वितीया અને तृतीयाना પ્રસંગમાં सप्तमी થાય. गामे वसामि । नयरे न जामि । अत्र द्वितीयायाः ॥ मइ वेविरीए मलिआइं ॥ तिसु तेसु अलंकिआ पुहवी । अत्र तृतीयायाः ॥

॥ १३६ ॥ पञ्चम्यास्तृतीया च ॥

पञ्चम्याः स्थाने क्वचित् तृतीयासप्तम्यौ भवतः ॥

पञ्चमीના પ્રસંગમાં કોઈ ઠેકાણે तृतीया અને सप्तमी થાય. चोरेण बीहइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थः अन्तेउरे रमिउमागओ राया । अन्तःपुराद् रन्त्वागत इत्यर्थः ॥

॥ १३७ ॥ सप्तम्या द्वितीया ॥

सप्तम्याः स्थाने क्वचिद् द्वितीया भवति ॥

सप्तमीના પ્રસંગમાં કોઈ ઠેકાણે द्वितीया થાય. (પ્રથમાની પણ द्वितीया કોઈ વખતે થાય છે.) विज्जुज्जोयं भरइ रत्तिं ॥ आर्षे तृतीयापि दृश्यते । तेणं कालेणं । तेणं समएणं । तस्मिन् काले तस्मिन् समये इत्यर्थः ॥ प्रथमाया अपि द्वितीया दृश्यते । चउवीसं पि जिणवरा । चतुर्विंशतिरपि जिनवरा इत्यर्थः ॥

॥ १३८ ॥ क्यङोर्यलुक् ॥

क्यङन्तस्य क्यङ्षन्तस्य वा संबन्धिनो यस्य लुग् भवति ॥

क्यङ् અથવા क्यङ्ष् પ્રત્યય જેને અન્તે હોય તેના यनो લોપ થાય છે गरुआइ । गरुआअइ । अगुरुर्गुरुर्भवति गुरुरिवाचरति वेत्यर्थः ॥ क्यङ्ष् । दमदमाइ । दमदमाअइ ॥ लोहिआइ । लोहिआअइ ॥

॥ १३९ ॥ त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ ॥

त्यादीनां विभक्तीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च संबन्धिनः प्रथमत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्य स्थाने इच् एच् इत्येतावादेशौ भवतः ॥

त्यादि (परस्मैपद અને आत्मनेपद ગમે તે) વિભક્તીઓના પ્રથમ त्रय-(ગુજરાતી વ્યાકરણ પ્રમાણે ત્રીજો પુરૂપ) ના એકવચનને इच् (इ), અને एच (ए) થાય છે. हसइ । हसए । वेवइ । वेवए । चकारौ इचेचः [४.३१८.) इत्यत्र विशेषणार्थौ ॥

॥ १४० ॥ द्वितीयस्य सि से

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च द्वितीयस्य त्रयस्य संबन्धिन आद्यवचनस्य स्थाने सि से इत्येतावादेशौ भवतः ॥

त्यादि પ્રત્યયોના બીજા પુરૂપના એક વચનના સ્થાનમાં सि અને से થાય છે. हससि । हससे । वेवसि वेवसे ॥

॥ १४१ ॥ तृतीयस्य मिः ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च तृतीयस्य त्रयस्याद्यस्य वचनस्य स्थाने मिरादेशो भवति ॥

त्यादि પ્રત્યયોના તૃતીયત્રય (ગુ૦ વ્યા૦ પ્ર૦ ૧ લો પુ૦) ના એક વચનને બદલે मि થાય છે (માત્ર मिव् પ્રત્યયના इकारનો લોપ થાય છે). हसामि । वेवामि ॥ बहुलाधिकाराद् मिवेः स्थानीयस्य मेरिकारलोपश्च ॥ बहु-जाणय रूसिउं सक्कं । शक्नोमीत्यर्थः ॥ न मरं । न म्रिये इत्यर्थः ॥

॥ १४२ ॥ बहुष्वाद्यस्य न्ति न्ते इरे ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानामाद्यत्रयसंबन्धिनो बहुषु वर्तमानस्य वचनस्य स्थाने न्ति न्ते इरे इत्यादेशा भवन्ति ॥

त्यादि प्रत्ययोना प्रथमत्रयना બહુ વચનને (अन्ति विगेरेने) न्ति, न्ते અને इरे એવા આદેશ થાય છે. हसन्ति । वेवन्ति । हसिज्जन्ति । रमिज्जन्ति । गज्जन्ते खे मेहा ॥ बीहन्ते रक्खसाणं च ॥ उप्पज्जन्ते कइहिअय सायरे कव्व रयणाइं ॥ दोण्णिगवि न पहुप्पिरे बाहू । न प्रभवत इत्यर्थः ॥ विच्छुहिरे । विक्षुभ्यन्तीत्यर्थः ॥ क्वचिद् इरे एकत्वेपि । सूसइरे गम चिक्खल्लो । शुष्यतीत्यर्थः ॥

॥ १४३ ॥ मध्यमस्येत्था हचौ

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानां मध्यमस्य त्रयस्य बहुषु वर्तमानस्य स्थाने इत्था हच् इत्येतावादेशौ भवतः ॥

त्यादि विभक्तिઓના બીજા પુરૂષના બહુવચનને ઠેકાણે इत्था અને हच् (ह) એવા આદેશ થાય છે. हसित्था । हसह । वेवित्था । वेवह ॥ बाहुलकादित्थान्यत्रापि । यद्यत्ते रोचते । जं जं ते रोइत्था । हच इति चकारः इ३-हचोर्हस्य (४.२६८) इत्यत्र विशेषणार्थः ॥

॥ १४४ ॥ तृतीयस्य मो मु माः ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानां तृतीयस्य त्रयस्य संबन्धिनो बहुषु वर्तमानस्य वचनस्य स्थाने मो मु म इत्येते आदेशा भवन्ति ॥

त्यादि प्रत्ययोना तृतीयत्रयना બહુવચન (मस् विगेरे) ने मो, मु

અને મ એવા આદેશ થાય છે. हसामो । हसामु । हसाम । तुवरामो ।
तुवरामु । तुवराम ॥

॥ १४५ ॥ अत एवैच् से ॥

स्यादेः स्थाने यौ एच् से इत्येतावादेशावुक्तौ तावकारान्तादेव भवतो नान्यस्मात् ॥

૩.૧૩૯ સૂત્ર પ્રમાણે અને ૩.૧૪૦ સૂત્ર પ્રમાણે જે एच् અને से આદેશ થાય છે તે અકારથી પર એકવચનનો પ્રત્યય આવ્યો હોય તોજ થાય છે. (અન્યથા થતા નથી). हसए । हससे ॥ तुवरए । तुवरसे ॥ करए । करसे ॥ अत इति किम् । ठाइ । ठासि ॥ वसुआइ । वसुआसि होइ । होसि । एवकारोकारान्ताद् एच् से एव भवत इति विपरीतावधारणनिषेधार्थः । तेनाकारान्ताद् इच सि इत्येतावपि सिद्धौ ॥ हसइ । हससि ॥ वेवइ । वेवसि ॥

॥ १४६ ॥ सिनास्तेः सिः ॥

सिना द्वितीयत्रिकादेशेन सह अस्तेः सिरादेसो भवति ॥

બીજા પુરૂષના એક વચનને બદલે જે सि તેની સાથે अस् (હોવું) ધાતુને ઠેકાણે सि આદેશ થાય છે. निट्ठुरो जंसि ॥ सिनेति किम् । से-आदेशे सति अत्थि तुमं ॥

॥ १४७ ॥ मि-मो-मैर्म्हि-म्हो-म्हा वा ॥

अस्तेर्धातोः स्थाने मि मो म इत्यादेशैः सह यथासंख्यं म्हि म्हो म्ह इत्यादेशा वा भवन्ति ॥

अस् ધાતુના સ્થાનકે मि આદેશની સાથે म्हि, मोની સાથે म्हो અને म આદેશની સાથે म्ह એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. एस म्हि ।

एषोस्मीत्यर्थः गयम्हो । गयम्ह । मुकारस्याग्रहणादप्रयोग एव तस्येत्यवसीयते । पक्षे अत्थि अम्हे । अत्थि अम्हो ॥ ननु च सिद्धावस्थायां पक्ष्मश्म ष्म स्म ह्मां म्हः (२.७४) इत्यनेन म्हादेशे म्हो इति सिध्यति । सत्यम् किं तु विभक्तिविधौ प्रायः साध्यमानावस्थाङ्गीक्रियते । अन्यथा वच्छेण । वच्छेसु । सव्वे । जे । ते के इत्याद्यर्थं सूत्राण्यनारम्भणीयानि स्युः ॥

॥ १४८ ॥ अत्थिस्त्यादिना ॥

अस्तेः स्थाने त्यादिभिः सह अत्थि इत्यादेशो भवति ॥

असू धातुने त्यादि प्रत्ययोनी साथे अत्थि एवो आदेश थाय छे. अत्थि सो । अत्थि ते । अत्थि तुमं । अत्थि तुम्हे । अत्थि अहं । अत्थि अम्हे ॥

॥ १४९ ॥ णेरदेदावावे ॥

णेः स्थाने अत् एत् आव आवे एते चत्वार आदेशा भवति ॥

णि प्रत्ययने ठेकाणे अ, ए, आव अने आवे एवा चार आदेश थाय छे दरिसइ । कारेइ । करावइ । करावेइ ॥ हासेइ । हसावेइ हसावेइ ॥ उवसामेइ । उवसमावइ । उवसमावेइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदेन्नास्ति । जाणावेइ ॥ क्वचिद् आवे नास्ति । पाएइ । भावेइ ॥

॥ १५० ॥ गुर्वादेरविर्वा ॥

गुर्वादेणेः स्थाने अवि इत्यादेशो वा भवति ॥

णिथी पूर्व स्वर गुरु होय तो णिने ठेकाणे अवि आदेश विकल्पे थाय छे. शोषितम् । सोसविअं । सोसिअं ॥ तोषितम् । तोसविअं । तोसिअं ॥

॥ १९१ ॥ भ्रमेराडो वा ॥

भ्रमेः परस्य णेराड आदेशो वा भवति ॥

भ्रम् धातुथी पर णि ने ठेकाणे आड एवो आदेश विकल्पे थाय छे.
भमाडइ । भमाडेइ । पक्षे । भामेइ : भमावइ । भमावेइ ॥

॥ १९२ ॥ लुगावी क्त-भाव-कर्मसु ॥

णः स्थाने लुक् आवि इत्यादेशौ भवतः क्ते भावकर्मविहिते च प्रत्यय परतः ॥

क्त प्रत्यय अने भाव अथवा कर्म अर्थमां करेलो प्रत्यय पर छतां णिनो लोप अने आवि आदेश थाय छे. कारिअं । कराविअं ॥ हासिअं । हसाविअं ॥ खामिअं । खमाविअं ॥ भावकर्मणोः । कारीअइ । करावीअइ । कारिज्जइ । कराविज्जइ । हासीअइ । हसावीअइ । हासिज्जइ । हसाविज्जइ ॥

॥ १९३ ॥ अदेल्लुक्यादेरत आः ॥

णेरदेल्लोपेषु कृतेषु आदेरकारस्य आ भवति ॥

णिने स्थाने अ, ए अने लोप करिये त्यारे तेथी पूर्व अनो आ थाय छे. (कोइने मते आवे अने आवि आदेश करिये त्यारे पण अनो आ थाय छे). अति । पाडइ । मारइ ॥ एति । कारेइ खामेइ ॥ लुकि । कारिअं । खामिअं । कारीअइ । खामीअइ ॥ कारीज्जइ । खामिज्जइ ॥ अदेल्लुकीति किम् । कराविअं । करावीअइ । कराविज्जइ ॥ आदेरिति किम् । संगामेइ । इह व्यवहितस्य मा भूत् ॥ कारिअं । इहान्त्यस्य मा भूत्

अत इति किम् । दूसेइ ॥ केचित्तु आवेआव्यादेशयोरप्यादेरत आत्वमिच्छन्ति । कारावेइ । हासाविओ जगो सामलीए ॥

॥ १५४ ॥ मौ वा ॥

अत आ इति वर्तते। अदन्ताद्धातोर्मौ परे अत आत्वं वा भवति ॥

अकारान्त धातुथी मि प्रत्यय पर छतां अनो इ अने आ विकल्पे थाय छे. हसामि हसमि । जाणामि जाणमि । लिहामि लिहमि ॥ अत इत्येव । होमि ॥

॥ १५५ ॥ इच्च मो-मु-मे वा ॥

अकारान्ताद्धातोःपरेषु मोमुमेषु अत इत्वं चकारात् आत्वं च वा भवतः ॥

अकारान्त धातुथी मो, मु अने म पर छतां अनो इ अने आ विकल्पे थाय छे. भणिमो भणामो । भणिमु भणामो । भणिम भणामि । पक्षे । भणमो । भणमु । भणम ॥ वर्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा (३.१५८.) इत्येत्वं तु भणेमो । भणेमु । भणेम ॥ अत इत्येव । ठामो । होमो ॥

॥ १५६ ॥ क्ते ॥

क्ते परतोत इत्वं भवति ॥

क्त प्रत्यय पर छतां अनो इ थाय छे. हसिअ । पढिअं । नविअं । हासिअं ।

पाडिअं ॥ गयं नयमित्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षणात् ॥ अत इत्येव । झायं । लुअं । हूअं ॥

॥ १५७ ॥ एच्च क्त्वा-तुम्-तव्य-भविष्यत्सु ॥

क्त्वातुम्तव्येषु भविष्यत्कालविहिते च प्रत्यये परतोत एकारश्चकारादिकारश्च भवति ॥

क्त्वा, तुम्, तव्य અને ભવિષ્યત્ કાલમાં વિધાન કરેલા પ્રત્યય પર છતાં અકારનો एकार થાય છે. क्त्वा । हसेऊण । हसिऊण ॥ तुम् । हसेउं । हसिउं ॥ तव्य । हसेअव्वं ॥ हसिअव्वं ॥ भविष्यत् । हसेहिइ । हसिहिइ ॥ अत इत्येव । काऊण ॥

॥ १५८ ॥ वर्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा ॥

वर्तमानापञ्चमीशतृषु परत अकारस्य स्थाने एकारो वा भवति॥

वर्तमाना (વિભક્તિ), પંચમી (વિભક્તિ तुव् વિગેરે) અને शतृ પ્રત્યય પર છતાં અકારનો एकार વિકલ્પે થાય છે. (કોઇ ઠેકાણે આ પણ થાય.) वर्तमाना । हसेइ हसइ । हसेम हसिम । हसेमु हसिमु ॥ पञ्चमी हसेउ हसउ । सुणेउ ॥ शतृ । हसेन्तो हसन्तो ॥ क्वचिन्न भवति । जयइ ॥ क्वचिदात्वमपि । सुणाउ ॥

॥ १५९ ॥ ज्जा-ज्जे ॥

ज्जा ज्ज इत्यादेशयोः परयोरकारस्य एकारो भवति ॥

ज्जा અને ज्ज આદેશ પર છતાં अनो ए થાય છે. हसेज्जा । हसेज्ज॥ अत इत्येव । होज्जा । होज्ज ॥

॥ १६० ॥ ईअ-इज्जौ क्यस्य ॥

चिजिप्रभृतीनां भावकर्मविधिं वक्ष्यामः । येषां तु न वक्ष्यते तेषां संस्कृतातिदेशात्प्राप्तस्य क्यस्य स्थाने ईअ इज्ज इत्येतावादेशौ भवतः ॥

ભાવ અથવા કર્મ અર્થમા થયેલા क्यને બદલે ईअ અને इज्ज એવા આદેશ થાય છે. हसीअइ । हसिज्जइ । हसीअन्तो । हसिज्जन्तो । हसीअमाणो । हसिज्जमाणो । पढीअइ । पढिज्जइ । होईअइ । होइज्जइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचित् क्योपि विकल्पेन भवति । मए नवेज्ज । मए नविज्जेज्ज । तेण लहेज्जं । तेण लहिज्जेज्ज । तेण अच्छेज्ज । तेण अच्छिज्जेज्ज । तेण अच्छीअइ ॥

॥ १६१ ॥ दृशि-वचेर्डीस-डुच्चं ॥

दृशेर्वचेश्च परस्य क्यस्य स्थाने यथासंख्यं डीस डुच्च इत्यादेशौ भवतः । ईअइज्जापवादः ॥

दृश् ધાતુથી અને वच ધાતુથી પર क्यને બદલે અનુક્રમે डीस [ईस] અને डुच्च [उच्च] આદેશ થાય છે. दीसइ वुच्चइ ॥

॥ १६२ ॥ सी ही हीअ भूतार्थस्य ॥

भूतेर्थे विहितोद्यतन्यादिः प्रत्ययो भूतार्थः तस्य स्थाने सी ही हीअ इत्यादेशा भवन्ति ॥

સ્વરાન્ત ધાતુ થકી વિધાન કરેલા અદ્યતની વિગેરે ભૂતાર્થ પ્રત્યયને ઠેકાણે सी, ही અને हीअ એવા આદેશ થાય છે. उत्तरत्र व्यञ्जनादीअविधा-

जात् स्वरान्तादेवायं विधिः ॥ कासी । काही । काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वेत्यर्थः । एवं ठासी । ठाही । ठाहीअ ॥ आर्षे । देविन्दो इणमब्बवी इत्यादौ सिद्धावस्थाश्रयणात् ह्यस्तन्याः प्रयोगः ॥

॥ १६३ ॥ व्यञ्जनादीअः ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातोः परस्य भूतार्थस्याद्यतन्यादिप्रत्ययस्य ईअ इत्यादेशो भवति ॥

व्यंजनान्त धातुथी विधान करेला भूतार्थ (अद्यतनी विगेरे) प्रत्ययने ठेकाणे ईअ एवो आदेश थाय छे. हुवीअ । अभूत् । अभवत् । बभुवेत्यर्थः ॥ एवं अच्छीअ । आसिष्ट । आस्त आसांचक्रे वा ॥ गेण्हीअ । अग्रहीत् । अगृण्हात् । जग्राह वा ॥

॥ १६४ ॥ तेनास्तेरास्यहेसी ॥

अस्तेर्धातोस्तेन भूतार्थेन प्रत्ययेन सह आसि अहेसि इत्यादेशौ भवतः ॥

भूतार्थ प्रत्ययनी साथे अस् (गण २ जो) ने ठेकाणे आसि अने अहेसि एवा आदेश थाय छे. आसि सो तुमं अहं वा । जे आसि । ये आसन्नित्यर्थः । एवं अहेसि ॥

॥ १६५ ॥ ज्जात्सप्तम्या इर्वा ॥

सप्तम्यादेशात् ज्जात्पर इर्वा प्रयोक्तव्यः ॥

ज्जा विगेरे सप्तमी (विधि) नो आदेश जे ज्ज तेथी पर इ विकल्पे उच्चाराय छे. भवेत् । होज्जइ । होज्ज ॥

॥ १६० ॥ ईअ-इज्जौ क्यस्य ॥

चिजिप्रभृतीनां भावकर्मविधिं वक्ष्यामः । येषां तु न वक्ष्यते तेषां संस्कृतातिदेशात्प्राप्तस्य क्यस्य स्थाने ईअ इज्ज इत्येतावादेशौ भवतः ॥

ભાવ અથવા કર્મ અર્થમા થયેલા क्यने બદલે ईअ અને इज्ज એવા આદેશ થાય છે. हसीअइ । हसिज्जइ । हसीअन्तो । हसिज्जन्तो । हसीअमाणो । हसिज्जमाणो । पढीअइ । पढिज्जइ । होईअइ । होइज्जइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचितू क्योपि विकल्पेन भवति । मए नवेज्ज । मए नविज्जेज्ज । तेण लंहेज्जं । तेण लहिज्जेज्ज । तेण अच्छेज्ज । तेण अच्छिज्जेज्ज । तेण अच्छीअइ ॥

॥ १६१ ॥ दृशि-वचेर्डीस-डुच्चं ॥

दृशेर्वचेश्च परस्य क्यस्य स्थाने यथासंख्यं डीस डुच्च इत्यादेशौ भवतः । ईअइज्जापवादः ॥

दृश् ધાતુથી અને वच ધાતુથી પર क्यने બદલે અનુક્રમે डीस [ईस] અને डुच्च [उच्च] આદેશ થાય છે. दीसइ वुच्चइ ॥

॥ १६२ ॥ सी ही हीअ भूतार्थस्य ॥

भूतेर्थे विहितोद्यतन्यादिः प्रत्ययो भूतार्थः तस्य स्थाने सी ही हीअ इत्यादेशा भवन्ति ॥

સ્વરાન્ત ધાતુ થકી વિધાન કરેલા અધાતની વિગેરે ભૂતાર્થ પ્રત્યયને ઠેકાણે सी, ही અને हीअ એવા આદેશ થાય છે. उत्तरत्र व्यञ्जनादीअविधा-

नात् स्वरान्तादेवायं विधिः ॥ कासी । काही । काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वेत्यर्थः । एवं ठासी । ठाही । ठाहीअ ॥ आर्षे । देविन्दो इणमब्बवी इत्यादौ सिद्धावस्थाश्रयणात् ह्यस्तन्याः प्रयोगः ॥

॥ १६३ ॥ व्यञ्जनादीअः ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातोः परस्य भूतार्थस्याद्यतन्यादिप्रत्ययस्य ईअ इत्यादेशो भवति ॥

व्यंजनान्त धातुथी विधान करेला भूतार्थ (अद्यतनी विगेरे) प्रत्ययने ठेकाणे ईअ एवो आदेश थाय छे. हुवीअ । अभूत् । अभवत् । बभुवेत्यर्थः ॥ एवं अच्छीअ । आसिष्ट । आस्त आसांचक्रे वा ॥ गेण्हीअ । अग्रहीत् । अगृण्हात् । जग्राह वा ॥

॥ १६४ ॥ तेनास्तेरास्यहेसी ॥

अस्तेर्धातोस्तेन भूतार्थेन प्रत्ययेन सह आसि अहेसि इत्यादेशौ भवतः ॥

भूतार्थ प्रत्ययनी साथे अस् (गण २ जो) ने ठेकाणे आसि अने अहेसि एवा आदेश थाय छे. आसि सो तुमं अहं वा । जे आसि । ये आसन्नित्यर्थः । एवं अहेसि ॥

॥ १६५ ॥ ज्जात्सप्तम्या इर्वा ॥

सप्तम्यादेशात् ज्जात्पर इर्वा प्रयोक्तव्यः ॥

यात् विगेरे सप्तमी (विभक्ति) नो आदेश जे ज्ज तेथी पर इ विकल्पे उच्चाराय छे. भवत् । होज्जइ । होज्ज ॥

॥ १६६ ॥ भविष्यति हिरादिः ॥

भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे तस्यैवादिर्हिः प्रयोक्तव्यः ॥

ભવિષ્યત્કાલમાં વિધાન કરેલો પ્રત્યય પર છતાં તેનેજ પ્રારંભે हि આગમ થાય છે. होहिइ । भविष्यति भविता वेत्यर्थः ॥ एवं होहिन्ति । होहिसि । होहित्था । हंसिहिइ । काहिइ ॥

॥ १६७ ॥ मि-मो-मु-मे स्सा हा न वा ॥

भविष्यत्यर्थे मिमोमुमेषु तृतीयत्रिकादेशेषु परेषु तेषामेवादी स्सा हा इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ । हेरपवादौ ॥

ભવિષ્યત્કાલમાં તૃતીયત્રય (ગુ० વ્યા० પ્ર० ૧ લો પુરૂષ) ના આદેશ જે मि, मो, मु અને म તે પર છતાં તે આદેશોનાંજ પ્રારંભે स्सा અને हा એવા આગમ વિકલ્પે થાય છે. पक्षे हिरपि ॥ होस्सामि होहामि । होस्सामो होहामो । होस्सामु होहामु । होस्साम होहाम ॥ पक्षे । होहिमि । होहिमो । होहिमु । होहिम ॥ क्वचित्तु हा न भवति, हसिस्सामो । हसिहिमो ॥

॥ १६८ ॥ मो-मु-मानां हिस्सा हित्था ॥

धातोः परौ भविष्यति काले मोमुमानां स्थाने हिस्सा हित्था इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ ॥

ધાતુથી પર ભવિષ્યત્કાલમાં આવેલા मो, मु, અને मने ઠેકાણે हिस्सा અને हित्था આદેશ વિકલ્પે થાય છે. होहिस्सा । होहित्था । हसिहिस्सा । हसिहित्था । पक्षे । होहिमो । होस्सामो होहामो । इत्यादि ॥

॥ १६९ ॥ मेः स्सं ॥

धातोः परो भविष्यति काले म्यादेशस्य स्थाने स्सं वा प्र-
योक्तव्यः ॥

ધાતુથી પર ભવિષ્યત્ કાલમાં मि એવા આદેશને स्सं એવો આદેશ થાય છે. होस्सं । हसिस्सं । कित्तइस्सं । पक्षे । होहिमि होस्सामि । हो-हामि कित्तइहिमि ॥

॥ १७० ॥ कृ-दो हं ॥

करोतेर्ददातेश्च परो भविष्यति विहितस्य म्यादेशस्य स्थाने
हं वा प्रयोक्तव्यः ॥

कृ અને दा (ગ૦ ૩ જો) થી વિધાન કરેલા ભવિષ્યત્કાલમાં मि એવા આદેશને ઠેકાણે हं એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. काहं । दाहं । करिष्यामि दास्यामीत्यर्थः ॥ पक्षे । काहिमि । दाहिमि । इत्यादि ॥

॥ १७१ ॥ श्रु-गमि-रुदि-विदि-दृशि-मुचि-वचि-छिदि-भिदि-भु-जां सोच्छं गच्छं रोच्छं वेच्छं दच्छं मोच्छं वोच्छं छेच्छं भेच्छं भोच्छं ॥

श्रादीनां धातूनां भविष्यद्विहितम्यन्तानां स्थाने सोच्छमित्या-
दयो निपात्यन्ते ॥

ભવિષ્યત્કાલનો પ્રત્યય मि જેઓને અન્તે છે એવા श्रु, गम्, रुद् विद्, दृश, मुच्, वच्, छिद् અને भूज्ने બદલે [श्रोष्यामि, गमिष्यामि

वगेरेने बदले] सोच्छं, गच्छं, रोच्छं, वेच्छं, दच्छं, मोच्छं, वोच्छं, छेच्छं, भेच्छं, भोच्छं एवा दश आदेश अनुक्रमे थाय छे. सोच्छं । श्रोष्यामि ॥ गच्छं । गमिष्यामि ॥ संगच्छं । संगंस्ये ॥ रोच्छं । रोदिष्यामि ॥ विद ज्ञाने । वेच्छं । वेदिष्यामि ॥ दच्छं । द्रक्ष्यामि ॥ मोच्छं । मोक्ष्यामि । वोच्छं । वक्ष्यामि ॥ छेच्छं । छेत्स्यामि ॥ भेच्छं भेत्स्यामि ॥भोच्छं । भोक्ष्ये॥

॥ १७२ ॥ सोच्छादय इजादिषु हिलुक् च वा ॥

श्रादीनां स्थाने इजादिषु भविष्यदादेशेषु यथासंख्यं सोच्छादयो भवन्ति । ते एवादेशा अन्त्यस्वराद्यवयववर्जा इत्यर्थः । हिलुक् च वा भवति ॥

श्रु विगेरे धातुओने ठेकाणे इजादि भविष्यदादेश पर छतां सोच्छ् विगेरे दश आदेश अनुक्रमे थाय छे अने हिनो विकल्पे लोप थाय छे. सोच्छिइ । पक्षे । सोच्छिहिइ । एवं सोच्छिन्ति । सोच्छिहिन्ति । सोच्छिसि । सोच्छिहिसि । सोच्छित्था । सोच्छिहित्था । सोच्छिह । सोच्छिहिह । सोच्छिमि । सोच्छिहिमि । सोच्छिस्सामि । सोच्छिहामि । सोच्छिस्सं । सोच्छं । सोच्छिमो । सोच्छिहिमो । सोच्छिस्सामो । सोच्छिहामो । सोच्छिहिस्सा । सोच्छिहित्था । एवं मुमयोरपि ॥ गच्छिइ । गच्छिहिइ । गच्छिन्ति । गच्छिहिन्ति । गच्छिसि । गच्छिहिसि । गच्छित्था । गच्छिहित्था । गच्छिइ । गच्छिहिह । गच्छिमि । गच्छिहिमि । गच्छिस्सामि । गच्छिहामि। गच्छिस्सं । गच्छं । गच्छिमो । गच्छिहिमो । गच्छिस्सामो । गच्छिहामो । गच्छिहिस्सा । गच्छिहित्था । एवं मुमयोरपि ॥ एवं रुदादीनामप्युदाहार्यम्॥

॥ १७३ ॥ दु सु मु विध्यादिष्वेकस्मिंस्त्रयाणाम् ॥

विध्यादिष्वर्थेषूत्पन्नानामेकत्वेऽर्थे वर्तमानानां त्रयाणामपि त्रिकाणां स्थाने यथासंख्यं दु सु मु इत्येते आदेशा भवन्ति ॥

વિધિ, નિમન્ત્રણ વિગેરે અર્થોમાં થતા ત્રીજા પુરૂષના એક વચનને બદલે दु, બીજા પુ० એ० બદલે सु, અને ૧ લા પુ० એ० ને બદલે मु થાય છે. हसउ सा । हससु तुमं । हसामु अहं ॥ पेच्छउ । पेच्छसु । पेच्छामु ॥ दकारोच्चारेण भाषान्तरार्थम् ॥

॥ १७४ ॥ सोर्हिर्वा ॥

पूर्वसूत्रविहितस्य सोः स्थाने हिरादेशो वा भवति ॥

૧૭૩ સૂત્ર પ્રમાણે થતા सुનો हि વિકલ્પે થાય છે. देहि देसु ॥

॥ १७५ ॥ अत इज्जस्विज्जहीज्जे-लुको वा ॥

अकारात्परस्य सोः इज्जसु इज्जहि इज्जे इत्येते लुक् च आदेशा वा भवन्ति ॥

અકારથી પર सुને इज्जसु, इज्जहि અને इज्जे એવા ત્રણ આદેશ અને એક વખતે લોપરૂપી આદેશ વિકલ્પે થાય છે. हसेज्जसु । हसेज्जहि । हसेज्जे । हस । पक्षे । हससु ॥ अत इति किम् । होसु । ठाहि ॥

॥ १७६ ॥ बहुषु न्तु ह मो ॥

विध्यादिषूत्पन्नानां बहुष्वर्थेषु वर्तमानानां त्रयाणां त्रिकाणां स्थाने यथासंख्यं न्तु ह मो इत्येते आदेशा भवन्ति ॥

વિધિ વિગેરે અર્થમાં થતા પુરૂષબોધક બહુવચન પ્રત્યયોને ઠેકાણે न्तु, ह, અને मो એવો આદેશ થાય છે. न्तु । हसन्तु । हसन्तु हसेयुर्वा॥ ह । हसह । हसत । हसेत वा ॥ मो । हसामो । हसाम । हसेम वा॥ एवं तुवरन्तु । तुवरह । तुवरामो ॥

॥ १७७ ॥ वर्तमाना-भविष्यन्त्याश्च ज्ज ज्जा वा ॥

वर्तमानाया भविष्यन्त्याश्च विध्यादिषु च विहितस्य प्रत्यस्य स्थाने ज्ज ज्जा इत्येतावादेशो वा भवतः ॥

વર્તમાના, ભવિષ્યન્તી અને વિધિ વિગેરે અર્થમાં વિધાન કરાતો પ્રત્યય તેમને ઠેકાણે ज्ज અને ज्जा એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. (બી લોકોના મતે બીજી સર્વ વિભક્તિઓને પણ ज्ज અને ज्जा થાય છે.) પ

यथाप्राप्तम् ॥ वर्तमाना । हसेज्ज । हसेज्जा । पढेज्ज । पढेज्जा । सुणेज्ज सुणेज्जा ॥ पक्षे । हसइ । पढइ । सुणइ ॥ भविष्यन्ती । पढेज्ज । पढेज्ज पक्षे । पढिहिइ ॥ विध्यादिषु । हसेज्ज । हसिज्जा । हसतु । हसेद्वा इर र्थः । पक्षे । हसउ ॥ एवं सर्वत्र । यथा तृतीयत्रये । अइवाएज्जा । अ वायावेज्जा । न समणुजाणामि । न समणुजाणेज्जा वा ॥ अन्ये त्वन्यास् मपीच्छन्ति । होज्ज । भवति । भवेत् । भवतु । अभवत् । अभूत् । भूव । भूयात् । भविता । भविष्यति । अभविष्यद्वेत्यर्थः ॥

॥ १७८ ॥ मध्ये च स्वरान्ताद्वा ॥

स्वरान्ताद्धातोः प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये चकारात्प्रत्ययानां च स्थाने ज्ज ज्जा इत्येतौ वा भवतः वर्तमानाभविष्यन्त्योर्विध्यादिषु च ॥

સ્વરાન્ત ધાતુથી વર્તમાના, ભવિષ્યન્તી અને વિધ્યાદિ અર્થમાં થયેલો પ્રત્યય પર છતાં મધ્યે અને પ્રત્યયોને ઠેકાણે ज्ज અને ज्जा વિકલ્પે થાય છે.

वर्तमाना । होज्जइ । होज्जाइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होइ । एवं होज्जसि । होज्जासि । होज्ज । होज्जा । होसि । इत्यादि ॥ भविष्यन्ती॥

होज्जहिइ । होज्जाहिइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होहिइ ॥ एवं होज्ज-हिसि । होज्जाहिसि । होज्ज । होज्जा । होहिसि । होज्जहिमि । होज्जा-हिमि । होज्जस्सामि । होज्जहामि । होज्जस्सं । होज्ज । होज्जा । इत्या-दि ॥ विध्यादिषु । होज्जउ । होज्जाउ । होज्ज । होज्जा । भवतु भवेद्वे-त्यर्थः । पक्षे । होउ ॥ स्वरान्तादिति किम् । हसेज्ज । हसेज्जा । तु-वरेज्ज । तुवरेज्जा ।

॥ १७९ ॥ क्रियातिपत्तेः ॥

क्रियातिपत्तेः स्थाने ज्जज्जावादेशौ भवतः ॥

ક્રિયાતિપત્તિના પ્રત્યયોને બદલે ज्ज અને ज्जा આદેશ થાય છે. होज्जा होज्जा । अभविष्यदित्यर्थः । जइ होज्ज वण्णणिज्जो ॥

॥ १८० ॥ न्त-माणौ ॥

क्रियातिपत्तेः स्थाने न्तमाणौ आदेशौ भवतः ॥

ક્રિયાતિપત્તિ વિભક્તિના પ્રત્યયને બદલે न्त અને माण આદેશ થાય છે. होन्तो । होमाणो । अभविष्यदित्यर्थः ॥

हरिण-ट्ठाणे हरिणङ्क जइ सि हरिणाहिवं निवेसन्तो ।
न सहन्तो च्चिअ तो राहुपरिहवं से जिअन्तस्स ॥

॥ १८१ ॥ शत्रानशः ॥

शतृआनश् इत्येतयोः प्रत्येकं न्त माण इत्येतावादेशौ भवतः॥

शतृ અને आनश् પ્રત્યયને ઠેકાણે દરેકે न्त અને माण આદેશ થાય છે. शतृ । हसन्तो हसमाणो ॥ आनश । वेवन्तो वेवमाणो ॥

॥ १८२ ॥ ई च स्त्रियाम् ॥

स्त्रियां वर्तमानयोः शत्रानशोः स्थाने ई चकारात् न्तमाणौ च भवन्ति ॥

જો शतृ અને आनश् પ્રત્યય સ્ત્રીલિંગમાં હોય તો તેઓને ઠેકાણે ई, न्त અને माण આ ત્રણ આદેશ થાય છે. हसई । हसन्ती । हसमाणी । वेवई । वेवन्ती । वेवमाणी ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्त्रोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य तृतीयः पादः ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वं स्वर्गनिकेतनादपि तले पातालमूलादपि
त्वत्कीर्तिर्भ्रमति क्षितीश्वरमणे पारे पयोधेरपि ।
तेनास्याः प्रमदास्वभावसुलभैरुच्चावचैश्चापलै-
स्ते वाचंयमवृत्तयोपि मुनयो मौनव्रतं त्याजिताः ॥ १ ॥

सर्वविदे नमः ॥

त्रीजो पाद संपूर्ण.

॥ १ ॥ अर्ह ॥ इदितो वा ॥

सूत्रे ये इदितो धातवो वक्ष्यन्ते तेषां ये आदेशास्ते विकल्पेन भवन्तीति वेदितव्यम् । तत्रैव चोदाहरिष्यते ॥

આ સૂત્રથી આગળના સૂત્રોમાં જે જે ધાતુનો ઈત્‌સંજ્ઞક ઇકારને લઈ નિર્દેશ કર્યો હોય તે તે ધાતુના આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

॥ २ ॥ कथेर्वज्जर-पज्जरोप्पाल-पिसुण-सङ्घ-बोल्ल-चव-जम्प-सीस-साहाः ॥

कथेर्धातोर्वज्जरादयो दशादेशा वा भवन्ति ॥

कथ ધાતુને ઠેકાણે (१) वज्जर, (२) पज्जर, (३) उप्पाल, (४) पिसुण, (५) सङ्घ, (६) बोल्ल, (७) चव, (८) जम्प, (९) सीस અને (१०) साह એવા દશ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. वज्जरइ । पज्जरइ । उप्पालइ । पिसुणइ। सङ्घइ । बोल्लइ । चवइ । जम्पइ । सीसइ । साहइ ॥ उब्बुक्कइ इति तू-त्पूर्वस्य बुक्क भाषणे इत्यस्य । पक्षे । कहइ ॥ एते चान्यैर्देशीषु पठिता अपि अस्माभिर्धात्वादेशीकृता विविधेषु प्रत्ययेषु प्रतिष्ठन्तामिति ॥ तथा च। वज्जरिओ कथितः । वज्जरिऊण कथयित्वा । वज्जरणं कथनम् । वज्जरन्तो कथयन् । वज्जरिअव्वं कथयितव्यमिति रूपसहस्राणि सिध्यन्ति । संस्कृतधा-तुवच्च प्रत्ययलोपागमादिविधिः ॥

॥ ३ ॥ दुःखे णिव्वरः ॥

दुःखविषयस्य कथेर्णिव्वर इत्यादेशो वा भवति ॥

જો कथ् ધાતુ દુઃખ વિષે હોય તો णिव्वर આ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिव्वरइ । दुःखं कथयतीत्यर्थः ॥

॥ ४ ॥ जुगुप्सेर्झुण-दुगुच्छ-दुगुञ्छा ॥

जुगुप्सेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

जुगुप्स ધાતુને ઠેકાણે झुण, दुगुच्छ અને दुगुञ्छ એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. झुणइ । दुगुच्छइ । दुगुञ्छइ । पक्षे । जुगुच्छइ ॥ गलोपे । दुउच्छइ । दुउञ्छइ । जुउच्छइ ॥

॥ ५ ॥ बुभुक्षि वीज्योर्णीरव-वोज्जौ ॥

बुभुक्षेराचारक्विबन्तस्य च वीजेर्यथासंख्यमेतावादेशौ वा भवतः॥

बुभुक्ष ધાતુને णीरव અને आचारक्विबन्त (આચાર અર્થમાં થતો क्विप् પ્રત્યય જેને અન્તે છે તે) वीज ધાતુને ઠેકાણે वोज्ज આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णीरवइ । बुहुक्खइ । वोज्जइ । वीजइ ॥

॥ ६ ॥ ध्या-गोर्झा-गौ ॥

अनयोर्यथासंख्यं झा गा इत्यादेशौ भवतः ॥

ध्यै ધાતુને झा અને गै ધાતુને गा નિત્ય થાય છે. झाइ । झाअइ । णिज्झाइ । णिज्झाअइ । निपूर्वो दर्शनार्थः । गाइ । गायइ । झाणं । गाणं॥

॥ ७ ॥ ज्ञो जाण-मुणौ ॥

जानातेर्जाण मुण इत्यादेशौ भवतः ॥

ज्ञा धातुने बदले जाण अने मुण आदेश थाय छे. जाणइ । मुणइ। बहुलाधिकारात्क्वचिद्विकल्पः । जाणिअं । णायं । जाणिऊण । णाऊण । जाणणं । णाणं । मणइ इति तु मन्यतेः ॥

॥ ८ ॥ उदो ध्मो धुमा ॥

उदः परस्य ध्मो धातोर्धुमा इत्यादेशो भवति ॥

उद् उपसर्गथी पर ध्मा धातुने ठेकाणे धुमा आदेश थाय छे. उद्धुमाइ ॥

॥ ९ ॥ श्रदो धा दहः ॥

श्रदः परस्य दधातेर्दह इत्यादेशो भवति ॥

श्रत् अव्ययथी पर धा धातुने दह आदेश थाय छे. सद्दहइ । सद्दहमाणो जीवो ॥

॥ १० ॥ पिबेः पिज्ज-डल्ल-पट्ट-घोट्टाः ॥

पिबतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

पा (पीवुं) धातुने ठेकाणे पिज्ज, डल्ल, पट्ट अने घोट्ट एवा आदेश विकल्पे थाय छे. पिज्जइ । डल्लइ । पट्टइ। घोट्टइ । पिअइ ॥

॥ ११ ॥ उद्वातेरोरुम्मा वसुआ ॥

उत्पूर्वस्य वातेः ओरुम्मा वसुआ इत्येतावादेशौ वा भवतः॥

उद्वा (उद् उपसर्ग अने वा धातु) ने बदले ओरुम्मा अने वसुआ आदेश विकल्पे थाय छे. ओरुम्माइ । वसुआइ । उव्वाइ ॥

॥ १२ ॥ निद्रातेरोहीरोङ्घौ ॥

निपूर्वस्य द्रातेः ओहीर उङ्घ इत्यादेशो वा भवतः ॥

नि ઉપસર્ગસહિત द्रा ધાતુને ઠેકાણે ओहीर અને उङ्घ એવા બે આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ओहीरइ । उङ्घइ । निद्दाइ ॥

॥ १३॥ आघ्रेराइग्घः ॥

आजिघ्रतेराइग्घ इत्यादेशो वा भवति ॥

आ-घ्रा ધાતુને બદલે વિકલ્પે आइग्घ આદેશ થાય છે. आइग्घइ । अग्घाइ ॥

॥ १४ ॥ स्नातेरब्भुत्तः ॥

स्नातेरब्भुत्त इत्यादेशो वा भवति ॥

स्ना ધાતુને अब्भुत्त આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अब्भुत्तइ । ण्हाइ ॥

॥ १५ ॥ समः स्त्यः खाः ॥

संपूर्वस्य स्त्यायतेः खा इत्यादेशो भवति ॥

सम् થકી પરસ્ત્યૈ ધાતુને ઠેકાણે खा આદેશ થાય છે. संखाइ। संखायं॥

॥ १६ ॥ स्थष्ठा-थक्क-चिट्ठ-निरप्पाः ॥

तिष्ठतेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

स्था ધાતુને ઠેકાણે ठा, थक्क, चिट्ठ અને निरप्प એવા ચાર આદેશો થાય છે. ठाइठ । थक्कइ । ठाणं । पट्ठिओ । उट्ठिओ । पट्ठाविओ । उट्ठावि,

ओ । थक्कइ । चिट्ठइ । चिट्ठिऊण । निरप्पइ ॥ बहुलाधिकारात्क्वचिन्न भवति । थिअं । थाणं । पत्थिओ । उत्थिओ । थाऊण ॥

॥ १७ ॥ उदष्ठ-कुक्कुरौ ॥

उदः परस्य तिष्ठतेः ठ कुक्कुर इत्यादेशौ भवतः ॥

उद् ઉપસર્ગથી પર स्था ધાતુને ઠેકાણે ठ અને कुक्कुर એવા આદેશ થાય છે. उट्ठइ । उक्कुक्करइ ॥

॥ १८ ॥ म्लेर्वा-पव्वायौ ॥

म्लायतेर्वा पव्वाय इत्यादेशो वा भवतः ॥

म्लै ધાતુને ઠેકાણે વિકલ્પે वा અને पव्वय એવા આદેશ થાય છે. वाइ । पव्वायइ । मिलाइ ॥

॥ १९ ॥ निर्मो निम्माण- निम्मवो ॥

निरपुर्वस्य मिमीतेरेतावादेशो भवतः ॥

निर् ઉપસર્ગ જેને પૂર્વે છે તેને ઠેકાણે (निर्मा ને ઠેકાણે) निम्माण અને निम्मव એવા આદેશ થાય છે. निम्माणइ । निम्मवइ ॥

॥ २० ॥ क्षेणिज्झरो वा ॥

क्षयतेर्णिज्झर इत्यादेशो वा भवति ॥

क्षि ધાતુને णिज्झर એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिज्झरइ । पक्षे । झिज्जइ ॥

॥ २१ ॥ छदेर्णेर्णुम-नूम-सन्नुम-ढक्कौम्वाल-पव्वालाः ॥

छदेर्ण्यन्तस्य एते षडादेशा वा भवन्ति ॥

ण्यन्त छद् એટલે छादि ધાતુને ઠેકાણે णुम, नूम, सन्नुम, ढक्क, ओम्वाल અને पव्वाल એવા ૭ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णुमइ । नूमइ । णत्वे णूमइ सन्नुमइ । ढक्कइ । ओम्वालइ । पव्वालइ । छायइ ॥

॥ २२ ॥ निवृपत्योर्णिहोडः ॥

निवृगः पतेश्च ण्यन्तस्य णिहोड इत्यादेशो वा भवति ॥

नि ઉપસર્ગસહિત ण्यन्त वृग् ધાતુ અને पत् ધાતુ (नि-वारि અને पाति) એમને ઠેકાણે णिहोड એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिहोडइ । पक्षे । निवारेइ । पाडेइ ॥

॥ २३ ॥ दूङो दूमः ॥

दूङो ण्यन्तस्य दूम इत्यादेशो भवति ॥

ण्यन्त दूङ् ધાતુને दूम એવા આદેશ થાય છે. दूमइ मज्झ हिअयं ॥

॥ २४ ॥ धवलेर्दुमः ॥

धवलयतेर्ण्यन्तस्य दुमादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त धवलि ધાતુને दुम એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. दुमइ । धवलइ ॥ स्वराणां स्वराः (बहुलम्) [४.२३८] इति दीर्घत्वमपि । दूमिअं । धवलितमित्यर्थः ॥

॥ २५ ॥ तुलेरोहामः ॥

तुलेर्ण्यन्तस्य ओहाम इत्यादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त तुल (तोलि) धातुने ठेकाणे ओहाम એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ओहामइ । तुलइ ॥

॥ २६ ॥ विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड-पल्हत्थाः ॥

विरेचयतेर्ण्यन्तस्य ओलुण्डादयस्त्रय आदेशा वा भवति ॥

ण्यन्त विरेचि धातुने ओलुण्ड, उल्लुण्ड અને पल्हत्थ એવા ત્રણ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ओलुण्डइ । उल्लुण्डइ । पल्हत्थइ । विरेअइ ॥

॥ २७ ॥ तडेराहोड-विहोडौ ॥

तडेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥

ण्यन्त तड् (ताडि) धातुने आहोड અને विहोड એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. आहोडइ । विहोडइ । पक्षे । ताडेइ ॥

॥ २८ ॥ मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ ॥

मिश्रयतेर्ण्यन्तस्य वीसाल मेलव इत्यादेशौ वा भवतः ॥

ण्यन्त मिश्रिने બદલે वीसाल અને मेलव એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. वीसालइ । मेलवइ । मिस्सइ ॥

॥ २९ ॥ उद्धूलेर्गुण्ठः ॥

उद्धूलेर्ण्यन्तस्य गुण्ठ इत्यादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त उध्धूलि धातुने गुण એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. गुण्ठइ । पक्षे । उद्धुलेइ ॥

॥ ३० ॥ भ्रमेस्तालिअण्ट-तमाडौ ॥

भ्रमयतेर्ण्यन्तस्य तालिअण्ट तमाड इत्यादेशौ वा भवतः ॥

ण्यन्त भ्रमि धातुने तालिअण्ट अने तमाड એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. तालिअण्टइ । तमाडइ । भामेइ । भमाडेइ । भमावेइ ॥

॥ ३१ ॥ नशेर्विउड-नासव-हारव-विप्पगाल-पलावाः ॥

नशेर्ण्यन्तस्य एते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥

ण्यन्त नश् (नाशि) धातुने विउड, नासव, हारव, विप्पगाल, અને पलाव એવા પાંચ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. विउडइ । नासवइ । हारवइ । विप्पगालइ । पलावइ । पक्षे । नासइ ॥

॥ ३२ ॥ दृशेर्दाव-दंस-दक्खवाः ॥

दृशेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

ण्यन्त दृश (दर्शि) धातुने दाव, दंस, અને दक्खव એવા ત્રણ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. दावइ । दंसइ दक्खवइ । दरिसइ ॥

॥ ३३ ॥ उद्घटेरुग्गः ॥

उत्पूर्वस्य घटेर्ण्यन्तस्य उग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥

उत्पूर्वक ण्यन्त घट् धातुने [उद्घटिने] उग्ग એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. उग्गइ । उग्घाडइ ॥

॥ ३४ ॥ स्पृहः सिहः ॥

स्पृहो ण्यन्तस्य सिह इत्यादेशो भवति ॥

ण्यन्त स्पृहि धातुने सिह એવો આદેશ થાય છે. सिहइ ॥

॥ ३५ ॥ संभावेरासङ्घः ॥

संभावयतेरासङ्घ इत्यादेशो वा भवति ॥

संभावि धातुने आसङ्घ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. आसङ्घइ । संभावइ ॥

॥ ३६ ॥ उन्नमेरुत्थङ्घोल्लाल-गुलुगुञ्छोप्पेलाः ॥

उत्पूर्वस्य नमेर्ण्यन्तस्य एते चत्वार आदेशो वा भवति ॥

उत्पूर्वक ण्यन्त नमि धातुने उत्थङ्घ, उल्लाल, गुलुगुञ्छ, અને उप्पेल એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. उत्थङ्घइ । उल्लालइ । गुलुगुञ्छइ । उप्पेलइ । उन्नावइउ ॥

॥ ३७ ॥ प्रस्थापेः पट्ठव-पेण्डवौ ॥

प्रपूर्वस्य तिष्ठतेर्ण्यन्तस्य पट्ठव पेण्डव इत्यादेशौ वा भवतः ॥

प्रस्थापि धातुने पट्ठव અને पेण्डव એવા આદેશો વિકલ્પે થાય છે. पट्ठवइ । पेण्डवइ । पट्ठावइ

॥ ३८ ॥ विज्ञपेर्वोक्कावुक्कौ ॥

विपूर्वस्य जानातेर्ण्यन्तस्य वोक्क अवुक्क इत्यादेशौ वा भवतः ॥

ण्यन्त विज्ञपि धातुने ઠેકાણે वोक्क અને अवुक्क એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. वोक्कइ । अवुक्कइ । विण्णवइ ॥

॥ ३९ ॥ अर्पेरल्लिव-चच्चुप्प-पणामाः ॥

अर्पेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

ण्यन्त अर्पि धातुने अल्लिव, चच्चुप्प અને पणाम એવા આદેશ વિ-

કલ્પે થાય છે. अल्लिवइ । चच्चुप्पइ । पणामइ । पक्षे । अप्पेइ ॥

॥ ४० ॥ यापेर्जवः ॥

यातेर्ण्यन्तस्य जव इत्यादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त यापि ધાતુને जव એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. जवइ जावइ

॥ ४१ ॥ प्लावेरोम्वाल-पव्वालौ ॥

प्लवतेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥

ण्यन्त प्लावि ધાતુને ओम्वाल અને पव्वाल એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ओम्वालइ । पव्वालइ । पावेइ ॥

॥ ४२ ॥ विकोशेः पक्खोडः ॥

विकोशयतेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य पक्खोड इत्यादेशो वा भवति

विकोशि એવા ण्यन्त નામ ધાતુને पक्खोढ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पक्खोडइ । विकोसइ ॥

॥ ४३ ॥ रोमन्थे रोग्गाल—वग्गोलौ ॥

रोमन्थेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥

ण्यन्त रोमन्थि એવા નામધાતુને रोग्गाल અને वग्गोल એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ओग्गालइ । वग्गोलइ । रोमन्थइ ॥

॥ ४४ ॥ कमेर्णिहुवः ॥

कमेः स्वार्थण्यन्तस्य णिहुव इत्यादेशो वा भवति ॥

स्वार्थण्यन्त कामि ધાતુને णिहुव એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिहुवइ । कामेइ ॥

॥ ४५ ॥ प्रकाशेर्णुव्वः ॥

प्रकाशेर्ण्यन्तस्य णुव्व इत्यादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त प्रकाशि धातुने णुव्व એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णुव्वइ । पयासेइ ॥

॥ ४६ ॥ कम्पेर्विच्छोलः ॥

कम्पेर्ण्यन्तस्य विच्छोल इत्यादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त कम्पि धातुने विच्छोल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. विच्छोलइ । कम्पेइ ॥

॥ ४७ ॥ आरोपेर्वलः ॥

आरुहेर्ण्यन्तस्य वल इत्यादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त आरोपि धातुने वल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. वलइ । आरोवेइ ॥

॥ ४८ ॥ दोले रङ्खोलः ॥

दुलेः स्वार्थे ण्यन्तस्य रङ्खोल इत्यादेशो वा भवति ॥

स्वार्थण्यन्त दुल् (दोलि) धातुने रङ्खोल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. रङ्खोलइ । दोलइ ॥

॥ ४९ ॥ रञ्जेरावः ॥

रञ्जेर्ण्यन्तस्य राव इत्यादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त रञ्जि धातुने राव એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. रावेइ । रञ्जेइ ॥

॥ ९० ॥ घटेः परिवाडः ॥

घटेर्ण्यन्तस्य परिवाड इत्यादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त घटि धातुने परिवाड એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. प
वाडेइ । घडेइ ॥

॥ ९१ ॥ वेष्टः परिआलः

वेष्टेर्ण्यन्तस्य परिआल इत्यादेशो वा भवति ॥

ण्यन्त वेष्टि धातुने परिआल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. परि
आलेइ । वेढेइ ॥

॥ ९२ ॥ क्रियः किणो वेस्तु क्के च ॥

णेरिति निवृत्तम् । क्रीणातेः किण इत्यादेशो भवति । वेः
परस्य तु द्विरुक्तः केश्चकारात्किणश्च भवति ॥

क्री धातुने किण આદેશ થાય છે અને તે क्री धातु वि ઉપસર્ગથી
પર હોય તો क्के અને किण એવા આદેશ થાય છે. किणइ । विक्केइ । विकि

॥ ९३ ॥ भियो भा-बीहौ ॥

बिभेतेरेतावादेशौ भवतः ॥

भी धातुने भा અને बीह એવા આદેશ થાય છે. भाइ । भा
बीहइ । बीहिअं ॥ बहुलाधिकाराद् भीओ ॥

॥ ९४ ॥ आलीङोल्ली ॥

आलीयतेः अल्ली इत्यादेशो भवति ॥

आ-लीङ् धातुने अल्लि એવો આદેશ થાય છે. अल्लियइ । अल्लीणो ॥

॥९५॥ निलीडेर्णिलीअ-णिलुक-णिरिग्घ-लुक्क लिक्क-ल्हिक्काः ॥

निलीङ एते षडादेशा वा भवन्ति ॥

नि-लीङ्ने ठेकाणे णिलीअ, णिलुक्क, णिरिग्घ लुक्क, लिक्क, अने ल्हिक्क एवा ७ आदेश विकल्पे थाय छे. णिलीअइ । णिलुक्कइ । णिरिग्घइ । लुक्कइ । लिक्कइ । ल्हिक्कइ । निलिज्जइ ॥

॥ ९६ ॥ विलीडेर्विरा ॥

विलीडेर्विरा इत्यादेशो वा भवति ॥

विलीङ्ने ठेकाणे विरा एवो आदेश विकल्पे थाय छे. विराइ । विलिज्जइ॥

॥ ९७ ॥ रुते रुञ्ज-रुण्टौ ॥

रौतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

रु धातुने रुञ्ज अने रुण्ट एवा आदेश विकल्पे थाय छे. रुञ्जइ । रुण्टइ । रवइ ॥

॥ ९८ ॥ श्रुटेर्हणः ॥

शृणोतेर्हण इत्यादेशो वा भवति ॥

स्वादि गणमांना श्रु धातुने ठेकाणे हण एवो आदेश विकल्पे थाय छे. हणइ । सुणइ ॥

॥ ९९ ॥ धूगेर्धुवः ॥

धुनातेर्धुव इत्यादेशो वा भवति ॥

धूग् धातु (गण ५ मो अथवा ८ मो) ने धुव एवो आदेश विकल्पे थाय छे. धुवइ । धुणइ ॥

॥ ६० ॥ भुवेर्हो-हुव-हवाः ॥

भुवो धातोर्हो हुव हव इत्येते आदेशा वा भवन्ति ॥

भू ધાતુને ઠેકાણે हो, हुव, અને हव એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. होइ । होन्ति । हुवइ । हुवन्ति । हवइ । हवन्ति ॥ पक्षे । भवइ । परिहीण-विहवो । भविउं । पभवइ । परिभवइ । संभवइ ॥ क्वचिदन्यदपि । उब्भुअइ । भत्तं ॥

॥ ६१ ॥ अविति हुः ॥

विद्वर्जे प्रत्यये भुवो हु इत्यादेशो वा भवति ॥

वित् શિવાય પ્રત્યય પર છતાં भू ધાતુને हु એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. हुन्ति । भवन् । हुन्तो । अवितीति किम् । होइ ॥

॥ ६२ ॥ पृथक्-स्पष्टे णिव्वडः ॥

पृथक्भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवो णिव्वड इत्यादेशो भवति ।

જ્યારે भू ધાતુનો કર્તા પૃથક્ અથવા સ્પષ્ટ હોય ત્યારે તેને ઠેકાણે णिव्वड એવો આદેશ થાય છે. णिव्वडइ । पृथक् स्पष्टो वा भवतीत्यर्थः

॥ ६३ ॥ प्रभौ हुप्पो वा ॥

प्रभुकर्तृकस्य भुवो हुप्प इत्यादेशो वा भवति ॥

જ્યારે भूનો કર્તા પ્રભુ હોય ત્યારે તેને हुप्प એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. प्रभुत्वं च प्रपूर्वस्यैवार्थः । अङ्गेच्चिअ न पहुप्पइ । पक्षे । पभवेइ

॥ ६४ ॥ क्ते हूः ॥

भुवः क्तप्रत्यये हूरादेशो भवति ॥

क्त प्रत्यय પર છતાં भू ધાતુને हू એવો આદેશ થાય છે. हूअं । अणुहूअं । पहूअं ॥

॥ ६५ ॥ कृगेः कुणः ॥

कृगः कुण इत्यादेशो वा भवति ॥

कृग् (કરવું) ધાતુને ઠેકાણે कुण એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. कुणइ । करइ ॥

॥ ६६ ॥ काणेक्षिते णिआरः ॥

काणेक्षितविषयस्य कृगो णिआर इत्यादेशो वा भवति ॥

કાણી આંખોથી જોવું, એવો અર્થ હોય ત્યારે कृग् ધાતુને णिआर એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिआरइ । काणेक्षितं करोति ॥

॥ ६७ ॥ निष्टम्भावष्टम्भे णिट्ठुह-संदाणं ॥

निष्टम्भविषयस्यावष्टम्भविषयस्य च कृगो यथासंख्यं णिट्ठुह संदाण इत्यादेशौ भवतः ॥

कृग् ધાતુનો જ્યારે निष्टम्भ (નિશ્ચેષ્ટ) કરવું એવો અર્થ થતો હોય ત્યારે णिट्ठुह અને अवष्टम्भ (ચિત્તસ્થૈર્ય) કરવું એવો અર્થ થતો હોય ત્યારે संदाण એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिट्ठुहइ । निष्टम्भं करोति । संदाणइ । अवष्टम्भं करोति ॥

॥ ६८ ॥ श्रमे वावम्फः ॥

श्रमविषयस्य कृगो वावम्फ इत्यादेशो वा भवति ॥

શ્રમ કરવો એવો અર્થ થતો હોય ત્યારે कृग् ધાતુને वावम्फ એવો

આદેશ વિકલ્પે થાય છે. वावम्फइ । श्रमं करोति ॥

॥ ६९ ॥ मन्युनौष्ठमालिन्य णिव्वोलः ॥

मन्युना करणेन यदोष्ठमालिन्यं तद्विषयस्य कृगो णिव्वोल इत्यादेशो वा भवति ॥

मन्यु (ક્રોધ) વડે ઓઠ મલિન કરવા, એવો અર્થ હોય ત્યારે कृग् ધાતુને ઠેકાણે णिव्वोल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिव्वोलइ । मन्युना ओष्ठं मालिनं करोति ॥

॥ ७० ॥ शैथिल्य-लम्बने पयल्लः ॥

शैथिल्यविषयस्य लम्बनविषयस्य च कृगः पयल्ल इत्यादेशो वा भवति ॥

શૈથિલ્ય કરવું અને लम्बन કરવું (લટકવું) એવો અર્થ હોય ત્યારે कृग् ધાતુને ઠેકાણે पयल्ल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पयल्लइ । शिथिलीभवति लम्बते वा ॥

॥ ७१ ॥ निष्पाताच्छोटे णीलुञ्छः ॥

निष्पतनविषयस्य आच्छोटनविषयस्य च कृगो णीलुञ्छ इत्यादेशो भवति वा ॥

निष्पतन (ઝડપ મારવી) आच्छोटन (શિકાર કરવી) એવો અર્થ થતો હોય ત્યારે कृग् ધાતુને ઠેકાણે णीलुञ्छ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णीलुञ्छइ । निष्पतति । आच्छोटयति वा ॥

॥ ७२ ॥ क्षुरे कम्मः ॥

क्षुरविषयस्य कृगः कम्म इत्यादेशो वा भवति ॥

क्षौर करवुं એવો અર્થ હોય ત્યારે कृग् ધાતુને कम्म એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. कम्मइ । क्षुरं करोतीत्यर्थः ॥

॥ ७३ ॥ चाटौ गुललः ॥

चाटुविषयस्य कृगो गुलल इत्यादेशो वा भवति ॥

ચાટુકરણ (લાડ કરવો) અર્થ હોય તો कृग् ધાતુને गुलल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. गुललइ । चाटु करोतीत्यर्थः ॥

॥ ७४ ॥ स्मरेर्झर-झूर-भर-भल-लढ-विम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहाः ॥

स्मरेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥

स्मृ ધાતુને ઠેકાણે झर, झूर, भर, भल, लढ, विम्हर, सुमर, पयर અને पम्हुह એવા નવ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. झरइ । झूरइ । भरइ । भलइ । लढइ । विम्हरइ । सुमरइ । पयरइ । पम्हुहइ । सरइ ॥

॥ ७५ ॥ विस्मुः पम्हुस-विम्हर-वीसराः ॥

विस्मरतेरेते आदेशा भवन्ति ॥

वि-स्मृ ધાતુને पम्हुस विम्हर અને वीसर એવા આદેશ થાય છે. पम्हुसइ । विम्हरइ । वीसरइ ॥

॥ ७६ ॥ व्याहृगेः कोक-पोक्को ॥

व्याहरतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

व्या-हृग् ધાતુને ઠેકાણે कोक્ક અને पोक्क એવા આદેશ વિકલ્પે થાય

छे. कोक्कइ । ह्रस्वत्वे तु कुक्कइ । पोक्कइ । पक्षे । वाहरइ ॥

॥ ७७ ॥ प्रसरेः पयल्लोवेल्लौ ॥

प्रसरतेः पयल्ल उवेल्ल इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥

प्र-सृ धातुने ठेकाणे पयल्ल अने उवेल्ल એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पयल्लइ । उवेल्लइ । पसरइ ॥

॥ ७८ ॥ महमहो गन्धे ॥

प्रसरतेर्गन्धविषये महमह इत्यादेशो वा भवति ॥

ગન્ધનો પ્રસાર કરવો એવો અર્થ હોય ત્યારે प्र-सृने બદલે महमह એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. महमहइ मालई । मालई-गन्धो पसरइ ॥ गन्ध इति किम् । पसरइ ॥

॥ ७९ ॥ निस्सरेर्णीहर-नील-धाड-वरहाडाः ॥

निस्सरतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

निस्-सृ धातुने णीहर, नील, धाड, वरहाड એવા ચાર આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णीहरइ । नीलइ । धाडइ । वरहाडइ । नीसरइ ॥

॥ ८० ॥ जाग्रेर्जग्गः ॥

जागर्तेर्जग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥

जागृ धातुने जग्ग એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. जग्गइ । पक्षे । जागरइ ॥

॥ ८१ ॥ व्याप्रेराअड्डः ॥

व्याप्रियतेराअड्ड इत्यादेशो वा भवति ॥

व्या-पृ ધાતુને ઠેકાણે आअड्ड એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. आअ-ड्डेइ । वावरेइ ॥

॥ ८२ ॥ संवृगेः साहर-साहट्टौ ॥

संवृणोतेः साहर साहट्ट इत्यादेशौ वा भवत: ॥

सं·वृग् (ગ० ५ મો) ધાતુને ઠેકાણે साहर અને साहट्ट એવા આ-દેશ વિકલ્પે થાય છે. साहरइ । साहट्टइ । संवरइ ॥

॥ ८३ ॥ आदृङः सन्नामः ॥

आद्रियतेः सन्नाम इत्यादेशो वा भवति ॥

आ दृङ् ધાતુને ઠેકાણે सन्नाम એવો આદેશ વિકલ્પે થાયછે. सन्नामइ । आदरइ ॥

॥ ८४ ॥ प्रहृगः सारः ॥

प्रहरतेः सार इत्यादेशो वा भवति ॥

प्र–हृग् ધાતુને ઠેકાણે सार એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. सारइ । पहरइ ॥

॥ ८५ ॥ अवतरेरोह-ओरसौ ॥

अवतरतेः ओह ओरस इत्यादेशौ वा भवतः ॥

अव·तृ ने ઠેકાણે ओह અને ओरस એવા આદેશ વિકલ્પે થાયછે. ओ-हइ । ओरसइ । ओअरइ ॥

॥ ८६ ॥ शकेश्चय-तर-तीर-पाराः ॥

सक्नोतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

शक् (गण ५ मो) ने ठेकाणे चय, तर, तीर अने पार एवा आदेश विकल्पे थाय छे. चयइ । तरइ । तीरइ । पारइ । सक्कइ ॥ त्यजतेरपि चयइ । हानिं करोति ॥ तरतेरपि तरइ ॥ तीरयतेरपि तीरइ ॥ पारयतेरपि पारेइ । कर्म समाप्नोति ॥

॥ ८७ ॥ फक्कस्थक्कः ॥

फक्कतेस्थक्क इत्यादेशो भवति ॥

धक्क धातुने थक्क एवा आदेश थाय छे. थक्कइ ॥

॥ ८८ ॥ श्लाघः सलहः ॥

श्लाघतेः सलह इत्यादेशो भवति ॥

श्लाघ् धातुने सलह एवो आदेश थाय छे. सलहइ ॥

॥ ८९ ॥ खचेर्वेअडः ॥

खचतेर्वेअड इत्यादेशो वा भवति ॥

खच् धातुने वेअड एवो आदेश विकल्पे थाय छे. वेअडइ । खचइ ॥

॥ ९० ॥ पचेः सोल्ल-पउलौ ॥

पचतेः सोल्ल पउल इत्यादेशौ वा भवतः ॥

पच् धातुने सोल्ल अने पउल एवा आदेश विकल्पे थायछे. सोल्लइ । पउलइ । पयइ ॥

॥ ९१ ॥ मुचेरछड्डावहेड-मेल्लोस्सिक्क रेअव णिल्लुञ्छ-धंसाडाः ॥

मुञ्चतेरेते सप्तादेशा वा भवन्ति ॥

मुच धातुने छड्ड, अवहेड, मेल्ल, उस्सिक्क, रेअव, णिल्लुञ्छ, अने धं-

साढ એવા સાત આદેશ વિકલ્પે થાય છે. छड्डइ । अवहेडइ । मेल्लइ । उस्सिकइ । रेअवइ । णिल्लुञ्छइ । धंसाडइ । पक्षे । मुअइ ॥

॥ ९२ ॥ दुःखे णिव्वलः ॥

दुःखविषयस्य मुचेः णिव्वल इत्यादेशो वा भवति ॥

मुच् ધાતુનો અર્થ જ્યારે 'દુઃખ મુકવું' હોય ત્યારે તેને णिव्वल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिव्वलेइ । दुखं मुञ्चतीत्यर्थः ॥

॥ ९३ ॥ वञ्चेर्वेहवेलवजूरवोमच्छाः ॥

वञ्चतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

वञ्च् ધાતુને वेहव, वेलव, जूरव અને उमच्छ એવા ચાર આદેશ વિકલ્પે થાય છે. वेहवइ । वेलवइ । जूरवइ । उमच्छइ । वञ्चइ ॥

॥ ९४ ॥ रचेरुग्गहावह-विडविड्डाः ॥

रुचेर्धातोरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

रुच् ધાતુને उग्गह, अवह અને विडविड्ड એવા ત્રણ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. उग्गहइ । अवहइ । विडविड्डइ । रयइ ॥

॥ ९५ ॥ समारचेरुवहत्थ-सारव-समार-केलायाः

समारचेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

समा-रच ने ઠેકાણે उवहत्थ, सारव, समार અને केलाय એવા ચાર આદેશ વિકલ્પે થાય છે. उवहत्थइ । सारवइ । समारइ । केलायइ । समारयइ ॥

॥ ९६ ॥ सिचेः सिञ्च-सिम्पौ ॥

सिञ्चतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

सिच् ધાતુને सिञ्च અને सिम्प એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. सिञ्चइ । सिम्पइ । सेअइ ॥

॥ ९७ ॥ प्रच्छः पुच्छः ॥

पृच्छेः पुच्छादेशो भवति ॥

प्रच्छ् ધાતુને पुच्छ એવો આદેશ થાય છે. पुच्छइ ॥

॥ ९८ ॥ गर्जेर्बुक्कः

गर्जतेर्बुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥

गर्ज् ધાતુને बुक्क એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. बुक्कइ । गजइ ॥

वृषे ढिक्कः ॥ ९९ ॥

वृषकर्तृकस्य गर्जेर्ढिक्क इत्यादेशो वा भवति.

જો गर्ज् ધાતુનો કર્તા બળદ હોય તો તેને ढिक्क એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ढक्कइ । वृषभो गर्जति ॥

॥ १०० ॥ राजेरग्घ-छज्ज-सह-रीर-रेहाः ॥

राजेरेते पञ्चादेशो वा भवन्ति ॥

राज् ધાતુને अग्घ, छज्ज, सह, रीर અને रेह આ પાંચ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अग्घइ । छज्जइ । सहइ रीरइ । रेहइ । रायइ ॥

॥ १०१ ॥ मस्जेराउड्ड-णिउड्ड-बुड्ड-खुप्पाः

मज्जेतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

मस्ज् ધાતુને आउड्ड, णिउड्ड, बुड्ड અને खुप्प એવા ચાર આદેશ વિકલ્પે થાય છે. आउड्डइ । णिउड्डइ । बुड्डइ । खुप्पइ । मज्जइ ॥

॥ १०२ ॥ पुञ्जेरारोल-वमालौ ॥

पुञ्जेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

पुन्ज् धातुने आरोल अने वमाल एवा आदेश विकल्पे थायछे. आरोलइ । वमालइ । पुञ्जइ ॥

॥ १०३ ॥ लस्जेर्जीहः ॥

लज्जतेर्जीह इत्यादेशो वा भवति ॥

लस्ज् धातुने जीह एवो आदेश विकल्पे थायछे. जीहइ । लज्जइ ॥

॥ १०४ ॥ तिजेरोसुक्कः ॥

तिजेरोसुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥

तिज् धातुने ठेकाणे ओसुक्क एवो आदेश विकल्पे थाय छे. ओसुक्कइ । तेअणं ॥

॥१०५॥ मृजेरुग्घुस-लुञ्छ-पुञ्छ-पुंस-फुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः॥

मृजेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥

मृज् धातुने उग्घुस, लुञ्छ, पुञ्छ, पुंस, फुस, पुस, लुह, हुल अने रोसाण एवा नव आदेश विकल्पे थाय छे. उग्घुसइ । लुञ्छइ । पुञ्छइ । पुंसइ । फुसइ । पुसइ । लुहइ । हुलइ । रोसाणइ । पक्षे । मज्जइ ॥

॥ १०६ ॥ भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-विर-पविरञ्ज-करञ्ज-नीरञ्जाः ॥

भञ्जेरेते नवादेशा वा भवति ॥

भन्ज् धातुने वेमय मुसुमूर, मूर, सूर, सूड, विर, पविरञ्ज, करञ्ज

અને નીરજ્ઞ એવા નવ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. वेमयइ । मुसुमूरइ । मूरइ । सूरइ । सूडइ । विरइ । पविरञ्जइ । करञ्जइ । नीरञ्जइ। भञ्जइ॥

॥ १०७ ॥ अनुव्रजेः पडिअग्गः ॥

अनुव्रजेः पडिअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥

अनु-व्रज् ધાતુને पडिअग्ग એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पडिअग्गइ । अणुवच्चइ ॥

॥ १०८ ॥ अर्जेर्विढवः ॥

अर्जेर्विढव इत्यादेशो वा भवति ॥

अर्ज् ધાતુને विढव એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. विढवइ । अज्जइ॥

॥ १०९ ॥ युजो जुञ्ज-जुज्ज-जुप्पाः ॥

युजो जुञ्ज जुज्ज जुप्प इत्यादेशा भवन्ति ॥

युज् ધાતુને जुञ्ज, जुज्ज અને जुप्प એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. जुञ्जइ । जुज्जइ । जुप्पइ ॥

॥११०॥ भुजो भुञ्ज-जिम-जेम-कम्माण्ह-समाण-चमढ चड्डाः ॥

भुज एतेष्टादेशा भवन्ति ॥

भुज् ધાતુને भुञ्ज, जिम, जेम, कम्माण्ह, समाण, चमढ અને चड्ड એવા આઠ આદેશ થાય છે. भुञ्जइ । जिमइ । जेमइ । कम्मेइ । मण्हइ । समाणइ । चमढइ । चड्डइ ॥

॥ १११ ॥ वोपेन कम्मवः ॥

उपेन युक्तस्य भुजेः कम्मव इत्यादेशो वा भवति ॥

तप-भुज् ने ठेकाणे कम्मव એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. कम्मवइ।
भुंजइ ॥

॥ ११२ ॥ घटेर्गढः ॥

घटतेर्गढ इत्यादेशो वा भवति ॥

घट् ધાતુને गढ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. गढइ । घडइ ॥

॥ ११३ ॥ समो गलः ॥

सम्पूर्वस्य घटतेर्गल इत्यादेशो वा भवति ॥

सम्-घट्ने ઠેકાણે गल આદેશ વિકલ્પે થાય છે. संगलइ । संघडइ ॥

॥ ११४ ॥ हासेन स्फुटेर्मुरः ॥

हासेन कारणेन यः स्फुटिस्तस्य मुरादेशो वा भवति ॥

स्फुट् ધાતુનું કરણ જ્યારે હાસ્ય હોય ત્યારે તેને मुर એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. मुरइ । हासेन स्फुटति ॥

॥ ११५ ॥ मण्डेश्चिञ्च-चिञ्चअ-चिञ्चिल्ल-रीड-टिविडिक्काः ॥

मण्डेरेते पञ्चादेशा वा भवति ॥

मण्ड् ધાતુને चिञ्च, चिञ्चअ, चिञ्चिल, रीढ, અને टिविडिक्क એવા પાંચ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. चिञ्चइ । चिञ्चअइ । चिञ्चिलइ । रीडइ । टिविडिक्कइ । मण्डइ ॥

११६॥ तुडेस्तोड-तुट्ट-खुट्ट-खुडोक्खुडोल्लुक्क-णिलुक्क-लुक्कोल्लूराः॥

तुडेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥

तुड् ધાતુને तोड, तुट्ट, खुट्ट, खुड, उक्खुड, उल्लुक्क, णिलुक्क, लुक्क,

અને ઉલ્લૂર એવા નવ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. तोडइ । तुट्टइ । खुट्टइ ।
खुडइ । उक्खुडइ । उल्लुकइ । णिलुकइ । लुक्कइ । उल्लूरइ । तुडइ ॥

॥ ११७ ॥ घूर्णो घुल-घोल-घुम्म-पहल्लाः ॥

घूर्णेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

ઘૂર્ણ ધાતુને ઘુલ, ઘોલ, ઘુમ્મ અને પહલ્લ એવા ચાર આદેશ થાય છે.
घुलइ । घोलइ । घुम्मइ । पहल्लइ ॥

॥ ११८ ॥ विवृतेर्ढंसः ॥

विवृतेर्ढंस इत्यादेशो वा भवति ॥

વિ-વૃતને ઠેકાણે ઢંસ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ढंसइ । विवट्टइ ॥

॥ ११९ ॥ क्वथेरट्टः ॥

क्वथेरट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥

ક્વથ્ ધાતુને અટ્ટ એવો આદેશ થાય છે. अट्टइ । कढइ ॥

॥ १२० ॥ ग्रन्थो गण्ठः ॥

ग्रन्थेर्गण्ठ इत्यादेशो भवति ॥

ગ્રન્થ્ ધાતુને ગણ્ઠ એવો આદેશ થાય છે. गण्ठइ । गण्ठी ॥

॥ १२१ ॥ मन्थेर्घुसल-विरोलौ ॥

मन्थेर्घुसल विरोल इत्यादेशौ वा भवतः ॥

મન્થ ધાતુને ઠેકાણે ઘુસલ અને વિરોલ એવા આદેશ વિકલ્પે
છે. घुसलइ । विरोलइ । मन्थइ ॥

॥ १२२ ॥ ह्लादेरवअच्छः ॥

ह्लादतेर्ण्यन्तस्याण्यन्तस्य च अवअच्छ इत्यादेशो भवति ॥

ण्यन्त अथवा अण्यन्त ह्लाद् धातुने अवअच्छ એવો આદેશ થાય છે.
वअच्छइ । ह्लादते ह्लादयति वा ॥ इकारो ण्यन्तस्यापि परिग्रहार्थः ॥

॥ १२३ ॥ नेः सदो मज्जः ॥

निपूर्वस्य सदो मज्ज इत्यादेशो भवति ॥

नि-सद्‌ने ઠેકાણે मज्ज એવો આદેશ થાય છે. अत्ता एत्थ णुमज्जइ ॥

१२४ ॥ छिदेर्दुहाव-णिच्छल्ल णिज्झोड णिव्वर णिल्लूर लूराः ॥

छिदेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥

छिद् धातुने दुहाव, णिच्छल, णिज्झोड, णिव्वर, णिल्लूर અને लूर
એવા છ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. दुहावइ । णिच्छल्लइ । णिज्झोडइ ।
णिव्वरइ । णिल्लूरइ । लूरइ । पक्षे । छिन्दइ ॥

॥ १२५ ॥ आङा ओअन्दोद्दालो ॥

आङा युक्तस्य छिदेरोअन्द उद्दाल इत्यादेशौ वा भवतः ॥
आ-च्छिद् ને ઠેકાણે ओअन्द અને उद्दाल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.
ओअन्दइ । उद्दालइ । अच्छिन्दइ ॥

॥ १२६ ॥ मृदो मल-मढ-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-मड्ड-पन्नाडाः ॥

मृद्नातेरेते सप्तादेशा भवन्ति ॥

मृद् ધાતુને ઠેકાણે मल, मढ, परिहट्ट, खड्ड, चड्ड, मड्ड, અને पन्नाड
એવા સાત આદેશ વિકલ્પે થાય છે. मलइ । मढइ । परिहट्टइ । खड्डइ ।
चड्डइ । मड्डइ । पन्नाडइ ॥

॥ १२७ ॥ स्पन्देश्चुलुचुलः ॥

स्पन्देश्चुलुचुल इत्यादेशो वा भवति ॥

स्पन्द धातुने चुलुचुल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. चुलुचुलइ । फन्दइ ॥

॥ १२८ ॥ निरः पदेर्वलः ॥

निर्पूर्वस्य पदेर्वल इत्यादेशो वा भवति ॥

निर् થકી પર થતા पद् ધાતુને वल એવો આદેશ વિકલ્પે થાય. निव्वलइ । निप्पज्जइ ॥

॥ १२९ ॥ विसंवदेर्विअट्ट-विलोट्ट-फंसाः ॥

विसंपूर्वस्य वदेरेते त्रय आदेशा वा भवति ॥

विसम्–वद्‌ने ઠેકાણે विअट्ट, विलोट्ट, અને फंस એવા ત્રણ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. विअट्टइ । विलोट्टइ । फंसइ । विसंवयइ ॥

॥ १३० ॥ शदो झड-पक्खोडौ ॥

शीयतेरेतावादेशौ भवतः ॥

शद् ધાતુને झड અને पक्खोड એવા આદેશ થાય છે. झडइ पक्खोडइ ॥

॥ १३१ ॥ आक्रन्देर्णीहरः ॥

आक्रन्देर्णीहर इत्यादेशो वा भवति ॥

आ-क्रन्द्‌ने ઠેકાણે णीहर એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णीहरइ अक्कन्दइ ॥

॥ १३२ ॥ खिदेर्जूर-विसूरौ.

खिदेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

खिद् ધાતુને जूर અને विसूर એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. जूरइ। विसूरइ। खिज्जइ ॥

॥ १३३ ॥ रुधेरुत्थङ्घः ॥

रुधेरुत्थङ्घ इत्यादेशो वा भवति ॥

रुध् ધાતુને उत्थङ्घ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. उत्थङ्घइ। रुन्धइ॥

॥ १३४ ॥ निषेधेर्हक्कः ॥

निषेधतेर्हक्क इत्यादेशो वा भवति ॥

नि-षेध् ધાતુને हक्क એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. हक्कइ। निसेहइ ॥

॥ १३५ ॥ क्रुधेर्जूरः ॥

क्रुधेर्जूर इत्यादेशो वा भवति ॥

क्रुध् ધાતુને जूर એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. जूरइ। कुज्झइ ॥

॥ १३६ ॥ जनो जा-जम्मौ ॥

जायतेर्जा जम्म इत्यादेशौ भवतः ॥

जन् ધાતુને जा અને जम्म એવા આદેશ થાય છે. जाअइ। जम्मइ॥

॥ १३७ ॥ तनेस्तड-तड्ड-तड्डव-विरल्लाः ॥

तनेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

तन् ધાતુને तड, तड्ड, तड्डव અને विरल्ल એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. तडइ। तड्डइ। तड्डवइ। विरल्लइ। तणइ ॥

॥ १३८ ॥ तृपस्थिप्पः ॥

तृप्यतेस्थिप्प इत्यादेशो भवति ॥

तृप् धातुने थिप्प એવો આદેશ થાય છે. थिप्पइ ॥

॥ १३९ ॥ उपसर्पेरल्लिअः ॥

उपपूर्वस्य सृपेः कृतगुणस्य अल्लिअ इत्यादेशो वा भवति ॥

उप सृप्ने જ્યારે ગુણ થાય ત્યારે તેને अल्लिअ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अल्लिअइ । उवलप्पइ ॥

॥ १४० ॥ संतपेझङ्खः ॥

संतपेझङ्ख इत्यादेशो वा भवति ॥

सम्-तप्ने ઠેકાણે झङ्ख એવો આદેશ થાય છે. झङ्खइ । पक्षे । संतप्पइ॥

॥ १४१ ॥ व्यापेरोअग्गः ॥

व्याप्नोतेः रोअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥

वि-आप्ने ઠેકાણે ओअग्ग એવો આદેશ થાય છે. ओअग्गइ। वावेइ ॥

॥ १४२ ॥ समापेः समाणः ॥

समाप्नोतेः समाण इत्यादेशो वा भवति ॥

सम्-आप्ने ઠેકાણે समाण એવો આદેશ વિકલ્પે થાયછે. समाणइ । समावेइ ॥

॥१४३॥ क्षिपेर्गलत्थाड्डक्ख-सोल्ल-पेल्ल-णोल्ल-छुह-हुल-परी-घत्ताः ॥

क्षिपेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥

क्षिप् धातुने गलत्थ, अड्डक्ख, सोल्ल, पेल्ल, णोल्ल, छुह, हुल, परी

અને ઘત્ત એવા નવ આદેશ વિકલ્પે થાય છે: गलत्थइ । अड्डक्खइ । सोल्लइ । पेल्लइ । णोल्लइ । ह्रस्वत्वे तु णुल्लइ । छुहइ । हुलइ । परीइ । घत्तइ । खिवइ ॥

॥ १४४ ॥ उत्क्षिपेर्गुलगुञ्छोत्थङ्घाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक-हक्खुवाः

उत्पूर्वस्य क्षिपेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥

उत्-क्षिप्ने ठेकाणे गुलगुञ्छ, उत्थङ्घ, अल्लत्थ, उब्भुत्त, उस्सिक्क अने हक्खुव એવા ૭ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. गुलगुञ्छइ । उत्थङ्घइ । अल्लत्थइ । उब्भुत्तइ । उस्सिक्कइ । हक्खुवइ । उक्खिवइ ॥

॥ १४५ ॥ आक्षिपेर्णीरवः ॥

आङ्पूर्वस्य क्षिपेर्णीरव इत्यादेशो वा भवति ॥

आ-क्षिप्ने ठेकाणे णीरव એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે: णीरवइ । अक्खिवइ ।

॥ १४६ ॥ स्वपेःकमवस-लिस-लोट्टाः ॥

स्वपेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

स्वप् ધાતુને कमवस, लिस અને लोट्ट એવા ત્રણ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. कमवसइ । लिसइ । लोट्टइ । सुअइ ॥

॥ १४७ ॥ वेपेरायम्बायज्झौ ॥

वेपेरायम्ब आयज्झ इत्यादेशौ वा भवतः ॥

वेप् ધાતુને आयम्ब અને आयज्झ એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. आयम्बइ । आयज्झइ । वेवइ ॥

॥ १४८ ॥ विलपेर्झङ्ख वडवडौ ॥

विलपेर्झङ्ख वडवड इत्यादेशौ वा भवतः ॥

वि-लप्ने झङ्ख અને वडवड એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. झङ्खइ। वडवडइ । विलवइ ॥

॥ १४९ ॥ लिपो लिम्पः ॥

लिम्पतेर्लिम्प इत्यादेशो भवति ॥

लिप् धातुनें लिम्प એવો આદેશ થાય છે. लिम्पइ ॥

॥ १५० ॥ गुप्येर्विर-णडौ ॥

गुप्यतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

गुप् (ગણ ૪ થો) ને विर અને णड એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. विरइ । णडइ । पक्षे । गुप्पइ ॥

॥ १५१ ॥ क्रपोवहो णिः ॥

क्रपेः अवह इत्यादेशो ण्यन्तो भवति ॥

क्रप् धातुने अवह એવો ण्यन्त આદેશ થાય છે. अवहावेइ । कृपां करोतीत्यर्थः ॥

॥ १५२ ॥ प्रदीपेस्तेअव-सन्दुम-सन्धुक्काब्भुत्ताः ॥

प्रदीप्यतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

प्र-दीप् ने तेअव, सन्दुम, सन्धुक्क અને अब्भुत्त એવા ચાર આદેશ વિકલ્પે થાય છે. तेअवइ । सन्दुमइ । सन्धुक्कइ । अब्भुत्तइ । पलीवइ ॥

॥ १५३ ॥ लुभेः संभावः ॥

लुभ्यतेः संभाव इत्यादेशो वा भवति ॥

लुभ् ધાતુને संभाव એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. संभावइ। लुब्भइ॥

॥ १५४ ॥ क्षुभेः खउर-पड्डुहौ ॥

क्षुभेः खउर पड्डुह इत्यादेशौ वा भवतः ॥

क्षुभ् ધાતુને खउर અને पड्डुह એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. खउरइ । पड्डुहइ । खुब्भइ ॥

॥ १५५ ॥ आङो रभे रम्भ-ढवौ ॥

आङः परस्य रभे रम्भ ढव इत्यादेशौ वा भवतः ॥

आङ् ઉપસર્ગથી પર रभ ધાતુને रम्भ અને ढव એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. आरम्भइ । आढवइ । आरभइ ॥

॥ १५६ ॥ उपालम्भेर्झङ्ख-पच्चार वेलवाः ॥

उपालम्भेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

उप-आ लम्भ ने झङ्ख, पच्चार અને वेलव એવા ત્રણ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. झङ्खइ । पच्चारइ । वेलवइ । उवालम्भइ ॥

॥ १५७ ॥ अवेर्जृम्भो जम्भा ॥

जृम्भेर्जम्भा इत्यादेशो भवति वेस्तु न भवति ॥

जृम्भ् ધાતુ જો वि ઉપસર્ગથી પર ન હોય તો તેને जम्भा એવો આદેશ થાય છે. जम्भाइ । जम्भाअइ ॥ अवेरिति किम् । केलि-पसरो विअम्भइ॥

॥ १५८ ॥ भाराक्रान्ते नमेर्णिसुढः ॥

भाराक्रान्ते कर्तरि नमेर्णिसुढ इत्यादेशो भवति ॥

नम् धातुना कर्तानो अर्थ जो भारवडे युक्त (भारवडे नमतो) एवो थतो होय तो नम् धातुने णिसुढ एवो आदेश थाय छे. णिसुढइ । पक्षे । णवइ । भाराक्रान्तो नमतीत्यर्थः ॥

॥ १५९ ॥ विश्रमेर्णिव्वा ॥

विश्राम्यतेर्णिव्वा इत्यादेशो वा भवति ॥

विश्रम् धातुने णिव्वा एवो आदेश विकल्पे थाय छे. णिव्वाइ । वीसमइ ॥

॥ १६० ॥ आक्रमेरोहावोत्थारच्छुन्दाः ॥

आक्रमतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

आ क्रम् धातुने ओहाव, उत्थार अने छुन्द एवा त्रण आदेश विकल्पे थाय छे. ओहावइ । उत्थारइ । छुन्दइ । अक्कमइ ॥

॥ १६१ ॥ भ्रमेष्टिरिटिल्ल ढुण्ढुल्ल ढण्ढल्ल-चक्कम्म-भम्मड-भमड-भमाड-तल-अण्ट-झण्ट झम्प-भुम-गुम-फुम-फुस-ढुम ढुस-परी-पराः ॥

भ्रमेरेतेष्टादशादेशा वा भवति

भ्रम् धातुने टिरिटिल्ल, ढुण्ढुल्ल, ढण्ढल्ल, चक्कम्म, भम्मड, भमड, भमाड, तलअण्ट, झण्ट, झम्प, भुम, गुम, फुम, फुस, ढुम, ढुस, परी, अने पर एवा अढार आदेश विकल्पे थाय छे. टिरिटिल्लइ । ढुण्ढुल्लइ । ढण्ढल्लइ । चक्कम्मइ । भम्मडइ । भमडइ । भमाडइ । तलअण्टइ । झण्टइ । झम्पइ । भुमइ । गुमइ । फुमइ । फुसइ । ढुमइ । ढुसइ । परीइ । परइ । भमइ ॥

गमेरई-अइच्छाणुवज्जावज्जसोकुसाक्कुस-पच्चड्ड-पच्छन्द-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-रम्भ-परिअल्ल-वोल-परिअल-णिरिणास-णिवहावसेहावहराः ॥ १६२ ॥

गमेरेते एकविंशतिरादेशा वा भवन्ति ॥

गम् धातुने अई, अइच्छ, अणुवज्ज, अवज्जस, उक्कुस, अक्कुस, पच्चड्ड, पच्छन्द, णिम्मह, णी, णीण, णीलुक्क, पदअ, रम्भ, परिअल्ल, वोल, परिअल, णिरिणास, णिवह, अवसेह अने अवहर એવા એકવીસ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अईइ । अइच्छइ । अणुवज्जइ । अवजसइ । उक्कुसइ । अक्कुसइ । पच्चड्डइ । पच्छन्दइ । णिम्महइ । णीइ । णीणइ । णीलुक्कइ । पदअइ । रम्भइ । परिअल्लइ । वोलइ । परिअलइ । णिरिणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । अवहरई । पक्षे । गच्छइ ॥ हम्मइ । णिहम्मइ । णीहम्मइ । आहम्मइ । पहम्मइ इत्येते तु हम्म गतावित्यस्यैव भविष्यन्ति ॥

॥ १६३ ॥ आङा अहिपच्चुअः ॥

आङा सहितस्य गमेः अहिपच्चुअ इत्यादेशो वा भवति ॥

आ-गमूने ठेकाणे अहिपच्चुअ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अहिपच्चुअइ । पक्षे । आगच्छइ ॥

॥ १६४ ॥ समा अब्भिडः ॥

समा युक्तस्य गमेः अब्भिड इत्यादेशो वा भवति ॥

सम्-गमूने अब्भिड એવો આદેશ વિકલ્પે થાયછે. अब्भिडइ । संगच्छइ ।

॥ १६५ ॥ अभ्याङोम्मत्थः ॥

अभ्याङ्भ्यां युक्तस्य गमेः उम्मत्थ इत्यादेशो वा भवति ॥

अभि-आ-गम्ने उम्मत्थ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. उम्मत्थइ । अब्भागच्छइ । अभिमुखमागच्छतीत्यर्थः ॥

॥ १६६ ॥ प्रत्याङा पलोट्टः ॥

प्रत्याङ्भ्यां युक्तस्य गमेः पलोट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥

प्रति-आ-गम्ने पलोट्ट એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पलोट्टइ । पच्चागच्छइ ॥

॥ १६७ ॥ शमेः पडिसा-परिसामौ ॥

शमेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

शम् ધાતુને पडिसा અને परिसाम એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. पडिसाइ । परिसामइ । समइ ॥

॥ १६८ ॥ रमेः संखुड्ड-खेड्डोब्भाव-किलिकिञ्च-कोट्टुम-मोट्टाय -णीसर-वेल्लाः ॥

रमतेरेतेष्टादेशा वा भवन्ति ॥

रम् ધાતુને संखुड्ड, खेड्ड, उब्भाव, किलिकिञ्च, कोट्टुम, मोट्टाय, णीसर અને वेल्ल એવા આઠ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. संखुड्डइ । खेड्डइ । उब्भावइ । किलिकिञ्चइ । कोट्टुमइ । मोट्टायइ । णीसरइ । वेल्लइ । रमइ ॥

॥ १६९ ॥ पूरेरग्घाडाग्घवोद्धुमाङ्गुमाहिरेमाः ॥

पूरेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥

पूर् धातुने अग्घाड, अग्घव, उद्धुम, अङ्गुम અને अहिरेम, એવા પાંચ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अग्घाडइ । अग्घवइ । उद्धुमाइ । अङ्गुमई । अहिरेमई । पूरई ॥

॥ १७० ॥ त्वरस्तुवर-जअडौ ॥

त्वरतेरेतावादेशौ भवतः ॥

त्वर् धातुने तुवर અને जअड એવા આદેશ થાય છે. तुवरई । जअडई । तुवरन्तो । जअडन्तो ॥

॥ १७१ ॥ त्यादिशत्रोस्तूरः ॥

त्वरतेस्त्यादौ शतरि च तूर इत्यादेशो भवति ॥

त्यादि પ્રત્યય અને शतृ પ્રત્યય પર છતાં त्वर्ने तूर આદેશ થાય છે. तूरई । तूरन्तो ॥

॥ १७२ ॥ तुरोत्यादौ ॥

त्वरोत्यादौ तुर आदेशो भवति ॥

त्वर् धातुने त्यादिभिन्न પ્રત્યય પર છતાં तुर આદેશ થાય છે. तुरिओ । तुरन्तो ॥

॥ १७३ ॥ क्षरः खिर-झर-पज्झर-पच्चड-णिच्चल-णिट्टुआः ॥

क्षरेरेते षड् आदेशा भवन्ति ॥

क्षर् धातुने खिर, झर, पज्झर, पच्चड, णिच्चल અને णिट्टुअ એવા ૭ આદેશ થાય છે. खिरई । झरई । पज्झरई । पच्चडई । णिच्चलई । णिट्टुअई ॥

॥ १७४ ॥ उच्छल उत्थल्लः ॥

उच्छलतेरुत्थल्ल इत्यादेशो भवति ॥

उत्-शल्ने उत्थल्ल એવો આદેશ થાય છે. उत्थल्लइ ॥

॥ १७५ ॥ विगलेस्थिप्प-णिट्टुहौ ॥

विगतलतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

वि-गल्ने थिप्प અને णिट्टुह એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. थिप्पइ । णिट्टुहइ । विगलइ ॥

॥ १७६ ॥ दलि-वल्योर्विसट्ट-वम्फौ ॥

दलेर्वलेश्च यथासंख्यं विसट्ट वम्फ इत्यादेशौ वा भवतः ॥

दल् धातुने विसट्ट અને वल्ने वम्फ એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. विसट्टइ । वम्फइ । पक्षे । दलइ । वलइ ॥

॥ १७७ ॥ भ्रंशेः फिड-फिट्ट-फुड-फुट्ट-चुक्क-भुल्लाः ॥

भ्रंशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥

भ्रंश् धातुने फिड, फिट्ट, फुड, फुट्ट, चुक्क અને भुल्ल એવા ૭ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. फिडइ । फिट्टइ । फुडइ । फुट्टइ । चुक्कइ । भुल्लइ । पक्षे । भंसइ ॥

॥ १७८ ॥ नशेर्णिरणास-णिवहावसेह-पडिसा-सेहावहराः ॥

नशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥

नश् धातुने णिरणास, णिवह, अवसेह, पडिसा, सेह અને अवहर એવા ૭ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिरणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । पडिसाइ । सेहइ । अवहरइ । पक्षे । नस्सइ ॥

॥ १७९ ॥ अवात्काशो वासः ॥

अवात्परस्य काशो वास इत्यादेशो भवति ॥

अव ઉપસર્ગથી પર काश् ધાતુને वास એવો આદેશ થાય છે. ओवासइ ॥

॥ १८० ॥ संदिशेरप्पाहः ॥

संदिशतेरप्पाह इत्यादेशो वा भवति ॥

सम्-दिश्‌ને ઠેકાણે अप्पाह એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अप्पाहइ । संदिसइ ॥

॥ १८१ ॥ दृशो निअच्छ-पेच्छावयच्छावयज्झ-वज्ज-सव्वव-देक्खौअक्खावक्खावअक्ख-पुलोअ-पुलअ-निआवआस-पासाः ॥

दृशेरेते पञ्चदशादेशा भवन्ति ॥

दृश् ધાતુને निअच्छ, पेच्छ, अवयच्छ, अवयज्झ, वज्ज, सव्वव, देक्ख, ओअक्ख, अवक्ख, अवअक्ख, पुलोअ, पुलअ, निअ, अवआस અને पास એવા પંદર આદેશ થાય છે. निअच्छइ । पेच्छइ । अवयच्छइ। अवयज्झइ। वज्जइ । सव्ववइ । देक्खइ । ओअक्खइ । अवक्खइ । अवअक्खइ । पुलोएइ । पुलएइ । निअइ । अवआसइ । पासइ ॥ निज्झाअइ इति तु निध्यायतेः स्वरादत्यन्ते भविष्यति ॥

॥ १८२ ॥ स्पृशः फास-फंस-फरिस-छिव-छिहालुङ्खालिहाः ॥

स्पृशतेरेते सप्त आदेशा भवन्ति ॥

स्पृश् ધાતુને फास, फंस, फरिस, छिव, छिह, आलुङ्ख, અને आलिह

એવા સાત આદેશ થાય છે. फासइ । फंसइ । फरिसइ । छिवइ । छिहइ । आलुङ्खइ । आलिहइ ॥

॥ १८३ ॥ प्रविशे रिअः ॥

प्रविशेः रिअ इत्यादेशो वा भवति ॥

प्र-विश् ને ઠેકાણે रिअ એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. रिअइ । पविसइ ॥

॥ १८४ ॥ प्रान्मृश-मुषोर्म्हुसः ॥

प्रात्परयोर्मृशतिमुष्णात्योर्म्हुस इत्यादेशो भवति ॥

प्र થી પર मृश् અને मुष् ધાતુને म्हुस એવો વિકલ્પે થાય છે. पम्हुसइ । प्रमृशति । प्रमुष्णाति वा ॥

॥ १८५ ॥ पिषेर्णिवह-णिरिणास-णिरिणज्ज-रोञ्च-चड्डाः ॥

पिषेरेते पञ्चादेशा भवन्ति वा ॥

पिष् ધાતુને णिवह, णिरिणास, णिरिणज्ज, रोञ्च અને चड्ड એવા પાંચ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. णिवहइ । णिरिणासइ । णिरिणज्जइ । रोञ्चइ । चड्डइ । पक्षे । पीसइ ॥

॥ १८६ ॥ भषेर्भुक्कः ॥

भषेर्भुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥

भष् ધાતુને भुक्क એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. भुक्कइ । भसइ ॥

॥ १८७ ॥ कृषेः कड्ढ-साअड्ढाञ्चाणच्छायञ्छाइञ्छाः ॥

कृषेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥

कृष् धातुने कड्ड, साअड्ड, अञ्च, अणच्छ, अयञ्छ અને आइञ्छ એવા ७ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. कड्डइ । साअड्डइ । अञ्चइ । अणच्छइ । अयञ्छइ । आइञ्छइ । पक्षे । करिसइ ॥

॥ १८८ ॥ असावक्खोडः ॥

असिविषयस्य कृषेरक्खोड इत्यादेशो भवति ॥

कृष् धातुनो અર્થ જ્યારે 'તલવાર ખેંચવી' એવો થતો હોય ત્યારે તેને अक्खोड એવો આદેશ થાય છે. अक्खोडेइ । असिं कोशात्कर्षतीत्यर्थः ॥

॥ १८९ ॥ गवेषेर्ढुण्ढुल्ल-ढण्ढोल-गमेस-घत्ताः ॥

गवेषेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

गवेष् धातुने ढुण्ढुल्ल, ढण्ढोल, गमेस અને घत्त એવા ચાર આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ढुण्ढुल्लइ । ढण्ढोलइ । गमेसइ । घत्तइ । गवेसइ ॥

॥ १९० ॥ श्लिषेः सामग्गावयास-परिअन्ताः ॥

श्लिष्यतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

श्लिष् धातुने सामग्ग, अवयास, અને परिअन्त એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. सामग्गइ । अवयासइ । परिअन्तइ । सिलेसइ ॥

॥ १९१ ॥ म्रक्षेश्चोप्पडः ॥

म्रक्षेश्चोप्पड इत्यादेशो वा भवति ॥

म्रक्ष् धातुने चोप्पड એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. चोप्पडइ । मक्खइ ॥

॥ १९२ ॥ काङ्क्षेराहाहिलङ्घाहिलङ्ख-वच्च-वम्फ-मह-सिह-वि-

काङ्क्षेरेतेऽष्टादेशा वा भवन्ति ॥

काङ्क्ष् धातुने आह, अहिलङ्घ, अहिलङ्ख, वच्च, वम्फ, मह, सिह अने विलुम्प એવા આઠ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. आहइ । अहिलङ्घइ । अहिलङ्खइ । वच्चइ । वम्फइ । महइ । सिहइ । विलुम्पइ । कङ्खइ ॥

॥ १९३ ॥ प्रतीक्षेः सामय-विहीर-विरमालाः ॥

प्रतीक्षेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

प्रति ईक्ष् धातुने सामय, विहीर अने विरमाल એવા ત્રણ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. सामयइ । विहीरइ । विरमालइ । पडिक्खई ॥

॥ १९४ ॥ तक्षेस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रम्फाः ॥

तक्षेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥

तक्ष् धातुने तच्छ, चच्छ, रम्प अने रम्फ એવા ચાર આદેશ વિકલ્પે થાય છે. तच्छइ । चच्छइ । रम्पइ । रम्फइ । तक्खइ ॥

॥ १९५ ॥ विकसेः कोआस-वोसट्टौ ॥

विकसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

वि-कस्ने ઠેકાણે कोआस अने वोसट्ट એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. कोआसइ । वोसट्टइ । विअसइ ॥

॥ १९६ ॥ हसेर्गुञ्जः ॥

हसेर्गुञ्ज इत्यादेशो वा भवति ॥

हस् धातुने गुञ्ज એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. गुञ्जइ । हसइ ।

॥ १९७ ॥ स्रंसेर्ल्हस-डिम्भौ ॥

स्रंसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

स्रंस् धातुने ल्हस अने डिम्भ एवा आदेश विकल्पे थाय छे. ल्हसइ । परिल्हसइ सलिल-वसणं । डिम्भइ । संसइ ॥

॥ १९८ ॥ त्रसेर्डर-बोज्ज-वज्जाः ॥

त्रसेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

त्रस् धातुने डर, बोज्ज अने वज्ज एवा त्रण आदेश विकल्पे थाय छे. डरइ । बोज्जइ । वज्जइ । तसइ ॥

॥ १९९ ॥ न्यसो णिम-णुमौ ॥

न्यस्यतेरेतावादेशौ भवतः ॥

नि-अस् (ग० ४ थो) ने णिम अने णुम एवा आदेश थाय छे. णिमइ णुमइ ॥

॥ २०० ॥ पर्यसः पलोट्ट-पल्लट्ट-पल्हत्थाः ॥

पर्यस्यतेरेते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

परि-अस्ने पलोट्ट, पल्लट्ट, अने पल्हत्थ एवा त्रण आदेश थाय छे. पलोट्टइ । पल्लट्टइ । पल्हत्थइ ॥

॥ २०१ ॥ निःश्वसेर्झङ्खः ॥

निःश्वसेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवति ॥

निः-श्वस् ने झङ्ख एवो आदेश विकल्पे थाय छे. झङ्खइ । नीससइ ॥

॥ २०२ ॥ उल्लसेरूसलोसुम्भ-णिल्लस-पुलआअ-गुञ्जोल्लारोआः ॥

उल्लसेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥

उद्–लस् ने ઠેકાણે ऊसल, ऊसुम्भ, णिल्लस, पुलआ, गुओल्ल, आरोआ એવા ७ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ऊसलइ । ऊसुम्भइ । णिल्लसइ । पुलआअइ । गुओल्लइ । ह्रस्वत्वे तु । गुञ्जुल्लइ । आरोअइ उल्लसइ ॥

॥ २०३ ॥ भासेर्भिसः ॥

भासेर्भिस इत्यादेशो वा भवति ॥

भास् ધાતુને भिस એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. भिसइ । भासइ ॥

॥ २०४ ॥ ग्रसेर्घिसः ॥

ग्रसेर्घिस इत्यादेशो वा भवति ॥

ग्रस् ધાતુને घिस એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. घिसइ । गसइ ॥

॥ २०५ ॥ अवाद्गाहेर्वाहः ॥

अवात्परस्य गाहेर्वाह इत्यादेशो वा भवति ॥

अव ઉપસર્ગથી પર गाह ધાતુને वाह એવો આદેશ વિકલ્પે થાયછે. ओवाहइ । ओगाहइ ॥

॥ २०६ ॥ आरुहेश्चड-वलग्गौ ॥

आरुहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

आ-रुह्ने ઠેકાણે चड અને वलग्ग એવા આદેશ થાય છે. चडइ । वलग्गइ । आरुहइ ॥

॥ २०७ ॥ मुहेर्गुम्म-गुम्मडौ ॥

मुहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

मुह् धातुने गुम्म अने गुम्मड એवा આदेश विકल्पे थाय छे. गुम्मइ । गुम्मडइ । मुज्झइ ॥

॥ २०८ ॥ दहेरहिऊलालुङ्खौ ॥

दहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥

दह् धातुने अहिऊल અने आलुङ्ख એवा આदेश विકल्पे थाय छे.— अहिऊलइ । आलुङ्खइ । डहइ ॥

॥ २०९ ॥ ग्रहो वल-गेण्ह-हर-पङ्ग-निरुवाराहिपच्चुआः ॥

ग्रहेरेते षडादेशा भवन्ति ॥

ग्रह धातुने वल, गेण्ह, हर, पङ्ग, निरुवार અने अहिपच्चुअ એवा ७ આदेश थाय छे. वलइ । गेण्हइ । हरइ । पङ्गइ । निरुवारइ । अहिपच्चुअइ ॥

॥ २१० ॥ क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् ॥

ग्रहः क्त्वातुम्तव्येषु घेत् इत्यादेशो भवति ॥

क्त्वा, तुम् અने तव्य प्रत्यय पर छतां ग्रह धातुने घेत् એवो આदेश थाय छे. क्त्वा । घेत्तूण । घेत्तुआण ॥ क्वचिन्न भवति । गेण्हिअ ॥ तुम् घेत्तुं ॥ तव्य । घेत्तव्वं ॥

॥ २११ ॥ वचो वोत् ॥

वक्तेर्वोत् इत्यादेशो भवति क्त्वातुम्तव्येषु ॥

वच् ने ठेकाणे क्त्वा, तुम् અने तव्य पर छतां वोत् એवो આदेश थाय छे. वोत्तूण । वोत्तुं । वोत्तव्वं ॥

॥ २१२ ॥ रुद-भुज-मुचां तोन्त्यस्य ॥

एषामन्त्यस्य क्त्वातुम्तव्येषु तो भवति ॥

रुद्, भुज् અને मुच् ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો क्त्वा, तुम् અને तव्य પ્રત્યય પર છતાં त् થાય છે. रोत्तूण । रोत्तुं । रोत्तव्वं ॥ भोत्तूण । भोत्तुं । भोत्तव्वं ॥ मोत्तूण । मोत्तुं । मोत्तव्वं ॥

॥ २१३ ॥ दृशस्तेन ट्ठः ॥

दृशोन्त्यस्य तकारेण सह द्विरुक्तष्ठकारो भवति ॥

दृश् ધાતુના અન્ત્ય વર્ણને त्‌ની સાથે બેવડો ट्ठ થાય છે. दट्ठूण । दट्ठुं । दट्ठव्वं ॥

॥ २१४ ॥ आः कृगो भूत-भविष्यतोश्च ॥

कृगोन्त्यस्य आ इत्यादेशो भवति भूतभविष्यत्कालयोश्चकारात् क्त्वातुम्तव्येषु च ॥

कृग् ધાતુના અન્ત્ય ऋनो ભૂત અને ભવિષ્યત્કાલના પ્રત્યય, તથા क्त्वा, तुम् અને तव्य પ્રત્યય પર છતાં आ થાય છે. काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वा ॥ काहिइ । करिष्यति । कर्ता वा ॥ क्त्वा । काऊण ॥ तुम् । काउं ॥ तव्य । कायव्वं ॥

॥ २१५ ॥ गमिष्यमासां छः ॥

एषामन्त्यस्य छो भवति ॥

गम्, इष्, यम् અને आस् એ ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો छ થાય છે. गच्छइ । इच्छइ । जच्छइ । अच्छइ ॥

॥ २१६ ॥ छिदि-भिदो न्दः ॥

अनयोरन्त्यस्य नकाराक्रान्तो दकारो भवति ॥

छिद् અને ભિદ્ ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો ન્દ્ થાય છે. छिन्दइ । भिन्दइ ॥

॥ २१७ ॥ युध-बुध-गृध-क्रुध-सिध-मुहां ज्झः ॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तो झो भवति ॥

युध्, बुध्, गृध्, सिध् અને मुह એ ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો બેવડો ज्झ् થાય છે. जुज्झइ । बुज्झइ । गिज्झइ । कुज्झइ । सिज्झइ । मुज्झइ ॥

॥ २१८ ॥ रुधो न्ध-म्भौ च ॥

रुधोन्त्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ चकारात् ज्झश्च भवति ॥

रुध् ધાતુના અન્ત્ય ધ્નો न्ध्, म्भ, અને ज्झ थाय છે. रुन्धइ । रुम्भइ । रुज्झइ ॥

॥ २१९ ॥ सद पतोर्डः ॥

अनयोरन्त्यस्य डो भवति ॥

सद् અને पत् ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો ड् થાય છે. सडइ । पडइ ॥

॥ २२० ॥ क्थ-वर्धां ढः ॥

अनयोरन्त्यस्य ढो भवति ॥

क्थ्, वृध् અથવા वर्ध् ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો ढ થાય છે. कढइ । वड्ढइ पवयकलयलो ॥ परिअड्ढइ लायण्णं ॥ बहुवचनाद् वृधेः कृतगुणस्य वर्धेश्चाविशेषेण ग्रहणम् ॥

॥ २२१ ॥ वेष्टः ॥

वेष्ट वेष्टने इत्यस्य धातोः कगटड इत्यादिना [२.७७.] षलोपेन्त्यस्य ढो भवति ॥

वेष्ट् धातुना ष्नो (२–७७ सूत्र प्रमाणे) लोप थया पछी अन्त्य ट्नो ढ् थाय छे. वेढइ । वेढिज्जइ ॥

॥ २२२ ॥ समो ल्लः ॥

संपूर्वस्य वेष्टतेरन्त्यस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥

सम्–वेष्ट्ना अन्त्य वर्णनो ल्ल थाय छे. संवेल्लइ ॥

॥ २२३ ॥ वोदः ॥

उदः परस्य वेष्टतेरन्त्यस्य ल्लो वा भवति ॥

उद् थकी पर वेष्ट् धातुना अन्त्यनो ल्ल विकल्पे थाय छे. उव्वेल्लइ । उव्वेढइ ॥

॥ २२४ ॥ स्विदां ज्जः ॥

स्विदिप्रकाराणामन्त्यस्य द्विरुक्तो जो भवति ॥

स्विद् सरखा धातुना अन्त्य वर्णनो ज्ज थाय छे. सव्वङ्ग-सिज्जिरीए । संपज्जइ । खिज्जइ ॥ बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥

॥ २२५ ॥ व्वः ॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तश्वो भवति ॥

मज्, नृत् अने मद्ना अन्त्य वर्णनो व्व थाय छे. मव्वइ । नव्वइ । मव्वइ ॥

॥ २२६ ॥ रुद-नमोर्वः

अनयोरन्त्यस्य वो भवति ॥

रुद् અને नम् ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો व થાય છે. रुवइ । रोवइ । नवइ ॥

॥ २२७ ॥ उद्विजः ॥

उद्विजतेरन्त्यस्य वो भवति ॥

उद्-विज्‌ના અન્ત્ય વર્ણનો व થાય છે. उव्विवइ । उव्वेवो ॥

॥ २२८ ॥ खाद-धावोर्लुक् ॥

अनयोरन्त्यस्य लुग् भवति ॥

खाद् અને धाव् ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો લોપ થાય છે. (આ સૂત્ર બહુલાધિકારથી વર્તમાના, ભવિષ્યન્તી અને વિધ્યાદ્યર્થે એમના એક વચનમાંજ લાગે છે). खाइ । खाअइ । खाहिइ । खाउ । धाइ । धाहिइ । धाउ ॥ बहुलाधिकाराद्वर्तमानाभविष्यद्विध्याद्येकवचन एव भवति । तेनेह न भवति । खादन्ति । धावन्ति ॥ क्वचिन्न भवति । धावइ पुरओ ॥

॥ २२९ ॥ सृजो रः ॥

सृजो धातोरन्त्यस्य रो भवति ॥

सृज् ધાતુના ज्‌નો र થાય છે. निसिरइ । वोसिरइ । वोसिरामि ॥

॥ २३० ॥ शकादीनां द्वित्वम् ॥

शकादीनामन्त्यस्य द्वित्वं भवति ॥

शक-आदि ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો દ્વિત્વ થાય છે. शक् । सक्कइ ॥

जिम । जिम्मइ ॥ लग् । लग्गइ ॥ मग् । मग्गइ ॥ कुप् । कुप्पइ ॥ नश् । नस्सइ ॥ अट् । परिअट्टइ ॥ लुड् । पलोट्टइ ॥ तुट् । तुट्टइ ॥ नट् । नट्टइ ॥ सिव् । सिव्वइ । इत्यादि ॥

॥ २३१ ॥ स्फुटि-चलेः ॥

अनयोरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥

स्फुट् અને चल् ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો દ્વિત્વ વિકલ્પે થાય છે. फुट्टइ । फुडइ । चल्लइ चलइ ॥

॥ २३२ ॥ प्रादेर्मीलेः ॥

प्रादेः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥

प्र વિગેરે ઉપસર્ગથી પરામીલ ધાતુના ल्ने દ્વિત્વ વિકલ્પે થાય છે. पमिल्लइ पमीलइ । निमिल्लइ निमीलइ । संमिल्लइ संमीलइ । उम्मिल्लइ उम्मीलइ ॥ प्रादेरिति किम् । मीलइ ॥

॥ २३३ ॥ उवर्णस्यावः ॥

धातोरन्त्यस्योवर्णस्य अवादेशो भवति ॥

ધાતુના અન્ત્ય उ વર્ણને अव આદેશ થાય છે. न्हुङ् । निण्हवइ ॥ हु । निहवइ ॥ च्युङ् । चवइ ॥ रु । रवइ ॥ कु । कवइ ॥ सू । सवइ । पसवइ ॥

॥ २३४ ॥ ऋवर्णस्यारः ॥

धातोरन्त्यस्य ऋवर्णस्य अरादेशो भवति ॥

ધાતુના અન્ત્ય ऋવર્ણને अर આદેશ થાય છે. करइ । धरइ । मरइ ।

वरइ । सरइ । हरइ । तरइ । जरइ ॥

॥ २३५ ॥ वृषादीनामरिः ॥

वृष इत्येवंप्रकाराणां धातूनाम् ऋवर्णस्य अरिः इत्यादेशो भवति॥

वृष् જેવા ધાતુના ऋને अरि આદેશ થાય છે. वृष् । वरिसई कृष् । करिसई ॥ मृष् । मरिसई ॥ हृष् । हरिसई ॥ येषामरिरादेशो दृश्यते ते वृषादयः ॥

॥ २३६ ॥ रुषादीनां दीर्घः ॥

रुष इत्येवंप्रकाराणां धातूनां दीर्घो भवति ॥

रुष् જેવા ધાતુનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે. रूसई । तूसई । सूसई । दूसई पूसई सीसई इत्यादि ॥

॥ २३७ ॥ युवर्णस्य गुणः ॥

धातोरिवर्णस्योवर्णस्य च क्ङित्यपि गुणो भवति ॥

ધાતુના इवर्ण અને उवर्णनो कित् અથવા ङित् પ્રત્યય પર હોય તો પણ ગુણ થાય છે. जेऊण । नेऊण । नेई । नेन्ति । उड्डेई । उड्डेन्ति। मोत्तूण । सोऊण ॥ क्वचिन्न भवति । नीओ । उड्डीणो ॥

॥ २३८ ॥ स्वराणां स्वराः ॥

धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुलं भवन्ति ॥

ધાતુઓમાંના સ્વરને બદલે સ્વર बहुलं (ઘણું કરીને) થાય છે. हवई । हिवई ॥ चिणई । चुणई ॥ सद्दहणं । सद्दहाणं ॥ धावई धुवई ॥ रुवई रोवई ॥क्वचिन्नित्यम् । देई । लेई । विहेई । नासई आर्षे । बेमि ॥

॥ २३९ ॥ व्यञ्जनाददन्ते ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातोरन्ते अकारो भवति ॥

વ્યંજનાન્ત ધાતુની અન્તે अ આગમ થાય છે. भमइ । हसइ । कुणइ । चुम्बइ । भणइ । उवसमइ । पावइ । सिञ्चइ । रुन्धइ । मुसइ । हरइ । करइ ॥ शबादीनां च प्रायः प्रयोगो नास्ति ॥

॥ २४० ॥ स्वरादनतो वा ॥

अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्धातोरन्ते अकारागमो वा भवति ॥

અકારાન્ત શિવાયના સ્વરાન્ત ધાતુની અન્તે अ આગમ વિકલ્પે થાય છે. पाइ पाअइ । धाइ धाअइ । जाइ जाअइ । झाइ झाअइ । जम्भाइ जम्भाअइ । उव्वाइ उव्वाअइ । मिलाइ मिलाअइ । विक्केइ विकेअइ। होऊण होइऊण ॥ अनत इति किम् । चिइच्छइ । दुगुच्छइ ॥

॥ २४१ ॥ चि-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धूगां णो ह्रस्वश्च ॥

च्यादीनां धातूनामन्ते णकारागमो भवति एषां स्वरस्य च ह्रस्वो भवति ॥

चि, जि, श्रु, हु, स्तु, लू, पू, અને धूग् આ ધાતુને અન્તે ण આગમ આવે છે અને આ ધાતુઓનો સ્વર હ્રસ્વ થાય છે. चि । चिणइ॥ जि । जिणइ ॥ श्रु । सुणइ ॥ हु । हुणइ ॥ स्तु । थुणइ ॥ लू । लुणइ ॥ पू । पुणइ ॥ धूग् । धुणइ ॥ बहुलाधिकारात्क्वचिद्विकल्पः । उच्चिणइ । उच्चेइ ॥ जेऊण । जिणिऊण ॥ जयइ । जिणइ॥ सोऊण । सुणिऊण॥

॥ २४२ ॥ न वा कर्म-भावे व्वः क्यस्य च लुक् ॥

च्यादीनां कर्मणि भवि च वर्तमानानामन्ते द्विरुक्तो वकारागमो वा भवति तत्सन्नियोगे च क्यस्य लुक् ॥

કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં चि વિગેરે ધાતુને અન્તે व्व એવો આગમ વિકલ્પે થાય છે અને તે થાય ત્યારે क्यનો લોપ થાય છે. चिव्वइ चिणिज्जइ । जिव्वइ जिणिज्जइ । सुव्वइ सुणिज्जइ । हुव्वइ हुणिज्जइ । थुव्वइ थुणिज्जइ । लुव्वइ लुणिज्जइ। पुव्वइ । पुणिज्जइ। धुव्वइ धुणिज्जइ॥ एवं भविष्यति । चिव्विहिइ । इत्यादि ॥

॥ २४३ ॥ म्मश्चेः ॥

चिगः कर्मणि भावे च अन्ते संयुक्तो मो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥

चि ધાતુને કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં म्म એવો અન્તે આગમ થાય છે અને તે થાય ત્યારે क्यનો લોપ થાય છે. चिम्मइ । चिव्वइ । चिणिज्जइ ॥ भविष्यति । चिम्मिहिइ । चिव्विहिइ । चिणिहिइ ॥

॥ २४४ ॥ हन्खनोन्त्यस्य ॥

अनयोः कर्मभावेन्त्यस्य द्विरुक्तो मो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥

કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં हन् અને खन् ધાતુના અન્ત્ય न्નો म्म વિકલ્પે થાય છે. અને તે થાય ત્યારે क्यનો લોપ થાય છે. हम्मइ हणिज्जइ । खम्मइ खणिज्जइ ॥ भविष्यति । हम्मिहिइ हणिहिइ । खम्मिहिइ खणिहिय बहुलाधिकाराद्धन्तेः कर्तर्यपि ॥ हम्मइ । हन्तीत्यर्थः ॥ क्वचिन्न

भवति ॥ हन्तव्वं । हन्तूण । हओ ॥

॥ २४५ ॥ ब्भो दुह-लिह-वह-रुधामुच्चातः ॥

दुहादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो भो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् वहेरकारस्य च उकारः ॥

કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં दुह, लिह्, वह् અને रुध् આ ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો ब्भ વિકલ્પે થાય છે. તે થાય ત્યારે क्यનો લોપ થઇને वहના अકારનો उકાર થાય છે. दुब्भइ दुहिज्जइ । लिब्भइ । लिहिज्जइ । वुब्भइ वहिज्जइ । रुब्भइ रुन्धिज्जइ । भविष्यति । दुब्भिहिइ दुहिहिइ । इत्यादि ॥

॥ २४६ ॥ दहो ज्झः ॥

दहोन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो झो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥

કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં दह ધાતુના हનો ज्झ વિકલ્પે થાયછે. અને તે થાય ત્યારે क्यનો લોપ થાય છે. डज्झइ डहिज्जइ । भविष्यति । डज्झिहिइ । डहिहिइ ॥

॥ २४७ ॥ बन्धो न्धः ॥

बन्धेर्धातोरन्त्यस्य न्ध इत्यवयवस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥

बन्ध् ધાતુના न्धने બદલે કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં ज्झ વિકલ્પે થાય છે અને તે થાય ત્યારે क्यનો લોપ થાય છે. बज्झइ । बन्धिज्जइ ॥ भविष्यति । बज्झिहिइ । बन्धिहिइ ॥

॥ २४८ ॥ समनूपाद्रुधेः ॥

समनूपेभ्यः परस्य रुधेरन्त्यस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति त-त्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥

सम्, अनु અને उप થકી પર रुध् ધાતુના ધ્નો કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં ज्झ વિકલ્પે થાય છે, અને તે થાય ત્યારે क्यनो લોપ થાય છે. संरुज्झइ । अणुरुज्झइ । उवरुज्झइ । पक्षे । संरुन्धिज्जइ । अणुरुन्धिज्जइ । उवरुन्धिज्जइ ॥ भविष्यति । संरुज्झिहिइ । संरुन्धिहिइ । इत्यादि ॥

॥ २४९ ॥ गमादीनां द्वित्वम् ॥

गमादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्वित्वं वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥

गम्, हस्, भण्, छुप्, रुव् (रुद्नो), लभ्, कथ् અને भुज् ધાતુના અન્ત્ય વર્ણનો કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં દ્વિત્વ વિકલ્પે થાય છે, અને તે થાય ત્યારે क्यनो લોપ થાય છે. गम् । गम्मइ । गमिज्जइ ॥ ह-स । हस्सइ । हसिज्जइ ॥ भण् । भण्णइ । भणिज्जइ । छुप् । छुप्पइ । छुविज्जइ ॥ रुद-नमोर्वः [४.२२६] इति कृतवकारादेशो रुदिरत्र पठ्यते । रुव् । रुव्वइ । रुविज्जइ ॥ लभ् । लब्भइ । लहिज्जइ ॥ कथ् कत्थइ । कहिज्जइ ॥ भुज् । भुज्जइ ॥ भुञ्जिज्जइ ॥ भविष्यति । गम्मिहिइ । गमि-हिइ । इत्यादि ।

॥ २५० ॥ हृ-कृ-तृ-ज्रामीरः ॥

एषामन्त्यस्य ईर इत्यादेशो वा भवति तत्सन्नियोगे च क्यलुक्॥

हृ, कृ, तृ અને जृ એ ધાતૂઓના અન્ત્ય વર્ણનો ईर આદેશ વિકલ્પે થાય છે, અને તે થાય ત્યારે क्यनो લોપ થાય છે. हीरइ हरिज्जइ । कीरइ करिज्जइ । तीरइ तरिज्जइ । जीरइ जरिज्जइ ॥

॥ २९१ ॥ अर्जेर्विढप्पः ॥

अन्त्यस्येति निवृत्तम् । अर्जेर्विढप्प इत्यादेशो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥

अज् ધાતુને विढप्प એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે અને તે થાય ત્યારે क्यनो લોપ થાય છે. विढप्पइ । पक्षे । विढविज्जइ । अज्जिज्जइ ॥

॥ २९२ ॥ ज्ञो णव्व-णज्जौ ॥

जानातेः कर्मभावे णव्व णज्ज इत्यादेशौ वा भवतः तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥

ज्ञा ધાતુને કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં णव्व અને णज्ज એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે, અને તે થાય ત્યારે क्यनो લોપ થાય છે. णव्वइ णज्जइ । पक्षे । जाणिज्जइ । मुणिज्जइ ॥ म्न ज्ञोर्णः [२.४२] इति णादेशे तु । णाइज्जइ ॥ नञ्पूर्वकस्य । अणाइज्जइ ॥

॥ २९३ ॥ व्याहृगेर्वाहिप्पः ॥

व्याहरतेः कर्मभावे वाहिप्प इत्यादेशो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥

व्या-हृ ધાતુને કર્મણિ અથવા ભાવે પ્રયોગમાં वाहिप्प એવો આદેશ

विकल्पे थाय छे, अने ते थाय त्यारे क्यनो लोप थाय छे. वाहिप्पइ ॥ वाहरिज्जइ ॥

॥ २५४ ॥ आरभेराढप्पः ॥

आङ्पूर्वस्य रभेः कर्मभावे आढप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य च लुक् ॥

आरभ्‌ने ठेकाणे आढप्प एवो आदेश विकल्पे थाय छे अने ते थाय त्यारे क्यनो लोप थाय छे. आढप्पइ । पक्षे । आढवीअइ ॥

॥ २५५ ॥ स्निह-सिचोः सिप्पः ॥

अनयोः कर्मभावे सिप्प इत्यादेशो भवति क्यस्य च लुक् ॥

कर्मणि अथवा भावे प्रयोगमां स्निह् अने सिच् धातुने सिप्प एवो आदेश थाय छे, अने ते थाय त्यारे क्यनो लोप थाय छे. सिप्पइ । स्निह्यते । सिच्यते वा ॥

॥ २५६ ॥ ग्रहेर्घेप्पः ॥

ग्रहेः कर्मभावे घेप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य च लुक् ॥

कर्मणि अथवा भावे प्रयोगमां ग्रह् धातुने घेप्प एवो आदेश विकल्पे थाय छे, ते थाय त्यारे क्यनो लोप थाय छे. घेप्पइ । गिण्हिज्जइ ॥

॥ २५७ ॥ स्पृशेश्छिप्पः ॥

स्पृशतेः कर्मभावे छिप्पादेशो वा भवति क्यलुक् च ॥

કર્મણિ અને ભાવે પ્રયોગમાં स्पृश् ધાતુને छिप्प એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે, અને તે થાય ત્યારે क्यनो લોપ થાય છે. छिप्पइ । छिविज्जइ॥

॥ २५८ ॥ क्तेनाप्फुण्णादयः ॥

अप्फुण्णादयः शब्दा आक्रमिप्रभृतीनां धातूनां स्थाने क्तेन सह वा निपात्यन्ते ॥

आ-क्रम् વિગેરે ધાતુઓને क्त પ્રત્યયની સાથે अप्फुण्ण વિગેરે આદેશ વિકલ્પે निपातन કરાય છે. अप्फुण्णो आक्रान्तः ॥ उक्कोसं । उत्कृष्टम्" फुडं । स्पष्टम् ॥ वोलीणो । अतिक्रान्तः ॥ वोसट्टो । विकसितः ॥ निसुट्टो निपातितः ॥ लुग्गो । रुग्णः ॥ ल्हिक्को । नष्टः ॥ पम्हुट्ठो । प्रमृष्टः प्रमुषितो वा ॥ विढत्तं । अर्जितम् ॥ छित्तं । स्पृष्टम् ॥ निमिअं । स्थापितम् चक्खिअं । आस्वादितम् ॥ लुअं । लूनम् ॥ जढं । त्यक्तम् ॥ झोसिअं क्षिप्तम् ॥ निच्छूढं । उद्वृत्तम् ॥ पल्हत्थं पलोट्टं च । पर्यस्तम् ॥ हीसमणं । हेषितम् । इत्यादि ॥

॥ २५९ ॥ धातवोर्थान्तरेपि ॥

उक्तादर्थादर्थान्तरेपि धातवो वर्तन्ते ॥

संस्कृत ધાતુપારાયણમાં જે ધાતુ જે અર્થમાં કહ્યો છે તે ધાતુ તેથી બીજા અર્થમાં પણ થાય છે. बलिः प्राणने पठितः खादनेपि वर्तते । बलइ । खादति प्राणनं करोति वा ॥ एवं कलिः संख्याने संज्ञानेपि । कलइ । जानाति संख्यानं करोति वा ॥ रिगिर्गतौ प्रवेशेपि ॥ रिगइ । प्रविशति गच्छति वा ॥ कांक्षतेर्वम्फ आदेशः प्राकृते । वम्फइ । अस्यार्थः इच्छति खादति वा ॥ फक्कतेस्थक्क आदेशः थक्कइ । नीचां गतिं करोति वि

लम्बयति वा ॥ विलप्युपालम्भ्योर्झङ्ख आदेशः । झङ्खइ । विलपति उपालभते भाषते वा ॥ एवं पडिवालेइ । प्रतीक्षते रक्षति वा ॥ केचित् कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यम् । पहरइ । युध्यते ॥ संहरइ । संवृणोति ॥ अणुहरइ । सदृशीभवति ॥ नीहरइ । पुरीषोत्सर्गं करोति ॥ विहरइ । क्रीडति ॥ आहरइ । खादति ॥ पडिहरइ । पुनः पूरयति ॥ परिहरइ । त्यजति ॥ उवहरइ । पूजयति ॥ वाहरइ । आह्वयति ॥ पवसइ । देशान्तरं गच्छति ॥ उच्चुपइ । चटति ॥ उल्लुहइ । निःसरति ॥

॥ २६० ॥ तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥

शौरसेन्यां भाषायामनादावपदादौ वर्तमानस्य तकारस्य दकारो भवति न चेदसौ वर्णान्तरेण संयुक्तो भवति ॥

शौरसेनी भाषामां पदादि भिन्न त् जो बीजा वर्णनी साथे संयुक्त न होय तो त्नो द् थाय छे. तदो पूरिद पदिञ्जेन मारुदिना मन्तिदो ॥ एतस्मात् एदाहि । एदाओ ॥ अनादाविति किम् । तधा करेध जधा तस्स राइणो अणुकम्पणीआ भोमि ॥ अयुक्तस्येति किम् । मत्तो । अय्यउत्तो । असंभाविद-सक्कारं । हला सउन्तले ॥

॥ २६१ ॥ अधः क्वचित् ॥

वर्णान्तरस्याधोवर्तमानस्य तस्य शौरसेन्यां दो भवति । क्वचिल्लक्ष्यानुसारेण ॥

कोई लक्ष्यना अनुसारथी व्यंजन पछीना त्नो द् थाय छे. महन्दो । निश्चिन्दो । अन्देउरं ॥

॥ २६२ ॥ तादेस्तावति ॥

शौरसेन्यां तावच्छब्दे आदेस्तकारस्य दो वा भवति ॥

તાવત્ શબ્દના આદ્ય તૂનો द् વિકલ્પે થાય છે. दाव । ताव ॥

॥ २६३ ॥ आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः ॥

शौरसेन्यामिनो नकारस्य आमन्त्र्ये सौ परे आकारो वा भवति॥

શૌરસેનીમાં इन्नन्त શબ્દના સંબોધનના એક વચનમાં न्नो आ વિ-
કલ્પે થાય છે. भो कञ्चुइआ । सुहिआ । पक्षे । भो तवस्सि । भो मणस्सि ॥

॥ २६४ ॥ मो वा ॥

शौरसेन्यामामन्त्र्य सौ परे नकारस्य मो वा भवति ॥

શૌરસેનીમાં આમંત્ર્ય सि (સંબોધનનુ એક વચન) પર છતાં न्नो
म् વિકલ્પે થાય છે. भो रायं । भो विअयवम्मं । सुकम्मं । भयवकुसुमाउह
भयवं तित्थं पवत्तेह । पक्षे । सयल-लोअ अन्तेआरि भयव हुदवह ॥

॥ २६५ ॥ भवद्भगवतोः ॥

आमन्त्र्य इति निवृत्तम् । शौरसेन्यामनयोः सौ परे नस्य मो भवति ॥

શૌરસેનીમાં भवत् અને भगवत् શબ્દના न्नो सि પર છતાં થાય છે.
किं एत्थभवं हिदएण चिन्तेदि । एदु भवं । समणे भगवं महावीरे ॥ प-
ज्जलिदो भयवं हुदासणो ॥ क्वचिदन्यत्रापि । मघवं पागसासणे । संपाइअवं
सीसो । कयवं । करेमि काहं च ॥

॥ २६६ ॥ न वार्यो य्यः ॥

शौरसेन्यां र्यस्य स्थाने य्यो वा भवति ॥

शौरसेनीमां र्यने य्य विकल्पे थाय छे. अय्यउत्त पय्याकुलीकदह्मि । सुय्यो । पक्षे । अज्जो । पज्जाउलो । कज्ज-परवसो ॥

॥ २६७ ॥ थो धः ॥

शौरसेन्यां थस्य धो वा भवति ॥

शौरसेनीमां थनो ध् विकल्पे थाय छे. कधेदि कहेदि । णाधो णाहो । कधं कहं । राज-पधो राज-पहो ॥ अपदादावित्येव । थामं । थेओ ॥

॥ २६८ ॥ इह-हचोर्हस्य ॥

इहशब्दसंबन्धिनो मध्यमस्येत्था-हचौ [३.१४३] इति विहितस्य हचश्च हकारस्य शौरसेन्यां धो वा भवति

इह शब्दना ह्नो अने ह्चूना (३. १४३ सू० वि०) ह्नो ध् शौरसेनीमां विकल्पे थाय छे. इध । होध । परित्तायध ॥ पक्षे । इह । होइ । परित्तायह ॥

॥ २६९ ॥ भुवो भः ॥

भवतेर्हकारस्य शौरसेन्यां भो वा भवति ॥

भूधातुना भूनो शौरसेनीमां ह विकल्पे थाय छे. भोदि होदि । भुवदि हुवदि । भवदि हवदि ॥

॥ २७० ॥ पूर्वस्य पुरवः ॥

शौरसेन्यां पूर्वशब्दस्य पुरव इत्यादेशो वा भवति ॥

શૌરસેનીમાં पूर्व શબ્દને पुरव એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. अपुरवं नाडयं । अपुरवागदं । पक्षे । अपुव्वं पदं । अपुव्वागदं ॥

॥ २७१ ॥ क्त्व इय-दूणौ ॥

शौरसेन्यां क्त्वाप्रत्ययस्य इय दूण इत्यादेशौ वा भवतः ॥

શૌરસેનીમાં क्त्वा પ્રત્યયને इय અને दूण એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે. भविय भोदूण। हविय होदूण । पढिय पढिदूण । रमिय रन्दूण । पक्षे भोत्ता । होत्ता । पढित्ता ॥ रन्ता ॥

॥ २७२ ॥ कृ-गमो डडुअः ॥

आभ्यां परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य डित् अडुअ इत्यादेशो वा भवति ॥

कृ અને गम् ધાતુથી પર क्त्वा પ્રત્યયને ડિત્ अडुअ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે, कडुअ । गडुअ । पक्षे । करिय । करिदूण । गच्छिय । गच्छिदूण ॥

॥ २७३ ॥ दिरिचेचोः ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ (३.१३९) इति विहितयोरिचेचोः स्थाने दिर्भवति ॥

(શ્રી. ૧૩૯) સૂત્ર પ્રમાણે વિધાન કરેલા इच् અને एच्‌ને ઠેકાણે दि થાય છે. वेति निवृत्तम् । नेदि । देदि । भोदि । होदि ॥

॥ २७४ ॥ अतो देश्च ॥

अकारात्परयोरिचेचोः स्थाने देश्चकाराद् दिश्च भवति ॥

અકારથી પર इच् અને एच्‌ને ઠેકાણે दे અને दि થાય છે. अच्छदे । अच्छदि ॥ गच्छदे । गच्छदि ॥ रमदे । रमदि ॥ किज्जदे । किज्जदि ॥ अत इति किम् । वसुआदि । नेदि । भोदि ॥

॥ २७५ ॥ भविष्यति स्सिः ॥

शौरसेन्यां भविष्यदर्थे विहित प्रत्यये परे स्सिर्भवति ॥

શૌરસેનીમાં ધાતુથી ભવિષ્યદર્થે પ્રત્યય પર હોય તો મધ્યે स्सि થાય છે. हिस्साहामपवादः ॥ भविस्सिदि । करिस्सिदि । गच्छिस्सिदि ॥

॥ २७६ ॥ अतो ङसेर्डादो-डादु ॥

अतः परस्य ङसेः शौरसेन्यां आदो आदु इत्यादेशौ डितौ भवतः ॥

અકારથી પર ङसि પ્રત્યયને શૌરસેનીમાં ङित् એવા आदो અને आदु આદેશ થાય છે. दूरादो य्येव । दूरादु ॥

॥ २७७ ॥ इदानीमो दाणिं ॥

शौरसेन्यामिदानीमः स्थाने दाणिमित्यादेशो भवति ॥

शौरसेनीमां इदानीम् शब्दने दाणिम् એવો આદેશ थाय छे. अनन्तरकरणीयं दाणिं आणवेदु अय्यो ॥ व्यत्ययात्प्राकृतेपि । अन्न दाणिं बोहिं ॥

॥ २७८ ॥ तस्मात्ताः ॥

शौरसेन्यां तस्माच्छब्दस्य ता इत्यादेशो भवति ॥

शौरसेनीमां तस्मात् शब्दने ता આદેશ થાય છે. ता जाव पविसामि ता अलं एदिणा माणेण ॥

॥ २७९ ॥ मोन्त्याण्णो वेदेतोः ॥

शौरसेन्यामन्त्यान्मकारात्पर इदेतोः परयोर्णकारागमो वा भवति ॥

शौरसेनीमां અન્ત્ય मકારથી પર इકાર અને एકાર પર છતાં ण् આગમ વિકલ્પે થાય છે. इकारे । जुत्तं णिमं जुत्तमिणं । सारिस णिमं सरिसमिणं । एकारे किं णेदं किमेदं । एवं णेदं एवमेदं ॥

॥ २८० ॥ एवार्थे य्येव ॥

एवार्थे य्येव इति निपातः शौरसेन्यां प्रयोक्तव्यः ॥

शौरसेनीमां एव શબ્દના અર્થમાં (અવધારણ વિષે) य्येव એવું અવ્યય વાપરવું. मम य्येव बम्भणस्स । सो य्येव एसो ॥

॥ २८१ ॥ हञ्जे चेट्याह्वाने ॥

शौरसेन्यां चट्याह्वाने हञ्जे इति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥

શૌરસેનીમાં દાસીના આમન્ત્રણ વિષે हञ्जे એવું અવ્યય વાપરવું. ह-ञ्जे चदुरिके ॥

॥ २८२ ॥ हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे ॥

शौरसेन्यां हीमाणहे इत्ययं निपातो विस्मये निर्वेदे च प्रयो-क्तव्यः ॥

શૌરસેનીમાં આશ્ચર્ય અને નિર્વેદ (ખેદ) અર્થમાં हीमाणहे એવું અવ્યય વાપરવું. विस्मये ॥ हीमाणहे जीवन्त-वच्छा मे जणणी ॥ निर्वेदे । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय-विविणो दुव्ववसिदेण ॥

॥ २८३ ॥ णं नन्वर्थे ॥

शौरसेन्यां नन्वर्थे णमिति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥

ननु શબ્દના અર્થમાં (શંકા, નિશ્ચય વિગેરેમાં) णम् એવું અવ્યય વાપરવું. णं अफलोदया । णं अय्यामिस्सेहिं पुढमं च्चेव आणत्तं । णं भवं मे अग्गदो चलदि । अपि वाक्यालंकारेपि दृश्यते । नमोत्थु णं । जया णं । तया णं ॥

॥ २८४ ॥ अम्महे हर्षे ॥

शौरसेन्याम् अम्महे इति निपातो हर्षे प्रयोक्तव्यः ॥

શૌરસેનીમાં હર્ષ વિષે अम्महे એવું અવ્યય વાપરવું. अम्महे एआए सुम्मिलाए सुपलिगढिदो भवं ॥

॥ २८५ ॥ हीही विदूषकस्य ॥

शौरसेन्यां हीही इति निपातो विदूषकाणां हर्षे द्योत्ये प्रयोक्तव्यः ॥

શૌરસેનીમાં વિદૂષકના હર્ષ વિષે હીહી એવું અવ્યય વાપરવું હીહી भो संपन्ना मणोरधा ।पिय-वयस्सस्स ॥

॥ २८६ ॥ शेषं प्राकृतवत् ॥

शौरसेन्यामिह प्रकरणे यत्कार्यमुक्तं ततोन्यच्छौरसेन्यां प्राकृतवदेव भवति ॥

સૂત્રથી આદરીને જે કાર્યો કહ્યાં છે તેથી બીજું સર્વ કાર્ય શૌરસેની ભાષામાં પ્રાકૃત જેવું જાણવું. दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ [१.४] इत्यारभ्य तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य [४ २६०] एतस्मात्सूत्रात्प्राग् यानि सूत्राणि एषु यान्युदाहरणानि तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव शौरसेन्यां भवन्ति अमूनि पुनरेवं विधानि भवन्तीति विभागः प्रतिसूत्रं स्वयमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥ यथा अन्दावेदी । जुवदि-जणो । मणसिला । इत्यादि ॥

॥ २८७ ॥ अत एत्सौ पुंसि मागध्याम् ॥

मागध्यां भाषायां सौ परे अकारस्य एकारो भवति पुंसि पुल्लिङ्गे ॥

માગધી ભાષામાં પુંલિંગમાં सि પ્રત્યયપર છતાં અકારનો એકાર થાય છે. एष मेषः । एशे मेशे ॥ एशे पुलिशे ॥ करोमि भदन्त । कलेमि भन्ते ॥ अत इति किम् । णिही । कली । गिली ॥ पुंसीति किम् । जलं ॥ यदपि "पोराणमद्ध-मागह-भासा-निययं हवइ सुत्तम्" इत्यादिनार्षस्य अर्द्धमागध-

भाषानियतत्वमाम्नायि वृद्धिस्तदपि प्रायोस्यैव विधानान्न वक्ष्यमाणलक्षणस्य ॥ कयरे आगच्छइ ॥ से तारिसे दुक्खसहे जिइन्दिए । इत्यादि ॥

॥ २८८ ॥ र-सोर्ल-शौ ॥

मागध्यां रेफस्य दन्त्यसकारस्य च स्थाने यथासंख्यं लकारस्तालव्यशकारश्च भवति ॥

માગધીમાં ર્ અને સ્નો અનુક્રમે લ્ અને શ્ થાય છે. र ॥ नले। कले ॥ स । हंशे । शुदं । शोभणं ॥ उभयोः । शालशे । पुलिशे ॥

लहश-वश नमिल शुल-शिल-विअलिद-मन्दाल-लायिदंहि-युगे ।
वील-यिणे पक्खालदु मम शयलमवय्य-यम्बालं ॥

॥ २८९ ॥ स-षोः संयोगे सोग्रीष्मे ॥

मागध्यां सकारषकारयोः संयोगे वर्तमानयोः सो भवति ग्रीष्मशब्दे तु न भवति । ऊर्ध्वलोपाद्यपवादः ॥

માગધીમાં સંયોગમાં (સંયુક્ત અક્ષરમાં) વર્તતા ષ્ અને સ્નો સ્ થાય છે. ગ્રીષ્મ શબ્દમાં આ નિયમ લાગતો નથી. स । पेस्खलीद हस्ती बुहस्पदी । मस्कली । विस्मये ॥ ष । शुस्क-दालुं । कस्ट । विस्नुं । शस्प-कवले । उस्मा । निस्फलं । धनुस्खण्डं ॥ अग्रीष्म इति किम् । गिम्ह-वाशले ॥

॥ २९० ॥ ट्ट-ष्ठयोस्टः ॥

द्विरुक्तस्य टस्य षकाराक्रान्तस्य च ठकारस्य मागध्यां सकाराक्रान्तः टकारो भवति ॥

દ્વિરૂક્ત (બેવડા) ट्ट અને ष्ठ નો માગધીમાં स्ट् થાય છે. ट्ट । पस्टे । भस्टालिका । भस्टिणी ॥ ष्ठ । शुस्टु कदं । कोस्टागालं ॥

॥ २९१ ॥ स्थ-र्थयोस्तः ॥

स्थ र्थ इत्येतयोः स्थाने मागध्यां सकाराक्रान्तः तो भवति॥

स्थ् અને र्थ् નો स्त् માગધીમાં થાય છે. स्थ । उवस्तिदे ॥ र्थ । अस्त वदी । शस्तवाहे ॥

॥ २९२ ॥ ज द्य-यां यः ॥

मागध्यां जद्ययां स्थाने यो भवति ॥

માગધીમાં ज्, द्य्, અને य् નો य् થાય છે. ज । याणदि । यणवदे अय्युणे । दुय्यणे । गय्यदि । गुण-वय्यिदे ॥ द्य । मय्यं । अय्य किल विय्याहले आगदे ॥ य । यादि । यधाशलूवं । याण-वत्तं । यदि ॥ यस्य यत्वविधानम् आदेर्यो जः [१. २४५] इति बाधनार्थम् ॥

॥ २९३ ॥ न्य-ण्य-ज्ञ-ञ्जां ञ्ञः ॥

मागध्यां न्य ण्य ज्ञ ञ्ज इत्येतेषां द्विरुक्तो ञो भवति ॥

માગધીમાં न्य्, ण्य्, ज्ञ અને ञ्ज નો ञ्ञ् થાય છે. न्य । अहिमञ्ञु-कुमाले । अञ्ञ-दिशं । शामञ्ञ-गुणे कञ्ञका-वलणं ॥ ण्य । पुञ्ञवन्ते । अवम्हञ्ञं । पुञ्ञाहं । पुञ्ञं ॥ ज्ञ । पञ्ञाविशाले । शव्वञ्ञे । अवञ्ञा॥ ञ्ज । अञ्ञली । धणञ्जए । पञ्ञले ॥

॥ २९४ ॥ व्रजो जः ॥

मागध्यां व्रजेर्जकारस्य ञ्जो भवति । यापवादः ॥

માગધીમાં व्रज् ધાતુના ज्નો ञ्ज् થાય છે. वञ्जदि ॥

॥ २९५ ॥ छस्य श्चोनादौ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य छस्य तालव्यशकाराक्रान्तश्चो भवति ॥

માગધીમાં આદિભિન્न छ्નો श्च् થાય છે. गश्च गश्च । उश्चलदि । पिश्चिले । पुश्चदि ॥ लाक्षणिकस्यापि आपन्नवत्सलः । आवन्न वश्चले ॥ तिर्यक् प्रेक्षते । तिरिच्छि पेच्छइ । तिरिश्चि पेस्कदि ॥ अनादाविति किम् । छाले॥

॥ २९६ ॥ क्षस्य ᳵकः ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य क्षस्य ᳵको जिह्वामूलीयो भवति ॥

માગધીમાં क्ष्નો ᳵक (જીહ્વામૂલીય) થાય છે. यᳵके । लᳵकशे॥ अनादावित्येव । खय-यलहला । क्षयजलधरा इत्यर्थः ॥

॥ २९७ ॥ स्कः प्रेक्षाचक्षोः ॥

मागध्यां प्रेक्षेराचक्षेश्च क्षस्य सकाराक्रान्तः को भवति ॥

માગધીમાં प्र ईक्ष् અને आ-चक्ष्ना क्ष्નો स्क् થાય છે. जिह्वामूलीयापवादः ॥ पेस्कदि । आचस्कदि ॥

॥ २९८ ॥ तिष्ठश्चिष्ठः ॥

मागध्यां स्थाधातोर्यस्तिष्ठ इत्यादेशस्तस्य चिष्ठ इत्यादेशो भवति॥

માગધીમાં स्था ધાતુના तिष्ठ આદેશને चिष्ठ એવો આદેશ થાય છે. चिष्ठदि ॥

॥ २९९ ॥ अवर्णाद्वा ङसो डाहः ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य ङसो डित् आह इत्यादेशो वा भवति॥

માગધીમાં અવર્ણથી પર ङस् પ્રત્યયને डित् आह એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. हगे न एलिशाह कम्माह काली । भगदत्त-शोणिदाह कुम्भे । पक्षे । भीमशेणस्स पश्चादो हिण्डीअदि । हिडिम्बाए घडुक्कय,शोकेण उवशमदि ॥

॥ ३०० ॥ आमो डाहँ वा ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य आमोनुनासिकान्तो डित् आहादेशो भवति ॥

માગધીમાં અવર્ણથી પર आम् પ્રત્યયનો डित् आहँ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. शय्यणाहँ सुहं । पक्ष । नालिन्दाणं ॥ व्यत्ययात्प्राकृतेपि ताहँ । तुम्हाहँ । अम्हाहँ । सरिआहँ । कम्माहँ ॥

॥ ३०१॥ अहं-वयमोर्हगे ॥

मागध्यामहंवयमोःस्थाने हगे इत्यादेशो भवति ॥

માગધીમાં अहम् અને वयम्ने हगे એવો આદેશ થાય છે. हगे शक्कावदालतिस्त-णिवाशी धीवले । हगे शंपत्ता ॥

॥ ३०२ ॥ शेषं शौरसेनीवत् ॥

मागध्यां यदुक्तं ततोन्यच्छौरसेनीवद् द्रष्टव्यम् ॥ तत्र तो दो-नादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य (४.२६०) ॥ पविशदु आयुत्ते शामि-पशादाय ॥

માગધી ભાષામાં ૨૮૭ સૂત્રથી માંડીને આગળ જે રૂપો આપેલાં છે તે શિવાય બીજાં બધાં રૂપો શૌરસેની પ્રમાણે (૪। ૨૬૦ થી ૨૮૬ સૂત્ર પ્રમાણે) થાય છે. अधः क्वचित् (४. २६१) ॥ अले किं एशे महन्दे कलयले ॥ वादेस्तावति (४. २६२) ॥ मालेध वा धलेध वा । अयं दाव शे आगमे ॥ आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः (४. २६३) ॥ भो कञ्चुइआ ॥ मो वा (४.२६४) ॥ भो रायं ॥ भवद्भगवतोः (४.२६५] ॥ एदु भवं श-मणे भयवं महावीले । भयवं कदन्ते ये अप्पणो पक्कं उज्झिय पलस्स पक्कं पमाणिकलेशि ॥ न वा र्यो य्यः [४.२६६] ॥ अय्य एशे खु कुमाले मलयकेदू ॥ थो धः [४.२६७] ॥ अले कुम्भिला कधेहि ॥ इह-हचोर्हस्य [४.२६८]॥ ओशलध अय्या ओशलध ॥ भुवो भः (४.२६९)॥ भोदि ॥ पूर्वस्य पुरवः [४.२७०) ॥ अपुरय ॥ क्त्व इय-दूणौ [४.२७१) ॥ किं खु शोभणे बम्हणे शित्ति कलिय लञ्ञा पलिग्गहे दिण्णे ॥ कृ-गमो डडुअः [४.२७२] ॥ कडुअ । गडुअ ॥ दिरिचेचोः [४ २७३] ॥ अमच्च-लक्कशं पेक्खिदुं इदो य्येव आगश्चदि ॥ [४.२७४] ॥ अले किं एशे महन्दे कल-यले शुणीअदे ॥ भविष्यति स्सिः [४.२७५] ॥ ता कहिं नु गदे लुहिल-प्पिए भविस्सिदि ॥ अतो ङसेर्डादो-डादू [४.२७६]॥ अहंपि भागुलायणादो मुद्दं पावेमि ॥ इदानीमो दाणिं [४.२७७] ॥ शुणध दाणिं हगे शक्कावयाल-तित्त णिवाशी धीवले ॥ तस्मात्ताः [४.२७८] ॥ ता याव पविशामि ॥ मोन्त्याण्णो वेदेतोः [४.२७९] ॥ युत्तं णिमं । शलिशं णिमं ॥ एवार्थे य्येव [४.२८०] ॥ मम य्येव ॥ हञ्जे चेट्याह्वाने [४.२८१] ॥ हञ्जे चदुलिके ॥ हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे [४.२८२] ॥ विस्मये । यथा उदात्तराघवे । राक्षसः ।

हीमाणहे णीवन्त वश्चा मे जणणी ॥ निर्वेदे ॥ यथा विक्रान्तभीमे । राक्षसः । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय विधिणो दुव्ववशिदेण ॥ णं नन्वर्थे [४.२८३] ॥ णं अवशलोपशप्पणीया लायाणो ॥ अम्महे हर्षे [४.२८४] ॥ अम्महे एआए शुम्मिलाए शुपलिगढिदे भवं ॥ हीही विदूषकस्य [४.२८५] ॥ हीही संपन्ना मे मणोलधा पियवयस्सस्स ॥ शेषं प्राकृतवत् [४.२८६] ॥ मागध्यामपि दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ [१.४] इत्यारभ्य तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य [४.२६०] इत्यस्मात्प्राग् यानि सूत्राणि तेषु यान्युदाहरणानि सन्ति तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव मागध्याममूनि पुनरेवंविधानि भवन्तीति विभागः स्वयमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥

॥ ३०३ ॥ ज्ञो ञ्ञः पैशाच्याम् ॥

पैशाच्यां भाषायां ज्ञस्य स्थाने ञ्ञो भवति ॥

પૈશાચી ભાષામાં ज्ञ નો ञ्ञ થાય છે. पञ्ञा । सञ्ञा । सवञ्ञो । ञ्ञानं । विञ्ञानं ॥

॥ ३०४ ॥ राज्ञो वा चिञ् ॥

पैशाच्यां राज्ञ इति शब्दे यो ज्ञकारस्तस्य चिञ् आदेशो वा भवति ॥

પૈશાચી ભાષામાં राजन् શબ્દના ज्ञ् નો चिञ् એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. राचिञा लपितं । रञ्ञा लपितं । राचिञो धनं । रञ्ञो धनं । ज्ञ इत्येव । राजा ॥

॥ ३०५ ॥ न्य-ण्योर्ञ्ञः ॥

पैशाच्यां न्यण्योः स्थाने ञ्ञो भवति ॥

पैशाचीमां न्य् अने ण्य् शब्दने ञ्ञ् थाय छे. कञ्ञका । अभिमञ्ञू । पुञ्ञकम्मो । पुञ्ञाहं ॥

॥ ३०६ ॥ णो नः ॥

पैशाच्यां णकारस्य नो भवति ॥

पैशाचीमां णकारनो नकार थाय छे. गुन-गन-युत्तो । गुनेन ॥

॥ ३०७ ॥ तदोस्तः ॥

पैशाच्यां तकारदकारयोस्तो भवति ॥

पैशाचीमां त् अने द्नो त् थाय छे. तस्य । भगवती । पव्वती । सतं ॥ दस्व । मतन-परवसो । सतनं । तामोतरो । पतेसो । वतनकं । होतु । रमतु ॥ तकारस्यापि तुकारविधानमादेशान्तरबाधनार्थम् । तेन पताका वेतिसो इत्याद्यपि सिद्धं भवति ॥

॥ ३०८ ॥ लो ळः ॥

पैशाच्यां लकारस्य ळकारो भवति ॥

पैशाचीमां ल् नो ळ् थाय छे. सीळं । कुळं । जळं । सळिळं । कमळं ॥

॥ ३०९ ॥ श-षोः सः ॥

पैशाच्यां शषोः सो भवति ॥

પૈશાચીમાં श અને ष નો स थाय छे. शं । सोभात । सामने । ससी । सक्को । सङ्खो ॥ ष । विसमो । किसानो ॥ न कगचजादिषट्शम्यन्तसूत्रोक्तम् [४. ३२४] इत्यस्य बाधकस्य बाधनार्थोऽयं योगः ॥

॥ ३१० ॥ हृदये यस्य पः ॥

पैशाच्यां हृदयशब्दे यस्य पो भवति ॥

પૈશાચીમાં हृदय શબ્દના यनो प थाय छे. हितपकं । किंपि किंपि हितपके अत्थं चिन्तयमानी ॥

॥ ३११ ॥ टोस्तुर्वा ॥

पैशाच्यां टोः स्थाने तुर्वा भवति ॥

પૈશાચીમાં ટવર્ગનો તવર્ગ વિકલ્પે થાય છે. कुतुम्बकं । कुटुम्बकं ॥

॥ ३१२ ॥ क्त्वस्तूनः

पैशाच्यां क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तून इत्यादेशो भवति ॥

પૈશાચીમાં क्त्वा પ્રત્યયનો तून એવો આદેશ થાય છે. गन्तून । रन्तून । हसितून । पठितून । कधितून ॥

॥ ३१३ ॥ द्धून-त्थूनौ ष्ट्वः ॥

पैशाच्यां ष्ट्वा इत्यस्य स्थाने द्धून त्थून इत्यादेशौ भवतः । पू स्यापवादः ॥

પૈશાચીમાં ष्ट्वा શબ્દને द्धून અને त्थून એવા આદેશ થાય છે. नद्धून । नत्थून । तद्धून । तत्थून ॥

॥ ३१४ ॥ र्य-स्न-ष्टां रिय-सिन-सटाः क्वचित् ॥

पैशाच्यां र्यस्नष्टां स्थाने यथासंख्यं रिय सिन सट इत्यादेशाः क्वचिद् भवन्ति ॥

पैशाचीमां कोई ठेकाणे र्यनो रिय, स्ननो सिन अने ष्ट नो सट एवा आदेश थाय छे. भार्या । भारिया ॥ स्नातम् । सिनातं ॥ कष्टम् । कसटं ॥ क्वचिदिति किम् । सुज्जो । सुनुसा । तिट्ठो ॥

॥ ३१५ ॥ क्यस्येय्यः ॥

पैशाच्यां क्यप्रत्ययस्य इय्य इत्यादेशो भवति ॥

पैशाचीमां क्य प्रत्ययने इय्य एवो आदेश थाय छे. गिय्यते । दिय्यते । रमिय्यते । पठिय्यते ॥

॥ ३१६ ॥ कृगो डीरः ॥

पैशाच्यां कृगः परस्य क्यस्य स्थाने डीर इत्यादेशो भवति ॥

पैशाचीमां कृग् धातुथकी क्यनो डित् ईर आदेश थाय छे. पुधुमतंसने सव्वस्स य्येव सम्मानं कीरते ॥

॥ ३१७ ॥ यादृशादेर्दुस्तिः ॥

पैशाच्यां यादृश इत्येवमादीनां दृ इत्यस्य स्थाने तिः इत्यादेशो भवति ॥

यादृश विगेरे शब्दना दृ शब्दनो ति એવો આદેશ થાય છે. यातिसो । तातिसो । केतिसो । एतिसो । भवातिसो । अन्नातिसो । युम्हातिसो । अम्हातिसो ॥

॥ ३१८ ॥ इचेचः ॥

पैशाच्यामिचेचोः स्थाने तिरादेशो भवति ॥

પૈશાચીમાં इच् અને एच्ने ઠેકાણે ति આદેશ થાય છે. वसुआति । भोति । नेति । तेति ॥

॥ ३१९ ॥ आत्तेश्च ॥

पैशाच्यामकारात्परयोः इचेचोः स्थाने तेश्चकारात् तिश्चादेशो भवति ॥

પૈશાચીમાં અકારથી પર इच्नो અને एच्नो ते અને ति એવો આદેશ થાય છે. लपते । लपति । अच्छते । अच्छति । गच्छते । गच्छति । रमते । रमति ॥ आदिति किम् । होति । नेति ॥

॥ ३२० ॥ भविष्यत्येय्य एव ॥

पैशाच्यामिचेचोः स्थाने भविष्यति एय्य एव भवति । तु स्सिः ॥

પૈશાચીમાં इच् અને एच्नो एय्य આદેશજ થાય છે. (स्सि થતો નથી.) तं तद्धून चिंतितं रञ्ञा का एसा हुवेय्य ॥

॥ ३२१ ॥ अतो ङसेर्डातो-डातू ॥

पैशाच्यामकारात्परस्य ङसेर्डितौ आतौ आतु इत्यादेशौ भवतः ॥

पैशाचीमां अकारथी पर ङसि प्रत्ययने ठेकाणे डित् आतो अने आतु एवा आदेश थाय छे. ताव च तीए दूरातो य्येव तिट्ठो । तूमातु । तुमातो । तुमातु । ममातो ।ममातु ॥

॥ ३२२ ॥ तदिदमोष्टा नेन स्त्रियां तु नाए ॥

पैशाच्यां तदिदमोः स्थाने टाप्रत्ययेन सह नेन इत्यादेशो भवति ॥ स्त्रीलिङ्गे तु नाए इत्यादेशो भवति ॥

पैशाचीमां तत् अने इदम् शब्दने टा प्रत्ययनी साथे नेन एवा आदेश थाय छे परंतु तत् अने ददम् शब्द स्त्रीलिंगमां होय तो नाए एवा आदेश थाय छे. तत्थं च नेन कत सिनानेन ॥ स्त्रियाम् । पूजितो च नाए पातग्ग-कुसुम-प्पतानेन ॥ टेति किम् । एवं चिन्तयन्तो गतो सो ताए समीपं ॥

॥ ३२३ ॥ शेषं शौरसेनीवत् ॥

पैशाच्यां तदुक्तं ततोऽन्यच्छेषं पैशाच्यां शौरसेनीवद् भवति ॥

पैशाचीमां बाकी बधां रूपो शौरसेनी भाषा प्रमाणेज थाय छे. अध ससरीरो भगवं मकरधजो । एत्थ परिब्भमन्तो हुवेय्य । एवंविधाए भगवतीए कधं तापस वेस-गहनं कतं ॥ एतिसं अतिट्ट-पुरवं महाधनं तद्धून । भगवं यदि मं वरं पयच्छसि राजं च दाव लोक । ताव च तीए दूरातोय्येव तिट्ठो सो आगच्छमानो राजा ॥

॥ ३२४ ॥ न क-ग-च-जादि-षट्-शम्यन्त-सूत्रोक्तम् ॥

पैशाच्यां क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायोलुक् (१.१७७] इत्यारभ्य षट्-शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वादेश्छः [१.२६५) इति यावद्यानि सूत्राणि तैर्यदुक्तं कार्यं तन्न भवति ॥

પૈશાચી ભાષામાં ૧।૧૭૭ ૧।૨૬૫ સૂત્ર સુધીમાં જે કાર્ય કહ્યા છે તે થતા નથી. मकरकेतू । सगर-पुत्त-वचनं । विजयसेनेन लपितं । मतनं । पापं । आयुधं । तेवरो ॥ एवमन्यसूत्राणामप्युदाहरणानि द्रष्टव्यानि ॥

॥ ३२५ चूलिका-पैशाचिके तृतीय तुर्ययोराद्य-द्वितीयौ ॥

चूलिकापैशाचिके वर्गाणां तृतीयतुर्ययोः स्थाने यथासंख्य माद्यद्वितीयौ भवतः ॥

ચૂલિકા પૈશાચિક ભાષામાં વર્ગીય તૃતીય અને ચતુર્થ વર્ણનો અનુક્રમે તેજ વર્ગનો પ્રથમ અને દ્વિતીય વર્ણ થાય છે. नगरम् । नकरं । मार्गणः । मक्कनो ॥ गिरि-तटम् । किरि-तटं ॥ मेघः । मेखो ॥ व्याघ्रः वक्खो ॥ घर्मः । खम्मो ॥ राजा । राचा ॥ जर्जरम् । चच्चरं ॥ जीमूतः चीमूतो ॥ निर्झरः । निच्छरो ॥ झर्झरः । छच्छरो ॥ तडागम् । तटाकं । मण्डलम् । मण्टलं ॥ डमरुकः । टमरुको ॥ गाढम् । काठं ॥ षण्ढः सण्ठो ॥ ढक्का । ठक्का ॥ मदनः । मतनो ॥ कन्दर्पः । कन्तप्पो ॥ दामोदरः । तामोतरो ॥ मधुरम् । मथुरं ॥ बान्धवः । पन्थवो ॥ धूली । थूली ॥ बालकः । पालको ॥ रभसः । रफसो ॥ रम्भा । रम्फा ॥ भगवती । फकवती ॥ नियोजितम् । नियोचितं ॥ क्वचिल्लाक्षणिकस्यापि । पडिमा इत्यस्य पटिमा । दाढा इत्यस्य स्थाने ताठा ॥

॥ ३२६ ॥ रस्य लो वा ॥

चूलिकापैशाचिके रस्य स्थाने लो वा भवति ॥

ચૂલિકા પૈશાચિકમાં ર્નો લ્ વિકલ્પે થાય છે.

पनमथ पनयापकुप्पित-गोली-चलनग्ग-लग्ग-पति-बिम्बं ।
तससु नख-तप्पनेसुं एकातस-तनु-धलं लुद्दं ॥
नच्चन्तस्स य लीला-पातुक्खेवेन कम्पिता वसुधा ।
उच्छल्लन्ति समुद्दा सइला निपतन्ति तं हलं नमथ ॥

॥ ३२७ ॥ नादि-युज्योरन्येषाम् ॥

चुलिकापैशाचिकेपि अन्येषामाचार्याणां मतेन तृतीयतुर्ययो-रादौ वर्तमानयोर्युजिधातौ च आद्यद्वितीयौ न भवतः ॥

ચૂલિકા પૈશાચિકમાં પણ અન્ય આચાર્યોના મતે શબ્દના પ્રારમ્ભમાં આવતા તૃતીય અને ચતુર્થ વર્ણના અને યુજ્ ધાતુના જ્ના પ્રથમ અને દ્વિતીય વર્ણ થતા નથી. गतिः । गती ॥ घर्मः । घम्मो ॥ जीमूतः । जीमूतो ॥ झर्झरः झच्छरो ॥ डमरुकः । डमरुको ॥ ढक्का । ढक्का ॥ दामोदरः । दामोतरो ॥ बालकः । बालको ॥ भगवती । भकवती ॥ नियोजितम् । नियोजितं ॥

॥ ३२८ ॥ शेषं प्राग्वत् ॥

चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोरित्यादि यदुक्तं ततोन्यच्छेषं प्राक्तन पैशाचिकवद् भवति ॥

चूलिका पैशाचिकमां बीजुं बधुं कार्य पैशाची जेवुंज थाय छे. नकरं । मक्कनो । अनयोर्णो णत्वं न भवति ॥ णस्य च नत्वं स्यात् । एवमन्यदपि ॥

॥ ३२९ ॥ स्वराणां स्वराः प्रायोपभ्रंशे ॥

अपभ्रंशे स्वराणां स्थाने प्रायः स्वरा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં સ્વરોને બદલે ઘણું કરીને સ્વરજ વપરાય છે. कच्चु । काच्च ॥ वेण । वीण ॥ बाह । बाहा बाहु ॥ पँट्ठि । पिट्ठि । पुट्ठि । तणु । तिणु । तृणु ॥ सुकिदु । सुकिओ । सुकृदु ॥ किन्नओ । किलिन्नओ ॥ लिह । लीह । लेह ॥ गउरि । गोरि ॥ प्रायोग्रहणाद्यस्यापभ्रंशे विशेषो वक्ष्यते तस्यापि क्वचित्प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च कार्यं भवति ॥

॥ ३३० ॥ स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥

अपभ्रंशे नाम्नोंत्यस्वरस्य दीर्घह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवतः ॥

અપભ્રંશમાં નામના અન્ત્ય સ્વરને स्यादि પ્રત્યય પર હોય તો દીર્ઘ અને હ્રસ્વ ઘણું કરીને થાય છે.

ढोल्ला सामला धण चम्पा वण्णी ।
णाइ सुवण्ण-रेह कस-वट्टइ दिण्णी ॥

आमन्त्र्ये ।

ढोला मइं तुहुं वारिया मा कुरु दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥

स्त्रियाम् ॥

विट्टीए मइ भणिय तुहुं मा करू वङ्की दिट्ठि ।
पुत्ति सकण्णी भल्लि जिव मारइ हिअइ पइट्ठि ॥

जसि ॥

एइ ति घोडा एह थलि एइ ति निसिआ खग्ग ।
एत्थु मुणीसिम जाणीअइ जो नवि वालइ वग्ग ॥

एव विभक्त्यन्तरेष्वप्युदाहार्यम् ॥

॥ ३३१ ॥ स्यमोरस्योत् ॥

अपभ्रंशे अकारस्य स्यमोः परयोः उकारो भवति ॥

અપભ્રંશમાં सि અને अम् પ્રત્યય પર છતાં અકારનો ઉકાર થાય છે.

दहमुहु भुवण भयंकरु तोसिअ-संकरु णिग्गउ रह वरि चडिअउ ।
चउमुहु छंमुहु झाइवि एक्कहिं लाइवि णावइ दइवें घडिअउ ॥

॥ ३३२ ॥ सौ पुंस्योद्वा ॥

अपभ्रंशे पुल्लिङ्गे वर्तमानस्य नाम्नोकारस्य सौ परे ओकारो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં પુલિંગમાં નામના અકારનો सि પ્રત્યય પર હોય તો ઓકાર વિકલ્પે થાય છે.

अगलिअ-नेह-निवट्टाहं जोअण-लक्खुवि जाउ ।
वरिस सएणवि जो मिलइ सहि सोक्खहं सो ठाउ ॥

पुंसीति किम् ।

अङ्गहि अङ्गु न मिलिउ हलि अहरें अहरु न पत्तु ।
पिअ जोअन्तिहे मुह- कमलु एम्वइ सुरउ समत्तु ॥

॥ ३३३ ॥ एट्टि ॥

अपभ्रंशे अकारस्य टायामेकारो भवति ॥

અપભ્રંશમાં ટા પ્રત્યય પર હોય તો, અકારનો એકાર થાય છે.

जे महु दिण्णा दिअहडा दइएं पवसन्तेण ।
ताण गणन्तिए अङ्गुलिउ जज्जरिआउ नहेण ॥

॥ ३३४ ॥ ङिनेच्च ॥

अपभ्रंशे अकारस्य ङिना सह इकार एकारश्च भवतः ॥

અપભ્રંશમાં અકારનો ङि પ્રત્યયની સાથે इકાર અને એકાર થાય છે.

सायरु उप्परि तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाइं ।
सामि सुभिच्चुवि परिहरइ सम्माणेइ खलाइं ॥
तले घल्लइ ॥

॥ ३३५ ॥ भिस्येद्वा ॥

अपभ्रंशे अकारस्य भिसि परे एकारो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં અકારનો भिस् પ્રત્યય પર છતાં એકાર વિકલ્પે થાય છે.

गुणहिं न संपइ कित्ति पर फल लिहिआ भुञ्जन्ति ।
केसरि न लहइ बोड्डिअवि गय लक्खेहिं घेप्पन्ति ॥

અપભ્રંશમાં અકારથી પર ङसिનો हे અને हु આદેશ થાય છે.

॥ ३३६ ॥ ङसेर्हे-हू ॥

अस्येति पञ्चम्यन्तं विपरिणम्यते । अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसेर्हे हु इत्यादेशौ भवतः ॥

અપભ્રંશમાં અકારથી પર ङसिनो हे અને हु આદેશ થાય છે.

वच्छहे गृण्हइ फलइं जणु कडु-पल्लव वज्जेइ ॥
तोवि महद्दुमु सुअणु जिवँ ते उच्छङ्गि धरेइं ॥

वच्छहु गृण्हइ ॥

॥ ३३७ ॥ भ्यसो हुं ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य भ्यसः पञ्चमीबहुवचनस्य हुं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં અકારથી પર પંચમી બહુવચન भ्यस्ने हुं એવો આદેશ થાય છે.

दूरुड्डाणें पडिउ खलु अप्पणु जणु मारेइ ।
जिह गिरि-सिङ्गहुं पडिअ सिल अन्नुवि चूरु करेइ ॥

॥ ३३८ ॥ ङसः सु-हो-स्सवः ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसः स्थाने सु हो स्सु इति त्रय आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં અકારથી પર ङस् પ્રત્યયને ઠેકાણે सु, हो, અને स्सु એવા ત્રણ આદેશ થાય છે.

जो गुण गोवइ अप्पणा पयडा करइ परस्सु ।
तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥

॥ ३३९ ॥ आमो हं ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्यामो हमित्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં अકારથી પર आम्નો हम् એવો આદેશ થાયછે.

तणहं तइज्जी भङ्गि नवि तें अवड-यडि वसन्ति ।
अह जणु लग्गिवि उत्तरइ अह सह सइं मज्जन्ति ॥

॥ ३४० ॥ हुं चेदुद्भ्याम् ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्यामो हुं हं चादेशौ भवतः ॥

અપભ્રંશમાં इકાર અને उકારથી પર आम्નો हुं અને हम् એવ
આદેશ થાય છે. (કોઈ ઠેકાણે सुनो પણ हुम् थाय છે.)

दइवु घडावइ वणि तरुहुं सउणिहं पक्क फलाइं ।
सो वरि सुक्खु पइट्ठ णवि कण्णहिं खल-वयणाइं ॥
प्रायोधिकारात् क्वचित्सुपोपि हुं ।

धवलु विसूरइ सामिअहो गरुआ भरु पिक्खेवि ।
हउं कि न जुत्तउ दुहुं दिसिहिं खण्डइं दोण्णि करेवि ॥

॥ ३४१ ॥ ङसि-भ्यस्-ङीनां हे-हुं-हयः ॥

अपभ्रंशे इदुद्भ्यां परेषां ङसि भ्यस् ङि इत्येतेषां यथासंख्य
हे हुं हि इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં इકાર અને उકારથી પર ङसि, भ्यस् અને ङिને અનુક્રમે हे, हुं અને हि એવા આદેશ થાય છે. ङसेर्हे ।

गिरिहे सिलायलु तरुहे फलु घेप्पइ नीसावन्नु ।
घरु मेल्लेप्पिणु माणुसहं तोवि न रुच्चइ रन्नु ॥

भ्यसो हुं ।

तरुहुंवि वक्कलु फलु मुणिवि परिहणु असणु लहन्ति ।
सामिहुं एत्तिउ अग्गलउं आयरु भिच्चु गृहन्ति ॥

ङेर्हि । अह विरलपहाउ जि कलिहि धम्मु ॥

॥ ३४२ ॥ आट्टो णानुस्वारौ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य टावचनस्य णानुस्वारावादेशौ भवतः॥

અપભ્રંશમાં अકારથી પર टाને ण અને અનુસ્વાર એવા આદેશ થાય છે. दइएं पवसन्तेण ॥

॥ ३४३ ॥ एं चेदुतः ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्य टावचनस्य एं चकारात् णानुस्वारौ च भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં इકાર અને उકારથી પર टाને બદલે एं ण, અને અનુસ્વાર થાય છે. एं ।

अग्गिएं उण्हउ होइ जगु वाएं सीअलु तेव ।
जो पुणु अग्गिं सीअला तसु उण्हत्तणु केवँ ॥

णानुस्वारौ ।

विप्पिअ-आरउ जइवि पिउ तोवि तं आणहि अज्जु ।
अग्गिण दड्ढा जइवि घरु तो तें अग्गिं कज्जु ।

एवमुकारादप्युदाहार्याः ॥

॥ ३४४ ॥ स्यम्-जस्-शसां लुक् ॥

अपभ्रंशे सिअम् जस् शस् इत्येतेषां लोपो भवति ॥

અપભ્રંશમાં सि, अम्, जस् અને शस्नो લોપ થાય છે. एइ ति घोडा एह थलि । इत्यादि । अत्र स्यम्जसां लोपः ॥

जिवँ जिवँ वंकिम लोअणहं णिरु सामलि सिक्खेइ ।
तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सरु खर-पत्थरि तिक्खेइ ॥

अत्र स्यम्शसां लोपः ॥

॥ ३४५ ॥ षष्ठ्याः ॥

अपभ्रंशे षष्ठ्या विभक्त्याः प्रायो लुग् भवति ॥

અપભ્રંશમાં षष्ठीनो ઘણું કરીને લોપ થાય છે.

संगर-सएहिं जु वण्णिअइ देक्खु अम्हारा कन्तु ।
अइमत्तहं चत्तङ्कुसहं गय कुम्भइं दारन्तु ॥

पृथग्योगो लक्ष्यानुसारार्थः ॥

॥ ३४६ ॥ आमन्त्र्ये जसो होः ॥

अपभ्रंशे आमन्त्र्येर्थे वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसो हो इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં નામથકી પર સંબોધનના जस् નો हो એવો આદેશ થાય છે (લોપ થતો નથી.) लोपापवादः ॥

तरुणहो तरुणिहो मुणिउ मइं करहु म अप्पहो घाउ ॥

॥ ३४७ ॥ भिस्सुपोर्हिं ॥

अपभ्रंशे भिस्सुपोः स्थाने हिं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં भिस् અને सुप्નો हिम् એવો આદેશ થાય છે. गुणहिं न संपइ कित्ति पर॥ सुप्। भाईरहि जिवँ भारइ मग्गेहिं तिहिंवि पयट्टइ ॥

॥ ३४८ ॥ स्त्रियां जस् शसोरुदोत् ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्यः जसः शसश्च प्रत्येक-मुदोतावादेशौ भवतः ॥

અપભ્રંશમાં સ્ત્રીલિંગમાં વર્તતા નામથી પર जस् અને शस् પ્રત્યયને ઠેકાણે (દરેકને) उ, અને ओ એવા આદેશ થાય છે. लोपापवादौ ॥ जसः । अंगुलिउ जज्जरियाओ नहेण ॥ शसः । सुन्दर-सव्वङ्गाउ विलासि-णीओ पेच्छन्ताण ॥ वचनभेदान्न यथासंख्यम् ॥

॥ ३४९ ॥ ट ए ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्याष्टायाः स्थाने ए इत्या-देशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં સ્ત્રીલિંગ નામથકી પર टा પ્રત્યયનો ए થાય છે.

निअ-मुह-करहिंवि मुद्ध कर अन्धारइ पडिपेक्खइ ।
ससि मण्डल चन्दिमए पुणु काइं न दूरे देक्खइ ॥
जहिं मरगय-कन्तिए संवलिअं ॥

॥ ३५० ॥ ङस्-ङस्योर्हे ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्ङस् ङसि इत्येतयोर्हे इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં સ્ત્રીલિંગ નામથી પર ङसि અને ङस् પ્રત્યયને हे એવો આદેશ થાય છે. ङसः ।

तुच्छ-मज्झहे तुच्छ-जम्पिरहे ।
तुच्छच्छ रोमावलिहे तुच्छ राय तुच्छयर-हासहे ।
पिय-वयणु अलहन्तिअहे तुच्छकाय वम्मह-निवासहे ॥
अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे तं अक्खणह न जाइ ।
कटरि थणंतरु मुद्धडहे जें मणु विच्चि ण माइ ॥

ङसेः ।

फोडेन्ति जे हियडउं अप्पणउं ताहं पराई कवण घण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥

॥ ३५१ ॥ भ्यसामोर्हुः ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य भ्यस आमश्च हु इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં સ્ત્રીલિંગ નામથી પર भ्यस् અને आम्‌ને हु એવો આદેશ થાય છે.

भल्ला हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ।
लज्जेजं तु वयंसिअहु जइ भग्गा घरु एन्तु ॥

वयस्याभ्यो वयास्यानां वेत्यर्थः ॥

॥ ३५२ ॥ ङेर्हि ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हि इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં સ્ત્રીલિંગ નામથી પર ङि પ્રત્યયને हि એવો આદેશ થાય છે.

वायसु उड्डावन्तिअए पिउ दिट्ठउ सहसत्ति ।
अद्धा वलया महिहि गय अद्धा फुट्ट तडत्ति ॥

॥ ३५३ ॥ क्लीबे जस्-शसोरिं.

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानाम्नाः परयोजस्-शसोः इं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં નપુંસકલિંગ નામથી પર जस् અને शस् પ્રત્યયનો इं એવો આદેશ થાય છે.

कमलइं मेल्लवि अलि-उलइं करि-गण्डाइं महन्ति ।
असुलहमेच्छण जाह भलि ते णवि दूर गणन्ति ॥

॥ ३५४ ॥ कान्तस्यात उं स्यमोः ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानस्य ककारान्तस्य नाम्नो योकारस्तस्य स्यमोः परयोः उं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં ककારાન્ત નપુંસકલિંગ નામથી પર सि અને अम્નો उं એવો આદેશ થાય છે. अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥

भग्गउं देक्खिवि निअय वलु बलु पसरिअउं परस्सु ।
उम्मिल्लइ ससि-रेह जिवँ करि करवालु पियस्सु ॥

॥ ३५५ ॥ सर्वादेर्ङसेर्हां ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङसेर्हां इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં अકારાન્ત સર્વાદિથી પર ङसि પ્રત્યયનો हां એવો આદેશ થાય છે. जहां होन्तउ आगदो । तहां होन्तउ आगदो । कहां होन्तउ आगदो ॥

॥ ३५६ ॥ किमो डिहे वा ॥

अपभ्रंशे किमोकारान्तात्परस्य ङसेर्डिहे इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં अકારાન્ત किम् શબ્દથી પર ङसि પ્રત્યયનો डित् इहे એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

जइ तहो तुट्टउ नेहडा मइं सहुं नवि तिल तार ।
तं किहे वङ्केहिं लोअणेहिं जोइज्जउं सय वार ॥

॥ ३५७ ॥ ङेर्हिं ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हिं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં अકારાન્ત સર્વાદિથી પર ङिनो हिं એવો આદેશ થાય

जहिं कप्पिज्जइ सरिण सरु छिज्जइ खग्गिण खग्गु ।
तहिं तेहइ भड-घड-निवहि कन्तु पयासइ मग्गु ॥
एक्कहिं अक्खिहिं सावणु अन्नहिं भद्दवउ ।
माहउ महिअल सत्थरि गण्ड-त्थले सरउ ॥
अङ्गिहिं गिम्ह सुहच्छी तिल-वणि मग्गसिरु ।
तहे मुद्धहे मुह पङ्कइ आवासिउ सिसिरु ॥
हिअडा फुट्टि तडत्ति करि कालक्खेवें काइं ।
देक्खउं हय-विहि कहिं ठवइ पइं विणु दुक्ख सयाइं ॥

॥ ३५८ ॥ यत्तत्किम्भ्या ङसो डासुर्न वा ॥

अपभ्रंशे यत्तत्किम् इत्येतेभ्योकारान्तेभ्यः परस्य ङसो डासु इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં અકારાન્ત यत्, तत् અને किम् શબ્દથી પર ङस् પ્રત્યયને डित् आसु એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

कन्तु महारउ हलि सहिए निच्छइं रूसइ जासु ।
अत्थिहिं सत्थिहिं हत्थिहिंवि ठाउवि फेडइ तासु ॥
जीविउ कासु न वल्लहउं धणु पुणु कासु न इट्ठु ।
दोण्णिवि अवसर-निवडिआइं तिण-सम गणइ विसिट्ठु ॥

॥ ३५९ ॥ स्त्रियां डहे ॥

अपभ्रंशे स्त्रीलिङ्गे वर्तमानेभ्यो यत्तत्किम्भ्यः परस्य ङसो डहे इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં સ્રીલિંગ यद्, तद् અને किम् શબ્દથી પર ङस् પ્રત્યયને ડિત् अहे એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. जहे केरउ । तहे केरउ । कहे केरउ ॥

॥ ३६० ॥ यत्तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं ॥

अपभ्रंशे यत्तदोः स्थाने स्यमोः परयोर्यथासंख्यं ध्रुं त्रं इत्यादेशौ वा भवतः ॥

અપભ્રંશમાં यद् અને तद्ને ઠેકાણે सि અથવા अम् પ્રત્યય પર છતાં અનુક્રમે ध्रुं અને त्रं એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

प्रङ्गणि चिट्ठदि नाहु ध्रुं त्रं रणि करदि न भ्रन्त्रि ॥

पक्षे । तं बांल्लिअइ जु निव्वहइ ॥

॥ ३६१ ॥ इदम इमुः क्लीबे ॥

अपभ्रंशे नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदमः स्यमोः परयोः इमु इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં નપુંસકલિંગ વિષે વર્તતા इदम् શબ્દને सि અને अम् પર છતાં इमु એવો આદેશ થાય છે. इमु कुलु तुह तणउं । इमु कुलु देक्खु ॥

॥ ३६२ ॥ एतदः स्त्री-पुं-क्लीवे एह एहो एहु ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां पुंसि नपुंसके वर्तमानस्यैतदः स्थाने स्यमोः परयोर्यथासंख्यम् एह एहो एहु इत्यादेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં सि અને अम् પર છતાં, एतद् શબ્દને સ્ત્રીલિંગમાં एह, પુંલિંગમાં एहो અને નપુંસકલિંગમાં एहु એવા આદેશ થાય છે.

एह कुमारी एहो नरु एहु मणोरह-ठाणु ।
एहउं वढ चिन्तन्ताहं पच्छइ होइ विहाणु ॥

॥ ३६३ ॥ एइर्जस्-शसोः ॥

अपभ्रंशे एतदो जस्-शसोः परयोः एइ इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં जस् અને शस् પર છતાં एतद् શબ્દને एइ એવો આદેશ થાય છે. एइ ति घोडा एह थलि ॥ एइ पेच्छ ॥

॥ ३६४ ॥ अदस ओइ ॥

अपभ्रंशे अदसः स्थाने जस्-शसो परयोः ओइ इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં अदस् શબ્દને जस् અને शस् પર છતાં ओइ એવો આદેશ થાય છે.

जइ पुच्छह घर वड्डाइं तो वड्डा घर ओइ ।
विहलिअ-जण-अब्भुद्धरणु कन्तु कुडीरइ जोइ ॥

अमूनि वर्तन्ते पृच्छ वा ॥

॥ ३६५ ॥ इदम आयः ॥

अपभ्रंशे इदम्शब्दस्य स्यादौ आय इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં इदम् શબ્દને स्यादि પ્રત્યય પર છતાં आय એવો આદેશ થાય છે.

आयइं लोअहो लोअणइं जाईं सरइं न भन्ति ।
अप्पिए दिट्ठइ मउलिअहिं पिए दिट्ठइ विहसन्ति ॥
सोसउ म सोसउ च्चिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।
जं जलइ जले जलणो आएणवि किं न पज्जत्तं ॥
आयहो दड्ढ-कलेवरहो जं वाहिउ तं सारु ।
जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥

॥ ३६६ ॥ सर्वस्य साहो वा ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં સર્વ શબ્દને साह એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

साहुवि लोउ तडप्फडइ वड्डुत्तणहो तणेण ।
वड्डप्पणु परिपाविअइ हत्थिं मोक्कलडेण ॥

पक्षे । सव्वुवि ॥

॥ ३६७ ॥ किमः काइं-कवणौ वा ॥

अपभ्रंशे किमः स्थाने काइं कवण इत्यादेशौ वा भवतः ॥

અપભ્રંશમાં किम् શબ્દને काइं અને कवण એવા આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

जइ न सु आवइ दूइ घरु काइं अहो-मुहु तुज्झु ।
वयणु जु खण्डउ तउ सहि एसो पिउ होइ न मज्झु ॥

काइं न दूरे देक्खइ ॥

फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ताहं पराई कवण घण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥

सुपुरिस कङ्गुहे अणुहरहिं भण कज्जें कवणेण ।
जिवँ जिवँ वड्डुत्तणु लहहिं तिवँ तिवँ नवहिं सिरेण ॥

पक्षे ।

जइ ससणेही तो मुइअ अह जीवइ निन्नेह ।
बिहिंवि पयारेहिं गइअ धण किं गज्जहि खल मेह ॥

॥ ३६८ ॥ युष्मदः सौ तुहुं ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सौ परे तुहुं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં યુષ્મદ્ શબ્દને સિ પર છતાં તુહું એવો આદેશ થાય છે.

भमरु म रुणझुणि रण्णडइ सा दिसि जोइ म रोइ ।
सा मालइ देसन्तरिअ जसु तुहुं मरहि विओइ ॥

॥ ३६९ ॥ जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हइं ॥

अपभ्रंशे युष्मदो जसि शसि च प्रत्येकं तुम्हे तुम्हइं इत्यादेशौ भवतः ॥

અપભ્રંશમાં યુષ્મદ્ શબ્દને જસ્ અથવા શસ્ પર છતાં તુમ્હે અને તુમ્હઇં એવા આદેશ થાય છે. तुम्हें तुम्हइं जाणह । तुम्हे तुम्हइं पेच्छइ॥ वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥

॥ ३७० ॥ टा ङ्यमा पइं तइं ॥

अपभ्रंशे युष्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह पइं तइं इत्यादेशौ भवतः ॥

અપભ્રંશમાં टा, ङि અને अम्‌ની સાથે युष्मद् શબ્દને पइं અને तइं એવા આદેશ થાય છે. टा।

पइं मुक्काहंवि वर-तरु फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुणु छाया जइ होज्ज कहवि ता तेहिं पत्तेहिं ॥
महु हिअउं तइं ताए तुहुं संवि अन्नें विनडिज्जइ ।
पिअ काइं करउं हउं काइं तुहुं मच्छें मच्छु गिलिज्जइ ॥

ङिना ।

पइं मइं बेहिंवि रण-गयहिं को जयसिरि तक्केइ ।
केसहिं लेप्पिणु जम-घरिणि मण सुहु को थक्केइ ॥

एवं तइं ॥ अमा ।

पइं मल्लन्तिहे महु मरणु मइं मेल्लन्तहो तुज्झु ।
सारस जसु जो वेग्गला सोवि कृदन्तहो सज्झु ॥

एवं तइं ॥

॥ ३७१ ॥ भिसा तुम्हेहिं ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં युष्मद्‌ने भिस् પ્રત્યયની સાથે तुम्हेहिं એવો આદેશ થાય છે.

तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं दिट्ठउं बहुअ-जणेण ।
तं तेवड्डुउं समर-भरु निज्जिउ एक्क-खणेण ॥

॥ ३७२ ॥ ङसि-ङस्भ्यां तउ तुज्झ तुध्र ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिङस्भ्यां सह तउ तुज्झ तुध्र इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ।

અપભ્રંશમાં युष्मद् શબ્દને ङसि અને ङस્‌ની સાથે तउ, तुज्झ અને तुध्र એવા આદેશ થાય છે. तउ होन्तउ आगदो । तुज्झ होन्तउ आगदो । तुध्र होन्तउ आगदो । ङसा ।

तउ गुण-संपइ तुज्झ मदि तुध्र अणत्तर खन्ति ।
जइ उप्पत्ति अन्न जण महि-मंडलि सिक्खन्ति ॥

॥ ३७३ ॥ भ्यसाम्भ्यां तुम्हहं ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भ्यस् आम् इत्येताभ्यां सह तुम्हहं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં भ्यस् અને आम્‌ની સાથે युष्मद् શબ્દને तुम्हहं એવો આદેશ થાય છે. तुम्हहं होन्तउ आगदो । तुम्हहं केरउं धणु ॥

॥ ३७४ ॥ तुम्हासु सुपा ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં युष्मद् શબ્દને सुप્‌ની સાથે तुम्हासु એવો આદેશ થાય છે. तुम्हासु ठिअं ॥

॥ ३७५ ॥ सावस्मदो हउं ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सौ परे हउं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં अस्मद् શબ્દને सि પર છતાં हउं એવો આદેશ થાય છે. तसु हउं कलिजुगि दुल्लहहो ॥

॥ ३७६ ॥ जस्-शसोरम्हे अम्हइं ॥

अपभ्रंशे अस्मदो जसि शसि च परे प्रत्येकम् अम्हे अम्हइं इत्यादेशौ भवतः ॥

અપભ્રંશમાં अस्मद् શબ્દને जस् અને शस् પર છતાં (દરેકને) अम्हे અને अम्होहिं એવા આદેશ થાય છે.

अम्हे थोवा रिउ बहुअ कायर एम्व भणन्ति ।
मुद्धि निहालहि गयण-यलु कइ जण जोण्ह करन्ति ॥
अम्बणु लाइवि जे गया पहिअ पराया केवि ।
अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं जिवँ अम्हइं तिवँ तेवि ॥

अम्हे देक्खइ । अम्हइं देक्खइ । वचनभेदो यथासंख्यानिवृत्त्यर्थः ॥

॥ ३७७ ॥ टा-ङ्यमा मइं ॥

अपभ्रंशे अस्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह मइं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં अस्मद् શબ્દને टा, ङि અને अम् ની સાથે मइं એવો આદેશ થાય છે.

टा ।

मइं जाणिउं पिअ विरहिअहं कवि धर होइ विआलि ।
णवर मिअङ्कुवि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥

ङिना । पइं मइं बेहिंवि रण गयहिं ॥ अमा । मइं मेल्लन्तहो तुज्झु ॥

॥ ३७८ ॥ अम्हेहिं भिसा ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં अस्मद् શબ્દને भिस्‌ની સાથે अम्हेहिं એવો આદેશ થાય છે. तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं ॥

॥ ३७९ ॥ महु मज्झु ङसि ङस्भ्याम् ॥

अपभ्रंशे अस्मदो ङसिना ङसा च सह प्रत्येकं महु मज्झु इत्यादेशौ भवत ॥

અપભ્રંશમાં ङसि અને ङस्‌ની સાથે अस्मद् શબ્દને महु અને मज्झु એવા આદેશ થાય છે. महु होन्तउ गदो । मज्झु होन्तउ गदो॥ङसा॥

महु कन्तहो बे दोसडा हेल्लि म झङ्खहि आलु ।
देन्तहो हउं पर उव्वरिअ जुज्झन्तहो करवालु ॥
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिएण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥

॥ ३८० ॥ अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भ्यसा आमा च सह अम्हहं इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં अस्मद् શબ્દને भ्यस् અને आम्‌ની સાથે अम्हहं એવો આદેશ થાય છે. अम्हहं होन्तउ आगदो ॥ आमा ॥ अह भग्गा अम्हहं तणा ॥

॥ ३८१ ॥ सुपा अम्हासु ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં अस्मद् શબ્દને सुप्‌ની સાથે अम्हासु એવો આદેશ થાય છે. अम्हासु ठिअं ॥

॥ ३८२ ॥ त्यादेराद्य-त्रयस्य बहुत्वे हिं न वा ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्य संबन्धिनो बहुष्वर्थेषु वर्तमानस्य वचनस्यापभ्रंशे हिं इत्यादेशो वा भवति ॥

વર્તમાના વિગેરે વિભક્તિના आद्यत्रय (ગુ० વ્યા० ૩ જો પુ०) બહુવચનને ઠેકાણે અપભ્રંશમાં हिं એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

मुह-कबरि-बन्ध तहे सोह धरहिं नं मल्ल जुज्झु ससि-राहु करहिं ।
तहे सहहिं कुरल भमर-उल-तुलिअ नं तिमिर-डिम्भ खेल्लन्ति मिलिअ ॥

॥ ३८३ ॥ मध्य-त्रयस्याद्यस्य हिः ॥ ३८३ ॥

त्यादीनां मध्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे हि इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં मध्यत्रय (બીજા પુરૂષના) એકવચન પ્રત્યયને બદલે हि એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

बप्पीहा पिउ पिउ भणवि कित्तिउ रुअहि हयास ।
तुह जलि महु पुणु वल्लहइ बिहुंवि ण पूरिअ आस ॥

आत्मनेपदे ।

बप्पीहा कइं बोल्लिएण निग्घिण वार इ वार ।
सायरि भरिअइ विमल जलि लहहि न एकइ धार ॥

सप्तम्याम् ।

आयहिँ जम्महिँ अन्नहिँवि गोरि सु दिज्जहि कन्तु ।
गय मत्तहं चत्तङ्कुसहं जो अब्भिडइ हसन्तु ॥

पक्षे । रुआसि । इत्यादि ॥

॥ ३८४ ॥ बहुत्वे हुः ॥

त्यादीनां मध्यमत्रयस्य संबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्यापभ्रंशे हु इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં મધ્યત્રયના બહુવચનનો हु વિકલ્પે થાય છે.

बलि अब्भत्थणि महु-महणु लहुईहूआ सोइ ।
जइ इच्छहु वड्डुत्तणउं देहु म मग्गहु कोइ ॥

पक्षे । इच्छह । इत्यादि ॥

॥ ३८५ ॥ अन्त्य-त्रयस्याद्यस्य उं ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे उं इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં અન્ત્યત્રય (ગુ૦ વ્યા૦ ૧ લો પુ૦) ના એકવચનને ઠેકાણે उं એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

विहि विनडउ पीडन्तु गह मं धणि करहि विसाउ ।
संपइ कड्ढउं वेस जिव छुड्डु अग्घइ ववसाउ ॥

बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥ पक्षे । कड्ढामि । इत्यादि ॥

॥ ३८६ ॥ बहुत्वे हुं ॥

स्यादीनामन्त्यत्रयस्य संबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्य हुं इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં त्यादि પ્રત્યયોમાંના અન્ત્યત્રયના બહુવચનનો हुं એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

खग्ग-विसाहिउ जहिं लहहुं पिय तहिं देसहिं जाहुं ।
रण दुब्भिक्खें भग्गाइं विणु जुज्झें न वलाहुं ॥

पक्षे । लहिमु । इत्यादि ॥

॥ ३८७ ॥ हि-स्वयोरिदुदेत् ॥

पञ्चम्या हिस्वयोरपभ्रंशे इ उ ए इत्येते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં पञ्चमीના (આજ્ઞાર્થ પ્રત્યય, तु વિગેરેના) हि અને स्वनो इ, उ અને ए એવા ત્રણ આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

इत् ।

कुञ्जर सुमरि म सल्लइउ सरला सास म मेल्लि ।
कवल जि पाविय विहि-वसिण ते चरि माणु म मेल्लि ॥

उत् ।

भमरा एत्थु वि लिम्बडइ केवि दियहडा विलम्बु ।
घण-पत्तलु छाया-बहुलु फुल्लइ जाम कयम्बु ॥

एत ।

प्रिय एम्वहिं करे सेल्लु करि छड्डहि तुहुं करवालु ।
जं कावालिय बप्पुडा लेहिं अभग्गु कवालु ॥

पक्षे । सुमरहि । इत्यादि ॥

॥ ३८८ ॥ वर्त्स्यति-स्यस्य सः ॥

अपभ्रंशे भविष्यदर्थविषयस्य त्यादेः स्यस्य सो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં ભવિષ્યત્કાલ વિષે જે स्यति વિગેરે પ્રત્યય છે, તેમાંના स्यने બદલે स વિકલ્પે થાય છે.

दिअहा जन्ति झडप्पडहिं पडहिं मणोरह पच्छि ।
जं अच्छइ तं माणिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥

पक्षे । होहिइ ॥

॥ ३८९ ॥ क्रियेः कीसु ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रियापदस्यापभ्रंशे कीसु इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં क्रिये એવા ક્રિયાપદને બદલે कीसु એવો આદેશ વિ-કલ્પે થાય છે.

सन्ता भोग जु परिहरइ तसु कन्तहो बलि कीसु ।
तसु दइवेणवि मुण्डियउं जसु खल्लिहडउं सीसु ॥

पक्षे । साध्यमानावस्थात् क्रिये इति संस्कृतशब्दादेष प्रयोगः बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥

॥ ३९० ॥ भुवः पर्याप्तौ हुच्चः ॥

अपभ्रंशे भुवो धातोः पर्याप्तावर्थे वर्तमानस्य हुच्च इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં भू ધાતુને પર્યાપ્તિ (પૂર્ણતા, સમર્થ હોવું) અર્થમાં हुच्च એવો આદેશ થાય છે.

अइतुंगत्तणु जं थणहं सो च्छेयउ न हु लाहु ।
सहि जइ केवइ तुडि-वसेण अहरि पहुच्चइ नाहु ॥

॥ ३९१ ॥ ब्रूगो ब्रुवो वा ॥

अपभ्रंशे ब्रूगो धातोर्ब्रुव इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં ब्रूग् ધાતુને ब्रुव એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. ब्रुवह सुहासिउ किंपि ॥ पक्षे ।

इत्तउं ब्रोप्पिणु सउणि ट्ठिउ पुणु दूसासणु ब्रोप्पि ।
तो हउं जाणउं एहो हरि जइ महु अग्गइ ब्रोप्पि ॥

॥ ३९२ ॥ व्रजेर्वुञः ॥

अपभ्रंशे व्रजतेर्धातोर्वुञ इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં व्रज् ધાતુને वुञ એવો આદેશ થાય છે. वुञइ । वुञेप्पि । वुञेप्पिणु ॥

॥ ३९३ ॥ दृशेः प्रस्सः ॥

अपभ्रंशे दृशेर्धातोः प्रस्स इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં દૃશ્ ધાતુને प्रस्स એવો આદેશ થાય છે. प्रस्सदि ॥

॥ ३९४ ॥ ग्रहेर्गृण्हः ॥

अपभ्रंशे ग्रहेर्धातोर्गृण्ह इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં ग्रह् ધાતુને गृण्ह એવો આદેશ થાય છે. पढ गृण्हेप्पिणु व्रतु ॥

॥ ३९५ ॥ तक्ष्यादीनां छोल्लादयः ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतीनां धातूनां छोल्ल इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં तक्ष् વિગેરે ધાતુઓને छोल्ल વિગેરે આદેશ થાય છે.

जिव तिव तिक्खा लेवि कर जइ ससि छोल्लिअन्तु ।
तो जइ गोरिहे मुह-कमलि सरिसिम कावि लहन्तु ॥

आदिग्रहणाद् देशीषु ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः ॥

चूडुल्लउ चुण्णीहोइसइ मुद्धि कवोलि निहित्तउ ।
सासानल-जाल-झलक्किअउ वाह-सलिल-संसित्तउ ॥
अब्भडवंचिउ बे पयइं पेम्मु निअत्तइ जावँ ।
सव्वासण-रिउ-संभवहो कर परिअत्ता तावँ ॥
हिअइ खुडुक्कइ गोरडी गयणि घुडुक्कइ मेहु ।

वासा-रत्ति पवासुअहं विसमा संकडु एहु ॥
अम्मि पओहर वज्जमा निच्चु जे संमुह थन्ति ।
महु कन्तहो समरङ्गणइ गय-घड भज्जिउ जन्ति ॥
पुत्तें जाएं कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण ।
जा बप्पीकी भुंहडी चम्पिज्जइ अवरेण ॥
तं तेत्तिउ जलु सायरहो सो तेवडु वित्थारु ।
तिसहे निवारणु पलुवि नवि पर धुट्ठुअइ असारु ॥

॥ ३९६ ॥ अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां ग घ-द-ध-ब-भाः ॥

अपभ्रंशेऽपदादौ वर्तमानानां स्वरात्परेषामसंयुक्तानां कखतथपफां स्थाने यथासंख्यं गघदधबभाः प्रायो भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં પદના પ્રારમ્ભે નહીં વર્તતા અને સ્વરથી પર એવા અસંયુક્ત क्નો ग्, ख्નો घ्, त्નો द्, थ्નો ध्, प्નો ब्, અને फ्નો भ् પ્રાયઃ કરીને થાય છે. कस्य गः

जं दिट्ठउं सोम-ग्गहणु असइहिं हसिउं निसङ्कु ।
पिअ-माणुस-विच्छोह-गरु गिलिगिलि राहु मयङ्कु ॥

खस्य घः ।

अम्मीए सत्थावत्थेहिं सुधिं चिन्तिज्जइ माणु ।
पिए दिट्ठे हल्लोहलेण को चेअइ अप्पाणु ॥

तथपफानां दधबभाः ।

सबधु करेप्पिणु कधिदु मइं तसु पर सभलउं जम्मु ।
जासु न चाउ न चारहडि न य पम्हट्ठउ धम्मु ॥

अनादाविति किम् । सबधु करेप्पिणु । अत्र कस्य गत्वं न भवति ॥ स्वरादिति किम् । गिलिगिलि राहु मयङ्कु ॥ असंयुक्तानामिति किम् । एक्कहिं अक्खिहिं सावणु ॥ प्रायोधिकारात्क्वचिन्न भवति ।

जइ केवँइ पावीसु पिउ अकिआ कुड्ड करीसु ।
पाणीउ नवइ सरावि जिँव सव्वङ्गें पइसीसु ॥

उअ कणिआरु पफुल्लिअउ कञ्चण-कन्ति पयासु ।
गोरी-वयण-विणिज्जिअउ नं सेवइ वण-वासु ॥

॥ ३९७ ॥ मोनुनासिको वो वा ॥

अपभ्रंशेनादौ वर्तमानस्यासंयुक्तस्य मकारस्य अनुनासिको वकारो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં પદાદિભિન્ન અસંયુક્ત મકારનો અનુનાસિક વકાર (वँ) વિકલ્પે થાય છે. कवँलु कमलु । भवँरु भमरु ॥ लाक्षणिकस्यापि । जिवँ । तिवँ । जेवँ । तेवँ ॥ अनादावित्येव । मयणु ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ तसु पर सभलउ जम्मु ॥

॥ ३९८ ॥ वाधो रो लुक् ॥

अपभ्रंशे संयोगादधो वर्तमानो रेफो लुग् वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં અધઃ (સંયુક્ત વ્યંજનથી પર) વર્તતા रનો લોપ વિકલ્પે થાય છે. जइ केवँइ पावीसु पिउ ॥ पक्षे ।

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रियेण ॥

॥ ३९९ ॥ अभूतोपि क्वचित् ॥

अपभ्रंशे क्वचिदविद्यमानोपि रेफो भवति ॥

અપભ્રંશમાં કોઇ ઠેકાણે र् અવિદ્યમાન પણ (છતાં પણ ન હોય તેવો) થાય છે.

व्रासु महारिसि एउ भणइ जइ सुइ-सत्थु पमाणु ।
मायहं चलण नवन्ताहं दिविदिवि गङ्गा-ण्हाणु ॥
क्वचिदिति किम् । वासेणवि भारह-खम्भि बद्ध ॥

॥ ४०० ॥ आपद्विपत्संपदां द इः ॥

अपभ्रंशे आपद् विपद् संपद् इत्येतेषां दकारस्य इकारो भवति॥

અપભ્રંશમાં आपद्, विपद् અને संपद्ના द्ની इ થાય છે.

अनउ करन्तहो पुरिसहो आवइ आवइ ।
विवइ । संपइ ॥ प्रायोधिकारात् । गुणहिं न संपय कित्ति पर ॥

॥ ४०१ ॥ कथं-यथा-तथां थादेरेमेहेधा डितः ॥

अपभ्रंशे कथं यथा तथा इत्येतेषां थादेरवयवस्य प्रत्येकम् एम इम इह इध इत्येते डितश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં कथं, यथा અને तथा શબ્દના થકારાદિ ભાગને एम, इम, इह અને इध એવા डित् ४ આદેશ થાય છે.

केम समप्पउ दुट्ठु दिणु किध रयणी छुडु होइ ।
नव-वहु-दंसण-लालसउ वहइ मणोरह सोइ ॥
ओ गोरी-मुह-निज्जिअउ वद्दलि लुक्कु मियङ्कु ॥
अन्नुवि जो परिहविय-तणु सो किवँ भवँइ निसङ्कु ॥

बिम्बाहरि तणु रयण-वणु किह ठिउ सिरिआणन्द ।
निरुवम-रसु पिएं पिअवि जणु सेसहो दिण्णी मुद्द ॥
भण सहि निहुअउं तेवँ मइं जइ पिउ दिट्ठु सदोसु ।
जेवँ न जाणइ मज्झु मणु पक्खावडिअं तासु ॥
जिवँ जिवँ वङ्किम लोअणहं ॥ तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सर ॥
मइं जाणिउ प्रिय विरहिअहं कवि धर होइ विआलि ।
नवर मिअङ्कुवि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥

एवं तिध-जिधावुदाहार्यो ॥

॥ ४०२ ॥ यादृक्तादृक्कीदृगीदृशां दादेर्डेहः ॥

अपभ्रंशे यादृगादीनां दादेरवयवस्य डित् एह इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં यादृश्, तादृश्, कादृश् અને ईदृश्, આ શબ્દોના दृ-કારાદિ ભાગને डित् एह એવો આદેશ થાય છે.

मइं भणिअउ बलिराय तुहुं केहउ मग्गण एहु ।
जेहु तेहु नवि होइ वढ सइं नारायणु एहु ॥

॥ ४०३ ॥ अतां डइसः ॥

अपभ्रंशे यादृगादीनामदन्तानां यादृशतादृशकीदृशेदृशानां दादेरवयवस्य डित् अइस इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં यादृश्, तादृश्, कीदृश् અને ईदृश् શબ્દોના दृકારાદિ ભાગ (दृश्) ને डित् अइस એવો આદેશ થાય છે. जइसो । तइसो ।

कइसो । अइसो ॥

॥ ४०४ ॥ यत्र-तत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थत्तु ॥

अपभ्रंशे यत्रतत्रशब्दयोस्त्रस्य एत्थु अत्तु इत्येतौ डितो भवतः॥

અપભ્રંશમાં यत्र અને तत्रના त्रनो एत्थु અને अत्तु એવા डित् આદેશ થાય છે.

जइ सो घडदि प्रयावदी केत्थुवि लेप्पिणु सिक्खु ।
जेत्थुवि तेत्थुवि एत्थु जगि भण तो तहि सारिक्खु ॥

जत्तु ठिदो । तत्तु ठिदो ॥

॥ ४०५ ॥ एत्थु कुत्रात्रे ॥

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयोस्त्रशब्दस्य डित् एत्थु इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં कुत्र અને अत्र શબ્દના त्रनो डित् एत्थु એવો આદેશ થાય છે.

केत्थुवि लेप्पिणु सिक्खु ॥ जेत्थुवि तेत्थुवि एत्थु जगि ॥

॥ ४०६ ॥ यावत्तावतोर्वादेर्म उं महिं ॥

अपभ्रंशे यावत्तावदित्यव्यययोर्वकारादेरवयवस्य म उं महिं इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

यावत् અને तावत् અવ્યયના वत् ભાગને म, उं અને महिं એવા

ત્રણુ આદેશ થાય છે.

जाम न निवडइ कुम्भ-यडि सीह-चवेड-चडक्क ।
ताम समत्तहं मयगलहं पइ-पइ वज्जइ ढक्क ॥
तिलहं तिलत्तणु ताउं पर जाउं न नेह गलन्ति ।
नेहि पणट्ठइ तेज्जि तिल तिल फिट्टवि खल होन्ति ॥
जामहिं विसमी कज्ज-गइ जीवहं मज्झे एइ ।
तामहिं अच्छउ इयरु जणु सु-अणुवि अन्तरु देइ ॥

॥ ४०७ ॥ वा यत्तदोतोर्डेवडः ॥

अपभ्रंशे यद् तद् इत्येतयोरत्वन्तयोर्यावत्तावतोर्वकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥

अतु પ્રત્યયાન્ત यावत् અને तावत् શબ્દના વવને ઠેકાણે डित् एवड એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

जेवडु अन्तरु रावण–रामहं तेवडु अन्तरु पट्टण-गामहं ॥ पक्षे । जेत्तुलो । तेत्तुलो ॥

॥ ४०८ ॥ वेदं-किमोर्यादेः ॥

अपभ्रंशे इदम् किम् इत्येतयोरत्वन्तयोरियत्कियतोर्यकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં इयत् અને कियत् શબ્દના યકારાદિ ભાગનો डित् एवड એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. एवडु अन्तरु । केवडु अन्तरु ॥ पक्षे । एत्तुलो । केत्तुलो ॥

॥ ४०९ ॥ परस्परस्यादिरः ॥

अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकारो भवति ॥

પરસ્પર શબ્દને અપભ્રંશમાં अ એવો आदि (આગમ) થાય છે.

ते मुग्गडा हराविआ जे परिविट्ठा ताहं ।
अवरोप्परु जोअन्ताहं सामिउ गञ्जिउ जाहं ॥

॥ ४१० ॥ कादि-स्थैदोतोरुच्चार-लाघवम् ॥

अपभ्रंशे कादिषु व्यञ्जनेषु स्थितयोरे ओ इत्येतयोरुच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति ॥

અપભ્રંશમાં કકારાદિ વ્યંજનોમાં વર્તતા ए અને ओ ઉચ્ચાર કરતી વખતે ટુંકા (લઘુ) ઘણું કરીને થાય છે.

सुधें चिन्तिज्जइ माणु ॥ तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो ॥

॥ ४११ ॥ पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकाराणाम् ॥

अपभ्रंशे पदान्ते वर्तमानानां उं हुं हिं हं इत्येतेषां उच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति ॥

અપભ્રંશમાં પદાન્તે उं, हुं, हिं, અને हं હોય તો,તેનો ઉચ્ચાર ઘણું કરીને લઘુ થાય છે.

अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥ बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥
दइउ घडावइ वणि तरुहुं ॥

तरुहुंवि वक्कलु ॥ खग्ग विसाहिउ जहिं लहहुं ॥
तणहं तइज्जी भङ्गि नवि ॥

॥ ४१२ ॥ म्हो म्भो वा॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यस्य स्थाने म्भ इति मकाराक्रान्तो भकारो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં म्हનો म्भ વિકલ્પે થાય છે. म्ह इति पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः [२.७४] इति प्राकृतलक्षणविहितोऽत्र गृह्यते । संस्कृते तदसंभवात् । गिम्भो । सिम्भो ॥

बम्भ ते विरला केवि नर जे सव्वङ्ग-छइल्ल ।
जे वङ्का ते वञ्चयर जे उज्जुअ ते बइल्ल ॥

॥ ४१३ ॥ अन्यादृशोन्नाइसावराइसौ ॥

अपभ्रंशे अन्यादृशशब्दस्य अन्नाइस अवराइस इत्यादेशौ भवतिः॥

અપભ્રંશમાં अन्यादृश શબ્દને अन्नाइस અને अवराइस એવા આદેશ થાય છે. अन्नाइसो । अवराइसो ॥

॥ ४१४ ॥ प्रायसः प्राउ-प्राइव-प्राइम्व पग्गिम्वाः ॥

अपभ्रंशे प्रायस् इत्येतस्य प्राउ प्राइव प्राइम्व पग्गिम्व इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં प्रायस् શબ્દને प्राउ, प्राइव, प्राइम्व, અને पग्गिम्व એવા ચાર આદેશ થાય છે.

अन्ने ते दीहर लोअण अन्नु तं भुअ-जुअलु ।
अन्नु सु घण थण-हारु तं अन्नु जि मुह-कमलु ॥
अन्नु जि केस-कलावु सु अन्नु जि प्राउ विहि ।
जेण णिअम्बिणि घडिअ स गुण-लायण्ण-णिहि ॥
प्राइव मुणिहंवि भन्तडी तें मणिअडा गणन्ति ।
अखइ निरामइ परम-पइ अज्जवि लउ न लहन्ति ॥
अंसु-जलें प्राइम्व गोरिअहे सहि उव्वत्ता नयण-सर ।
तें सम्मुह संपेसिआ देन्ति तिरिच्छी घत्त पर ॥
एसी पिउ रूसेसु हउं रुट्ठी मइं अणुणेइ ।
पग्गिम्व एइ मणोरहइं दुक्करु दइउ करेइ ॥

॥ ४१५ ॥ वान्यथोनुः ॥

अपभ्रंशे अन्यथाशब्दस्य अनु इत्यादेशो वा भवति ॥

અપભ્રંશમાં अन्यथा શબ્દને अनु એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

विरहानल-जाल-करालिअउ पहिउ कोवि बुड्डिवि ठिअओ ।
अनु सिसिर-कालि सीअल-जलहु धूमु कहन्तिहु उट्ठिअओ ॥

पक्षे । अन्नह ॥

॥ ४१६ ॥ कुतसः कउ कहन्तिहु ॥

अपभ्रंशे कुतस्शब्दस्य कउ कहन्तिहु इत्यादेशौ भवतः ॥

અપભ્રંશમાં कुतस् શબ્દને कउ અને कहन्तिहु એવા આદેશ થાય છે.

महु कन्तहो गुट्ठ ट्ठिअहो कउ झुम्पडा वलन्ति ।
अह रिउ-रुहिरें उल्हवइ अह अप्पणें न भन्ति ॥

भूमु कहन्तिहु ट्ठिअओ ॥

॥ ४१७ ॥ ततस्तदोस्तोः ॥

अपभ्रंशे ततस् तदा इत्येतयोस्तो इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં ततस् અને तदा આ બે શબ્દોને तो એવો આદેશ થાય છે.

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिएण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥

॥ ४१८ ॥ एवं-परं-समं-ध्रुवं-मा-मनाक एम्व पर समाणु ध्रुवु मं मणाउं ॥

अपभ्रंशे एवमादीनां एम्वादय आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં एवं, परं, समं, ध्रुवं, मा, અને मनाक् આ અવ્યયોને ઠેકાણે અનુક્રમે एम्व, पर, समाणु, ध्रुवु, मं અને मणाउं એવા આદેશ થાય છે. एवम् एम्व ।

पिय-संगमि कउ निद्दडी पिअहो परोक्खहो केम्व ।
मइं बिन्निवि विन्नासिआ निद्द न एम्व न तेम्व ॥

परमः परः । गुणहि न संपय कित्ति पर ॥ समसः समाणुः ।

कन्तु जु सीहहो उवमिअइ तं महु खण्डिउ माणु ।

सीहु निरक्खय गय हणइ पिउ पय-रक्ख खमागु ॥

ध्रुवमो ध्रुवुः ।

चञ्चलु जीविउ ध्रुवु मरणु पिअ रूसिज्जइ काइं ।
होसइं दिअहा रूसणा दिव्वइं वरिस-सयाइं ॥

मो मं । मं धणि करहि विसाउ ॥ प्रायोग्रहणात् ।

माणि पणट्ठइ जइ न तणु तो देसडा चइज्ज ।
मा दुज्जण-कर-पल्लवेहिं दंसिज्जन्तु भमिज्ज ॥
लोणु विलिज्जइ पाणिएण अरि खल मेह म गज्जु ॥
बालिउ गलइ सुझुम्पडा गोरी तिम्मइ अज्जु ॥

मनाको मणाउं ॥

विहवि पणट्ठइ वङ्कुडउ रिद्धिहिं जण सामन्नु ।
किंपि मणाउं महु पिअहो ससि अणुहरइ न अन्नु ॥

॥४१९॥ किलाथवा-दिवा-सह-नहेः किराहवइ दिवे सहुं नाहिं॥

अपभ्रंशे किलादीनां किरादय आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં किलને किर, अथवाને अहवइ, दिवाને दिवे, सहને सहुं અને नहिને नाहिं એવા આદેશ થાય છે. किलस्य किरः ।

किर खाइ न पिअइ न विद्दवइ धम्मि न वेच्चइ रूअडउ ।
इह किवणु न जाणइ जह जमहो खणेण पहुच्चइ दूअडउ ॥

अथवोहवइ । अहवइ न सुवंसहं एह खोडि ॥ प्रायोधिकारात् ।

जाइज्जइ तहिं देसडइ लब्भइ पियहो पमाणु ।
जइ आवइ तो आणिअइ अहवा तं जि निवाणु ॥

दिवो दिवे । दिविदिवि गङ्गा-ण्हाणू ॥ सहस्य सहु ।

जउ पवसन्तें सहुं न गयअ न मुअ विओएं तस्सु ।
लज्जिजइ संदेसडा दिन्तेहिं सुहय-जणस्सु ॥

महेर्नाहिं ।

एत्तहे मेह पिअन्ति जलु एत्तहे वडवानल आवट्टइ ।
पेक्खु गहीरिम सायरहो एक्कवि कणिअ नाहिं ओहट्टइ ॥

॥ ४२० ॥ पश्चादेवमेवैवेदानीं-प्रत्युतेतसः पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चलिउ एत्तहे ॥

अपभ्रंशे पश्चादादीनां पच्छइ इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં पश्चात्‌ને पच्छइ, एवमेवને एम्वइ, एवને जि, इदानीम्‌ને एम्वहिं, प्रत्युतને पच्चलिउ અને इतस् શબ્દને एत्तहे એવા આદેશ થાય છે.

पश्चातः पच्छइ । पच्छइ होइ विहाणु ॥ एवमेवस्य एम्वइ । एम्वइ सुरउ समत्तु ॥ एवस्य जिः ।

जाउ म जन्तउ पल्लवह देक्खउं कइ पय देइ ।
हिअइ तिरिच्छी हउं जि पर पिउ डम्बरइं करेइ ॥

इदानीम एम्वहिं ।

हरि नच्चाविउ पङ्गणइ विम्हइ पाडिउ लोउ ।
एम्वहिं राह-पओहरहं जं भावइ तं होउ ॥

प्रत्युतस्य पच्चलिउ ।

साव-सलोणी गोरडी नवखी कवि विस-गण्ठि ।
भडु पच्चलिउ सो मरइ जासु न लग्गइ कण्ठि ॥

इतस एत्तहे । एत्तहे मेह पिअन्ति जलु ॥

॥ ४२१ ॥ विषण्णोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त-विच्चं ॥

अपभ्रंशे विषण्णादीनां वुन्नादय आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં વિષણ્ણ, ઉક્ત, અને વર્ત્મન્ શબ્દને વુન્न, વુત્त અને વિચ્ચ એવા આદેશ થાય છે.

विषण्णस्य वुन्नः ।

मइं वुत्तउं तुहुं धुरु धरहि कसरेहिं विगुत्ताइं ।
पइं विणु धवल न चडइ भरु एम्वइ वुन्नउ काइं ॥

उक्तस्य वुत्तः । मइं वुत्तउं ॥ वर्त्मनो विच्चः । जं मणु विच्चि न माइ ॥

॥ ४२२ ॥ शीघ्रादीनां वहिल्लादयः ॥

अपभ्रंशे शीघ्रादीनां वहिल्लादय आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં શીઘ્ર વિગેરે શબ્દોને વહિલ્લ વિગેરે આદેશ થાય છે.

एक्कु कइअ ह वि न आवही अन्नु वहिल्लउ जाहि ।
मइं मित्तडा प्रमाणिअउ पइं जेहउ खलु नाहिं ॥

झकटस्य घङ्घलः ।

जिव सुपुरिस तिव घङ्घलेइं जिवँ नइ तिवँ वलणाइं ।
जिवँ डोङ्गर तिवँ कोट्टरइं हिआ विसूरहि काइं ॥

अस्पृश्यसंसर्गस्य विट्टालः ।

जे छड्डेविणु रयणनिहि अप्पउं तडि घल्लन्ति ।
तहं सङ्खहं विट्टालु परु फुक्किज्जन्त भमन्ति ॥

भयस्य द्रवक्कः ।

दिवेहिं विढत्तऊं खाहि वढ संचि म एक्कुवि द्रम्मु ।
कोवि द्रवक्कउ सो पडइ जेण समप्पइ जम्मु ॥

आत्मीयस्य अप्पणः । फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ॥ दृष्टेर्द्रेहिः । एकमेकउं जइवि जोएदि हरि सुट्ठु सव्वायरेण । तो वि द्रेहिं जहिं कहिंवि राही । को सक्कइ संवरेवि दड्ढ-नयणा नेहिं पलुट्टा ॥ गाढस्य निच्चटः ।

विहवे कस्सु थिरत्तणउं जोव्वणि कस्सु मरट्टु ।
सो लेखडउ पठाविअइ जो लग्गइ निच्चट्टु ॥

असाधारणस्य सड्ढलः ।

कहिं ससहरु कहिं मयरहरु कहिं बरिहिणु कहिं मेहु ।
दूर-ठिआहंवि सज्जणहं होइ असड्ढलु नेहु ॥

कौतुकस्य कोड्डः ।

कुञ्जरु अन्नहं तरु-अरहं कुड्डेण घल्लइ हत्थु ।
मणु पुणु एक्कहिं सल्लइहिं जइ पुच्छह परमत्थु ॥

क्रीडायाः खेड्डः ।

खेड्डयं कयमम्हेहिं निच्छयं किं पयम्पह ।
अणुरत्ताउ भत्ताउ अम्हे मा चय सामिअ ॥

रम्यस्य रवण्णः ।

सरिहिं न सरेहिं न सरवरेहिं नवि उज्जाण-वणेहिं ।
देस रवण्णा होन्ति वढ निवसन्तेहिं सु-अणेहिं ॥

अद्भुतस्य ढक्करिः ।

हिअडा पइं एहु बोल्लिअओ महु अग्गइ सय-वार ॥
फुट्टिसु पिए पवसन्ति हउं भण्डय ढक्करि-सार ॥

हेसखीत्यस्य हेल्लिः । हेल्लि म झङ्खहि आलु ॥ पृथक्पृथगित्यस्य जुअंजुअः ॥

एक्क कुडुल्ली पञ्चहिं रुद्धी तहं पञ्चहंवि जुअंजुअ बुद्धी ।
बहिणुए तं घरु कहि किवँ नन्दउ जेत्थु कुडुम्बउं अप्पण-छन्दउं॥

मूढस्य नालिअ वढौ ।

जो पुणु मणि जि खसफसिहूअउ चिन्तइ देइ न दम्मु न रूअउ।
रइ-वस-भमिरु करग्गुल्लालिउ घरहिं जि कोन्तु गुणइ सो नालिउ॥

दिवेहिं विढत्तउं खाहि वढ ॥ नवस्य नवखः । नवखी कवि विसगण्ठि ॥
अवस्कन्दस्य दडवडः ।

चलेहिं चलन्तेहिं लोअणेहिं जे तइं दिट्ठा बालि ।
तहिं मयरद्धय-दडवडउ पडइ अपूरइ कालि ॥

यदेश्छुड्डः छुड्डु अग्घइ ववसाउ ॥ संबन्धिनः केर-तणौ ।

गयउ सु केसरि पिअहु जलु निच्चिन्तइं हरिणाइं ।
जसु केरएं हुंकारडएं मुहहुं पडन्ति तृणाइं ॥

अह भग्गा अम्हहं तणा ॥ माभैषीरित्यस्य मब्भीसेति स्त्रीलिङ्गम् ।

सत्थावत्थहं आलवणु साहुवि लोउ करेइ ।
आदन्नहं मब्भीसडी जो सज्जणु सो देइ ॥

यद्यद्दृष्टं तत्तदित्यस्य जाइट्ठिआ ।

जइ रचसि जाइट्ठिअए हिअडा मुद्ध-सहाव ।
लोहें फुट्टणएण जिवँ घणा सहेसइ ताव ॥

॥ ४२३ ॥ हुहुरु-घुग्घादयः शब्द-चेष्टानुकरणयोः ॥

अपभ्रंशे हुहुर्वादयः शब्दानुकरणे घुग्घादयश्चेष्टानुकरणे यथासंख्यं प्रयोक्तव्याः ॥

અપભ્રંશમાં શબ્દના અનુકરણ વિષે હુહુરુ વિગેરે અને ચેષ્ટાના અનુકરણ વિષે ઘુગ્ઘ વિગેરે શબ્દો ઉચ્ચારાય છે.

मइं जाणिउं बुड्डीसु हउं पेम्म-द्रहि हुहुरुत्ति ।
नवरि अचिन्तिय संपाडिय विप्पिय नाव झडत्ति ॥

आदिग्रहणात् ।

खज्जइ नउ कसरक्केहिं पिज्जइ नउ घुण्टेहिं ।
एम्वइ होइ सुहच्छडी पिएं दिट्ठें नयणेहिं ॥

इत्यादि ॥

अज्जवि नाहु महुज्जि घरि सिद्धत्था वन्देइ ।

ताउंजि विरहु गंवक्खेहिं मक्कड घुग्घिउ देइ ॥

आदिग्रहणात् ।

सिरि जर खण्डी लोअडी गलि मणियडा न वीस ।
तोवि गोट्ठडा कराविआ मुद्धए उट्ठ-बईस ॥

इत्यादि ॥

॥ ४२४ ॥ घइमादयोनर्थकाः ॥

अपभ्रंशे घइमित्यादयो निपाता अनर्थकाः प्रयुज्यन्ते ॥

અપભ્રંશમાં घइम् વિગેરે अनर्थक निपात (અવ્યય) ઉચ્ચારાય છે.

अम्मडि पच्छायावडा पिउ कलहिअउ विआलि ।
घइं विवरीरी बुद्धडी होइ विणासहो कालि ॥

आदिग्रहणात् खाइं इत्यादयः ॥

॥ ४२५ ॥ तादर्थ्ये केहिं-तेहिं-रेसि-रेसिं-तणेणाः ॥

अपभ्रंशे तादर्थ्ये द्योत्ये केहिं तेहिं रेसि रेसिं तणेण इत्येते पञ्च निपाताः प्रयोक्तव्याः ॥

અપભ્રંશમાં केहिं, तेहिं, रेसि, रेसिं અને तणेण આ પાંચ અવ્યય तादर्थ्यમાં (તેને માટે એવા અર્થમાં) ઉચ્ચારાય છે.

ढोल्ला एह परिहासडी अइभ न कवणहिं देसि ।
हउं झिज्जउं तउ केहिं पिअ तुहुं पुणु अन्नहि रेसि ॥

एवं तेहिंरेसिमावुदाहार्यौ ॥ वड्डत्तणहो तणेण ॥

॥ ४२६ ॥ पुनर्विनः स्वार्थे डुः ॥

अपभ्रंशे पुनर्विना इत्येताभ्यां परः स्वार्थे डुः प्रत्ययो भवति॥

અપભ્રંશમાં પુનર્ અને વિનાથી સ્વાર્થમાં ડિત્ ઉ પ્રત્યય થાય છે.

सुमरिज्जइ तं वल्लहउं जं वीसरइ मणाउं ॥

जहिं पुणु सुमरणु जाउं गउ तहो नेहहो कइं नाउं ॥

विणु जुज्झें न वलाहुं ॥

॥ ४२७ ॥ अवश्यमो डें-डौ ॥

अपभ्रंशेवश्यमः स्वार्थे डें ड इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥

અપભ્રંશમાં अवश्यम् શબ્દથી ડિત् एं અને अ પ્રત્યય સ્વાર્થમાં થાય છે.

जिब्भिन्दिउ नायगु वसि करहु जसु अधिन्नइं अन्नइं ।

मूलि विणट्ठइ तुंबिणिहे अवसें सुक्कइं पण्णइं ॥

अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं ॥

॥ ४२८ ॥ एकशसो डिः ॥

अपभ्रंशे एकशश्शब्दात्स्वार्थे डिर्भवति ॥

અપભ્રંશમાં एकशस् શબ્દથી સ્વાર્થમાં ડિત્ इ પ્રત્યય થાય છે.

एक्कसि सील-कलंकिअहं देज्जहिं पच्छित्ताइं ।

जो पुणु खण्डइ अणुदिअहु तसु पच्छित्तें काइं ॥

॥ ४२९ ॥ अ-डड-डुल्लाः स्वार्थिक-क-लुक् च ॥

अपभ्रंशे नाम्नः परतः स्वार्थे अ डड डुल्ल इत्येते त्रयः प्रत्यया भवन्ति तत्संनियोगे स्वार्थे कप्रत्ययस्य लोपश्च ॥

અપભ્રંશમાં નામથી પર સ્વાર્થમાં अ, डित् अड, અને डित् उल्ल એવા ત્રણ પ્રત્યય થાય છે. અને તે થાય ત્યારે, સ્વાર્થમાં આવેલા क પ્રત્યયનો લોપ થાય છે.

विरहानल-जाल-करालिअउ पहिउ पन्थि जं दिठउ ।
तं मेलवि सव्वहिं पन्थिअहिं सोजि किअउ अग्गिठउ ॥

डड । महु कन्तहो बे दोसडा ॥ डुल्ल । एक्क कुडुल्ली पञ्चहिं रुद्धी ॥

॥ ४३० ॥ योगजाश्चैषाम् ॥

अपभ्रंशे अडडडुल्लानां योगभेदेभ्यो ये जायन्ते डडअ इत्यादयः प्रत्ययास्तेपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં अ, डड અને डुल्ल એઓના ભિન્ન ભિન્ન યોગથી डडअ વિગેરે પ્રત્યયો થાય છે તે પણ ઘણું કરીને સ્વાર્થમાં થાય છે.

डडअ । फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ॥ अत्र किसलय [१.२६९] इत्यादिना यलुक् ॥ डुल्लअ । चूडुल्लउ चुन्नीहोइसइ ॥ डुल्लडड ।

सामि-पसाउ सलज्जु पिउ सीमा-संधिहिं वासु ।
पेक्खिवि बाहु-बलुल्लडा धण मेल्लइ नीसासु ॥

अत्रामि स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ [४.३३०] इति दीर्घः ॥ एवं बाहु-बलुल्लडउ । अत्र त्रयाणां योगः ॥

॥ ४३१ ॥ स्त्रियां तदन्ताड्डीः ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानेभ्यः प्राक्तनसूत्रद्वयोक्तप्रत्ययान्तेभ्यो डीः प्रत्ययो भवति ॥

અપભ્રંશમાં ઉપર બે સૂત્રોથી (૪૨૯ અને ૪૩૦ થી) જે પ્રત્યય થાય છે, તેના છેલ્લા શબ્દથી સ્ત્રીલિંગમાં ङित् ई પ્રત્યય થાય છે.

पहिआ दिट्ठी गोरडी दिट्ठी मग्गु निअन्त ।
अंसूसासेहिं कन्चुआ तिंतुव्वाण करन्त ॥

एक्क कुडुल्ली पन्चहिं रुद्धी ॥

॥ ४३२ ॥ आन्तान्ताड्डाः ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानादप्रत्ययान्तप्रत्ययान्तात् डाप्रत्ययो भवति ॥

અપભ્રંશમાં સ્ત્રીલિંગમાં વર્તતા અને જેની અન્તે अप्रत्ययान्त પ્રત્યય છે. એવા નામ થકી ङित् આ પ્રત્યય થાય છે. ङयपवादः ॥

पिउ आइउ सुअ वत्तडी झुणि कन्नडइ पइट्ठ ।
तहो विरहहो नासन्तअहो धूलडिआवि न दिट्ठ ॥

॥ ४३३ ॥ अस्येदे ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानस्य नाम्नो योकारस्तस्य आकारे प्रत्यये परे इकारो भवति ॥

અપભ્રંશમાં સ્ત્રીલિંગમાં વર્તતા નામનો જે अकार તેથી आ પ્રત્યય પર છતાં તે अनो इ થાય છે. धुलडिआवि न दिट्ठ ॥ स्त्रियामित्येव झुणि कन्नडइ पइट्ठ ॥

॥ ४३४ ॥ युष्मदादेरीयस्य डारः ॥

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्यः परस्य ईयप्रत्ययस्य डार इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં युष्मद् વિગેરે શબ્દોથી પર જે ईय પ્રત્યય તેનો डित् आर એવો આદેશ થાય છે.

संदेसें कांई तुहारेण जं सङ्गहो न मिलिज्जइ ।
सुइणन्तरि पिएं पाणिएण पिअ पिआस किं छिज्जइ ॥

दिक्खि अम्हारा कन्तु । बहिणि महारा कन्तु ॥

॥ ४३५ ॥ अतोर्डेत्तुलः ॥

अपभ्रंशे इदंकिंयत्तदेतद्भ्यः परस्य अतोः प्रत्ययस्य डेत्तुल इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં किम्, इदम्, यद्, तद् અને एत्तद्‌થી પર अतु પ્રત્યય ને डित् एत्तुल એવો આદેશ થાય છે. एत्तुलो । केत्तुलो । जेत्तुलो । तेत्तुलो । एत्तुलो ॥

॥ ४३६ ॥ त्रस्य डेत्तहे ॥

अपभ्रंशे सर्वादेः सप्तम्यन्तात्परस्य त्रप्रत्ययस्य डेत्तहे इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં સપ્તમ્યન્ત સર્વાદિ થકી પર જે त्र પ્રત્યય તેને ઠેકાણે डित् एत्तहे એવો આદેશ થાય છે.

एत्तहे तेत्तहे वारि घरि लच्छि विसण्ठुल धाइ ।
पिअ-पब्भट्ठव गोरडी निच्चल कहिंवि न ठाइ ॥

॥ ४३७ ॥ त्व-तलोः प्पणः ॥

अपभ्रंशे त्वतलोः प्रत्यययोः प्पण इत्यादेशो भवति ॥

અપભ્રંશમાં त्व અને तल् પ્રત્યયને ઠેકાણે प्पण એવો આદેશ થાય છે.

वड्डप्पणु परिपाविअइ ॥ प्रायोधिकारात् । वड्डत्तणहो तणेग ॥

॥ ४३८ ॥ तव्यस्य इएव्वउं एव्वउं एवा ॥

अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य इएव्वउं एव्वउं एवा इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં तव्य પ્રત્યયને इएव्वउं, एव्वउं અને एवा એવા ત્રણ આદેશ થાય છે.

एउ गृण्हेप्पिणु ध्रुं मइं जइ प्रिउ उव्वारिज्जइ ।
महु करिएव्वउं किंपि णवि मरिएव्वउं पर देज्जइ ॥
देसुच्चाडणु सिहि-कढणु घण-कुट्टणु जं लोइ ।
मंजिट्ठए अइरत्तिए सव्वु सहेव्वउं होइ ॥
सोएवा पर वारिआ पुप्फवईहिं समाणु ।
जग्गेवा पुणु को धरइ जइ सो वेउ पमाणु ॥

॥ ४३९ ॥ क्त्व इ-इउ-इवि-अवयः ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य इ इउ इवि अवि इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં क्त्वा પ્રત્યયને इ, इउ, इवि અને अवि એવા ચાર આદેશ થાય છે. इ ।

हिअडा जइ वेरिअ घणा तो किं अब्भि चडाहुं ।

अपभ्रंशे इवशब्दस्यार्थे नं नउ नाइ नावइ जणि जणु इत्येते षट् भवन्ति ॥

અપભ્રંશમાં इव શબ્દના અર્થમાં नं, नउ, नाइ, नावइ, जणि અને जणु આ ७ શબ્દ થાય છે. नं । नं मल्ल-जुज्झु ससि-राहु करहिं ॥ नउ ।

रवि-अत्थमणि समाउलेण कण्ठि विइण्णु न छिण्णु ।
चक्कें खण्डु मुणालिअहे नउ जीवग्गलु दिण्णु ॥

नाइ ।

वलयावलि-निवडण-भएण धण उद्धब्भुअ जाइ ।
वल्लह-विरह-महादहहो थाह गवेसइ नाइ ॥

नावइ ।

पेक्खेविणु मुहु जिण-वरहो दीहर-नयण सलोणु ।
नावइ गुरु-मच्छर-भरिउ जलणि पवीसइ लोणु ॥

जणि ।

चम्पय-कुसुमहो मज्झि सहि भसलु पइट्ठउ ।
सोहइ इन्दनीलु जणि कणइ बइट्ठउ ॥

जणु । निरुवम-रसु पिएं पिएवि जणु ॥

॥ ४४५ ॥ लिङ्गमतन्त्रम् ॥

अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति ॥

અપભ્રંશમાં લિંગ ઘણું કરીને બદલાય છે. गय कुम्भइं दारन्तु ॥ अत्र पुल्लिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ।

अब्भा लग्गा डुङ्गरिहिं पहिउ रडन्तउ जाइ ।
जो एहा गिरि गिलण-मणु सो किं धणहे धणाइ ॥
अत्र अब्भा इति नपुंसकस्य पुंस्त्वम् ॥
पाइ विलग्गी अन्त्रडी सिरु ल्हसिउं खन्धस्सु ।
तोवि कटारइ हत्थडउ बलि किज्जउं कन्तस्सु ॥
अत्र अन्त्रडी इति नपुंसकस्य स्त्रीत्वम् ॥
सिरि चडिआ खन्ति प्फलइं पुणु डालइं मोडन्ति ।
तोवि महद्दुम सउणाहं अवराहिउ न करन्ति ॥
अत्र डालइं इत्यत्र स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ॥

॥ ४४६ ॥ शौरसेनीवत् ॥

अपभ्रंशे प्रायः शौरसेनीवत् कार्यं भवति ॥

અપભ્રંશમાં ઘણું કરીને શૌરસેની ભાષા પ્રમાણે કાર્ય થાય છે. सीसि सेहरु खणु विणिम्मविदु खणु कण्ठि पालंबु किदु रदिए विहिदु खणु मुण्डमालिए जं पणएण तं नमहु कुसुम-दाम-कोदण्डु कामहो ॥

॥ ४४७ ॥ व्यत्ययश्च ॥

प्राकृतादिभाषालक्षणानां व्यत्ययश्च भवति ॥

પ્રાકૃત વિગેરે ભાષાના સૂત્રાનો વ્યત્યય પણ થાય છે. यथा मागध्यां तिष्ठश्चिष्ठः [४.२९८] इत्युक्तं तथा प्राकृतपैशाचीशौरसेनीष्वपि भवति । चिष्ठदि ॥ अपभ्रंशे रेफस्याधो वा लुगुक्तो मागध्यामपि भवति । शद-माणुश-मंश-भालके कुम्भ-शहश्र-वशाहे शंचिदे इत्याद्यन्यदपि द्रष्टव्यम् ॥ न केवलं भाषालक्षणानां त्याद्यादेशानामपि व्यत्ययो भवति । ये वर्तमाने काले

प्रसिद्धास्ते भूतेपि भवन्ति । अह पेच्छइ रहु-तणओ ॥ अथ प्रेक्षांचक्रे इ-त्यर्थः ॥ आभासइ रयणीअरे । आबभाषे रजनीचरानित्यर्थः ॥ भूते प्रसिद्धा वर्तमानेपि । सोहीअ एस वण्ठो । शृणोत्येष वण्ठ इत्यर्थः ॥

॥ ४४८ ॥ शेषं संस्कृतवत्सिद्धम् ॥

शेषं यदत्र प्राकृतादिभाषासु अष्टमे नोक्तं तत्सप्ताध्यायीनिबद्धसंस्कृतवदेव सिद्धम् ॥

हेट्ठ-ट्ठिय-सूर-निवारणाय छत्तं अहो इव वहन्ती ।
जयइ ससेसा वराह-सास-दूरुक्खुया पुहवी ॥

अत्र चतुर्थ्या आदेशो नोक्तः स च संस्कृतवदेव सिद्धः । उक्तमपि क्वचित्संस्कृतवदेव भवति ॥

પ્રાકૃત વિગેરે ભાષાઓને લગતું જે કાર્ય આ આઠમા અધ્યાયમાં કહ્યું નથી, તે સર્વ કાર્ય સંસ્કૃત પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે.

यथा प्राकृते उरस्शब्दस्य सप्तम्येकवचनान्तस्य उरे उरम्मि इति प्रयोगौ भवतस्तथा क्वचिदुरसीत्यपि भवति ॥ एवं सिरे । सिरम्मि । सिरसि ॥ सरे । सरम्मि सरसि ॥ सिद्धग्रहणं मङ्गलार्थम् । ततो ह्यायुष्मच्छ्रोतृकताभ्युदयश्चेति ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तावष्टमस्याध्यायस्य
चतुर्थः पादः समाप्तः ॥

अष्टमोध्यायः ॥

सामप्ता चेयं सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनवृत्तिः प्रकाशिकानामेति ॥

आसीद्विशां पतिरमुद्रचतुःसमुद्र-
मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्डः ।
श्रीमूलराज इति दुर्धरवैरिकुम्भि-
कण्ठीरवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ १ ॥

तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-
तिग्मद्युतिः क्षितिपतिर्जयसिंहदेवः ।
येन स्ववंशसवितर्यपरं सुधांशौ
श्रीसिद्धराज इति नाम निजं न्यलेखि ॥ २ ॥

सम्यग् निषेव्य चतुरश्चतुरोप्युपायान्
जित्वोपभुज्य च भुवं चतुरब्धिकाञ्चीम् ।
विद्याचतुष्टयविनीतमतिर्जितात्मा
काष्ठामवाप पुरुषार्थचतुष्टये यः ॥ ३ ॥

तेनातिविस्तृतदुरागमविप्रकीर्ण-
शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन ।
अभ्यर्थितो निरवमं विधिवद्व्यधत्त
शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्रः ॥ ४ ॥

ग्रंथाग्रं २१८५ श्लोकाः ॥

श्रीः ॥ शुभं भवतु ॥

लेखकवाचकयोः शुभं कल्याणं भूयात् भवतु ॥

अवन्तीनगरे

संवत् १६९२ वर्षे ॥ ॥ श्री ॥—॥

आशे (सो?) शु (सु?) दि विजया ॥

ચોથો પાદ સંપૂર્ણ.

॥ અષ્ટમાધ્યાય સમાપ્ત ॥
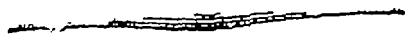
शुद्धिपत्रम्

अशुद्धम्	शुद्धम्	पत्रम्	पङ्क्तिः
ज	स	२	१२
,,	,,	,,	१४
ह्रि	ह्वि	३	१
वीं	वी	३	१५
ञ्रं	घ्नं	४	७
चा	वा	६	५
होह	होइ	६	७
(पवगोद्धतम्)	(पवनोद्धतम्)	७	४
मन्यत्वं	मनत्व	८	१०
ठणयं	उण्णयं	९	५
नं	नम्	,,	१४
नस्य	वस्य	१०	१३
ननो	वनो	,,	१४
दपिश्चिपृष्टतर	दीपत्स्पृष्टतर	११	७
क्षुहा	क्षुहा	११	१६
म.रूपो	मरूपो	१४	१२
नो	०	१५	१
श्रुत्	श्रुत्	,,	८
स्वा	स्वा	,,	९
दश्वा	दश्वा	,,	१८
स्वादि	स्यान्ति	१६	२
सु	सि	,,	,,

तरुणा	तराणि	१९	२
तरुणि	तराणि	,,	४
दीमाश	दामशि	,,	५
मंड्गलग्गं–मो	मंडलग्गं–ग्गो	२१	९
म्यः	भ्यः	२२	३
।शेषा	शेषा	,,	,,
परी	परि	२२	६
स्या	स्य	२५	३
अभिज्ञा	अभिज्ञ	२८	१९
प्रतिस्था	प्रतिष्ठा	३१	५
बुड्ढी	बुड्ढी	४८	६
ऋद्धिः	ऋद्धिः	४९	११
वहणं	वणं	५५	२
दिशौ	देशौ	,,	६
च, त	च, ज, त	५७	७
णक्क	णक्कं	५९	९
ङतं	ङ्कतं	६९	११
हम	हेम	७०	१७
पस्य	फस्य	७३	२
शफेरो	शफरः	,,	१२
घ	च्छ	७६	११
ताना	तानां	७८	१४
पडज	पड्ज	७९	९
उतपातः	उत्पातः	,,	१०
ट्टरो	ट्ठुरो	,,	१४

द्त्व	द्वित्व	८४	५
झभौ	छभौ	८६	४
पिप्प	प्पि	८८	७
श्रस्	श्वस्	९७	१४
स्यरः	रः	९८	४
निन्	णिन्	,,	१६
न्तत्यो	न्त्योः	९९	१७
णीयाः	नीर्याः	१००	२
णणंस	पगमं	१०२	१९
मान्	वान्	,,	,,
संकोठः	अङ्कोठः	१०६	५
उध्र्वे	ऊर्ध्वे	१०८	८
कपसिः जेलच्छो	कर्पासः पलही	१०९	१६
ण	णू	,,	१९
प्म	प्मा	११०	७
प्म	प्मा	,,	१७
वर्द्धः	वर्दः	११८	३
ष्टं	पट्ं	११९	६
दी	डी	१२४	३
धा	घा	,,	९
तस्मात् ता (१)	०	१२९	२
बटा	बटो	,,	१३
ढङ्	ढज्	१३२	१२
विपा	विपा	१३४	५
र्थे	र्ये	,,	११

गार्थे	गर्थे	,,	१८
हार्षो	हर्षो	,,	१५
र्थे	र्थ्ये	१३५	१०
डाहम	डाहम्	१३९	२०
देवस्स	देवस्स	१४२	१४
हार	हर	१४४	९
वज	वहु	,,	१०
गी	गि	१४५	२
काउ	उका	,,	११
स्वमो	स्वमौ	१४६	५
मत्तु	भत्तु	१४७	८
शद्द	शब्द	१४८	१
शद्द	शब्दा	१४९	२
द्द	ब्द	,,	१५
,,	,,	१५०	१
,,	,,	,,	२
१	०	१५१	७
म्रे	म्रो	१५२	११
द्दा	ब्दा	१५३	११
मजु	वहु	,,	१३
द्दा	ब्दा	१५४	१०
वजु	वहु	,,	११
सुं	सुं	,,	१९
घ	च	१५५	५
मह्	मह्	१५५	१८

व	च	१५७	५
द्व	व्द	१५८	१
क्लि	क्ली	१५९	१२
चच	च	,,	१४
व्द्राः	व्द्राः	१६०	८
कति	कतिपय	,,	१२
द	व्द	१६१	२
गत्	वत्	,,	३
व्द्रा	व्द्रा	,,	७
द्वा	,,	,,	१४
त्यद्	त्यद् तद्	,,	१६
एक	बहु	१६४	९
वहुं	वहु	१६६	११
स्मिंम्	स्मिं	१६७	२
व्द	व्द	१६९	१
क्लि	क्ली	,,	४
पुंस	पुंसक	,,	,,
एंत्	एतत्	,,	९
क्लि	क्ली	,,	१७
पुंस	पुंसक	,,	१८
कि	क्रौ	१७२	१३
चलं	चलं	,,	१८
द्र	व्द	१७४	४
,,	,,	१७५	११
,,	,,	,,	१४

,,	,,	१७७	१८
,,	,,	१७८	५
वहु	बहु	१७९	१
द्ब	न्द्द	,,	५
भद्रो	भेदो	१८१	१८
र्त्वे	र्त	१८२	१९
नतु	नु	१८४	१७
बादा	वादी	१८६	७
भा	भ	१८७	६
मो	मा	१९६	९
घा	धा	,,	१२
रु	रु	१९७	१४
उत्र	उव	१९८	२१
आभ्य	आरभ्य	१९९	९
न्ता	न्त	,,	१७
र्धः	र्घः	२००	६
प्सा	प्स	,,	१९
नी	नि	२०१	८
स्या	स्था	,,	११
भि	भ	२०५	,,
पीः	पोः	,,	१५
तुम	तुम्	,,	,,
डु	ट्ट	२०७	५
अभ्भि	अभ्भि	२१२	१२
प्रेति	प्रति	२१३	१

श्लेप्	श्लिप्	२१५	५
मास	मास	,,	२१
तु:।	तुम्	२१६	९
तव्य	तव्ये	,,	,,
त्त्वा	क्त्वा	२१७	४
तुम	तुम्	,,	,,
बुव	ब्रुध	,,	१३
य	यु	१	१५
यन्त	अन्त	२	२०
घम्	न्त्रम्	३	२
भुआयन्तं	भुआयन्तं, भुअइन्तं	३	२
हिड्	हिई	,,	११
दिह	हिड्	३	१५
ईण	ईणं	४	१८
तिवा	तिवा	५	१६
तिप्	तिव्	५	१७
त्स्पू	त्स्पृ	७	१२
णंसि	णंमि	९	,,
एटा	एठा	१३	१
न	०	,,	१५
तेओ	तेओ।	,,	,,
दश्य	दृश्य	१४	१
लोच	वच	,,	४
हत्या	इत्या	,,	१२
गरिमा	गरिमा, एसे गरिमा	१५	५

एस म	एसा म	,,	५
वोरि	चोरि	,,	८
श्व्या	श्वा	,,	११
वाहु	वाहु	,,	१३
,,	,,	,,	१४
गं	गी	,,	१६
किमवि ।	किमवि । केणवि	१७	४
रवं	रवं	२६	१७
इ	इं	२७	३
णां	णं	,,	४
आन	अन	,,	७
चुर्ण	चूर्ण	२९	११
सध	अध	,,	१३
कृन्	कृन	३३	११
वौ	वो	३६	८
पाठ	पाठात्	४०	१८
रू	इ	४२	५
अना	अन	४३	७
रत	रैत	४७	११
नथी)	(ए थतो नथी)	४८	२
रेतः	रैतः	४९	२
चादौ	यांदौ	५०	९
त्र	श्र	५१	१३
तरेह	तेरह	,,	१८
०अ	रव्य	५४	७

।नपण्णे	निपण्ण	,,	९
यक्ष्य	वक्ष्य	५५	१६
ये	यो	५९	३
अेनादर्(त्यत्र	अनादेरित्येत्र	६१	१४
....	इ	६३	३
दपः	द्यः	,,	१९
पवि	पवि	६४	१४
ग्द	द्र	६५	१९
तिः	ति	६७	१३
वहु	वहु	६८	१६
तिः	ति	,,	१८
दि्द	दि्ह	६९	१७
द्दा	ट्टे	७१	४
मेडो	भेडो	७२	८
पोः	पोः	७४	५
पापा	पापा	,,	१५
ह्रद	हृद	७५	२१
देः	दंः	७६	४
तिः	ति	,,	९
कन	सन	,,	१५
यावत्	०	७७	५
क्त	क्तस्य	,,	८
दो	दौ	७८	५
क्ष्यो	क्षे	,,	८
दओ	सोडमो	,,	,,

गा	ग	७९	३
चेः	चः	,,	७
स्म	स्य	८०	१०
आषे	आर्षे	,,	१६
बर्त	वर्त	,,	१९
छौ	छो	,,	,,
क्ष वो	क्षेत्रा	८१	१
ऋ	ऋ	,,	२
म	मा	,,	१२
सान्यौ	मन्यौ	८२	१०
ज्ञा	ज्ञो	,,	२०
ढ्य	ढ्ये	८५	५
।ल	लि	८६	६
न्य	ग्न	८९	५
न्मो	ग्मो	,,	७
न्म	ग्म	,,	८
गण	,,	,,	९
ण्डी	ण्डी	,,	१३
वृ	वृह	९०	१८
भव	भव	,,	२१
कापा	कार्पा	९१	५
कृष्मा	कूष्मा	,,	१२
ल-व	ल-य	९३	६
हस्नात्	ह्रस्वात्	९४	,,
हृ	ह्ले	,,	१८

सरा	शा	,,	२२
श्र	श्र्	९५	६
दीर्ध	दीर्घ	९६	७
रधो	रघो	,,	९
सि:	ष्ठि:	,,	१७
त्व्रं	त्वं	९७	२०
धा	द्या	९९	१
र्शं	र्श	,,	१८
ाव	वा	,,	१९
लु	ल्लु	१००	८
र्वे	र्वे	,,	८
चरका	चका	१०३	५
हका	हकार	१०४	१०
श्री	स्री	१०५	१५
धिई	धिई	,,	१८
देशो	देशौ	१०६	२
ह	×	१०७	१०
प्त्रा	प्त्र्	,,	१६
वति	वति	१०८	३
सधु	संधु	१०९	१८
फो	फो	,,	,,
काय	कीय	,,	१९
वाँ	वाँ	११०	१३
शपी	शमपी	११३	४
हल	इल्ल	११४	२

ढितो	डितो	,,	,,
वति	वेति	,,	१४
दार्घा	दीर्घा	११५	१८
आम्	आम	११८	११
वाद	पाद	११९	३
येण	जेण	,,	२०
चंअ	चेअचिअ	१२०	१
विअ	चिअ	,,	३
हड्डी	हड्डी	१२१	१८
वत	वन	१२३	६
झग्	झट्	१२७	१३
गिवि	गिति	,,	१९
र्थे च	र्थे ईषदर्थे च	,,	२०
पद्धा	षद्धा	,,	२२
व्यम	व्यम्	१२८	२
डि:	ङि:	१३१	१७
अवो	अवो	१३४	१८
म्र:	म्न:	१३६	८
हं	इं	,,	१३
सुद्धा	मुद्धा	१३८	४
शानू	शात्	,,	१४
द्री	दी	,,	१५
वुद्धो	वुद्धी	,,	१६
त्यय	त्यय	१३९	४
पु	पुँ	१३९	८

नातू	नात्		
न्त्रया	न्त्या	,,	,,
नित्य	नित्यं	१४०	१३
ऋतो	ऋतो	१४१	२
ऋका	ऋका	,,	१२
पिं	ि	,,	१३
फ	ई	,,	१५
हे	हे	१४२	१२
ऋता	ऋता	,,	१३
ऋत	ऋत	,,	१८
भ्रय	म्न्य	१४३	१३
जसू	शसूङसि	१४४	३
र	रा	१४५	१
पक्षे	पक्षे	१४६	८
भ्र्यः	भ्र्यः	,,	२१
स्त्रि	स्त्रि	१४८	१५
यत्त	यत्त	,,	,,
दो	दौ	१५१	५
,,	,,	,,	१२
ङे	ङे	,,	२१
मां	मो	१५३	१९
द्रण	द्रणं	१५४	३
पक्ष	पक्षे	,,	३
ष्या	ष्या	१५५	१
रि	रि	,,	९
		,,	१०

दो	दौ	१५३	१४
भ	भे	१५७	१५
द्	इ	१५८	७
छये	छ्ये	१५९	१६
वम	कव	१६०	१२
ञभा	ञ्भा	,,	१५
भव	भव	,,	१६
छ्ये	षष्ठ्ये	१६३	११
दौ	दो	१६४	६
सू	सु	१६५	५
जसू	जस्	,,	११
शसू	जसु	,,	११
ण्णि	ण्णि	,,	१२
ि	ठिआ	,,	१३
ण्हं	ण्हं	१६६	३
न्त	न्त	१६८	६
त्थादि	त्यादि	,,	१५
वष्ठी	पष्ठी	,,	१८
क्वचिद्	क्वचिद्	१६९	१०
र्वि	र्वि	१७०	१४
क्यङ्ण्	क्यङ्ष्	,,	१८
तावा	तावा	१७१	१०
त्यदि	त्यादि	,,	११
ह्र	ह	,,	१२
ह्रे	ह्रे	१७२	१५

हु	हु	,,	११
हचु	हच्	,,	१४
मा	मो	,,	२०
चू	च्	१७३	१०
अम्हे	अम्हे	१७४	२
न्ते	न्ते	१७४	५
यना	ण्यना	,,	५
णी	णी	,,	,,
अत्थि	अत्ति	,,	६
अस्	अस्	,,	८
तुम्हे	तुम्हे	,,	९
वंति	वन्ति	,,	१२
त्र	त्र	,,	१५
णे:	णे:	,,	१८
णः	णे:	१७५	६
प्रत्यय	प्रत्यये	,,	७
मोसुमे	मोमुभे	१७६	९
मणमि	भणमि	,,	१२
अन्वं	अत्वं	१७७	८
च्यत्	च्यत्	,,	,,
रत	रतः	,,	११
क्ति	क्ति	,,	१२
क्वधि	क्वचि	,,	१६
चितु	चित्	१७८	८
विद्यन	विधान	,,	१९

धात	धत	,,	,,
श्वा	श्वा	१८१	१६
श्रु	श्रु	,,	१८
भूज्	भुज्	,,	१९
व्यामि	व्यासि	१८२	३
श्वा	श्वा	,,	७०
श्रु	श्रु	,,	१०
च्छू	च्छ्	,,	१०
कर	[क	,,	२१
ख्ये	ख्यं	,,	२३
हुघु	हुघु	१८३	१४
शो	शौ	१८४	३
ज्ज	ज्ञ	,,	२०
होज्ञा	होज्ञ	१८५	९
त्रे:	त्तः	,,	१२
न्यर्थः	त्यर्थः	,,	१४
नश	नश्	,,	२०
मू	मृ	१८६	१
स्वा	स्वो	,,	७
वृत्ते	वृत्तौ	,,	८
ईंतू	ईत्	१८७	५
गुन्छा	गुन्छाः	१८८	३
वाजो	वाज्जों	,,	८
ह्ना	जा	१८९	१
धा	धो	,,	८

था	भा	,,	९
ति	नि	१९०	३
क्क	ध्द	,,	३
म्भू	अम्भु	,,	११
ठ ां ा	ठा	,,	१८
न्प	प्प	१९१	१
त्थि	त्थि	,,	२
ध्वा	त्वा	,,	१०
वो	वौ	,,	११
रपु	पू	,,	१२
शो	शौ	,,	१२
श	स	१९२	१
व्य	व्म	,,	३
पव्वा	पव्वा	,,	४
ण्छ	ल्छ	१९३	५
वीं	वीं	,,	१६
वों	वौ	,,	,,
ध्धू	ध्दू	,,	१९
	गुण्ठ	,,	,,
चिप्प	विप्प	१९४	५
पकान	पकाव	,,	६
न्न	द्ध	१९५	३
इ	ा इ	,,	,,
त्मह	त्मह	,,	७
प्पके	प्पेक	,,	७

श्रावद्दुउ	उञ्चावद्द	,,	८
धाशे	धातु	,,	१२
ड्डा	ड्डा	,,	१३
स्थ	स्य	,,	१९
क्खोव	क्खोड	१९६	११
ष्ठः	ष्टः	१९८	५
च्क्री	क्री	,,	१२
त्क्री	क्री	,,	,,
स्म	ग्म	१९९	१
कद्दृ	कद्द	,,	५
ड्डु	ड्डु	२००	८
ण्ब	ण्ब	,,	१४
ड्डु	ड्डु	,,	१५
त्म	न्ये	२०२	२
स्म	स्म	,,	९
म्ह	म्हु	२०३	८
ह्म	म्ह	,,	११
म्हु	म्हु	,,	१४
म्हु	म्हु	,,	१५
ह्र	ह्र	२०४	१
र्णी	र्णी	,,	११
ण्बा	ण्या	,,	१९
द्ध्द	द्द्	२०५	१
द्धे	द्दे	,,	२
ट्टेः	ड्डेः	,,	७

रुइ	रइ	,,	१४
सक्कइ	सकई	२०६	२
धक्क	फक्क	,,	६
द्ल	द्ड	,,	२०
झड्ढई	झड्डई	२०७	१
हेउइ	हेडइ	,,	१
बेहबे	वेहववे	,,	७
यइ	वइ	,,	१८
ठक्कइ	ढिक्कइ	२०८	१२
रग्ध	रग्घ	,,	१२
शो	शा	,,	१४
ग्धु	ग्घु	२०९	१२
पडं	पड्डे	२११	१३
लुक्क	लुक्क	२१२	२
तें	ते	,,	७
ह्रा	ह्रा	,,	२०
णिं	ण्णि	२१३	९
को	लौ	,,	१२
माउ	माड	,,	१८
भुं	भु	२१४	२
ति	न्ति	,,	१०
क्क	क्कंध	२१५	७
जू	जूं	,,	११
बा	बा	,,	१८
स	सं	२१६	८

,,	,,	,,	९
ह्ह	ह्र	२१७	२
कखु	क्खु	,,	४
ङ्क	ङ्कं	,,	६
हव	व	,,	१०
शो	शौ	,,	१८
न्धू	न्धु	२१८	,,
षड्ढु	षड्ढु	२१९	३
ड्ड	ड्ढ	,,	६
म्भो	म्सा	,,	१६
र्नि	र्नि	,,	२०
शा	शो	२२०	५
भष	मड	,,	१५
ट्टुय	ट्टुम	,,	१६
भवि	भवि	२२१	१२
व्यन्ति	प्यन्ति	,,	१४
ड्ड्द	ट्ट	२२२	७
ड्ड	ड्ढ	,,	१६
मोटा	मोट्टा	,,	१६
गम	गध	,,	१९
अङ्क	अङ्कु	२२३	१
ज्ञ	ञ्ज	,,	१६
विगत	विग	२२४	५
फस	फंस	२२५	२०
हं	हुं	२२७	८

म्प	म्प	२२८	१२
लश्रा	कश्राश	२३०	२
र्धिस	धिंस	,,	९
ग्र	ग्द्रा	,,	११
ह्र्र	हर	२३१	१०
ड्ट:	ड्ढः	२३२	६
,,	,,	,,	८
गृध्सिध्	गृध् कुध् सिध्	२३३	७
घ्नः	वननृतमद्रां घः	२३४	१७
भय	भव	२३५	२
ध्मन	ग्न	,,	१२
परा	पर	२३६	१०
ऋ	ऋ	२३६	१८
त्रु	वृ	२३७	२
ऋ	ऋ	,,	३
चा	वा	२३८	६
भबि	भावि	२३९	१
रस्घ	रस्य	२४१	२
लुक्	लुक्	२४२	११
धें	वें	२४२	१३
गैनि	गेर्नि	२४५	३
धाब	म धाव	२४६	१६
क्षि	क्षि	२४७	३
दो	दा	२४८	२
पैस्सलादि हस्ता	पल्वलादि हस्ती	२५३	१४

मब	भव	२५८	९
दुस्व	दुस्य	२५९	९
तु	त	,,	१०
कथ	क्य	२६१	८
तौ	तो	२६३	१
तिट्ठा	तिट्ठो	,,	४
मः	वः	२६४	१९
युंर्जि	युंजि	२६५	१०
वद्	वद्	,,	१९
स्वरा	स्मरा	२६६	५
एव	एवं	२६७	६
कारा	कारो	,,	१३
हु	हुं	२६९	२
ङ	ङं	,,	११
क्तमा	क्त्याः	२७२	१२
भं	अं	,,	१८
हिं	हिँ	२७३	४
वच	वच	,,	१४
सू	स्	२७४	४
शंसोरि	शसेरिं	२७५	१०
स्नः	शास्नः	२७५	११
भ्या	म्भ्यो	२७७	९
एह	एद्द	२७९	५
ब	उ	२८०	६

अं	अं	२८१	१२
तृ	तु	२८३	६
वत	वतः	२८५	५
इ्ण्या	इ्स्या	२८९	१३
म्र	म्र	२९०	१६
भव	भव	२९२	११
ानसङ्कु	निसङ्कु	,,	१५
घिं	घिं	,,	१८
ष्प	दिप	२९३	१
वर्त	वंर्त	,,	१६
मेहे	मेर्गे	२९४	१२
अ	अं	२९५	१०
का	की	,,	१२
तो	तौ	२९६	३
त्व	त्व	२९७	१६
शॉ	शो	,,	१७
वा	वा	२९९	३
पायस्	प्रायस्	,,	१६
इ्व	इ्व	,,	,,
तम्	तस्	३००	१९
वाने	वाने	३०२	१५
दव	ष्य	३११	१०
इ्त्य	इ्त्य	३१७	९

साम	समा	३१९	१
सिह	सिंह	,,	,,
वर्षैः	वर्षै	३२०	१

॥ समाप्तम् ॥